

L'ANARQUISME A TARRAGONA [1917-1924]. Formós Plaja i Carme Paredes

Ignacio Clemente Soriano Jiménez

L'anarquisme a Tarragona (1917–1924). Formós Plaja i Carme Paredes

Ignacio Clemente Soriano Jiménez

CERCLE D'ESTUDIS HISTÒRICS
I SOCIALS «GUILLEM OLIVER»
DEL CAMP DE TARRAGONA

TARRAGONA, 2016

EDITEN:

Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili
Av. Catalunya, 35 · 43002 Tarragona
Tel. 977 55 8474 · A/e: publicacions@urv.cat
www.publicacions.urv.cat

Cercle d'Estudis Històrics i Socials
«Guillem Oliver» del Camp de Tarragona
L'Arxiu, M2 Espai Tabacalera
Av. Vidal i Barraquer · 43005 Tarragona
Tel. 977 296 230 · A/e: guillemoliver@guillemoliver.com

Primera edició en paper, juny del 2008
Primera edició digital, febrer del 2016

ISBN: 978-84-8424-418-9
DL: T 107-2016

COL·LECCIÓ DEL CEHSGO

Direcció

JORDI PIQUÉ PADRÓ

Consell editorial

JOAN GISBERT CANES

JAUME LLAMBRICH BRULL

JOSEP SÁNCHEZ CERVELLÓ

Assessorament lingüístic

ALBA GATELL PANISELLO

Disseny de la coberta

PELE VIADER RAPP

A les Roses,
sempre atentes.

Llibertat: la mare, no la filla de l'ordre.

Sumari

Pròleg	9
Introducció	13
1. Formós Plaja i Carme Paredes. Matrimoni.	17
2. Tarragona. Panorama sindical anterior a 1917	29
2.1 Ambient sindical. Moviment anarcosindicalista	31
2.2 Panorama propagandístic llibertari	39
3. Els inicis cenetistes. 1917	43
3.1 Repercussions familiars.	49
4. Premsa, propaganda i organització al camp. 1918.	51
4.1 La premsa anarquista: <i>Acracia</i>	51
4.2 Propaganda i organització. FNOA	73
5. La impremta Gutenberg i l'obra editorial. 1919	85
5.1 La premsa: <i>Fructidor</i> , 1a època. El grup de treball	94
5.2 Els ecos de Barcelona	101
6. Els temps romàntics. Organització provincial. 1920	107
6.1 Labor editorial: <i>Fructidor</i> , 2a època. Els fullets	111
6.2 El Centre d'Estudis Socials (CES).	125
6.3 Expansió sindical i anarquista.	128
6.4 Propaganda i presó	143
7. Els temps difícils. Repressió i desastre. 1921.	149
7.1 El diari <i>Los Galeotes</i> i la fi de Gutenberg	155
7.2 Desorganització sindical. Misió humana i revolucionària del sindicat. .	162
8. Reorganització sindical. L'AIT. Editorial <i>Acracia</i> . 1922	171
8.1 <i>Acracia</i> . Primera editorial de la família Plaja-Paredes	174
8.2 Confluència editorial nacional	185

9. La família completa. 1923. Cap a Barcelona. 1924	191
9.1 Obra propagandística: <i>Acracia</i> , 2a època	194
9.2 Cap a Barcelona	206
10. Apunts de l'etapa tarragonina	209
11. Editorial Vértice i el llarg exili	213
Annexos	225
Extracte de les Actes del Congrés Obrer Provincial, abril de 1920.	237
Manifest de la Federació Local de Tarragona, juliol de 1920	235
Bibliografia	239
Índex onomàstic	257
Índex editorial	277

La persona més inoblidable que he conegut

LILY LITVAK

Al llarg de la meua vida he tingut la sort de conèixer molta gent interessant i inspiradora. Però si em preguntessin qui és la persona més inoblidable que he conegut en tota la meua vida, aquella que m'ha impressionat i que m'ha influït més en la manera de pensar, diria immediatament, sense dubtar-ho gens, que ha estat Formós Plaja. El vaig conèixer allà als anys setanta. Jo estava buscant una revista espanyola de finals del segle XIX, que m'interessava consultar per a la tesi doctoral que preparava. Ni la meua tesi ni la revista tenien res a veure amb l'anarquisme. Poc abans de sortir cap a Mèxic, en un viatge llampec que feia des de Califòrnia per visitar la meua família, un amic espanyol em va comentar que a Ciutat de Mèxic vivia un català, refugiat de la Guerra Civil, que tenia una col·lecció de llibres i publicacions important, que abastaven el període que jo estudiava, i que podria ser que tingués informació sobre el que estava buscant.

En visitar aquell pis humil en un barri proletari del centre de la ciutat, poc esperava trobar-me amb una persona que hauria de ser tan determinant en la meua manera de pensar i de sentir, i que orientaria els meus interessos i investigacions de manera tan definitiva. Vaig trucar a la porta i va sortir a obrir-me un home de baixa estatura, prim, que somrient cordialment em va fer passar; era Formós Plaja. Em va presentar la seva companya, que estava malalta al llit, la qual em va saludar amb simpatia i em va donar la benvinguda, tot excusant-se per no poder aixecar-se a atendre'm.

De seguida em vaig sentir com a casa, i no vaig trigar gaire a adonar-me que aquesta era una de les situacions més suggestives en què m'havia trobat mai. He d'aclarir que normalment sóc una persona poc expansiva, i no acostumo a sentir-me còmoda i a gust amb persones a qui acabo de conèixer. No era habitual el que vaig sentir en aquella casa. Jo havia pensat estar-m'hi una estona curta i sortir després a fer altres coses que tenia pendants, però vaig acabar quedant-m'hi diverses hores i vam iniciar una gran amistat.

Formós no tenia la revista que estava buscant, però em vaig oblidar totalment de l'assumpte que m'havia portat fins allà, des que va començar a mostrar-me la seva col·lecció de llibres. Recordo que el primer que em va ensenyar va ser un volum enquadernat de *La Tramuntana*, diari del qual mai havia sentit parlar; però no vaig poder deixar d'admirar-lo en escoltar les explicacions del meu amfitrió. Em vaig interessar

pels autors, per la magnífica orla del títol, per alguns gravats, i em va agradar sentir amb quina alegria parlava Formós mentre m'explicava totes les peripècies que va haver de passar per comprar la col·lecció completa de la revista en una petita parada que hi havia al mercat de la Lagunilla a Mèxic. «Imagina't el que és això –em deia, content–, la col·lecció completa de *La Tramuntana*, segur que mai l'has vist completa...!!!» Jo, la veritat, mai l'havia vist, ni completa ni incompleta, però el seu entusiasme s'encomanava i em vaig prometre que l'estudiaria tan aviat com pogués.

A continuació Formós va ensenyar-me altres obres de la seva col·lecció. Em sorprenia la quantitat de llibres i revistes que omplien completament el seu pis; els treia de prestatgeries, d'armaris, de mobles i fins i tot de sota el llit. No exagero, va treure molts volums de sota del llit. Allò era una gran biblioteca, que, segons em va contar, havia anat creixent amb grans dosis de paciència i amor. Formós solia acudir al mercat mexicà tots els diumenges, recorria les llibreries de vell i quan trobava alguna obra d'interès la comprava, afortunadament a un preu baix, ja que no era un material gaire buscat pels col·leccionistes mexicans. Cadascuna representava una troballa que ell anava atresorant i cuidant com una relíquia.

Les hores van anar passant i jo no tenia pressa per anar-me'n, per contra, em semblava que el temps passava ràpidament. Formós em va convidar a dinar i vam estar xerrant llargament durant l'àpat i la sobretaula. Estava sorpresa i commoguda per l'amor que mostrava al llibre i la cultura, i la meva admiració anava augmentant amb la conversa. Formós em mostrava exemplars, no només d'obres anarquistes, sinó també dels grans autors i llibres de la literatura universal. Em va parlar llargament de Tolstoi i de Gorki, per exemple. Em va explicar alguna cosa sobre les activitats teatrals dels anarquistes, dels petits grups d'aficionats, formats per obrers de diversos barris i jo l'escoltava embadalida. Em va assegurar que el teatre havia estat sempre per als anarquistes una de les armes de combat més efectives, i em va donar una llista dels autors que havien posat en cartell: Ibsen, Hauptman, Strindberg, Galdós, Dicenta... Vaig saber llavors que van ser dels primers a Espanya d'escenificar Ibsen, van representar *Lenemic del poble*, com a obra pertinent per a tota persona que respectés l'individualisme. Vam discutir sobre quina interpretació fèiem de *Nora* o *Casa de nines*, i així em vaig adonar de l'existència del feminisme anarquista. Més tard, durant les meves investigacions, vaig descobrir que mentre el teatre burgès presentava aquesta obra incompleta, tallant les escenes finals en què Nora manifestava el desig de realitzar-se com a persona i ser independent del marit, els anarquistes eren els únics que representaven l'obra sencera i que donaven veu a la dona perquè expressés els seus anhels de trobar-se a si mateixa.

També vam parlar de la Guerra Civil, i de com havia escapat a Mèxic. Va parlar-me de la seva vida com a tipògraf en el nou país i de com es mantenia en contacte amb els companys. Va enraonar llargament sobre l'editorial que estava endegant. Aquests comentaris han quedat per sempre en el meu record, i continuen commo-

vent-me de la mateixa manera que ho feren aleshores. Vaig saber, per exemple, que el primer llibre que va editar va ser *El Proletariat militant* d'Anselmo Lorenzo. Com les altres, aquesta va resultar ser una narració insòlita i estimulant. Em va dir que per aconseguir el volum per poder editar-lo, es va presentar personalment davant José Vasconcelos, un important i conegut escriptor mexicà que en aquells moments dirigia la Biblioteca Nacional de Mèxic i li va demanar que li permetés treure el llibre de la biblioteca. Em va sorprendre perquè mai hagués cregut que donarien permís a ningú per treure un llibre de la Biblioteca Nacional de Mèxic, i vaig sentir gran admiració per Vasconcelos, home molt catòlic, pel fet que hagués fet aquella excepció. Intrigada, vaig demanar a Formós que m'expliqués com ho havia aconseguit, i em va dir que quan va arribar i va demanar de veure el director, un bidell el va aturar i li va preguntar a qui havia d'anunciar. Ell va respondre simplement que era Formós Plaja, un anarquista espanyol exiliat. El van fer passar immediatament davant Vasconcelos, li va explicar el projecte i, aquest, sense més preàmbuls, va ordenar que li portessin el volum i li va lliurar amb les seves pròpies mans. He pensat sovint en aquesta anècdota, que m'ha convençut que les grans idees, quan són sinceres, són compreses per una vasta quantitat de gent.

El projecte que Formós tenia per al següent llibre de l'editorial em va emocionar. Volia que aquest segon volum fos una edició de l'obra d'Emili Zola, *Germinal*, la gran novel·la sobre la vaga en una aldea minera. Com a professora de literatura i àvida lectora i estudiosa del segle XIX, em sentia inspirada en veure que era una novel·la encara viva en el present, no era lletra morta en un manual sinó un testimoni bategant i inspirador de la lluita de l'home.

Vaig enraonar moltes hores amb Formós Plaja perquè vaig estar a casa seva tota la tarda, escoltant-lo, xerrant, veient i fullejant els llibres que tenia, fascinada per la cultura, la personalitat i l'idealisme que tenia. Quan vaig sortir de casa seva, ja s'havia fet fosc, estava molt commoguda, i amb el cap atapeït d'idees i ideals nous. Va ser llavors quan vaig concebre el projecte d'estudiar el patrimoni cultural de l'anarquisme, i de desentranyar-lo i posar de relleu la vastitud i la importància que tenia per als llibertaris com a baluard de la redempció humana. Encara vaig trigar un parell d'anys a posar-me a la feina, i ho vaig fer amb el llibre *Musa llibertària*, que, de forma inconscient, el vaig començar a gestar i planejar aquell dia que vaig conèixer a Formós Plaja.

Durant un temps vaig perdre de vista el meu nou amic. Mai més vaig trobar el paperet on tenia anotada la seva direcció, i en altres viatges a Mèxic, encara que ho vaig intentar, no vaig aconseguir trobar l'edifici on l'havia visitat. No obstant això, vaig seguir amb el meu projecte d'estudi que em va portar a fer diversos viatges a Amsterdam per consultar els arxius de l'Institut d'Estudis Socials. En un d'aquests viatges vaig tenir un contratemps important: en un transbord a París es va perdre una de les maletes en què portava fotocòpies i un primer esborrany del manuscrit. Mai

vaig aconseguir recuperar-la i durant uns mesos em vaig descoratjar i no vaig seguir escrivint, però no em treia del cap l'encontre amb Formós i finalment vaig decidir tornar a començar. Vaig viatjar novament a Amsterdam i poc després vaig arribar a Barcelona amb el desig de treballar a la Biblioteca Arús. El primer dia de visitar-la, vaig parlar del projecte amb la bibliotecària, la senyora Carmiña Illa, i vaig tenir una gran sorpresa perquè em va informar que Formós Plaja havia tornat feia poc i que s'estava al seu poble, a Palafrugell, i acabava de cedir tota la col·lecció a la Biblioteca Arús.

Aquesta notícia em va produir una gran alegria; no només podria comptar amb tot aquell valuós material, sinó que podria retrobar el meu bon amic. El vaig trucar per telèfon i vaig estar contenta en saber que Formós em recordava perfectament. Vam quedar per veure'ns i vaig emprendre el curt viatge en autobús des de Barcelona. M'esperava una acollida tendra, no només de Formós, sinó de tota la família. Vam menjar una paella exquisida i vam sortir a caminar i a parlar de mil coses; després ens vam reunir a la terrassa d'un cafè amb altres companys, vells veterans de la guerra que també havien tornat de l'exili.

Durant aquell estiu vaig anar cada diumenge a dinar a casa de Formós; agafava l'autobús i a l'arribada, ell ja m'estava esperant a la parada, impacient, amb el somriure de sempre i mil coses per explicar. Dinava amb la família, passejàvem una mica pel poble i després ens reuníem amb els altres anarquistes en aquell cafè, que tenia la porta pintada de verd i unes cadires de metall. Parlàvem de tot, de la guerra, del món, del futur, de com es veia de bonic el mar. Entre d'altres coses, recordo que una vegada vaig preguntar-li si considerava l'anarquia només com una qüestió teòrica, o com alguna cosa plausible. Formós em va contestar efusivament que per descomptat que per a ell era un ideal perfectament viable i possible. «No veus, Lily —em deia amb insistència—, que no queda cap altre remei per al món?» I jo no vaig tenir altra alternativa que estar-hi d'acord.

Introducció

El gruix d'aquest text forma part d'un ampli estudi sobre la figura de Formós Plaja i Carme Paredes culminat al 2002, que hem completat ara amb noms i dades referits a la província de Tarragona. El treball primigeni vam començar-lo a la dècada dels noranta per l'atracció que ens produïen les obres de l'editorial Vértice (1925-1939) de Barcelona, consultades a l'arxiu de Salamanca. Seguint la pista al seu editor, vam saber que havia fet donació documental a la Biblioteca Pública Arús de Barcelona i ens embrancàrem en la lectura d'aquestes obres. Com sol succeir en les investigacions, la resta va ser anar de sorpresa en sorpresa, i en una d'aquestes va aparèixer l'etapa tarragonina que us presentem en aquesta obra. Així s'explica la gestació d'aquest projecte, però també ens serveix per indicar-ne les carències, per si de cas hi ha algú que desitja completar-lo i capbussar-se en les fonts locals, de la vida quotidiana o d'altres formes d'entendre la societat.

El plantejament inicial pretenia desgranar la figura de Formós Plaja (1889-1982), mentre estudiàvem les diverses facetes de la implantació de l'anarquisme a Espanya, atès que els anys que va viure s'ajustaven a les nostres pretensions d'estudi. El nostre interès se centrava en les realitzacions culturals d'aquest moviment, incidint especialment en l'activitat impressora i la producció editorial. Per aquí anaven les nostres indagacions quan vam topar-nos amb la tarragonina Carme Paredes (1896-1970) i la seva figura va començar a omplir l'escena fins al punt que es va enfil·lar al títol que li vam donar a l'obra (*Formós Plaja Saló y Carmen Paredes Sans, el anarquismo silencioso*). Sense ella res hagués estat igual.

No obstant això, el protagonisme vital de Carme Paredes partia amb un desavantatge crucial per a la investigació respecte a Formós Plaja i era el fet que no havia deixat escrits, ni el seu nom apareixia en les publicacions com a directora de diari o signant articles. Aquesta és la causa que la figura de les Carmes hagi quedat relegada en la majoria d'estudis. Per part nostra, hem volgut donar-li el protagonisme que va tenir i hem incidit en el fet que ens trobem davant la família Plaja-Paredes (que va anar incorporant nous membres, dues filles i un fill anomenats Acràcia, Germinal i Camèlia), tenint en compte, però, que la història que expliquem pivota entorn de Formós Plaja, que és la figura pública.

Encara que succeeixi a Tarragona, aquesta no és una mera història local, o almenys creiem que no era això el que pretenien aconseguir els qui van impulsar els fets aquí narrats. Tant si aquests moviments tenien lloc a Nerva, Sòria, Porto, Rosario, Tampa, Londres, Ancona, Sidney o Moscou, el que batejava era l'internacionalisme. Les mateixes creences, els mateixos anhels d'arrencar la bena de la ignorància, de descobrir el dret natural de tot ésser humà al banquet de la vida es trobaven presents en les escoles racionalistes, els diaris, els fullets, les vagues, el teatre, els discursos... d'un lloc o d'un altre. I la manera d'aconseguir tot això era l'associació que propiciava la solidaritat sense fronteres; la forma d'expandir-ho era l'exemple, la conferència, la premsa i el míting, i la manera de consolidar-ho era l'ensenyament. Es partia del sindicat de ram o del grup específic d'afinitat i s'arribava a la federació local, comarcal, provincial, regional, nacional i internacional. Aquesta era la seva història.

L'expansió sindical cenetista a Tarragona coincideix amb l'adopció per part de la CNT al Congrés Regional de Sants, al juliol de 1918, d'una forma genuïna d'organització: el sindicat únic, que va proporcionar resultats immediats a tot Espanya, visibles aquí el 1920. El sindicat únic posava fi a la fragmentació de societats d'ofici i de barri existents fins llavors (per exemple: cambrers, dependents de confiteria, semolers, oficials de diversos tipus, peons, aprenents, etc. passaven a constituir el Sindicat del Ram de l'Alimentació, que es subdividia en diferents seccions), que dificultaven enormement les accions conjuntes i la solidaritat; i encara més en els pobles, on ocupacions tan diferents podien constituir una força única.

L'expansió anarquista que es va produir a Tarragona reunia els ingredients d'altres llocs, encara que haurem de veure'n l'abast i la profunditat. Aquí només els apuntem: grups d'afinitat, grups teatrals, cors, recitats, biblioteques, esperanto, escoles racionalistes, inscripcions i unions civils, enterraments, lluita contra l'alcohol, el joc i la prostitució... En el comunicat oficial, els grups anarquistes saludaven als qui estaven a les presons per qüestions socials i expressaven la voluntat de mantenir el contacte amb grups afins de tot el planeta. Potser l'encontre fraternal d'Ascó i Flix el 1920 ens permet entreveure que el llibertari va aconseguir en només uns anys allò que una organització de pau i amor com l'Església catòlica no havia aconseguit en segles?

L'actuació pública de la família Plaja-Paredes a Tarragona, lligada a aquestes expansions sindical i anarquista, s'inicia amb els moviments socials al voltant de les pujades del preu de les subsistències el 1916, amb les vagues de 1917, en l'anomenat trienni bolxevic, i es desenvolupa en una de les èpoques de major repressió contra aquests moviments, coneguda com el terror blanc. En aquest temps no era fàcil mantenir les organitzacions que es trobaven en el punt de mira de la Llei i els seus integrants amb freqüència acabaven a la presó o, fins i tot, a la tomba. Acaba el cicle tarragoní de la família poc després de l'arribada de la *dictatova*. En poques ocasions haurà ressonat tant el terme *acràcia* a la palestra provincial tarragonina com ho va fer durant aquests anys.

A la presentació d'aquesta època, hem incidit en l'estudi exhaustiu de la premsa i en els escrits que s'hi referien deixats per Plaja i altres perquè pensem que és la premsa la que conté les claus per comprendre-la. Els diaris editats a Tarragona en els anys 1918-1923 —*Acracia*, 1a i 2a època; *Fructidor*, 1a i 2a època; *Los Galeotes*— i els fullets que els acompanyaven complien una funció educadora: mostraven un sindicalisme no només de millores econòmiques sinó de despertar de ments, de consolidació de la consciència que tenien drets i deures com a persones autònomes. A més d'enfrontar-se amb el conservadorisme del poder (civil, militar i religiós), es posicionaven contra l'associacionisme en mans del republicanisme i el socialisme, contra el corporativisme, i, sobretot, contra l'immobilisme de l'ambient social. L'emancipació exigia la transformació social. Per això tenien en contra les forces vives, el poder.

Els fullets també van complir un paper fonamental: eren un suport a la paraula parlada; n'eren una prolongació o fins i tot un substitut. I hem d'assenyalar que a Tarragona se'n van produir molts, i encara que avui no ens sigui possible determinar les quantitats aproximades d'exemplars, sí que podem oferir, en canvi, els títols que, encara que no s'hagin conservat en institucions públiques, ens n'ha quedat el testimoni en diaris i catàlegs. Per comptabilitzar aquestes obres ens hem regit per un document que va elaborar Formós Plaja —Cat-Ex—, que tendeix a augmentar en excés les xifres però que ens serveix d'orientació quan desconeixem les reimpressions que se'n feren i el nombre d'exemplars tirats. Igual com passa amb editorials semblants (*Tierra y Libertad*, *Salud y Fuerza*, etc.), que pel fet que es van perdre els documents administratius ens veiem privats del coneixement d'aquestes dades.

També es van perdre, al gener del 1939, els documents referits a Tarragona en l'època que ens ocupa, que havien estat guardats a l'arxiu de la família Plaja-Paredes. Ens queden, no obstant això, els escrits que Plaja va elaborar durant l'exili mexicà i algunes referències en la correspondència de militants amb els quals va compartir aquests anys (Juan Callau, Giné, comentaris de Alaiz o Cincà...). Cal assenyalar que la majoria d'aquests escrits són tardans, dels anys seixanta, per la qual cosa els hem hagut de prendre com el que són, sense oblidar, però, que per a Plaja l'etapa tarragonina va ser la de major activitat sindical i que, per tant, continuava ben viva a la seva memòria.

Assenyalem, finalment, que Formós Plaja tenia consciència de ser un actor de la història, d'haver contribuït a la marxa dels esdeveniments, per la qual cosa s'esforçava a escriure-la. «Jo estic embastant molt material per demà. El nostre pas pel món necessita deixar alguna constància, encara que sigui perquè els nostres fills no ens maleixin», li deia a Alban Rosell l'octubre de 1959. Quan s'asseia a la màquina per redactar cartes, elaborar articles o plasmar les seves memòries era sabedor que deixava documents —vius al seu moment— que s'utilitzarien en un futur per conèixer què va succeir. «Aquesta correspondència —comentava a un altre corresponçal el 1966— servirà perquè d'aquí 25 anys algú faci història del que passa; ara no fa servei, però en

aquell moment tindrà el seu valor». I, per descomptat, sentia que eren dos, la Carme i ell, els qui treballaven. «Les Meves memòries? Estan aquí mortes, esperant que d'aquí 20 anys algú parli d'això i de l'obra que vam realitzar tots dos», eren les seves paraules el 1975, quan la seva companya ja era morta.

Només em resta deixar constància dels agraïments als qui han coadjuvat a fer aquesta història signada amb el meu nom. En primer lloc, les meves salutacions a la família Plaja-Paredes, que perpetua la memòria del Formós i la Carme (per desgràcia, en German ja ha desaparegut), per la seva acollida constant. A Lily Litvak, per ser tan amable de fer un pròleg digne dels dos protagonistes. Als qui dirigeixen i als qui treballen a la Biblioteca Pública Arús, per haver-me facilitat la consulta dels documents de Plaja, igual que va fer Paco Madrid amb els diaris. També a la gent de l'Arxiu de Salamanca, a la de l'Ateneu Enciclopèdic Popular de Barcelona i a la Federació Llibertària Argentina de Buenos Aires, per tants anys de contactes; a més de l'Institut d'Història Social d'Amsterdam i els Arxius Municipals de Palamós, Reus i Tarragona. Als qui van ser companys i companyes en la Fundació Anselmo Lorenzo, pel que va sorgir allà. I, en fi, al Cercle d'Estudis Històrics i Socials Guillem Oliver del Camp de Tarragona, que ha tingut la deferència de fixar-se en aquest text perquè veiés la llum. Gràcies.

Burgos, gener de 2008

IGNACIO C. SORIANO JIMÉNEZ

1. Formós Plaja. Carme Paredes. Matrimoni

Formós¹ Pedro Jaime Plaja Saló nasqué a Palamós, Girona, el 28 d'abril de 1889, fill de Carme Saló Llach (1867-1944), en aquell moment soltera. L'any següent es casà pel civil amb Salvador Plaja Villena (1862-*ca.* 1939), d'aquest matrimoni nasqueren en anys successius sis filles i un fill. El seu poble natal —Palamós—, així com Tarragona, Melilla, Barcelona, Clairvivre i Marmande (França), San Andrés de Tuxtla i Mèxic D.F. (Mèxic), i finalment Palafrugell són les localitats que contemplaren el pas d'aquest home, de baixa estatura i de llarga vida, de temperament optimista i caràcter dinàmic, emprenedor, de geni impulsiu i quefer tenaç, ingenu i inconscient a vegades, creient en la vida i agnòstic davant la mort; particip del «romanticisme del treball», de l'amor a l'ofici, al qual un amic periodista, Felipe Alaiz (1887-1959), defineix com a «un treballador que desconeix la fatiga, un empordanès de pro». Com a tal, va tornar per morir a la seva terra el 23 de març de 1982.

Una vegada formada la incipient família, Salvador es col·locà de conserge al Centre Econòmic de Palamós, ubicat a l'edifici conegut com la Gorga. Del matrimoni nasqueren sis filles, l'última el 1906, més un fill que morí. Els noms parlen per si mateixos: Catalina Antònia (de les respectives àvies, encara que l'anomenaven Llibertat), Soledat Pau, Germinal, Felicitat Maria de Padilla, Lleialtat Fraternitat Llum, Aurora Justícia Redempció, i Palmira Amada Solidaritat. Per millorar els ingressos instal·laren una llibreria, que també funcionava com a centre de subscripcions; i a més gestionaren una Societat de Socors Mutus, que era una mena d'agència per a tota classe d'assegurances (incendis, malalties, vida i marítims), denominada La Unión Palamosense (fusionada més endavant amb La Alianza); malgrat que Formós a partir de 1910 deixà de residir a Palamós, la seva família li mantingué la pòlissa i continuà pagant la quota. El compromís social del pare —regidor republicà, confident d'anarquistes— influí en els seus camins, però la personalitat forta del pare feia que sovint es produïssin friccions amb la seva mare, moments en els quals el fill sempre es posicionava al costat de la mare.

1. Aquest nom, triat pel seu oncle Pere, germà de la seva mare, el podem prendre com una derivació de l'advocació cristiana primitiva (Eclesiastès, 24, 24): «Jo sóc la Mare del Bell Amor». Ell ho explicava així: «Estic batejat pel civil, però el meu nom de Formós, és un nom catòlic, perquè en els santorals hi ha una línia que diu: *Mes de María, madre del amor Hermoso*».

Criat en una llar liberal (pare republicà, maçó, ateu), assistí a l'escola municipal de la qual mantenia un bon record, en particular del seu mestre Jaume Margarit. A més, estigué sempre envoltat de llibres i diaris, tant de la llibreria com de la biblioteca de La Gorga; entre els seus records destacava el regal de Reis rebut als nou anys: al costat dels quaderns, llapis i gomes es trobava el llibre *Germinal* de Zola. En els ambients en què es movia, ja fos a casa ja fos al centre, conegué la gent republicana i anarquista de la zona amb qui es relacionava el seu pare i amb alguns d'ells arribaren a establir llaços familiars d'amistat (la família Garriga de la Bisbal...) que els portà a fer-se visites, ara uns, ara els altres, que duraven diversos dies. De ben jovenet fou testimoni de com arrestaven en les èpoques conflictives a algú dels que admirava, com el cas d'Antonio Morató de Cassà de la Selva (1896).

Durant la infantesa, la llibreria i el centre de subscripcions proporcionà a Formós la tasca de repartir llibres i diaris per les cases i de pregonar-ne la venda pel carrer, «mai s'ha separat de mi aquest record i potser és el més venturós de la meva existència», digué setanta anys després. Es familiaritzà amb els fullets setmanals populars (el *Capitán Petrof*, *Momoats el Pirata*, *Biblioteca Popular*, *Biblioteca de Saturnino Calleja*, *Biblioteca Perla*, *Industrias lucrativas*) i, fins i tot, amb les lectures japoneses o les *Joyas del Cristiano* i *Flores Celestes*, i a més amb la premsa anarquista, republicana i lliurepensadora,² de la qual Salvador Plaja era corresponsal. Obres en fascicles com *La Campaña de El Progreso en favor de las víctimas del Proceso de Montjuich* (Barcelona, Tarascó, Viladot i Costa, 1997-1998) alimentaren la imaginació d'aquest noi de vuit anys, que elaborà part del seu món simbòlic amb els noms i les vicissituds dels implicats. Aquest contacte constant amb el paper l'influí en la seva afició a tot allò imprès, encara que no és fins a l'inici de la joventut que disposarà de temps per a la lectura més reposada (Zola amb *Els Miserables*, Sué amb *El jueu errant*, Volney amb *Les ruïnes de Palmira*, etc.).

El caràcter dinàmic i impulsiu de Formós Plaja s'estenia a les activitats d'esbarjo de la infància i l'adolescència: la platja, el teatre i el ball. El lloc preferit per anar en família o amb els amics era la Fosca. Dentre les escasses fotografies que es conserven dels seus primers vint anys, dues pertanyen a sengles representacions teatrals. Un dels oficis que exercí fou el de cambrer al bar del mateix Centre Econòmic; quan acabava la feina, es canviava de roba i passava ràpidament a la sala de ball, on gaudia enormement (aquesta activitat, amb el temps, la deixà de banda perquè a la seva companya no li agradava).

2. *La Revista Blanca*, *Tierra y Libertad*, *El Rebelde* de Madrid, *El Corsario* de La Corunya, *El Productor*, *Natura*, *La Anarquía* de Saragossa, *El Porvenir del Obrero* de Maó, *El Cosmopolita* de Valladolid; amb el republicà *El Progreso*; i amb els anticlericals *Las Dominicales del Libre Pensamiento*; *Los Templarios* de Morón de la Frontera o *La Conciencia Libre* de Màlaga.

Igual que molts altres nois i noies de l'època, Formós aviat començà a treballar de taper, ja que el Baix Empordà és una zona puntera en la fabricació i exportació de taps de suro perquè disposa de matèria primera. Amb dotze anys ja es veié immers en la vaga general de febrer de 1902, en la qual —en un ambient força caldejat— s'atreví a pronunciar una al·locució barroera a la fàbrica de Can Matas; es formà una manifestació que caminà cap al centre de la localitat i que trencà algunes vidrieres al seu pas («la joventut ja se sap...»), llavors arribà la força pública per dissoldre la manifestació i enmig de l'aldarull rebé un cop de culata de màuser que li deixà senyalada la boca de per vida. Un temps més endavant, practicà en els conflictes allò que li ensenyà en Narcís, un treballador d'un planter que, després d'haver-li pregat molt, accedí a ensenyar-li com fabricar cartutxos de dinamita.

Passada la quinzena, Formós assistí amb quatre de les seves germanes a l'escola racionalista que s'havia obert a Palamós i tingué en un dels seus mestres, Francisco Cardenal Ugarte (1858-1926), la persona que influí decisivament el rumb de la seva vida. A l'escola s'acostaren personalitats llibertàries, d'entre les quals recordava a Teresa Claramunt Creus (1862-1931), que «no va conèixer la mandra», i que li parlà del valor de la família i de la llar com a centre d'equilibri emocional i racional, i a Anselmo Lorenzo (1841-1914), a qui admirà durant tota la vida i a qui visità amb freqüència quan estigué a Barcelona. Amplià les lectures, amb intenció de forjar la voluntat (Smiles, Atkinson, etc.) i d'entendre les teories de les concepcions socials (Kropotkin, Malatesta, Morris, etc.).

També en aquesta època s'inicià en l'art tipogràfic, que tan profusament practicà al llarg de la vida. Pel que sembla ho féu en una de les dues impremtes que llavors funcionaven a Palamós —la de Llorens Castelló—, fruit d'un curiós canvi. Aquest taller el portaven dos germans, un dels quals era aficionat a l'espíritisme i que veié en Formós un noi amb condicions de ser hipnotitzat i d'exercir de mèdium; a canvi que participés en les seves sessions, li ensenyava els rudiments de la impressió. Amb el que aprengué aquí i amb la tradició familiar, li faltà temps per muntar en societat l'establiment Tipografia Moderna. Una llibreria que es convertí en un experiment efímer i ruïnós. Fou una altra de les seves «sortides de poltre desbocat».

S'acostava als vint anys i ja se sentia suficientment format per participar en actes i polemitzar en mítings. Així conegué a Pompeu Gener (1848-1921), que anava a visitar a Salvador Albert (1868-1944), un contertulià que sovintejava la Gorga, i a l'esperantista F. Pujulà i Vallès (1877-1963); a més de diversos oradors republicans que s'acostaven a fer campanya en temps d'eleccions. Justament, acompanyà a fer campa-

nya el seu amic d'infantesa Eusebi C. Carbó (1883-1958), cinc anys més gran que ell, a qui, al llarg de la vida, l'uniren múltiples llaços.³

En aquells moments, s'havia format a Palamós un grup de joves anarquistes entre els quals es trobaven Teresa Muntaner, el seu germà Agustí, Pruneda, Vilà, Mestres i Antoni Puig Artigas (1886-1960), per qui Formós professava una especial simpatia i amb el qual visqué intensament aquells anys.⁴ El grup s'embranchava en discussions amb polítics i, especialment, amb mossèn Fèlix Parareda i Robert, bel·ligerant rector de la localitat a qui van fer córrer alguna vegada, com quan pretengué que els joves s'aixequessin de les cadires de la terrassa en què es trobaven i es descobrissin el cap davant el pas d'una processó. Aquest grup desembocà en la creació del Centre Instructiu Obrer (CIO), que tenia una seu permanent que els permeté muntar una biblioteca i des d'on organitzaren funcions de teatre i conferències (de nou arribà A. Lorenzo, a qui se sumaren José Prat i Miguel V. Moreno: el posterior Constant Leroy), i es repartí propaganda anarquista de manera continuada, aprofitant les tardes de passeig per la carretera de Sant Joan. En aquest local social, per descomptat, no hi havia alcohol ni es jugava a les cartes; una altra de les activitats que s'hi duïen a terme eren les classes d'esperanto, i Plaja aprofità per aprendre'l.

La participació en els fets de la Setmana Tràgica, a finals de juliol de 1909, a l'Empordà, l'obligaren a exiliar-se a França durant una mica més de tres mesos. En tornar, tingué lloc la seva primera detenció, com a conseqüència d'un manifest en què imputaven els cacics locals i el jutge com a responsables que la Guàrdia Civil hagués col·locat un cartutx de dinamita en el CIO per implicar-hi els seus integrants. No és estrany que la mare i les seves germanes estiguessin amb l'ai al cor per les actuacions de Formós, que ja no es reduïen només a muntar una llibreria, sinó que cada cop més es mostrava en franca oposició amb les autoritats i portava una vida cada vegada més allunyada de la família i més bolcada en el grup, fins al punt de quedar-se a dormir a les nits al local social.

3. Carbó havia estat unit a Lluïsa Garriga, de la Bisbal, amiga de Carme Saló. D'aquesta unió va néixer Proudhon, a qui Formós cuidava a l'escola racionalista, ja que Lluïsa era una ajudant de Cardenal. Cap a 1910 s'uní a Margarida Gironella a Barcelona, en presència de Formós. Viatjà bastant per Europa, s'assentà a València i després tornà a Barcelona. El 1930, amb Formós, recorregueren el llevant i el nord espanyols com a representants d'un llibre de Calpe. Tots dos coincidiren en l'exili mexicà i mantingueren postures afins.

4. Tant que en una ocasió anaren caminant fins a Barcelona («no hi havia prou calés») per escoltar *La valquíria* de Wagner. També partiren junts cap a França després de la Setmana Tràgica i l'Antoni va compondre-li una sardana. Aquest home era barber, molt aficionat a la música i la lectura, fins a l'extrem de deixar descuidat el seu ofici i el seu aspecte. Unit amb Teresa Muntaner, tingueren a l'Harmonia (companya de Xena), abans que la Teresa s'unís a Seguí a Barcelona.

Formós tornà a agafar el camí de la Jonquera a començaments de 1910 per eludir el servei militar. Passà un parell de setmanes al sud de França i, decebut dels contactes que hi mantingué, decidí embarcar-se a Marsella cap a Alger; allà aconseguí un parell d'ocupacions no gaire ben remunerades, però no pogué adaptar-se a l'ambient i trobava a faltar la seva terra. Al març ja es tornava a trobar a Palamós, però aquest cop per poc temps, ja que decidí marxar cap a Barcelona per perfeccionar-se en l'art tipogràfic. Trobà feina als tallers d'El Anuario de la Exportación (de l'editorial F. Granada i Cia.). A la ciutat comtal féu amistat amb Federico Fructidor (pseudònim de Palmiro Marbá, 1892-1915), amb ell visità l'*avi* Lorenzo, la seva companya Concha i les filles Marina, Mariana i Flora, i es retrobà amb Francisco Cardenal. Durant aquell any acudí a tertúlies, mítings i conferències envoltat de la militància del sector. Són els prolegòmens de la seva marxa a Tarragona.

Carme Paredes

Carme Clara Paredes Sans nasqué a Tarragona el 1896. Era filla de Josep Maria Paredes Nogués, nascut el 1851, i de Tomasa Sans Borràs, nascuda el 1864; tots dos moriren al voltant de 1920. De la seva ascendència tenim menys notícies que de la de Formós, i sovint ens arriba una història barrejada amb episodis ficticis, a jutjar per les versions que ens han facilitat la Camèlia i el German Plaja Paredes. Segons consta en els padrons municipals,⁵ del matrimoni format per Tomasa i Josep Maria nasqué un primer fill el 1887 —el Francisco— quan vivien al carrer de la Mercè, 12, 1a, del qual ja no se'n torna a saber res més i que, per tant, suposem que devia morir quan encara era un infant. El 1896, quan vivien al carrer Granada, 22, 1r, ja figuren al padró en Tomàs, nascut el 1894, i la Carme (a més del pare de Tomasa, Ramon Sans Llop, nascut el 1832). El 1897 es traslladaren al carrer Arc de Sant Llorenç, 6, 3r. Posteriorment visqueren al carrer Portella (domicili al qual s'incorporà Formós el 1914), a la carretera de Barcelona (1916) i a Sant Domènec (1918). Nombrosos trasllats, gens infreqüents llavors, que ens parlen de les escasses pertinences amb què devia comptar la família. El Tomàs —el segon fill, amb qui la Carme estigué molt unida— escollí fer carrera militar i morí en el transcurs de la guerra de 1936-1939 mentre es trobava al servei de la República; amb anterioritat havia estat destinat a diverses places: al Marroc, quan la Carme i Formós vivien a Barcelona, el 1924, i després fou traslladat a la mateixa ciutat comtal per vigilar el castell de Montjuïc.

El Josep i la Tomasa regentaven la cantina de la caserna d'Artilleria de Tarragona; segons diu la família, els donaren aquesta feina després que el Josep fos ferit a la Guerra de Cuba, a la qual hi havia anat com a voluntari, però aquesta informació no

5. Agraïm a Jordi Piqué, de l'Arxiu Municipal de Tarragona, les dades enviades sobre direccions i membres de la família Paredes-Sans, que figuren en els padrons respectius.

quadra massa amb les dates que tenim. Josep Paredes en la seva joventut havia estat paleta i s'havia especialitzat en la reparació d'esglésies, que era un ofici prou ben retribuït. Un dia de pluja torrencial en què caminava per la vorera amb la gaveta carregada d'eines sobre el cap, topà amb un clergue que pretenia passar pel costat del carrer més protegit de la pluja, és a dir, per on anava ell; com que no s'apartava, el capellà li cridà: «Pas a un ministre de Déu». Josep, sense pensar-s'hi gens, va deixar a terra la càrrega que duia al cap, se'n va anar cap al clergue i el va empenyar al mig del carrer, que en aquells moments s'havia convertit en un rierol, i li digué: «Doncs si tu ets ministre de Déu, jo sóc ministre del Treball». Des d'aquell dia van boicotejar el paleta i va resultar-li difícil trobar feina en el seu ofici.

Aquesta era una de les anècdotes que li agradava explicar a la Carme quan es trobaven reunits per alguna ocasió especial. Així com aquella altra del seu avi Ramon, pare de la Tomasa, que era el menor d'onze criatures. La mare d'ell era una vídua propietària, però els alimentava fonamentalment de pa i arengades; a casa tenien un únic parell d'espardenyes, que es calçava la primera o el primer d'aixecar-se. Aquest avi Ramon, davant d'aquesta situació, s'enfrontà a la seva mare per les condicions de vida a què els sotmetia i decidí provar fortuna fora de l'ambient familiar. Es féu picapedrer i recorregué diverses poblacions fins que decidí que era hora de tornar al seu lloc de naixement, a Ascó, per formar una família i després es traslladà a Tarragona, lloc on naixeria la Tomasa. La saga familiar de Carme Paredes Sans, doncs, també estava unida perquè tenien en comú certs trets de dignitat.

La Carme assistí al col·legi i tot i que no fou aficionada a l'escriptura, li agradava la lectura i la discussió sobre qualsevol dels temes d'actualitat. Era reflexiva i intuïtiva i, amb el pas del temps, es convertí en una experta en remeis naturals. Era creient, com la gran majoria de les noies del seu temps. Però deixem que la defineixi una de les seves dues filles, la Camèlia:

Deixaria de ser objectiva si en parlar de Plaja ometés la vàlua de la seva companya Carme. Ella es va saber adaptar a la personalitat dinàmica i impulsiva d'ell i fer que es moderés en certs moments. D'altra banda, el va secundar en totes i cadascuna de les seves aventures, fent front a tots els perills i situacions difícils, encara que de vegades comportés arrossegar-hi els fills. De geni dolç i plàcid, era capaç d'enfurar-se davant situacions fosques o de falta d'honestat d'algun foraster, i treia forces d'allà on fos per fer front a qualsevol situació. Va abdicar de la seva religió a instàncies del seu sogre —el meu avi Salvador Plaja— i, encara que a vegades afloraven vestigis de l'educació catòlica, es va dedicar en cos i ànima a aquest tipus de lluita llibertària que absorbia al seu company, i va fer sempre causa comuna amb ell. Va morir el 1970 a resultes d'una hemiplegia després de vuit anys d'invalidesa en cadira de rodes. (Camèlia Plaja, carta a l'autor, 1997.)

Matrimoni

Formós Plaja arribà a Tarragona el febrer de 1911 per complir el servei militar al regiment Almansa 18 amb seu a la caserna d'Artilleria. Al gener havia estat a Palamós per acomiadar-se de la família («Em despedeixo de la mare plorant com totes les mares»), i aprofità aquesta estada per enviar un petit article a *Tierra y Libertad*. Quan ingressà a la caserna, comprovà que els comandaments estaven al cas tant de les seves activitats propagandístiques a Palamós, com del seu empresonament recent perquè havien rebut la informació de la Guàrdia Civil. Però, als 21 anys, Formós havia temperat suficientment el caràcter com per no sentir-se acovardit per les amenaces de possibles repressions. Acabat el període d'instrucció, fou destinat a la impremta del regiment, situada a la mateixa caserna.

Tal com era habitual en el règim militar, el desenvolupament d'un ofici comportava una sèrie de privilegis que, per a Formós, consistien a poder sortir amb assiduitat a la ciutat i poder menjar a la cantina de la caserna. Ambdues coses li eren beneficioses: la primera, li permetia seguir en contacte amb el moviment anarquista; la segona, li possibilità intimar amb la que seria la seva companya per a tota la vida: Carme Paredes.

A la impremta hi havia un altre jove amb qui ben aviat connectà en inquietuds; vivia a Tarragona i pertanyia a les Joventuts Republicanes, que tenien la seu al Centre Federal, situat a la Rambla.⁶ Quan Plaja sortia de la caserna, generalment la tarda dels diumenges, passava una bona colla d'hores al centre, ja que també hi solien acudir dos o tres anarquistes de la ciutat perquè no tenien local propi. Formós aprofità la circumstància de poder comptar amb aquesta adreça per fer-se enviar la premsa anarquista, en especial *Tierra y Libertad* (que anava per la 4a època, febrer de 1910 - gener de 1919) i *Solidaridad Obrera* (per la 2a, febrer de 1910 - setembre de 1911).

Fou en aquesta època quan entrà en relació amb Carme Paredes, filla dels qui regentaven la cantina de la caserna. Ell tenia vint-i-tres anys i ella setze. Ningú millor que Formós per narrar els inicis de la seva relació, tal com ho féu en les seves memòries quaranta anys més tard:

Aquestes converses tenien lloc únicament al vespre, gairebé ja de nit, i després de l'últim ranxo. A aquestes hores, solia ser present, gairebé sempre, la filla dels que tenien arrendada la cantina. Una col·legiala que assíduament ens escoltava en totes les converses, i que posava gran interès a comprendre el que nosaltres discutíem. Era una noia molt guapa, i seriosa, però molt correcta i simpàtica d'uns 16 anys. En les meves intervencions en les converses, solia

6. Suposem que es refereix al Centre Obrer, situat a la Rambla de San Carlos, 11, que continuà en actiu els anys següents, però que funcionava almenys des de principis de segle; allí tenia la seu la Societat del Ram de la Fusta al 1907, la qual havia implantat les vuit hores en el seu gremi.

fixar la seva mirada en tot el que jo deia, i feia gestos com d'assentiment als meus raonaments. Aquesta actitud s'explica si es té en compte el fet o la circumstància que anteriorment havia estat molt ben propagada per un soldat que ja havia complert feia uns mesos, de la quinta que nosaltres rellevàvem, que estava de criat a la mateixa cantina i que l'acompanyava tots els dies al col·legi. Es va saber més tard que l'esmentat *assistent*, com l'anomenaven, la cuidava i l'estimava com a una germana. I li explicava coses que ella administrava a la seva manera i que coincidien amb el que jo manifestava en les discussions o converses que manteníem per les nits a la cantina. La simpatia de la que avui és la meva companya, la Carme, no va caure en sac foradat, no va passar desapercebuda per mi, i, des d'aleshores, vaig tenir la màxima cura per aparèixer davant els seus ulls i el seu pensament com un jove seriós i honest a fi de no causar-li un desengany. Vaig endevinar en aquella noia una sensibilitat en què no vaig errar ni un mil·límetre. Vaig procurar, des d'aleshores, i dins dels límits més extrems de la correcció i la conducta, aparèixer davant seu com el més atent i comprensiu, per a la qual cosa no vaig haver d'esforçar-me el més mínim, i donar-li a entendre que el seu assentiment no m'era indiferent. El seu sentiment, la seva prudència i la seva tímidesa m'havien imposat un gran respecte i jo no volia destruir aquest encant sinó mantenir-lo fins a comprovar si entre tots dos havia nascut el sentiment que cal perquè dues ànimes se sentin atretes i compreses per un sentiment coincident.

Amb el temps, vam anar fent-nos molt bons amics. Un sentiment platònic era coincident en tots dos, i això ja era alguna cosa. La discreció tenia la paraula demanada i no havia de defraudar aquesta moral prerrogativa de les nostres ànimes.⁷ L'afecte, reservat sempre en el fons dels nostres cors, no revelat amb paraules, no decreixia. Però era difícil i violent manifestar-lo públicament donada la meva condició de soldat. Uns mesos més tard... em va tocar... anar a Melilla...

Quan la Carme es va assabentar de la meva mala sort, les llàgrimes van solcar-li les galtes. Jo ho vaig saber. I l'afecte adormit al meu interior, va despertar per rebel·lar-se d'una vegada i per prometre-li, d'una manera o d'una altra, que jo comprenia els seus sentiments, i que s'identificaven amb els meus cap a ella. Per fi, va arribar l'hora de marxar cap al nou lloc. Al costat de la seva mare, va venir a acomiadar-me. L'emoció era comuna i intensament se'ns descobria en l'expressió del rostre. La seva mare ho va entendre. Ens vam donar la mà i en aquest discret i estret contacte va quedar revelat i segellat el nostre

7. La construcció d'aquesta frase i la següent és pròpia de la prosa de Formós Plaja, a la vegada que el contingut és definitori de la seva personalitat: al·ludeix als valors generals com a conductors de la persona.

sentiment mutu i la promesa, sense paraules, de ser conseqüents amb aquell encontre dels nostres cors.

...a partir de la meua arribada a Melilla, la meua gran preocupació va consistir a imposar-me la missió d'escriure gairebé diàriament, a la qual havia de ser un dia la fidel, abnegada i infal·lible companya en les meves activitats per a les idees. La sort d'haver estat destinat com a empleat a la impremta del regiment, lliurant-me així de les peripècies del servei a Àfrica, em van permetre dur a terme el propòsit d'escriure a la Carme gairebé cada dia. Durant dos anys, gairebé diàriament, vaig mantenir correspondència epistolar amb aquella noia, la reciprocitat de sentiments de la qual i la identitat de pensament havia aflorat per prometre una unió franca i definitiva en un dia no massa llunyà. Aquesta identitat de pensament no ofería dubte. Havia trobat en ella la dona ideal que hauria d'acompanyar-me durant tota la vida en la lluita cruenta contra aquesta societat perversa i cruel.

Dos anys, amb una carta diària en què em descobria davant seu amb la sinceritat que la seva innocència reclamava. Les seves cartes, dia rere dia, mostraven més comprensió amb allò que jo li exposava. La veritat d'un esdevenidor ingrát, no li vaig amagar. I possiblement em vaig quedar curt si tenim en compte que les meves prevencions es van quedar enrere i van ser superades pel sentit tràgic de la vida. Però va acceptar íntegra tot allò que la vida futura ens va portar. (*Mis memorias*, p. 21-24).

No s'ha conservat cap d'aquestes cartes, però en el relat veiem la gradació vital que es produí en la parella des que sorgí la primera atracció fins que assumiren un destí comú, passant per la declaració de sentiments i l'afinitat de pensaments.⁸ També queda projectada la manera com Formós entenia la figura de la dona i el respecte que havia d'estar present en les relacions amb ella, que era fruit de la unió amb la seva mare. I, evidentment!, de les idees de Teresa Claramunt.

A mitjan febrer de 1912 se n'anà a Melilla, destinat com a soldat a la caserna de Santiago, regiment de Melilla 59. La situació de la plaça no era gens atractiva perquè continuava l'estat de guerra i sabia que havien d'anar a cobrir les baixes produïdes. A mesura que el vaixell s'apropava a la costa, aparegueren la cresta del Gurugú i la fenèdura del Barranc del Llop. En arribar a destí corrien les notícies: feia pocs dies que hi

8. Formós deixa constància en múltiples textos del caràcter i de la intervenció de la Carme en l'obra comuna: «El que no puc deixar d'esmentar és la col·laboració incondicional i cada vegada més encesa i pertinaç de la meua companya, a la qual en justícia dec tot el que he pogut fer. Ella ha estat sempre la que, si en algun moment he sentit indecisió i fatiga, m'ha incitat, impulsat amb afecte i decisió, a prosseguir l'obra començada» (1957; 8e). «He conegut moltes companyes molt unides als seus homes, però com la Carme, cap, de resistent, de convençuda...»

havia hagut una ràtzia en la població civil dels barris extrems de Melilla (Cabrerizas, Triana, etc.), com a resposta a les campanyes militars de l'exèrcit espanyol que un any abans havien ocupat Larraix, Kasar-el-Kebir i Arzila. Barris en part habitats, paradoxalment, pels qui havien fugit de Barcelona per evitar la repressió de la Setmana Tràgica i que ara trobaven aquí la mort. Formós s'incorporà a la impremta de la caserna i, fora, tingué la possibilitat de treballar de cambrer en una fonda-bar propietat de gent de Palamós. Romangué allà fins ben entrat l'any 1914.

El 25 de juliol de 1914 fou la data en què Salvador Plaja i Carme Saló participaren en les invitacions el proper enllaç del seu fill. Al jutjat de Palamós, el dia 2 d'agost, es casaren en una cerimònia civil, a l'edat de vint-i-cinc i disset anys respectivament, en què feren de testimonis Benito Morera i Joaquim Mateu. A les targetes en què comunicaven «el seu efectuat enllaç», donaven l'adreça del seu nou domicili: carrer Portella,⁹ 7, Tarragona (la qual coincideix amb la del padró de 1916, en què figuraven al costat de la Tomasa i el Josep, al mateix carrer on es trobava la caserna d'Artilleria). «Durant la lluna de mel» assistiren a l'última conferència que pronuncià a Barcelona A. Lorenzo, al qual hagueren de portar en una cadira de braços perquè ja estava molt feble. Aquesta conferència no pot ser més que la que se celebrà el 28 d'agost al local del Sindicat de Paletes (carrer Ataulfo).

Encara que en la tradició familiar es diu que van realitzar un viatge a terres africanes,¹⁰ el fet més que segur és que ben aviat començaren a rebre els precés de la Tomasa i el Josep, ja grans, que trobaven a faltar la presència de l'única filla, que els instaren a traslladar-se a la caserna, i més tenint en compte que a la cantina hi havia feina per a quatre. Formós expressà les seves reticències, pretextant els problemes que podia comportar la seva militància anarquista per a la convivència familiar, però aquests arguments no foren suficients per convèncer a la sogra, amb la qual cosa el matrimoni

9. Aquest és un carrer situat a la Part Alta, encara que va ser obert cap a 1850, quan es remodelà l'antic barri jueu. En l'actualitat no ha conservat aquest nom. Segons Camèlia Plaja, quan va néixer la seva germana Acràcia ja estaven vivint a la caserna.

10. Segons Camèlia i German Plaja Paredes (1997, abril 1998), van viure a Melilla durant una temporada i van treballar a la fonda a què hem fet referència prèviament. En un primer moment, l'esclat de la I Guerra Mundial els desanimà, però, finalment, com que ja havien adquirit els passatges del vaixell, realitzaren el viatge. L'estada fou d'una mica més d'un any i el fet que un marroquí s'enamorés de la Carme va contribuir a què se'n tornessin. Per part nostra, concloem que aquest viatge a Melilla no es va arribar a realitzar: «Vaig a Tarragona, em caso pel civil a Palamós i torno a Tarragona», rebla Formós.

començà a treballar a la caserna i amb tota probabilitat s'hi instal·laren. Hi estigueren més de dos anys, durant els quals la Carme ajudà en les feines de casa i la cantina, i Formós dugué a terme les tasques d'aprovisionament de mercaderies, fent viatges des del mercat amb un carro i una mula.

El 1916 nasqué la seva primera filla: Acràcia Harmonia Atea Plaja Paredes. Aconseguir que fos inscrita amb aquests noms resultà bastant complicat en una ciutat tradicional com Tarragona. Formós es presentà al jutjat juntament amb el manya Fidel —anticlerical—, que oficià de testimoni per certificar l'esdeveniment. En ser preguntat pels noms que desitjava posar-li a la nena, aquest contestà: «Acràcia, Harmonia i Atea». El grau d'estupefacció que envaií el lletrat en sentir aquells noms va ser majúscul i es negà a registrar-los adduint que «no figuraven al calendari ni al diccionari». Davant la qual cosa, Formós i Fidel es retiraren del Registre sense formalitzar el nom. Transcorregut un temps, reberen un avís del jutjat perquè s'hi presentessin. La Carme li digué abans de sortir: «Tu no cedeixis, eh!?!». Lescena del Registre es repetí exactament de la mateixa manera, amb la qual cosa la nena quedà un cop més sense nom oficial. Després d'una segona citació, i d'una tercera visita al Registre, Formós es trobà que el jutge estava de vacances i que l'actuari que el substituïa inscrigué els tres noms sense cap problema.

Alguna escapada de Plaja a Barcelona i la seva subscripció a diversos periòdics són dues de les escasses dades que tenim d'aquesta època. Però podem suposar que el 1916 fou l'any en què es convertí en una figura pública a Tarragona, ja que l'agost de 1917 es trobà entre els quatre o cinc sindicalistes més significats de la ciutat. No assistí al Congrés Internacional de la Pau, celebrat a finals d'abril de 1915 a El Ferrol, el qual, malgrat no aconseguir el seu objectiu antimilitarista i antibel·licista enfront la Primera Guerra Mundial, resultà ser l'inici del relleu de la CNT. Tot i no ser-hi presents, dues societats baixempordaneses s'adheriren al Congrés: la Societat d'Oficis Diversos, de Palafrugell, i la de Tapers, de San Feliu de Guíxols. També hi fou present el seu amic Eusebi C. Carbó, que va adquirint pes específic dins del moviment sindicalista i anarquista espanyol, gràcies a les actuacions i publicacions que havia estat fent des d'anys anteriors.

Eren temps de debat. La propaganda antibel·licista en el moviment anarquista espanyol era constant des de finals del segle XIX; segurament el periple madrileny de *La Revista Blanca* (1898-1905) fou l'espai on més clarament es manifestà en aquella època i després passà el testimoni a *Tierra y Libertad*, com a òrgan dels grups anarquistes barcelonins. En aquest es preveïé, amb encertada clarividència, el conflicte bèl·lic de 1914 i s'establiren les premisses del que seria la postura majoritària de l'anarquisme espanyol, que quedà reflectida en el manifest *Los Anarquistas ante la guerra*, difós al novembre de 1914 per la Federació de Grups Anarquistes de la Regió Catalana, en

el qual s'acusava el socialisme europeu per la postura bel·licista que mantenia.¹¹ En totes dues revistes, les aportacions de A. Lorenzo foren considerables. A aquest manifest, en seguiren d'altres l'any següent que seguïen la mateixa línia, però se'ls oposaren des de les postures aliadòfiles que defensaven el grup saragossà que girava entorn la revista *Cultura y Acción*, i el grup asturià, reunit entorn d'*Acción Libertaria* de Gijón, amb Mella, Quintanilla, etc.; que es mostraven proclius a les postures defensades per significats militants internacionals com Kropotkin, Malato i Grave.

Anaven passant els mesos i, algunes tardes, Formós Plaja assistia a les reunions que se celebraven al Centre Ferroviari, on es donaven cita els elements liberals obrers de la ciutat; de moment la vida familiar s'esdevenia sense grans sobresalts, fins que els esdeveniments que visqué la nació, que arribaren també a Tarragona, sacsejaren aquesta tranquil·litat casolana i llançaren a Plaja al carrer. L'any 1916 començaren a mobilitzar-se diferents sectors de la ciutat, fonamentalment a causa de la carestia de la vida; al febrer arribà Pablo Iglesias a participar en un míting contra l'encariment de les subsistències. En altres localitats de la província també es produïren esdeveniments que alteraren l'ordre social, especialment en les que hi havia una implantació més important de les societats camperoles. Plaja alternà l'inici de la seva activitat en aquests llocs amb els viatges a Barcelona per contactar amb militants de la CNT.

11. El tema és desenvolupat amb profusió per C. Forcadell (1978). Malgrat haver estat realitzat fa 20 anys, és un estudi orientador sobre aquesta època i sobre l'actuació paral·lela d'anarquistes i socialistes, enquadrades al seu torn a Europa. Presenta una bona bibliografia, que cal completar, lògicament, amb estudis més recents com els de X. Paniagua (1989), que també aporta una extensa bibliografia comentada per capítols.

2. Tarragona. Panorama sindical anterior a 1917

La ciutat, que en l'actualitat compta amb poc més de 125.000 habitants i que acull una important indústria petroquímica i un acceptable sector de serveis, a la segona dècada del segle xx era una localitat tranquil·la i escassament industrialitzada. Possiblement fou fundada per pobles celtibers; durant la dominació romana de la península Ibèrica jugà un paper important i va ser el moment en què assolí major esplendor. Situada al nord del riu Francolí, en un turó que bascula cap al mar, disposa al seu voltant de terreny d'horta, aturonat, en què es conreen avellaners, ametllers, tarongers, cereals, oliveres i vinya. La configuració urbanística actual prové de mitjan segle XIX, època en què desaparegué una part important de les muralles i en què quedà unida la zona antiga, la Part Alta, amb la del port, que es reconeix des d'una gran distància.

En indústria comptava amb fàbriques farineres i de sabó, tan comunes a Catalunya, al costat de les de licors (el 1901 els cartoixans establiren la popular fàbrica de *Chartreuse*) i xocolates; les de llits de ferro i les papereres; a més de terrisseries, fàbriques de bótes i bocois a gran escala, i la pesca. No hi havia indústria tèxtil, la qual, al Camp de Tarragona, es concentrava a Reus i Valls principalment. El canalitzador de gran part d'aquests productes fou el port, equipat amb drassanes pròpies i amb un dic flotant modern que contribuí en bona mesura al dinamisme de la ciutat. No obstant això, després d'haver sostingut una campanya de defensa del port durant nou anys, la ciutat perdé una important batalla, ja que el 1916 el Govern central concedí a Barcelona la qualitat de port franc de la zona,¹² en detriment del port de Tarragona.

A finals del segle XIX, la crisi de la fil·loxera —que tant afectà la vinya a Catalunya— incidí en l'activitat de la ciutat, ja que el port n'era un centre exportador, sobretot emparat en el tractat existent amb França. A partir de 1894, els 33.000 habitants amb

12. Sobre dades històriques i de l'època, vegeu MORERA LLAURADÓ, E. vol. *Tarragona*, a *Geografia General de Catalunya*, de F. Carreres Candi, Barcelona, 1913-1918, p. 308-313; de la mateixa obra, per a les dades industrials: RAHOLA, F. També els citats: *Diccionario Hispano Americano*, tom 21, p. 314-325; en la seva edició de 1912; i *Enciclopedia Universal Ilustrada*, tom LIX, p. 693-741, de 1928. Sobre les dades d'actualitat, vegeu LLOBERT REVERTER, S., el capítol referent a Catalunya, p. 241-330, a *Geografía Regional de España*, 5a ed. 1987, dirigida per M. Terán, L. Solé Sabarís i J. Vilá Valentí; en especial, les pàgines 303 i 324-326. Sans Capdevilla publica entre 1920 i 1930 diversos llibres sobre Tarragona.

què comptava la ciutat es reduïren en uns 10.000, els quals es dirigiren fonamentalment a Barcelona. A primers de segle començà la lenta recuperació i s'arribà, el 1920, a 28.883 habitants.

Si ens fixem en una altre tipus de detalls¹³ veiem que, segons la Memòria de 1900 del director general de Sanitat, Àngel Pulido, Tarragona ocupava el tercer lloc d'Espanya quant a bona salubritat i, el 1909, tenia una taxa de mortalitat de 20/1.000, mentre que la mitjana d'Espanya era de 28/1.000.

L'activitat propagandística cenetista, en especial a partir de la segona meitat de 1917, es va estendre a gran part de la província. La província de Tarragona té un perfil muntanyós, i està esquitxada de conques fèrtils i valls, entre les quals hi ha el Camp de Tarragona, el Penedès, la Conca de Barberà, el Priorat i el Delta de l'Ebre. El clima mediterrani proper al mar i les canalitzacions d'aigua que s'havien fet afavoriren, com ja hem dit, que hi hagués una notable diversitat i frondositat de cultius: oliveres, garrofers, avellaners, ametllers, vinya, una bona varietat de fruiters, cereals i, fins i tot, plantes com les palmeres amb les quals es decoraven els passejos dels pobles i els terrenys que envoltaven les masies. Però era una terra que d'una banda, a les valls, era argilenc, la qual cosa exigia un gran esforç de cultiu¹⁴ i una bona quantitat d'abonament per evitar que es tornés eixorca, i, d'altra banda, a les finques de les zones altes, especialment les dedicades a la vinya, calia treballar-la amb aixada i palanca perquè normalment no s'hi podia emprar l'arada. Enfront de la major varietat de cultius del nord, es trobava la comarca d'Amposta, fonamentalment arrossaire, la qual cosa condicionà també les formes associatives.

No obstant aquesta activitat camperola, en certa manera, i sobretot amb relació a la resta d'Espanya, es podia definir la província com una zona industrial. Els principals focus industrials se situaven a Reus, que des del segle anterior era la segona ciutat industrial de Catalunya; Valls, i el Vendrell; les dues primeres pertanyents al

13. Cal destacar les dades que extreu de la premsa, al comentar-la, J. P. Virgili i Sanromà. Utilitzem especialment el volum I, que abasta fins a 1936. L'autor és testimoni excepcional de molts dels esdeveniments que narra, ja que des de 1911 Virgili és operari dels tallers del *Diario de Tarragona*.

14. «Tres dies de llaurar [amb l'arada] i un mes de cavar [amb l'aixada]», són les paraules que utilitza RAMÓN PORTÉ (1898-) en el seu escrit autobiogràfic (1983: 7) per descriure aquestes tasques. R. Porté, natural de Montblanc, amic de la família Plaja-Paredes, fou un dels puntals de l'expansió anarcosindicalista a Tarragona, als anys 1917-1923, i després a tot Catalunya. Impulsor i secretari de la Federació Regional de Pagesos, jugà un notable paper en la col·lectivització catalana del camp entre 1936-1939 (el seu llibre inèdit: *La sang de la terra*, parla d'aquesta època i de les traves que la Generalitat, els Rabassaires i la UGT hi posaven). Exiliat amb la seva companya, dos fills i una filla, estigué al camp de concentració d'Argelès-sur-mer; després de realitzar múltiples treballs, tornà a Montblanc el 1976. És autor de *Flor i espines* i tingué aficions poètiques. Col·laborà molt en premsa.

Camp de Tarragona, creuat pel Francolí, i la segona, al Baix Penedès, i a més, s'ha de tenir en compte que més al sud hi havia l'important centre comercial de Tortosa. La província, el 1910, tenia una població de 338.485 habitants, la qual cosa li donava una densitat de 54,72 habitants per quilòmetre quadrat, enfront dels 42,44 de la resta del territori nacional. Això la situava en el número divuit del total.¹⁵ La taxa d'analfabetisme estava lleugerament per sota del 50%, i guardava una relació bastant semblant entre els dos sexes; el nombre d'analfabets el 1920 era de 166.515.

De Reus, calia destacar-ne no només la indústria, sinó també una de les manifestacions de la prosperitat econòmica de les famílies catalanes del moment: l'arquitectura modernista. Els noms dels carrers en què s'ubicaven els centres obrers de la localitat o les impremtes on s'imprimien els diaris i els fullets estan carregats d'aquesta arquitectura que s'inicià el 1891 amb la Casa Tarrats i finalitzà el 1926 amb la Casa Marc. Aquests edificis, el 1922, quan Formós Plaja treballava d'impressor a Reus, ja estaven gairebé acabats. El carrer de Sant Esteve, el carrer Raseta de Sals i, en especial, el carrer Llovera pertanyien a aquest espai tan característic d'una ciutat industrial del primer terç del segle xx. En aquesta última rua, a més de la impremta Bibliotheka, de la qual parlarem més endavant, hi havia la llibreria i centre de subscripcions de J. Vives, el catàleg de la qual estava format per fullets llibertaris. Ell mateix edità una col·lecció de fullets cap a 1904, anomenada Archivo Social, amb obres de Blanqui, Faure, Gori, Kropotkin, Morris, Peura, Reclus, etc., la qual, segons creiem, passà a Barcelona cap a 1907-1908 (aquest mateix llibreter inicià el que es coneix com a Biblioteca Republicana).

2.1 Ambient sindical

El 1917 l'associacionisme obrer de la ciutat no era massa pròsper. Segons Plaja, estava «minat pels republicans i el socialisme reformista», «que era un poble de republicans, de la UGT, on no hi havia anarquistes» (*Mis memorias*: 25; Fabre & Huertas: 19). Naturalment aquestes afirmacions es referien a la correlació de forces amb l'anarcosindicalisme, ja que no es pot dir que hi hagués un ampli associacionisme socialista i republicà, a la ciutat; no obstant això, a favor de l'afirmació de Plaja, tenim una dada reveladora: el diputat federal Julià Nogués i Subirà, *Tulipan*, fou elegit a tots els comicis electorals a Corts des de l'any 1904 fins el 1936 (dirigia òrgans de premsa federal: *La Justicia*, 1900-1906; *Tarragona Federal*, 1910, etc.); a més, la ciutat comptava ja el

15. Dades sobre Reus, p. 627-629; Valls, p. 779-783; Tortosa, p. 686, de MORERA, E., *op. cit.* La densitat actual de la província és de vuitanta-dos habitants i compta amb una població entorn als 520.000. Persisteix aquest domini industrial, al qual s'han incorporat noves activitats. La divisió territorial no té en compte els partits judicials de Gandesa, Montblanc i Falset.

1902 amb un alcalde federal: Joan Pallarès;¹⁶ un altre federal destacat era Pere Lloret, diputat provincial, director del Banc Comercial, president de la Cambra de Comerç. El més conegut de la província, però, era Marcel·lí Domingo. Alguns articles de *Fructidor* feien referència a aquests personatges: es parlà de Nogués per ser secretari dels patrons de les mines de Bellmunt; de Domingo i els *dominguitos* quan animaren la pagesia del Delta a constituir sindicats únics; de Lloret, en parlar de la vaga d'agost 1917 i de la seva consigna «espereu» en els moments clau. Per altra banda, la Federació Obrera, encara que no estigués adherida a la UGT, sí que la inspiraren militants socialistes com ara J. Floresví, J. Saragossa, M. Badía, A. Llavería; o federals, com el tipògraf Emili Massip, especialment en algunes de les societats de la capital, les quals en total registraren una afiliació de 2.165 adherents.

X. Cuadrat (1976: 17-23), en l'elaboració de la seva tesi, féu un buidat als arxius de Reus i entrevistà un bon nombre de personalitats socialistes del territori, significades des de principis de segle xx. Les xifres que ens ofereix confirmen la presència primerenca d'agrupacions socialistes a Tarragona (1887) i Tortosa (1890-1892), en contraposició a la nul·la presència a Lleida i Girona. Segons J. J. Morató, ja al congrés de fundació d'UGT, el 1888, assistiren dues societats obreres de la ciutat. Posteriorment,¹⁷ cap a finals del segle XIX, la presència socialista a la província decaigué sensiblement, d'acord amb l'evolució del pes específic que representava Catalunya dins del conjunt nacional del PSOE i la UGT.

El 1905, el PSOE obtingué a les eleccions legislatives de setembre quaranta vots a Tarragona, vint-i-cinc a Reus i deu a Tortosa; l'agost de 1907 comptava amb 30, 35 i 16 afiliats respectivament (dels 292 de Catalunya). En aquell mateix any, es constituí l'Agrupació Socialista de Reus, sorgida de la campanya portada des de *La Reforma* (1903-1905; havia tingut una altra època: 1900-1901) a favor del descans dominical (X. Cuadrat, 1976: 133-137). Comptava amb militants de la talla d'A. Fabra Rivas. Després d'una època d'inactivitat es reorganitzà el 1909 amb la presència de Josep Recasens i Mercadé (1883-1954), Lluís Escoda, Rosa Casals, Miquel Mestres i Marcial Badía, aquest darrer havia estat anteriorment a Tarragona. L'Agrupació publicava un diari, *La Justicia Social* (1909-1916), que arribà a constituir-se en òr-

16. A l'AHN, sèrie A, lligalls 53, 49, etc. es pot veure l'activitat desenvolupada per aquests dos parlamentaris, mitjançant les interpellacions. Virgili Sanromà ens informa dels diferents òrgans de premsa que tenen els federals i lerrouxistes en les diverses etapes i els diversos centres socials on es reuneixen. També cal afegir-los els catalanistes, cada vegada amb més presència.

17. No obstant això, els estudis de l'època s'enfronten amb la dificultat d'establir xifres unànimes des de les diferents fonts. Davant de les importants publicacions anarquistes que s'editen a Catalunya fins a finals del segle XIX, el PSOE ben just en té tres: *El Obrero*, Barcelona 1880-1891; *La Guerra Social*, Barcelona 1891-1893, i *La República Social*, Manresa, 1896-1898.

gan de la federació catalana durant el 1911,¹⁸ el qual, segons afirmava Plaja (1968: 3), es trobava estès pels pobles de la província. Uns anys abans, el 1903, s'havia creat la Federació Socialista de Catalunya, que prengué com a portaveu *La Guerra Social*, que estava a la 2a època (1901-1903) i després *La Lucha Social* (1905-1906), i *La Internacional* (1908-1909). Josep Comaposada (1859-1933) mantingué una col·laboració destacada amb totes tres.

A partir de 1911, aquesta militància amplià la influència socialista al Camp de Tarragona, en especial a les comarques de l'Alt Camp i la Ribera d'Ebre (Capdevila & Masgrau, 1979: 25-26). Però no semblava que el nombre de militants de Reus hagués de superar la xifra dels vint, de fet, la seva influència a la localitat era més pels llocs de directius que ocupaven el militants en els organismes culturals com el Centre de Lectura i l'Ateneu Obrer que no pas pel nombre. Cal assenyalar que la presència socialista a Reus comptà amb mecenes importants: Evarist Fàbregas és qui sustentava el Centre de Lectura i *La Justicia Social* (abonà cinquanta subscripcions); Víctor Fonseca s'ocupava de l'Ateneu Obrer, creat el 1916 i situat a la Casa Borràs-March. El 1916 tot indicava que l'afiliació i l'activitat socialista reusenca havia patit un segon sotrac: J. Recasens es retirà de la militància en assumir el càrrec de gerent de La Industrial Algodonera S.A.; Marcial Badía deixà *La Justicia Social*, per diferències amb Recasens; Fabra es dedicà a qüestions d'abast nacional i, finalment, el mecenes local Víctor Fonseca morí aquell mateix any.

L'agrupació socialista de Tarragona capital, reorganitzada el 1903, no presentava unes xifres superiors a les de Reus; el seu principal mentor, des de 1906, fou Josep Floresví i Garreta, que assistí al congrés de Solidaritat Obrera el 1908 com a representant de la Federació Obrera, i sobre el qual Plaja ens explica alguna cosa a les seves memòries. Floresví provenia de les files del Partit Federal, el qual tenia un bon nombre d'afiliats a la capital del Francolí.¹⁹ Amb el temps, s'afilià al PSUC, i durant 1938

18. Cuadrat, a més de la semblança i de l'aportació al moviment socialista reusenc de J. Recasens (p. 138 i 413-424), inclou els testimonis de Salvador Torrell i Eulàlia (p. 152). Sobre aquest últim, vegeu J. M. Bonet (1995: 597). Sobre Recasens, a l'AGGCE, es conserva la carta de recomanació al seu coreligionari Marcel·lí Domingo, de setembre de 1931, i una altra recomanació a R. Viguri, de gener de 1933; es pot veure la seva autobiografia (1985). Sobre *La Justicia social*, vegeu el treball de M. D. Capdevilla i R. Masgrau (1979).

19. X. Cuadrat (1976: 153). La no-constitució de sindicats d'UGT a Tarragona ciutat, provocà que militants com Floresví, estiguessin en societats sindicals sense adhesió nacional (la Federació Obrera). A *Acracia* (Tarragona, n. 14, 22.11.1918) es parlava de Floresví com a participant d'una reunió de la Federació Local; també es parlava d'un Huguet, que podria tractar-se de Joan Huguet, l'altre representant a la Conferència de delegats socialistes d'octubre de 1908. Antoni Lloveria estigué al Congrés de 1908 i al de Sants, de 1918, igual que també hi estigué present el reusenc Miquel Mestres.

esdevingué simultàniament membre de la Junta Municipal de Tarragona i correspon-sal de Treball a la ciutat; així és com el trobem a l'AGGCE, de la mateixa manera que trobem diverses cartes de recomanació del 1931 i del 1933 signades per ell adreçades al seu coreligionari Marcel·lí Domingo. Per dur a terme totes les tasques a la ciutat de Tarragona durant les dues primeres dècades comptà amb l'ajuda del tortosí José Zaragoza. No obstant això, al congrés nacional que celebrà el PSOE al novembre de 1918, no hi hagué representació de la ciutat.

Si ens fixem ara amb la UGT, veurem que de les cinc societats que tenia a la província el 1903 —amb un total de 378 afiliats— passà a tenir-ne només una, amb quinze membres, l'any 1907, i l'any següent no se'n registrà cap. Aquesta tendència a la baixa contrasta fortament amb el que succeïa a Espanya en aquest mateix any; cosa que es pot entendre si tenim en compte que els socialistes estaven treballant a Solidaritat Obrera.²⁰ J. Comaposada (1910: 20) afirma (i confirma això que dèiem) que el 1910, «deixant de banda un tant per cent no massa elevat dels obrers que viuen a Reus, Tortosa, Tarragona i Valls, el proletariat de la província de Tarragona desconeix gairebé totalment l'associació de resistència al capital», encara que és superior al coneixement que tenien a Girona i Lleida. El 1911 seguia sense haver-hi cap societat adherida a la UGT en tota la província, malgrat que a poblacions com Reus s'apun-tava un ressorgiment de les societats de treballadors i se'n federaren fins a tretze al Centre de Societats Obreres, que havia estat creat el 1909. Aquestes, però, tampoc es troben als Congressos de Solidaritat Obrera i CNT de 1910 i 1911. Segons els estudis de Carlos Forcadell, entre 1915 i 1918 persistí l'absència de societats obreres adherides a la UGT a Tarragona (tampoc les tenien Barcelona i Girona), ja que aquelles que mantenien una influència socialista al camp ingressaren a la FNOA (Capdevila & Masgrau, 1979: 26).

D'altra banda, també partint dels estudis de Forcadell (1978: 377-386), el PSOE no obtingué cap regidor en les municipals de novembre de 1917. Malgrat aquestes dades, a escala provincial el partit sí que tenia agrupacions: el 1915 en tenia cinc, amb 85 afiliats; el 1916, quatre, amb 127 afiliats; el 1917, quatre, amb 125 afiliats i el 1918, quatre, amb 87 afiliats.²¹ Com podem apreciar, el número no era significatiu per influir en el rumb de la ciutat i de la província; a això s'afegia que ni tan sols comptaven

20. És el que sosté X. Cuadrat (1976: 231). A allò que ja hem vist amb Floresví, s'uneix el fet que tres dels onze delegats enviats per l'Agrupació Socialista a aquest Congrés eren de Reus.

21. El descens d'afiliació fou general a tota la península fins al 1917, i també ho fou a Catalunya. Al 1918 començà a recuperar-se gràcies als augments notables produïts en algunes províncies com Còrdova i Jaén; en total, al 1915 hi havia 238 entitats que tenien 14.332 membres, i al 1917 es quedaren en 196 entitats que sumaven 11.241. D'altra banda, J. Paniagua (1989: 89), referint-se als estudis de X. Cuadrat, indica que l'afiliació socialista més important de la província estava a Reus, des que s'hi creà la Federació Socialista de Catalunya el 1903.

amb locals propis (els tenien de lloguer) i la seva activitat es desenvolupava en centres comuns, que havien de compartir amb altres grups i que, en el cas de Tarragona, era el Centre Obrer, situat a la rambla de Sant Carlos, n. 11, o el Centre Ferroviari, situat als baixos del n. 4 del carrer Rebolledo. No hi havia, doncs, una Casa del Poble²² semblant a la d'altres indrets.

L'associacionisme al camp es materialitzà amb la creació de societats agrícoles, com la de Valls (1888) i la de Vallmoll (1896). D'altra banda, a partir de la publicació de la Llei de sindicats, de 28 de gener de 1906, es crearen diverses cooperatives agrícoles de consum a la zona central de la província, afavorides per la necessitat d'unió a què portaren la crisi de la fil·loxera i la depreciació dels productes agrícoles; aquest mateix entorn afavorí l'obertura de les primeres caixes rurals. Gavaldà considera que aquestes organitzacions foren els llocs on es gestà el grup pagès del camp tarragoní alt, que marcà les pautes del comportament cenetista pagès a la Catalunya dels anys trenta.

No podem oblidar, però, que Tarragona, ja el 1904, era una de les ciutats on estaven més esteses les organitzacions properes al Consell Nacional de Corporacions Catòliques Obreres, de manera que no podem passar per alt el cercle ideològic oposat. Així, al costat d'entitats com el Centre Federal i el Centre Ferroviari es trobaven la Biblioteca Obrera i l'Associació Popular Catòlica o el mateix Ateneu Tarragoní de la Classe Obrera. A més, entre 1901 i 1936,²³ la ciutat comptà amb l'edició d'un diari catòlic, *La Cruz*, que al llarg d'aquests anys compartí protagonisme amb altres publicacions del mateix caire i amb la propaganda catòlica que, impulsada pels jesuïtes, es tornà molt activa durant la segona dècada i adoptà modalitats com la difusió de milers i milers de fulls volants, que reberen el nom de *papallones*. Mentrestant, a Reus, es publicava el *Semanario Católico*. Encara que no ens detindrem a oferir dades concretes sobre associacionisme catòlic a la resta de localitats, en volíem destacar la seva importància, ja que, tal com veurem més endavant, la resistència que oferiren els estaments clericals a la nova propaganda social fou més que considerable. A aquesta força eclesial s'uní la constitució de la Federació Patronal de Tarragona (1906), que, al seu torn, donà pas a l'aparició del Sometent l'octubre de 1913, el caporal del qual —Joan Ruiz i Porta—, segons paraules de Virgili (1980: 110), «féu un parlament el

22. Això tampoc ens ha d'estranyar si tenim en compte que a tot Catalunya, entre 1910 i 1936, no n'hi havia cap en propietat, segons es desprèn de la relació que incorporen al seu estudi *Las Casas del Pueblo socialistas en España. Estudio social y arquitectónico* de LLUÍS MARTÍN, F. de i ARIAS GONZÁLEZ, L., Barcelona: Ariel, 1997, p. 159-162. No obstant això, sí que hi havia cases del poble, com la de Tivissa, que es compartien amb els republicans.

23. Virgili Sanromà (1980: 59-63). L'altre diari de major longevitat, el *Diario de Tarragona* (1808-1938), en els anys que ens ocupen, tenia una tendència liberalconservadora dinàstica.

dia de la seva presentació, que féu tremir els presents». Foren les forces que intervingueren activament en els successos posteriors.

MOVIMENT ANARCOSINDICALISTA

Quant al moviment anarcosindicalista de la ciutat, durant els primers anys de la segona dècada del segle, no hi havia afiliats a la CNT; ni als Congressos de 1910 i de 1911 ni en el de 1915 hi havia cap societat representada. Posteriorment, en el de Sants, sí que hi hagué una representació de 1.110 afiliats, tot i que les estadístiques que donava el Comitè Nacional al setembre de 1918, ben just tres mesos després, eren només de 311 afiliats a tota la província, sense especificar-ne les localitats. Al Congrés de 1919 estigueren representats 334 afiliats del Sindicat del Ram de la Fusta, que compartia la capital amb Reus, Tortosa i Valls; el nombre dels quals contrasta amb el total provincial.²⁴ Pels mateixos motius que UGT, sembla que les societats obreres de Tarragona preferien la independència.

Si ens fixem en tota la província, veiem que al Congrés de 1910 hi havia representades dues societats de Valls.²⁵ En el de 1911 no n'hi va haver cap, i en el de 1915 (El Ferrol), es comptà amb l'adhesió d'una Federació Agrícola de la província de Tarragona. En el de Sants, al juliol de 1918, a més dels 1.110 afiliats de Tarragona, hi hagué 757 representants de Reus, i la Federació Obrera de Valls, el portaveu de la qual era Domingo Matheu, però no sabem el nombre d'afiliats perquè les actes no l'especifiquen.²⁶ Al Congrés del desembre de 1919, constaven 13.649 afiliats a tota la província, provinents de 32 localitats, entre les quals destacaven: Falset amb 5.322, Valls amb 2.500 i el Vendrell amb 1.900. Són, doncs, vint-i-nou poblacions amb nova afiliació. Per tant, aparentment es produí un creixement sobtat en l'últim any, però

24. Les xifres poden comparar-se en les diferents actes dels congressos, encara que resulta més efectiu, excepte per identificar els representants i per a la dada del sindicat compartit, consultar el *Quadre General...* de A. Bar (1980: 770). Al Congrés de 1931, Tarragona ciutat tenia presents a sis sindicats, amb una afiliació total de 2.612 membres, fet que suposava un considerable augment, en contraposició a la pèrdua de representació de llocs clàssics com el Vendrell, Montblanc o Falset (CNT, 1932b: 11-21).

25. Bar ofereix la xifra de tres. Creiem que és a causa que en el n. 7 i en el n. 93 de la llista de societats representades es repeteix «Federació Local de Valls: Juan Martí». L'altra Societat és la d'Obrers Forners, amb Domingo Matheu. (CNT, 1957: 45-47). Valls té el Centre Instructiu Obrer, on Josep Prat pronuncià una conferència (1910), i en el qual s'assentà una Escola Moderna que funcionà fins a finals de la dècada, en la que impartiren el seu magisteri Zoais i Amadeo Martorell.

26. Per això en el quadre de Bar només figuren Tarragona i Reus com a assistents. No podem menysprear la força d'aquesta Federació Obrera de Valls, en què destacà l'actuació de la Federació Agrícola durant la segona dècada.

no ho fou tant com a Barcelona o Girona, i, si atenem a les causes que més endavant explicarem, entendrem què el facilità.

Aquí es donà un procés molt curiós que, a opinió nostra, provocà que l'associacionisme cenetista a les ciutats de Tarragona i Reus evolucionés de manera diferent a la de la resta de la província, de la regió i, podríem dir, d'Espanya. Entre Sants (juliol de 1918) i La Comèdia (desembre de 1919) els efectius de la CNT a Catalunya augmentaren de 75.151 a 426.844; mentre que a Tarragona i Reus descendiren de 1.110 i 757 a 334 i 630, respectivament, malgrat que aquesta última era una de les poblacions més industrials de Catalunya. Analitzant les intervencions destacades del socialista M. Mestres a Sants, veiem que es mostrava partidari del «sindicalisme de base múltiple», el qual fou rebutjat pel congrés, que donà prioritat a la modalitat del sindicalisme «d'acció directa». Aquesta i altres intervencions similars foren la causa que, a la fi del congrés, la majoria de societats reusenques no s'adherissin a la CNT²⁷ (de setze entitats representades el 1918, només en quedaren tres el 1919, les quals continuaren denominant-se societats). Amb Tarragona succeí una cosa semblant. Això explica els comentaris que Plaja féu a la premsa de 1918-1920 sobre els conflictes obrers tarragonins i la forma política de resoldre'ls, a parer seu, equivocada. L'anàlisi del Congrés Obrer Provincial de 1920 ens ajudarà a comprendre millor aquesta situació. Hem vist que la UGT no acollia a les seves files les societats obreres de Reus²⁸ ni les de Tarragona, ja que des de finals de 1907 no tenia cap seu ni societat en aquestes localitats.

No obstant el panorama associatiu tarragoní de 1917, ciutat i província podien ostentar sobre el fet d'haver estat organitzades en l'època de la I Internacional. Emmarcada dins la Comarca de l'Est de la Federació Regional Espanyola, comp-

27. En un altre lloc proposa: «Que la conducta a seguir amb els sindicats no federats sigui d'una franca simpatia, mentre no es posin aquests sindicats davant de les lluites que la Confederació entauli»; tampoc va tenir èxit aquesta proposta (*Memòria...1918*, p. 51). Tant Miquel Mestre com Àngel Pallejà, un altre representant de Reus, defensor de l'ensenyament racionalista i del Sindicat Únic, intervingueren en el míting de clausura. A. PALLEJÀ VALL mantenia postures anarcosindicalistes; el 1937, malgrat seguir en el SU Mercantil, era conseller de l'Ajuntament de Reus pel PSUC, del qual era secretari; el 1938 era delegat del Departament d'Economia de la Generalitat.

28. X. Cuadrat (1976: 512-13) opina que cal calibrar aquestes dades quan es parla de Reus com a «focus socialista»; es tractava més aviat d'una minoria influent per la seva preparació, reunida entorn de l'Agrupació Socialista, sense quallar en organització obrera ugetista, de la qual vam veure la seva situació al 1918.

tava amb disset seccions o societats, de les quals vuit es trobaven a la capital, lloc on protagonitzaren nou vagues entre 1871 i 1873; unes xifres a les quals poques províncies arribaren.²⁹ Ja al Congrés de 1870 assistiren Tarragona (amb quatre societats), Reus (dues) i Tortosa (dues); també estigueren representades Reus i Tarragona als congressos de Saragossa i Còrdova, de 1872. Més endavant s'hi afegiren: Constantí, Montblanc, Torredembarra, Valls i el Vendrell. La província també comptà amb la presència de propagandistes durant uns dies, com la de González Morago i Alonso Marselau, poc després d'assistir al Congrés anarcosindicalista de Saint-Imier, el 1872, els quals impartiren una conferència a L'Amistat. Assenyalem, també, que el boter Joan Oliva i Moncusí, executat el gener del 1879 per atemptar contra Alfons XII, era del Pla de Cabra.

Reus i Tarragona també estigueren al Congrés constitutiu de la FTRE, al setembre de 1881, i, el 1882, tornaren a formar part de la Comarca catalana juntament amb Montblanc, Valls, Vallmoll i el Vendrell. Però Tarragona només comptà amb cinc afiliats i ja no assistí als següents congressos de la Federació; tampoc ho féu al del Pacte d'Unió i Solidaritat, ni al Congrés Ampli de 1891. Ja hem comentat que sí que assistí a la fundació d'UGT. En aquesta la ciutat estigué representada per José Engera, d'una societat de Paletes. A excepció de Valls, que hi concorregué en alguna ocasió, només Reus mantingué una assistència regular, per la qual cosa s'erigí com a protagonista del moviment obrer provincial i fins i tot arribà a ser seu del Comitè de la Comarcal Catalana a finals de 1886, amb el jove Joan Montseny (futur Federico Urales)³⁰ al capdavant. Aquell mateix any, al febrer, signaren un manifest general que reivindicava l'acràcia. A Reus celebraren comicis els Obrers Manufacturers i la Federació de Boters (*Les Actes de la Conferència verificada a Tarragona... i del Congrés XXIX celebrat a Reus...* de la Federació de Boters (AGGCE) donen fe de la seva activitat orgànica el 1901). Gràcies a aquestes actes sabem que a Tarragona es creà la Federació Obrera a l'empara de la Llei d'Associacions de 1887, que era l'organisme que arribà a conèixer Plaja.

29. Sobre el total de seccions i vagues, vegeu: R. FLAQUER: *La clase obrera madrileña y la 1ª Internacional, 1868-1874. (Un análisis de Prensa)*, Madrid, EDICUSA, 1977, p. 72; sobre 1870, vegeu: *I Congreso Obrero Español*, Estudi preliminar, ed. i notes de V. M. ARBELOA, 1972, p. 100-102. Sobre els següents congressos i el total de poblacions que hi participaren, vegeu: F. OLAYA (1994: 423, 473, 578-579).

30. Per a assistències als congressos, vegeu: F. OLAYA (1994: 606-607, 717, 724, 731, 733, 768). Vegeu també URALES (1926), que afirma que en aquests anys finiseculars «Reus era una ciutat eminentment republicana i els obrers que no militaven en els partits de Castelar o de Pi i Margall, eren anarquistes; no socialistes».

Iniciat el segle xx, trobem que Tarragona (teixidors mecànics), Valls (pale-tes) i Reus foren presents en els comicis de la Federació Regional de Societats de Resistència, que es constituí a l'octubre de 1900 a Madrid, la qual, el 1905, celebrà el seu V Congrés. Però aquesta Federació no mostrà gaire empenta i, a més, durant aquells anys a Catalunya els majors conflictes tingueren lloc a la indústria cotonera,³¹ que reconvertia la maquinària i substituïa la mà d'obra masculina per la femenina, que era més barata, especialment a les zones de muntanya. No obstant això, al febrer de 1902, Reus se significà com a ciutat combativa en proclamar la vaga de solidaritat amb els metal·lúrgics de Barcelona; i al gener i al febrer de 1903, en proclamar una vaga general a la localitat, malgrat fos un fracàs. En aquells anys destacà a la ciutat reusenca la figura del llibertari José Médico Soto,³² originari de la Ribera d'Ebre, «idealista, titllat d'il·luminat, culte i bondadós» (*Diccionari...*, 2000: 889), que va ser mestre de nombrosos militants, alguns d'ells futurs socialistes (Pallejá, Mestres...), i que compta amb el reconeixement general, fins i tot d'algú com J. Recasens (1985), gens procliu a mostrar simpatia cap a les activitats llibertàries.

2.2 Panorama propagandístic llibertari

A Tarragona, tant ciutat com província, no hi havia una tradició d'elaboració de propaganda llibertària, llevat de la zona de Valls. Això contrasta amb la rellevància que tingueren per a Plaja quan inicià la tasca organitzadora, ja que considerà que el diari i el fullet eren imprescindibles i que havien de complementar el míting i la conferència. La capital no havia estat seu de cap publicació anarcosindicalista³³ pròpia des dels inicis de la Internacional. Únicament *La Cuña* (1898-1913), òrgan mensual dels obrers fusters, s'imprimí a la ciutat durant una època breu, el 1906, però tenia l'administració a Barcelona. Segons Virgili i Sanromà, hi havia un diari amb el mateix nom, que aparegué el 1902, subtítulat *Òrgan de la Federació Obrera de Tarragona*, que es redactava i s'imprimia a la Tipografia Tarraconense, que era també el local on s'imprimia *La Cuña*. Una vegada liquidades les publicacions en què participà la família

31. X. Cuadrat (1976: 57-74) analitza el tema industrial cotoner, basant-se en els estudis de J. Nadal, A. Balcells, J. C. Ullman i J. Comaposada. Sobre la vaga de 1903 (p.113-119).

32. José Médico a més d'ocupar-se del quinzenal *La Alarma* (1901) i d'escriure en altres òrgans anarquistes, escriu i edita fullets: *Al pueblo*, Reus, 1895; *Mujer, levántate!* Barcelona, c. 1910, a la Biblioteca Tiempos Nuevos.

33. Utilitzem el terme *anarcosindicalista*, tot i referir-nos al segle XIX, per a distingir-lo de les publicacions de caràcter socialista. Sobre el seu naixement a partir del sindicalisme revolucionari i la seva consolidació amb la creació de l'AIT anarquista al 1922, vegeu V. GARCÍA (1988: «Introducció», p. 15-45, i els vocables: «Amiens, Carta de», p. 79-84; «Anarcosindicalisme», p. 91-96; «Sindicat anarquista intransigent i Sindicalisme autosuficient, inutilitat del, neutre, revolucionari» p. 437-462).

Plaja-Paredes entre 1918 i 1921, transcorregueren diversos anys abans que la ciutat tornés a disposar d'un nou òrgan llibertari; no fou fins al juliol de 1936, quan el *Diari de Tarragona* es convertí en *portantveu de la CNT*;³⁴ en què hi treballaren antics coneguts de Formós i Carme. Per part seva, R. Lamberet (1953: 152) parla d'un diari titulat *Sembrador*, que veié la llum el juny de 1930, del qual no tenim més notícia.

Abans que arribessin, hi havia hagut a la ciutat un òrgan de la Federació Obrera: *La Aurora Roja*, publicat el 1906, que estava dirigit per Floresví, el president de la Federació Obrera, que tenia la seu al Centre Obrer de la Rambla de San Carlos. Aquest òrgan estava lligat a la figura de Marcial Badia Arnal, secretari de la Federació i impulsor de la cooperativa La Aurora. Com antecedent més directe, encara que sectorial i sindicalista, hi havia el mensual *Conciencia Ferroviaria*,³⁵ que es publicà entre 1915 i 1917, el qual intentà mantenir l'esperit de resistència entre les seccions de ferroviaris de Tarragona-Nord i Tortosa (diferents de les de M.Z.A.).

A escala provincial, el diari llibertari més antic fou *El Tejedor*, *órgano de las Sociedades de Tejedores a la Mano de la nación española*, que es publicà des de maig de 1871 fins a juny de 1872, a Valls. En aquesta mateixa localitat s'edità *La Voz del Campesino*, *órgano de la Federación de Obreros Agricultores y sus similares de España* (des del número 18, 30/VII/1914, fins al 55, 15/IV/1916); la seu administrativa era el Centre Obrer Instructiu i el director era Fidel Martí, home amb qui Formós Plaja mantingué força relació al llarg d'aquells anys i els que següen. Plaja col·laborà en algunes ocasions en la publicació i, durant uns mesos fins i tot en féu la compaginació (carta a Fontaura, 8/VIII/1958). Una vegada més, fou entre els anys 1936-1939 quan s'edità un altre periòdic a la població: el setmanari *Acció Sindical*, *portantveu de la CNT de la Comarcal de Valls-Montblanch*, que s'edità del 8/X/1936 al 5/I/1939.³⁶ De bon principi fou impulsat per Anteo i a la direcció i redacció hi havia antics col·laboradors de Plaja: S. Castelló i T. Tribó, el mestre retornat.

34. Sobre el *Diari de Tarragona* no ens parla F. Madrid. Es converteix en diari confederal l'any LXXXVI de la seva publicació, n. 172, 29 de juliol (AGGCE Per. 142/1-2), no l'1 d'abril de 1937 com ens diu Virgili (1980: 28-29). Hi firmaven Josep Aloma, que n'era el director, i Serafín Castelló, l'administrador; i n'hi havia d'altres de l'anterior redacció (Luis de Salvador).

35. El director era Eusebio Rodríguez Salas, *el Manquet*, del qual parlem més endavant. L'administració la tenia al carrer Rebolledo, 4, seu del Centre Ferroviari, encara que en els inicis estava situada a la Rambla de Castelar, 14, lloc on se situava la impremta que regia Formós Plaja al 1919.

36. F. MADRID (1990), epígraf 14: *El Tejedor*; epígraf 361: *La Voz...*, que començà a editar-se a Sants i després a Xerès, 1916-19, en una 3a època entre 1931-1933 (segueix la cronologia de P. Gabriel. Per part seva A. Gavaldà [1986: 37] dona com data d'inici el 15/XI/1913, acceptant així la versió de F. Costes); epígraf 712: *Acció Sindical*, per al que es basa en Torrent i Tassis; no obstant això, *La Premsa* (1995: 129) a penes en parla. L'important paper que hi jugà Valls encara quedà més patent al 1906, en ser la seu d'una assemblea obrera de les societats de resistència de la regió catalanoblear (X. Cuadrat, 1976: 165).

Altres localitats provincials publicaren diaris pels volts de 1917, però no arribaren a tenir entitat. A Amposta s'edità el quinzenal *Regeneración*, de 1915, del qual només en sortiren un parell de números; a la mateixa ciutat sorgí al 1932 *El Explotado*, que al mes de març del 1933 traslladà la seva seu a Vinaròs, deixà de publicar-se i el 1935 ressorgí però també de manera efímera. A Tortosa s'edità un número d'*Ideal* el 1916, i no fou fins al setembre de 1936 que aparegué el setmanari *Oriente, órgano confederal y anarquista de la Comarca de Tortosa*, que es publicà fins al març de 1937, mes en què nasqué el diari *Ciudad y Campo*, que no superà els dos mesos d'existència.³⁷ A Vilafranca del Penedès s'edità a principis de la segona dècada del segle xx *La Voz del Obrero*, impulsat per P. Castany.

Finalment, en aquests apunts succints sobre la premsa llibertària tarragonina, hem de parlar de Reus. El 1893, s'hi publicà el diari comunista anàrquic *La Revancha*, amb tres números al carrer. No tingué més fortuna el quinzenal *La Alarma*, que aparegué publicat entre agost i novembre de 1901 (foren set números). El 1918 es publicà *El Consecuente*, del qual no coneixem la durada. Vingueren després *Fructidor* i *Acracia*, en què intervingué Plaja, i al gener de 1937 es creà *Adelante, órgano de la CNT y de la FAI en Reus y su región*, que tingué un any de vida.³⁸

Segons hem vist, fins el 1918 no s'havia publicat cap diari llibertari a la capital, i a escala provincial eren set els que havien vist la llum, tot i que la majoria de manera fugaç.³⁹ La producció bibliogràfica fins al moment tampoc era massa abundant, i només Reus destacava com a focus cultural, en especial durant les dues últimes dècades del segle XIX, al voltant de l'associació Centro de Amigos en què s'hi trobava personalitats com Josep Lluнас, Andreu Cervera, Joan Clarasó, Baldomer Borrás i el jove Joan Montseny. Aquest centre organitzà el primer esdeveniment cultural llibertari d'importància nacional, amb la finalitat de deixar constància que l'obrerisme

37. F. MADRID (1990), epígraf 391: *Regeneración*; epígraf 620: *El Explotado*; epígraf 408: *Ideal*; epígraf 707: *Oriente*; epígraf 769: *Ciudad y Campo*.

38. F. MADRID (1990), epígraf 131: *La Revancha*; epígraf 177: *La Alarma*; epígraf 737: *Adelante*. Sobre *El Consecuente* no hi ha informació, però hi ha una referència a *Acracia*, Tarragona, n. 2, 26/V/1918, p. 4. Sobre *La Alarma* trobem més notícies a X. CUADRAT (1976: 62), que remet a l'obra de F. Gras i Elías.

39. En els últims anys s'han fet molts estudis locals sobre la premsa de la província de Tarragona; així, en trobem a Reus, Falset, Valls, la Terra Alta, la Ribera d'Ebre, la Conca de Barberà, que incorporen relats sobre la història de la zona i apunts sobre l'evolució de la impremta local.

40. Són les paraules de J. Lluнас (1825-1905), sobre el qual es pot veure el treball de M. Vicente a *Historiar* (1999). El text es publicà el 1885, a la impremta de Pedro Ortega, sota el títol *Primer Certamen Socialista*, enquadernat a l'holandesa (mitja pell i cartoné).

estava traspasant el llinard de la ignorància i que reclamava un lloc en l'organització social:⁴⁰ el Primer Certamen Socialista —que encara que portava aquest adjectiu era netament anarquista— al qual concorregueren nombrosos treballs, premiats per diferents societats obreres.

Aquest certamen donà pas quatre anys després, el 1889, al que Formós considerà l'esdeveniment il·lustrat més significat de l'anarquisme espanyol: el Segon Certamen Socialista, que ell reedità amb el segell de Vértice, el 1927, enquadernat en tela. Prèviament havia estat imprès a la impremta de Pedro Ortega, poc després de la seva celebració, i *El Productor* n'havia fet una segona edició el 1903 a La Tipogràfica. Totes editades a Barcelona, igual que *Revista Nueva*, que el 1924 començà a editar-se en fascicles, però que desaparegué quan es publicaven els plecs 131-138 (I. C. Soriano [1996: 67]). Plaja intentà reeditar-la durant l'exili mexicà, però les condicions econòmiques desfavorables que patia la família li ho impediren. Pot sumar-se a aquests dos certàmens la publicació d'algun fullet, com els de J. Médico, però no constituïren una empresa contínua. El catàleg de la llibreria J. Vives, amb seu al carrer Llovera de Reus, demostra que les publicacions llibertàries també estaven a la venda.

3. Els inicis cenetistes. 1917

Un cop finalitzada aquesta visió sobre el panorama sindical i propagandístic tarra-goní, donem pas al relat dels fets en els quals Formós Plaja fou un dels protagonistes principals. A més dels estudis generals sobre els fets de l'època i dels escrits autobio-gràfics i entrevistes de Formós Plaja, utilitzarem el seu text *Etapas de la Confederación Nacional del Trabajo en Tarragona*,⁴¹ publicat el 1968, però que havia estat escrit a mitjans de la dècada anterior. També extraurem informació de la correspondència de l'època de l'exili mantinguda amb persones amb qui havia compartit aquells anys a Tarragona, com la de Salvio Aiguaviva,⁴² Felipe Alaiz i Rosario Dolcet. A jutjar pels escrits de Plaja, sembla que l'activitat cenetista s'estengué més a la zona central i sep- tentrional de la província, i per això visità en menys ocasions poblacions com Tortosa o Gandesa. Fou una forma de mimetitzar-se amb allò que succeïa en l'ambient ge- neral provincial. Aquestes dues localitats, juntament amb Falset, Montblanc, Reus, Tarragona, Valls i el Vendrell constituïen els vuit partits judicials de la província i des d'aquests es desplegaren els esforços propagandístics cenetistes. Hem de manifestar

41. La concepció global del text és de tiralínies, expressa una intenció didàctica sobre com ha de rea- litzar-se una labor propagandística en un ambient advers. Estem en condicions de treure l'entrellat al contingut gràcies a altres fonts que coneixem sobre aquest tema, de les quals n'extraurem la informació relacionada amb la nostra història.

42. Salvio Aiguaviva García (1896-1961), de pare federal, establert a Barcelona des de la infància. El 1915 ja col·laborava amb la propaganda cenetista; el 1918, com a membre de Joventut Àcrata, impulsà la creació de la Federació Regional de Grups Anarquistes. A partir de 1922 viatjà per Europa i Brasil du- rant diversos anys. Quan tornava a Barcelona visitava la impremta de la família Plaja-Paredes. Constant col·laborador d'E. Carbó, el 1936 es trobà en el grup impulsor de *Más lejos*. Al final de la guerra estigué en els camps de concentració francesos, després l'agafaren com a intèrpret de presoners pel seu coneixement de l'alemany. El 1947 es casà amb una dona francesa de qui es divorcià el 1954; la seva anterior companya (amb qui havia tingut fills) s'havia quedat a Hospitalet l'any 1939. Entrà diverses vegades a Espanya i el detingueren el 1951; escapà i passà a França, on visqué amb un dels seus fills (que havia fugit d'Espanya). Morí a Marsella.

que no coneixem cap estudi històric específic sobre la regió relatiu als anys 1917-1923, llevat d'aquells de caire local.⁴³

És en aquest treball de 1968 (p. 1-2) on Plaja narra breument l'inici de la seva activitat sindical. A partir del fracàs de la vaga de ferroviaris, en què es trobaren diversos acomiadats i seleccionats de Tarragona, Plaja juntament amb dos fideuers —Lluís Pijoan i Borràs—, un peó de paleta —Hugues— i un carboner decidiren crear la Societat d'Oficis Diversos, que operaria al marge de la Federació Obrera existent i es manifestà favorable als mètodes organitzatius de la CNT. Aquest fet els atorgà carta social i els proporcionà cobertura per intervenir públicament. «I amb la fe i l'entusiasme dels nostres anys de joventut» provocaren discussions i plantejaren reivindicacions, que en el cas que ens ocupa tingueren èxit. Fins aquí el relat. L'ambient reivindicatiu general que es creà a l'empara de la bonança que suposaven les exportacions als països en guerra fou el que portà l'esmentada societat a incorporar-se al moviment sindical tarragoní. Ja el 1916 s'havien produït diverses vagues i, segons *Conciencia Ferroviaria*, la jornada del 18 de setembre d'aquell any paralizà totalment Tarragona i se celebrà un míting després del qual es lliuraren al governador les peticions pertinents.

Una ajuda que donà consistència a la nova societat fou l'adhesió d'Eusebio Rodríguez, que era un dels seleccionats per la Companyia de Ferrocarrils del Nord i director de *Conciencia Ferroviaria*. Aquest òrgan de la secció comptava amb prop de cinc-cents associats i, el que és més important, amb un local llogat al carrer Rebolledo, 4, propietat d'Antonio Escriu, al qual se li abonaven vint pessetes mensuals de lloguer. Aquí és on començà a arribar la premsa anarcosindicalista del moment i on s'iniciaren uns cicles de conferències amb oradors i oradores de Barcelona, que es pagaven amb els diners que aportava Carme Paredes, procedents de la cantina de la caserna. Fou l'inici de la implantació de la CNT a Tarragona, que Plaja (1968: 2) xi-frà en aquells moments en un 2% del cens obrer, mentre afirmava que «la pilota és a la teulada».

L'any 1917 fou pròdig en esdeveniments de repercussió nacional, especialment en acostar-se l'estiu. Al juny ressorgí el problema militar amb les reivindicacions de les Juntes de Defensa, que tingueren un èxit aparent, malgrat que dos mesos més tard es posicionaren al costat de la monarquia. Al juliol es reuniren les Assemblees de Parlamentaris, primer la catalana el dia 5 i després l'estatal el dia 19, davant la clausura pertinaç de les Corts des del mes de febrer per part del govern Dato. Aquestes també aconseguiren fer-se sentir, encara que majoritàriament també donaren suport

43. Per esmentar-ne alguns: MAYATO i ARTAL, *La conca de Barberà, 1890-1939*. Montblanc, CECB, 1986. Els de A. GAVALDÀ (1986, 1989) sobre l'Alt Camp i Valls. CORTIELLA, F. & ANGUERA, P., *Història d'Alforja*. Reus, Ajuntament d'Alforja, 1986. Sobre anys posteriors també en trobem d'altres: FERRÉ PAVIA, C., *La CNT al Montsià i Tortosa, 1930-1939*. Tortosa, Dertosa, 1993.

al govern quan arribaren les peticions de l'esquerra. Del 13 al 17 d'agost tingué lloc la vaga general convocada per la UGT i que comptà amb el suport de la CNT, cosa que el govern aprofità per desencadenar una forta repressió.⁴⁴

Segons paraules del mateix Plaja, ell prengué part «decisivament i activa» en els preparatius de la vaga general, que a la fi esclatà a l'agost. En els mítings i conferències conjuntes que se celebraren a Tarragona participà com a delegat de la CNT i, també escrigué articles a la premsa. Al costat del diputat federal Nogués i del socialista J. Saragossa recorregué a les nits els pobles tarragonins per preparar l'ambient de cara al moviment que s'acostava. A la província, la implantació de societats cenetistes era nul·la, només hi havia unes quantes persones familiaritzades amb aquesta premsa i ideologia: J. Carbonell, Borràs i A. Pallejà, de Reus; F. Martí, de Valls; J. Salame, de Vinebre; B. Font, de Cornudella; Figueras (més endavant en el PSUC), d'Ulldemolins; Blanch, de Masroig; Masdéu, de Montblanc; Jaume Llorens, del Lloar.

Formós Plaja assistí també com a delegat provincial a les reunions que mantingueren les representacions ugetista i cenetista a Barcelona, alguna de les quals estigueren carregades de tensió (*Mis memorias*: 25-26; *Salvador Seguí*, 1960: 69-71). Els contactes amb la UGT⁴⁵ havien començat a formalitzar-se a la Conferència de Saragossa, el juny de 1916, en què s'acordà realitzar una vaga contra la pujada del preu de les subsistències, que es féu el 18 de desembre del mateix any, amb un èxit relatiu. Aquí començaren una sèrie de reunions que portaren a la publicació d'un manifest, el mes de març del 1917, en què es pactà que si no es resolien les pretensions que plantejaven (en les que es reivindicava que el sistema garantís unes mínimes condicions de vida i una activitat sindical normal) s'adoptarien mesures per a una vaga general. Ampliant el consens, aquell mateix mes de març, algunes organitzacions socialistes

44. Aquests successos suposaren un moment clau en aquesta dècada, per la qual cosa han estat estudiats profusament tant en general com en l'aspecte que ens interessa: la conjunció UGT-CNT (J. Martín, el pioner; G. Meaker; Santillán; A. Balcells; J. Termes i R. Alquézar, o l'estudi de J. A. Lacomba, etc.) També quedaren reflectits en alguns documents de l'època, entre d'altres: l'anònim *Renovación o revolución. Historia política documentada de un periodo. Junio-octubre de 1917*, Barcelona, 1917; BUXADÉ, J., *España en crisis. La bullanga misteriosa de 1917*, Barcelona, 1918; BURGOS I MALL, M. de, *Vida política española. Páginas históricas de 1917*, Madrid, 1931 (bibliografia citada per C. Forcadell, 1978; ampliada per E. González Carreró, 1998). Més endavant, alguns dels seus protagonistes seguiren descrivint-los: SABORIT, A., *La huelga de Agosto de 1917. Apuntes históricos*, Mèxic, 1967. Sobre la vaga, l'editorial republicana de Tortosa –Casa Ed. Monclús– publicà les impressions de dos llibertaris: BAJATIERRA, M., *Desde las barricadas*, 1918; GHIRALDO, A., *El peregrino curioso*, 1917.

45. Hi ha una recopilació prologada per Abad de Santillán (Barcelona, Etyl, 1938): *Alianza CNT-UGT. Sus bases. Sus objetivos. Sus antecedentes*. I el quadern n. 6 (nov. 1989) de la col·lecció Cuadernos de la Guerra Civil que edità la FSS també recopila alguns textos sota el títol *Las relaciones CNT-UGT*.

de la ciutat comtal subscrigueren un manifest elaborat per la CNT en contra de la intervenció en la I Guerra Mundial.

En les reunions mantingudes a Barcelona, Plaja contactà amb els membres de la CNT que en aquells moments es trobaven al capdavant de l'organització cenetista catalana; alguns ja havien passat per Tarragona: Pestanya, Herreros, Seguí, Buenacasa; d'altres ho feren ben aviat: Aragó,⁴⁶ Minguet, Barrera, Quemades, Miranda, Lacort... i el ja esmentat José Viadiu. Aquest militant escrigué una sèrie d'articles agrupats sota el títol *La pequeña Historia*, publicats a *Solidaridad Obrera* (París, 1958-59). El primer d'aquests articles portava per títol «Prolegómenos del movimiento de 1917» i s'hi ratificaven les apreciacions que ens havia llegat Plaja sobre aquell moment; s'hi afirmava que el problema presentava dues vessants: una contra l'Estat, que afectava tot el conjunt social, i una altra respecte la UGT, en què s'intentava que adoptessin mesures reivindicatives d'acció directa, més enllà de les parlamentàries (en aquest darrer punt posava molt d'èmfasi Salvador Seguí).

Tots dos —Plaja i Viadiu— relataven els incidents de la reunió prèvia a la vaga en la qual se n'últimaren els detalls. Havien arribat de Madrid els representants uge- tistes, presidits per Largo Caballero, als quals s'uní J. Bueso. La reunió s'havia de celebrar al vell centre obrer del carrer Mercaders, «una mena d'avantsala de la presó», però poc després de l'arribada de Largo Caballero foren avisats que un nombrós grup de policies es dirigia al local. Davant d'aquestes notícies, lligaren una corda a la reixa d'una finestra d'una casa mig ensolsida de Via Laietana per lliscar-hi i amagar-s'hi tots els reunits. Unes hores després, es reagruparen a la pineda de les Planes i allà tingué lloc la reunió; Plaja hi arribà en companyia d'Adrián Arnó. A l'aire lliure, amb les mans encara adolorides pel frec de la corda, Largo Caballero expressà els seus dubtes a donar suport a un moviment com aquell, però fou pressionat perquè es decidís per

46. JAUME ARAGÓ GARCÍA (1880-1952) tenia una barraca de bunyols a la Barceloneta i era un d'aquells militants sobre el qual tots els testimonis coincidien a destacar-ne el bon tarannà i el bon humor. Anarquista des de jove, participà activament en esdeveniments com la vaga de 1917 i en l'adhesió d'algunes societats a la CNT. Escrigué a la premsa una llarga sèrie sobre organització de la CNT a *Superación*, de Sabadell, 1937 i *Soli-B*, 1934, de la qual fou redactor. Durant la guerra representà la CNT a l'Ajuntament barceloní. Estigué exiliat a França i a Mèxic: s'instal·là a Jalapa, Mèxic D.F. i Veracruz; allà féu una gran amistat amb Vallina. I escrigué uns testimonis, com el de l'època de regidor, que lliurà a A. Souchy. Formós deixà escrita una breu biografia (BPA s/s) en la qual afirmava que posseïa «el do d'arribar sempre a temps».

iniciar la vaga, ja que el pacte signat i fet públic no deixava una altra alternativa.⁴⁷ La proximitat d'algunes parelles de la Guàrdia Civil dissolgué la reunió de forma precipitada.

Segons tots els indicis (E. González Carreró, 1998: 525), aquesta reunió fou anterior a la vaga que protagonitzà la plantilla obrera de la Companyia Ferroviària del Nord al juliol. Com a conseqüència a aquesta vaga hi hagueren molts acomiadaments, principalment a València, que havia estat el focus més actiu. L'intent de negociació d'aquests acomiadaments topà amb la intransigència de la Companyia (segons alguns autors comptaven amb el suport del govern de la nació, que pretenia avortar el moviment sindical i social que s'estava preparant, abans que pogués madurar prou) i això els portà a la declaració de la vaga revolucionària d'agost.⁴⁸

La vaga d'agost fracassà i com a conseqüència les societats foren clausurades; la premsa, suspesa, i moltes de les persones que hi havien participat, represaliades. A Tarragona, on hi havia un Comitè Revolucionari, es paralitzà la ciutat durant uns dies; els carrers foren presos pels militars, que hagueren de ser allotjats a les dependències del port perquè ja no cabien a les casernes; la premsa no es publicà entre els dies 12 i 21; els comerços, cafès i el mercat s'anaren obrint de mica en mica a partir del dia 16, custodiats per la tropa; la Companyia del Nord establí represàlies amb acomiadaments i trasllats. Virgili (1980: 110) mostra una estampa de la ciutat en aquells dies, en fer l'extracte dels comentaris que en el seu moment féu el setmanari *Tarragona*: «L'atur a nostra ciutat fou absolut. Del 12 al 21 no és públicuessin diaris. La ciutat era presa militarment...». A això se sumaren les detencions de nombrosos sindicalistes.

Preocupat més de narrar els primers passos de la CNT a Tarragona i la relació amb la UGT, Plaja no parla en els seus escrits de la repercussió que tingué la vaga en la població ni de l'abast de la repressió a la ciutat (que, en tot cas, no arribà a ser tan forta com a Riotinto, Nerva, Barcelona, Sabadell o Astúries, on es comptabilitzaren diversos morts). No obstant això, sí que ens narra el que succeí en una de les reunions del Comitè Revolucionari celebrada al juliol (*Fructidor*, n. 20, 12/VI/1920), en què els federals Lloret i Nogués, *Tulipán*, parlaren de portar caixes de *browings* i canons

47. J. Viadiu («Prolegómenos...»: p. 4). H. Plaja (1968: 17). No obstant això, Largo Caballero en *Mis recuerdos. Cartas a un amigo*, Mèxic, Alianza, 1954, afirmà que declaren la vaga en suport als ferroviaris «sense comptar amb l'actitud que adoptaria la CNT a la qual havíem convençut per al desistiment de la vaga a Catalunya». En el relat de Formós s'afegia que Seguí no va poder assistir a la reunió perquè va caure en lliscar per la finestra i, ajudat per Martín Barrera, va haver de buscar un lloc segur.

48. Un dels primers estudis que es realitzen sobre el tema és el d'Albert Balcells (1965). Encara que les seves anàlisis, molt breus, no són gaire exhaustives incorpora ja els elements fonamentals que apareixen en treballs posteriors. (L'autor mantingué correspondència amb Plaja per sol·licitar-li informació.)

del 12, i d'estar a les barricades al capdavant de les masses quan arribés l'hora; fins i tot Melero, representant d'una companyia, proposà de llogar un vaixell per portar a França els quatre o cinc més significats (entre ells Plaja) si l'assumpte no quallava. També es trobaven presents Floresví i Saragossa, amb Rabadà i Caballé. Però Plaja els retragué que arribat el moment, a l'agost, no van ser capaços de dir una altra cosa que «espereu» i «encara no és hora...». Aquell fou un moment clau per definir les posicions posteriors de cadascú; i un dels arguments que utilitzà per estendre l'anarco-sindicalisme per la província fou que la classe obrera no podia confiar en la xerrameca d'aquelles persones si volia aconseguir l'emancipació.

Després d'aquells fets, s'inicià una forta campanya per aconseguir l'alliberament dels qui estaven reclosos a les presons i per a la readmissió dels acomiadats. La UGT i la CNT, que havien tingut diferents objectius i mètodes a l'hora de sumar-se a la vaga, també perseguïen finalitats desiguals en la campanya d'amnistia. Més endavant, des de les columnes d'*Acracia*, Plaja denuncià l'actuació del socialisme (i també del seu òrgan *La Lucha*, al qual retreia que hagués qualificat de *lladres* els qui participaren en l'assalt de comerços durant el moviment de dones de Barcelona) perquè no es preocupà prou de l'alliberament dels sindicalistes presos i, en canvi, estigué pendent en tot moment de les aspiracions electoralistes. A més (1968: 17), recordà la consigna que havien plantejat, «pro comitè de vaga», amb la qual cosa bandejaven tota la resta de persones empresonades. Malgrat tot, però, a Tarragona seguiren actuant de manera conjunta, possiblement perquè tots dos anaven escassos de mitjans. Saragossa i Floresví, socialistes i Formós Plaja, anarquista, començaren a recórrer els pobles de la província a la recerca de suport. Al novembre celebraren a la capital un gran míting pro amnistia, en què intervingueren Vicente Barrio per la UGT i Formós Plaja per la CNT.⁴⁹ D'aquesta manera es reconeixia la presència cenetista a la ciutat. La campanya culminà amb la manifestació que el 26 de desembre realitzaren els ferroviaris, acompanyats de dones i criatures. Malgrat aquests esforços, la situació per als qui havien estat acomiadats trigà bastant temps a normalitzar-se. En l'àmbit nacional, les eleccions celebrades el febrer de 1918 suposaren un triomf per al PSOE, si bé a Tarragona no havien presentat candidatures. Mesos abans, a la província, els socialistes no havien aconseguit cap regidor en les municipals de novembre de 1917.

49. J. Quixal I (1980: 32) i *Mis memorias*, p. 26. *Acracia*, Tarragona, n. 1 (12/V/1918), p. 4: «Comentarios»; n. 2 (26/V/1918), p. 4: «Aclarando conceptos»; «Tríptico: los ferroviarios, la amnistía». Retreu a *La Lucha*. Per part seva, l'assemblea que la CRT catalana celebrà el 8 de maig de 1918 manifestà en els seus acords: «Aconseguir una àmplia amnistia i la total reposició dels ferroviaris». És sabut que a Barcelona s'escollí Largo Caballero, i a València, Anguiano, que estaven empresonats a causa de la vaga (a més de Besteiro i Iglesias per Madrid, Saborit per Oviedo, i Prieto per Bilbao), i que s'havien aliat amb republicans i reformistes.

3.1 Repercussions familiars dels fets

A la ciutat de Tarragona, no trigà gaire a difondre's l'activitat de Plaja com a representant més visible de la CNT. Un succés ocorregut durant aquells dies contribuí a canviar substancialment la vida de Formós i de la Carme, ja que els comportà que Plaja tingués prohibit entrar a la caserna.

Tot tingué el seu origen en la publicació de l'article de Marcel·lí Domingo: «¡Soldados!». ⁵⁰ Plaja n'adquirí diversos exemplars i, en aquells dies que la ciutat estava pràcticament militaritzada, els introduí a la caserna d'artilleria a través de la cantina. Com que coneixia molt bé el lloc, fins i tot arribà a dipositar-los sota dels coixins dels llits d'alguns soldats. L'article incitava els soldats perquè s'alineessin al costat dels treballadors en cas de conflicte i feia una crida perquè les Juntes de Defensa fessin el mateix. Els comandaments de la caserna foren alertats del fet, sospitaren de Formós i avisaren la policia que, malgrat no tenir cap evidència contra ell, registrà la casa de la família Plaja-Paredes, situada «als afores de Tarragona».

Mentre Plaja assistia a la reunió del local del Centre Obrer de la Rambla de San Carlos, a la tarda, la policia s'apropà a casa seva. Al centre Obrer hi havia un paquet de manifestos amb el text de l'article en qüestió que havia portat el socialista Saragossa; com que sabien que Formós podria introduir-los a la caserna li donaren perquè se'n fes càrrec. En arribar a casa s'adonà que hi havia la policia; llançà els papers a una cisterna dels baixos i pujà al pis on hi havia la seva dona amb la petita Acràcia i la policia que duia a terme la indagació. Plaja negà la participació en els fets, però l'escorcoll no s'aturà fins que la policia trobà una carta que li havia enviat Ricardo Burguete i Llana, ⁵¹ general acabat d'ascendir, mentre realitzava el servei militar a Melilla, en la qual li agraïa les atencions i es posava a la seva disposició. Si bé aquesta missiva aturà l'actuació policial, no fou suficient per impedir que l'endemà se li prohibís l'entrada a les dependències de la caserna. Fou el bateig de la família Plaja-Paredes amb la repressió.

La prohibició comportà seriosos inconvenients per a les relacions familiars. Formós continuà acompanyant Tomasa, la seva sogra, a la compra diària al mercat, però a la tornada havia de deixar el carro a la porta de la caserna. La situació s'anà

50. L'article aparegué en el diari *La Lucha* el 13 d'agost de 1917. *La Lucha* començà a publicar-se a Barcelona a finals de 1916, impulsada per un actiu grup de republicans que l'abril de 1917 fundaren el Partit Republicà Català, entre els quals es trobaven: F. Layret, M. Domingo, R. Noguer i Comet (que deixà unes *Memòries*, inèdites), G. Alomar, A. Pi i Sunyer, A. Samblancat (una mica més tard), etc., que s'uniren a les reivindicacions de la CNT i la UGT. Sobre això, vegeu J. Ferrer (1973). Plaja situà la publicació de l'article al juny (1968: 2).

51. El destí volgué que aquest mateix general reprimís amb duresa, uns dies després, el moviment vaquístic a Astúries (D. Abad de Santillán, 1965: 143).

fent incòmoda i la salut de Tomasa minvà, no sabem fins a quin punt influenciada per la nova situació; el resultat és que morí pocs mesos més tard. Després, Josep Paredes, el pare de la Carme, decidí no seguir més a la cantina i es traslladà a viure amb la filla; però també tenia afeblida la salut i morí, probablement, l'hivern de 1918. Llavors començà una de les èpoques de penúria econòmica de la família, que s'allargà durant uns quants anys.

4. Premsa, propaganda i organització al camp. 1918

Pel que fa a l'Estat, el 1918 fou l'any en què es trencà el torn dels dos partits que fins al moment s'havien anat alternant en el poder i es constituí un govern en el qual entraren dos membres d'una formació catalana. D'altra banda, una epidèmia de grip arrasava el país i produí nombroses víctimes entre la població més activa. També fou l'any de la creació de l'editorial Calpe, unida al monopoli de Papelera Española, i coincidint amb la fi de la dècada en què la indústria editorial espanyola havia fet un gran esforç per competir amb la indústria estrangera quant a presentació i traducció de llibres. A més, veurem que va ser l'inici d'una recepció del llibre popular que no s'havia conegut fins al moment. A Reus començà a editar-se el full *La Columna de Foc*.

En les campanyes fetes amb socialistes i republicans el 1917, fou quan el nucli cenetista de la capital concebé la idea d'actuar per impulsar la CNT en els pobles de la província. En arribar a les localitats, quan els ho permetien, celebraven actes a favor dels presos; després Plaja intentava connectar amb algú que fos afí a les idees anarcosindicalistes, però aviat comprovà que les bases llibertàries no eren gaire àmplies i decidí acostar-se també als qui mostraven inquietuds renovadores, encara que fossin republicans o socialistes. Una vegada a Tarragona, se'ls anava enviant la propaganda que arribava des de Barcelona i, més endavant, la que imprimien allà mateix. D'aquesta manera es van anar creant els nuclis, que reberen les campanyes de propaganda successives l'any 1918 i cristal·litzaren el 1920 en el que Plaja considerava una Federació Provincial puixant, amb cent vint sindicats i més de setanta grups anarquistes —més endavant ens aturarem en l'anàlisi d'aquestes xifres.

4.1 *La premsa anarquista: Acracia*

Aquests primers contactes es reforçaren a començaments de 1918, moment en què Plaja realitzà una gira per la província (J. Quixal, I, 1980: 32) per fer conferències a les societats agrícoles. Arribats a aquest punt, la Carme⁵² i Formós es plantejaren editar un diari i ho feren amb un nom que no pogués deixar lloc a dubtes: *Acracia*, terme

52. Formós explica en una carta a R. Lamberet, al gener de 1973: «*Acracia* va ser ideada per mi i per la Carme».

que, segons la majoria d'indicis, fou encunyat a finals del segle XIX per Rafael Farga Pellicer (1840-1890), un dels tipògrafs més famosos de l'internacionalisme anarquista. Escrigueren una circular que enviaren a la premsa afí (Virgili Sanromà [1980: 115]) en què anunciaven la pròxima sortida del diari; a més, utilitzaren les adreces que els proporcionaren *Tierra y Libertad* i *Solidaridad Obrera* de Barcelona, i *Guerra Social* de València. Desconeixem l'eficàcia que aquesta mesura els reportà en concepte de subscripcions o donatius però, segons Plaja, la dificultat que suposava obtenir diners per a la primera tirada la solucionà la Carme en sostreure diners dels beneficis que reportava la cantina.

El diari veié la llum el 12 de maig de 1918, i continuà publicant-se, almenys, fins al 25 de desembre del mateix any, amb un total de disset números.⁵³ La periodicitat de la publicació era quinzenal, amb l'excepció de dos números —el 14 i el 15, del 22 i 29 de novembre— que tingueren una periodicitat setmanal. La redacció i l'administració estaven al carrer Rebolledo, 4 (que desembocava al port), i la direcció i l'administració anaven a càrrec de Formós: «tots els girs i la correspondència aniran a nom del company Formós Plaja». R. Lamberet (1953: 121) anota la xifra de vint-i-vuit números, però no creiem que els conegués tots, ja que només hem trobat els exemplars de la Diputació de Tarragona, dels quals Plaja en féu una còpia a l'exili i els diposità després a la Biblioteca Pública Arús de Barcelona. En Fabre & Huertas (1980: 19) Formós diu: «vam treure uns 14 o 15 números». Per part nostra, hem aconseguit localitzar i consultar els següents números, tots de 1918: 1 (12/V); 2 (26/V); 8 (15/IX); 10 (30/IX); 12 (31/X); 13 (15/XI); 14 (22/XI); 15 (29/XI); 16 (15/XII) i 17 (25/XII).

Tot seguit ens aturarem per analitzar-los, esmicolant-ne els continguts, per poder assenyalar les funcions que complia un òrgan de premsa d'aquestes característiques en una època en què no hi havia altres formes estandarditzades de difusió de les notícies. La premsa cohesionà el moviment llibertari i li proporcionà un camí d'expressió propi i alternatiu, d'aquí l'esforç que molts grups i sindicats feren per mantenir-la. És coneguda, a més, la faceta d'escrit permanent que tenia la premsa anarquista; podia llegir-se en qualsevol moment perquè contenia idees, ensenyaments. Tenia, finalment, múltiples col·laboracions de la militància de base, que en molts casos era

---

53. Potser el número 9 no existeix i llavors només en sumen setze. El número 11 és un número extraordinari dedicat a Ferrer i Guàrdia, que tenia vint pàgines i vuit gravats, i que costava vint-i-cinc cèntims, enfront dels deu que costaven els números ordinaris, que eren de quatre pàgines, lamentablement, però, no hem aconseguit trobar-ne cap exemplar.

anònima. Malgrat els estudis realitzats sobre el tema de la premsa,⁵⁴ algun dels quals ja hem citat, no ens guiarem per cap esquema previ, sinó que procurarem plasmar les observacions que ens suggereix la lectura dels exemplars a què hem accedit. No obstant això, assenyalem com a il·lustratius el de L. Litvak (1990: 259-289) i el de F. J. Navarro (1997: 11-27);⁵⁵ el primer, més general; el segon, més concret.

La tendència de la redacció apareix definida a l'article del primer número, «De nosotros, para todos. ¿A qué venimos?» (p. 1), en què es diu:

Venimos a coadyuvar, con nuestro humilde grano de arena, a la construcción del edificio social del humano saber.

Venimos a propagar ideas modernas. Venimos a sentar principios redentores. Venimos a sembrar la semilla del fruto que recogerán las generaciones futuras, creídos y convencidos de que con ello no hacemos más que cumplir con los sagrados deberes de solidaridad humana.

Pretendemos llevar a los más abruptos rincones, las enseñanzas adquiridas de los más grandes pensadores y filósofos de nuestro campo.

Pretendemos hacer conocer a los explotados todos del campo, del taller y de la mina, los derechos inmanentes a cada uno y cuya restricción absurda es consecuencia de nuestra miseria y nuestra ignorancia.

Vamos a hacer labor educativa y cultural, esparciendo por doquier las sabias doctrinas que han de perfeccionar al hombre presente para vivir armónica y fraternalmente en la sociedad futura, donde el amor, ofreciéndose espontáneo y libre, hará posible la vida entre los seres todos, dentro de la ciudad futura de la anarquía.

Venimos a trabajar porque la juventud que despierta se capacite para la vida, moral, material e intelectualmente, y abandone las tendencias personalistas y de caudillaje que con cinismo torpe mantienen políticos sin escrúpulos y sin conciencia.

54. Un estudi recent sobre el panorama de la premsa republicana de finals de segle XIX i principis del segle XX ens el dona J. Álvarez Junco (1990: 53-90). També F. Madrid (1990) en els apartats de «Bibliografía»: I. 3, Estadísticas de prensa. II, Estudios o antologías de textos periódicos. III, Hemerografías locales. X, Estudios sobre la prensa. Hem tingut en compte els treballs de lingüística de R. Robin (1973) i de M. A. Rebollo a l'hora d'analitzar el sentit ideològic del llenguatge i d'extreure'n els vocables més definitoris.

55. F. J. Navarro assenjala: «La premsa complia diverses finalitats: arma de lluita ofensiva i defensiva, plataforma d'informació directa i alternativa al sistema, via de difusió de les teories àcrates i de captació de simpatitzants, etc. Però funcionava a més com a vehicle educatiu i eina d'excepcional utilitat per elevar el coneixement de la classe obrera» (p. 18).

«Para ganar una batalla —decía Napoléon, el grande,— hacen falta tres cosas: dinero, dinero y dinero». Nosotros decimos: para ganar la batalla de las reivindicaciones proletarias hace falta CULTURA, CULTURA Y CULTURA.

Somos anarquistas; y como la sublimidad del ideal que sustentamos está reconocida, lo propagaremos y defenderemos con toda la fe y vigor de los hombres fuertes que están convencidos de poseer la razón única e inapelable que merezca el derecho a vivir y a gozar libre e integralmente en el banquete de la vida.

¡Conste así!

El grupo de Acracia

Notem en el propòsit editorial l'ascendència d'A. Lorenzo i de F. Cardenal. Es mostra així, en primer lloc, el diari com una publicació ideològica que feia una tasca educativa i cultural, i amb aquesta orientació es mantingué fins al final, no entrà en polèmiques amb altres tendències ni publicà textos de controvèrsia. El primer número ja insereix un article de Max Stirner «Fonamentos de la idea anarquista», un altre de Kropotkin, «Definición (de anarquía)», i un altre de A. Gómez, «Anarquía», a més de la contribució d'A. Lorenzo «El Arte».

El diari també es feia ressò de l'activitat sindical, tant la d'àmbit orgànic local i regional, com la generada pels conflictes provocats a la ciutat i la província. En aquest sentit, parlà de l'inici de la vaga de barbers i perruquers a Tarragona el 21 de setembre i de quan es va acabar (n. 10, p. 3 i n. 12, p. 4); del conflicte de pagesos a Alcover (n. 10 i n. 14, p. 4); de la vaga d'obreres de l'Arte Fabril, d'Alcover, emmarcades en el Sindicat Femení (n. 8). També donà suport a la campanya nacional de propaganda que la CNT realitzà a finals d'any, amb una campanya de subscripció de suport iniciada al setembre (ben entrat l'octubre portava recollides 12,50 pessetes, encara que al desembre es queixés de l'escassa col·laboració en aquesta campanya per part de la ciutat de Tarragona, i en general de Catalunya, en contrast amb altres regions). D'idèntica forma actuà en la campanya pro presos socials, es féu eco dels comunicats enviats pel Comitè Regional de Catalunya de la CNT i els donà suport en els editorials, mentre denunciava l'oposició presentada pel Consell de la Federació Obrera per mitjà de dos o tres dels seus components («càrrecs vitalicis»). En aquesta línia anaven els extractes inserits de l'obra de J. Prat *Necesidad de la asociación*, que insistien en la concepció que Formós tenia de la seva feina en aquells anys. Tot això ens confirma que estem també davant d'un diari de contingut sindical.

És per això que ens sap greu no disposar dels exemplars de juny, juliol i agost, ja que són els mesos en què se celebrà el Congrés Regional de Sants (28, 29, 30 de juny i 1 de juliol), i no podem saber quina cobertura en féu *Acracia*. El que sí podem conèixer perquè quedà reflectit en els números successius, des de setembre, és la campanya de difusió d'organització, sovint emmarcada en el diari sota l'epígraf «Campañas

de Acràcia», en què Formós Plaja participà activament i en gestionà l'administració de les despeses: viatges i mítings; en el desenvolupament de la qual no participà la Federació Local Obrera tarragonina.

Pertanyen a aquesta campanya⁵⁶ els actes següents: Conferència de Plaja a la Societat Agrícola d'Alcover sobre «Personalidad Proletaria» (n. 2, maig). Acte de propaganda a Solivella, per Plaja, Pestaña i Dolcet,⁵⁷ i el mateix a Puigpelat, Nulles i Vallmoll (n. 2, maig). Conferència de Pestaña a Vila-seca (n. 10, setembre). Gran míting a Alcover, amb Plaja, Pestaña i Fidel Martí (n. 10). Conferència de Pestaña a l'Ateneu Obrer de Reus, sobre «Problemas de la guerra» (n. 10). A la Selva del Camp, míting a la Societat de Pagesos, amb H. Plaja, Salvador Seguí i Rosario Dolcet sobre «Necesidad de asociarse». A Alcover, míting de Maduell, Plaja, Seguí i Dolcet a la Societat d'Obrers Pagesos (n. 10). A Tarragona, Salvio Aiguaviva, pronuncià una conferència al saló-café del Sindicat Únic d'Obrers del port i semblants, amb el títol «Necesidad, fines y medios de la organización obrera» (n. 16, desembre). A Montblanc, Formós Plaja féu una conferència a la Societat de Jornalers Pagesos, sobre «La Revolución Rusa; actitud del proletariado ante el momento» (n. 16, desembre).

Relacionat amb aquesta informació, podem fixar un tercer denominador comú del diari: serví com a portaveu i com a aglutinador. En aquest sentit s'inclouen les crides a formar grups locals anarquistes, sobretot amb la campanya que inicià el grup Joventut

56. Foren tres les campanyes d'aquell any a què ens referim aquí: 1) la que la CNT inicià en l'àmbit nacional a finals de l'any 1918. 2) La que la CRT catalana portà a les seves províncies. 3) La realitzada pel Grup d'Acràcia a la província de Tarragona. Hi hem de sumar la campanya interna dins dels grups anarquistes per federar-se, que encapçalà Joventut Àcrata de Barcelona.

57. ROSARIO DOLCET MARTÍ (1881-1968) inicià el seu camí com a tribuna a la vaga tèxtil de 1913 a Sabadell. S'havia traslladat a aquesta ciutat des del seu poble –Vilanova i la Geltrú– perquè li havien declarat el pacte de la fam a causa de les seves activitats sindicals i de la unió lliure amb el seu company. Filla de republicà federal, Jaume Dolcet, s'educà a l'escola laica de Soledat Gustavo. De Sabadell va haver de fugir cap a França i allí s'hi estigué fins el 1917. Quan va tornar-ne, participà activament en el moviment barceloní de dones per l'abaratiment de les subsistències i en innumrables actes de propaganda del Sindicat Únic de la CNT. Fou detinguda durant la Dictadura, a la II República fou una oradora constant de la CNT i durant la guerra recorregué els pobles de Terol en suport a les Col·lectivitats. (ITURBE, L., 1974: 60-64). Exiliada a França, el 1939 mantingué correspondència amb la família Plaja-Paredes. Allà es negà a aprendre l'idioma, com a resposta al tracte que reberen els exiliats i les exiliades al país veí.

Àcrata⁵⁸ de Barcelona per aconseguir la federació de tots els grups anarquistes (el que més endavant cristal·litzà en la creació de la FAI). És per això que al novembre, el Grup Acràcia de Tarragona realitzà una crida per celebrar una Conferència Nacional de Grups Anarquistes, que potser estigué relacionada amb la que se celebrà aquell mateix hivern.⁵⁹ Tot això connectat amb l'ambient que havia deixat la revolució russa i el final de la Guerra Mundial, que tendia a la creació d'un potent organisme obrer internacional, sense renunciar per això a l'anarquisme. Tal com reflectí l'editorial del número 16 —«Cuestiones del momento»—, s'entenia que la campanya que havia d'emprendre la CNT sobre la base del sindicalisme revolucionari seria ben diferent d'aquella que farien els grups anarquistes, centrada en aspectes més globals.

A això s'havia d'assignar la secció «Movimiento Àcrata», que aparegué en el n. 2, en la qual es recollia la formació de grups en tot el territori nacional, i se'ls instava a la celebració d'actes de propaganda i afirmació anarquista. Pel que fa a Tarragona, es consignà la creació dels següents grups: Germinal i Acràcia a la capital; a Torroja, El Sol de la Humanidad (n. 10); al Lloar, Regeneración, l'administrador del qual era J. Llorens (n. 10); a Ulldemolins, Los Intuitivos Àcratas, l'administrador dels quals era Evaristo Massip (n. 13); a Falset, Cultura, a la direcció del qual hi havia Saturnino Navarro (n. 16) i Los Hijos del Pueblo encapçalats per Josep M. Domènech (n. 17); a Solivella, El Alba, sota la direcció d'Antoni Massagué (n. 16); a Montblanc eren sota la direcció de José Folch (n. 16); a Reus, Vía Libre. Tots s'adheriren a la Federació Regional de Grups de Catalunya i a la «projectada Internacional Anarquista». A més, gairebé tots els números portaven la secció «Memorándum», en què s'informava sobre la creació de grups o del canvi de direccions.

58. Grup integrat per joves: S. Aiguaviva, Saturnino Meca o Manuel Costa Iscar (-1966), pseudònim del navarrès Antonio Faciabén, que es trobava a Barcelona. Era un col·laborador constant del diari del grup Tierra y Libertad i el 1914 li publicaren el fullet *El feminismo*. Ja en aquell moment l'avalava el prestigi d'haver acabat el *Calendario de Tierra y Libertad para 1915* en morir A. Lorenzo; posteriorment publicà en fulletó les impressions del viatge a peu que realitzà per Espanya. Coneixedor de literatura i ciències socials fou un dels més grans representants al nostre país de l'anarquisme individualista (traductor d'H. Ryner, E. Armand..., sempre eludint vocables místics: ànima, esperit...). Animador de projectes educatius racionalistes, va pertànyer al grup Investigació Pedagògica. Després dels anys barcelonins s'ubicà una temporada a Vigo, per més tard marxar cap a Argentina, des d'on col·laborà amb la premsa llibertària fins que morí. A Mèxic li publicaren *La enseñanza laica ante la racionalista*, Tierra y Libertad, 1960, recollit en *Obra impresa...* (1979). (Vegeu la seva necrològica a *Umbral*, setembre de 1966.)

59. Sobre grups locals: ja al n. 1, p. 4. Sobre la crida de la Joventut Àcrata: n. 10, p. 3; sobre els suports a aquest mateix grup: pàssim. Sobre la Conferència Nacional: «A todos los Grupos anarquistas de España», n. 15, p. 3.

Un altre aspecte d'aquesta divulgació era el suport que es donava al naixement de nous diaris i col·leccions, ja que es publicaven les circulars en què s'anunciaven les pròximes aparicions, si és que tenien el suport econòmic suficient; així succeí amb els comunicats d'*El Corsario*, de La Corunya (n. 10), Biblioteca Educación, d'Alaior, Menorca, (n. 10), i de *Luz y Amor*,⁶⁰ una revista publicada pel grup que duia el mateix nom de Castilblanco, Sevilla (n. 17). D'altra banda, ens informà d'un dels passos que recorregué *Acracia* abans de sortir a la llum —l'enviament de circulars prèvies—, confirmat per Virgili Sanromà (1980: 115).

Part dels articles van destinats als pagesos, a la joventut i a la dona, incidint en la necessitat de l'associació. Pel que fa a aquesta última es publicaren: «La Mujer», d'Alfredo Calderón (n. 1, p. 4); «Malestar actual», de Rosario Dolcet (n. 10, p. 2-3); «Alegraos mujeres», d'Ivan Kurok (n. 17, p. 2); a això s'havien de sumar els fullets: *A las mujeres*, *A las hijas del pueblo* i *La mujer esclava*. La quarta pàgina del diari —l'última— es dedicava a temes administratius, de correspondència, d'informació sobre la constitució de nous grups àcrates —tant a la província de Tarragona com a la resta d'Espanya—, de propaganda sobre llibres i fullets que s'ofereixen, de notícies referents a la vida sindical de la ciutat i la província, però també als conflictes laborals que hi tenien lloc, i la secció que portava per títol «Campañas de Acracia», en què es recollen els actes programats pel diari a la província, amb presència assídua de Plaja.

Les firmes que apareixen en els articles sovint corresponen a persones que Formós conegué durant la seva estada barcelonina: Eusebi C. Carbó (llavors a València), Salvio Ayguaviva (sic),⁶¹ Fortunato Barthe, Antonia Maymón (llavors a Sestao),

60. Amb aquest nom s'edità una col·lecció de fullets l'agost de 1919, a càrrec del propagandista Diego Alonso, que després d'estar a l'Argentina, els EUA, Catalunya i Castella, s'establí pels volts de 1911 a Còrdova, i cap al 1918 a Linares, Jaén. Inicià la col·lecció amb *El naufragio de una creencia*. (J. Díaz del Moral, 1929, en recollí les campanyes de propaganda.) En aquella època era freqüent anomenar revista les col·leccions de fullets que tenien una periodicitat fixa (cosa que sempre dona maldecaps a l'hora de fer la descripció bibliogràfica i obliga a fer assentaments secundaris); és el cas de *Renovación Proletaria*. Fora del món llibertari, una de les més característiques és *Revista literaria*.

61. Formós ho escriu amb «y» en comptes d'«i», no sabem per quin motiu. Sobre això, S. Aiguaviva li diu (13/III/1958) des de l'exili, a Alés (Gard, França): «Què lluny queden ja aquells temps en què tornant [a Barcelona, 1922-1930] dels meus viatges a Portugal o al Brasil compartia uns moments amb la teva companya i els teus fills, a qui no havia vist des de Tarragona, i et demanava paper i sobres amb el meu encapçalament i tu t'equivocaves —vell distret— i posaves Y enlloc d'I en el meu cognom, petit detall que m'enfurismava i tu reies com un condemnat als inferns!».

Eduardo G. Gilimón, José Arranz,⁶² Rosario Dolcet, José Casasola, Domingo Roca, José Roigé, Juan Aragonés, E. Bernal. A aquestes, s'unien les firmes de persones de la província: J. Canyella (Alcover), J. M. Domènech (Falset), J. Llorens (el Lloar), Joaquím Llorens (Falset), F. Figueras i Evaristo Massip (Ulldemolins); suposem que P. de S. Boronat era Pere Segarra Boronat. També n'hi havia d'altres zones: Luis Azanuy (Lleida), Antonio Tomás (Valladolid), Laureano d'Oré⁶³ (Alaior, Menorca), Teócrito (Astúries), Alfredo Gómez (París). I una proporció notable de firmes procedents de pobles del camp andalús: Onésimo Ruiz López (Alaracejos i Linares), Higinio Noja Ruiz (Linares), Juan Campos Villagrán (Jerez), Anastasio Rodríguez (Puertollano), José Martínez (La Campana, Sevilla), José Sanz Cobo (La Carolina), Antonio Rodríguez Romero (Peñarroya; potser era germà de José, famós propagandista i polemista de l'anarquisme andalús, que assistí com a representant de la CNT al Congrés sindicalista de Londres el 1913), Jacinto Herrero (Puertollano), Ignacio Cornejo Herrera (Valverde del Camino). Res fa suposar que tingués redactors i corresponsals periodístics fixos a les localitats on es distribuïa.

Cal afegir a aquesta enumeració la tasca intel·lectual de Formós, que no sabem ben bé fins on arribà perquè començà a utilitzar pseudònims, alguns dels quals són identificables però d'altres no. Sabem amb tota seguretat que són pseudònims seus: Rosvel («Afirmándonos», n. 2, «Optimismo», n. 8, «La crisis de los estados», n. 16), J («Tríptico», n. 2), Tito («De la charca política», n. 2), A. Sch («Los hombres y el juego», n. 2), Rossart («¡Tarragona!», n. 8), Galileo («El futuro (?) Presidente de la República Española A. Lerroux», n. 13), Acratino Luz («Desmoronamiento, Coronas... y algo más») i les inicials H. P. («La ola humana» i «Luis Bonafux», n. 13); i queden sense identificar: Arboledo de Adelfa (Reus), Lenine o Ivan Lenine (Tarragona), Mínimo Gorky (Barcelona), Pluma Rota, Rápido (Melilla), Venusino, Zeus. Creiem que també cal atribuir-li els signats com a «Redacció» i les notícies i articles sense firma, a més de la major part d'informació recollida a la quarta pàgina. També féu els extractes dels textos d'A. Lorenzo, Kropotkin, M. Stirner, P. Baroja, J. Grave, M. Rey i A. Ghirardo (poemes). Els pseudònims Kuroc i Iván Kuroc (personatge del *Sol de la humanitat*) pertanyen a Salvio Aiguaviva. També publicaren anònims («Nosotros»,

62. D'aquest militant gairebé desconegut, Plaja deixà una petita biografia (BPA s/s). Natural de Jerez de la Frontera, estigué actiu a Barcelona durant els anys 1914-1920, on també utilitzà el pseudònim Joao Franco. Bon escriptor, acreditava amb la seva firma articles de militants joves per iniciar-los. «Rimava molt amb el romanticisme anarquista».

63. És un dels pseudònims d'Alban Rosell; l'utilitzà a *Solidaridad Obrera*, a *Helios*, València, com a administrador de la Biblioteca Educación, d'Alaior, que passà després a Carlet, etc. Altres pseudònims seus són: Frank Aube, Germina Alba, Victoria Zeda, Antonio Roca, Luz D. Alba.

n. 15; «Cuestiones del momento», n. 16; «La revolución rusa», n. 17, són alguns dels més significatius).

Només firmà amb el seu nom els articles que informaven sobre la vida orgànica de la Federació Local de la CNT de Tarragona, suposem que per qüestions de discrepància amb els acords presos o amb algun dels representants del moment (com Formós Plaja: «Locales. Asamblea de la Federación Local», n. 14, «Locales», n. 16). La pràctica d'utilitzar pseudònims la conservà durant tota la seva vida; fins aquell moment el més utilitzat havia estat el de Demetrio, per la qual cosa també era el més reconegut entre la militància llibertària i, en ocasions, fins i tot s'hi adreçaven amb aquest nom. En els anys tarragonins consolidà el de Galileo, i en l'estada mexicana, els de Rosvelio i José Serrano Díaz.

És normal pensar que Plaja componia o, almenys, corregia les proves d'impremta.⁶⁴ A això calia afegir una feina gens menyspreable, pròpia de l'època i d'aquest tipus de publicacions, que consistia a provar de fer llegibles els textos que enviaven els col·laboradors. Aquests textos sovint estaven farcits de faltes ortogràfiques, podien tenir una redacció poc apropiada i una grafia difícil d'interpretar perquè moltes vegades el que arribaven eren manuscrits. Quan el contingut d'un text era interessant per a la publicació que el rebia, s'havia de passar a màquina perquè el caixista ho entengués i, en bona mesura, aplicar-los una correcció d'estil; alguns tenien una extensió de sis o set fulls, escrits per les dues cares, que havien de resumir-se en un màxim de dos. A més, quan no es considerava oportuna la publicació del text, era freqüent que el diari rebés les queixes dels autors. Això fa que en certes ocasions s'expliquin les raons de l'exclusió d'algun escrit a la secció «Administrativas» i, fins i tot, que es creés expressament una secció que contenia indicacions per millorar la redacció.

La presentació tipogràfica d'*Acracia* és àmplia, fàcil de mirar, amb una capçalera sense il·lustracions, flanquejada per dos quadres, un dels quals dona informació de l'adreça i l'altre insereix una frase; i com no podia ser d'altra manera, la del primer número era del mestre Lorenzo: «Dius que l'actual societat és defectuosa? Aquí estàs tu per corregir-la» (posteriorment s'incorporà als carnets confederals). Tampoc porten il·lustracions els titulars de les seccions. El text es desplega en quatre columnes de corondell cec, i és potser en la maquetació dels articles on es nota millor l'evolució del disseny en el periodisme actual respecte al de les publicacions que ara comentem (massa articles que començaven a final de columna o que passaven d'una pàgina a una altra; títols que sortien de la caixa de text, etc.); característiques que compartia amb

64. El diari imprimí tots els números en el mateix lloc: Impremta Llorens i Cabré, c/ Fortuny, 4. Això ens fa suposar que estava al dia en els pagaments i possiblement que l'impressor tingués certa simpatia cap a Formós o liberalitat cap a les idees. Sabem que era una impremta de creació recent; així apareix en A. del Arco y Molinero (1916: 196).

la resta de la premsa de l'època. Però la cura en la composició i correcció dels textos era notòria, ja que les irregularitats tipogràfiques, com ara els empastellaments o els bordons eren pràcticament inexistents.

En els números que coneixem no s'ofereix cap balanç dels comptes del diari, malgrat que al número 1 s'anunciava que es publicaria en el següent, però no fou així. En una de les entrevistes realitzades cap a 1980, Plaja comentava: «Llavors fer un periòdic era econòmic, un periòdic de quatre planes valia viutanta pessetes fer-ne un miler».⁶⁵ Segurament a pesar del pas dels anys no devia anar desencaminat. L'any 1915, fer el diari *Reivindicación* —al qual possiblement devia el seu format—, amb un tiratge de mil exemplars i quatre pàgines costà 71 pessetes a l'agost i 71,80 a l'octubre. Si tenim en compte la carestia de productes durant aquests anys, no és estrany que al maig de 1918, costés les 80 pessetes esmentades; tinguem en compte que *Reivindicación* es venia a cinc cèntims, mentre que *Acracia* a deu. La impressió de *La Voz del Campesino* resultava més econòmica, el 1914, fer un tiratge de 4.000 exemplars costava 164 pessetes, incloent-hi el franqueig. S'acostava a aquest preu el que ens facilità Virgili Sanromà (1980: 107) sobre *Conciencia Ferroviaria* (1915-1917), elaborada també a la impremta Llorens i Cabré de Tarragona; tenia una mida similar a la d'*Acracia* i, pel tiratge de 900 exemplars, pagava 31,50 pessetes. A jutjar per això, la pujada en els preus es devia produir el 1918.

Com a sistema de finançament complementari, a més de les vendes hi havia les subscripcions i els donatius (els més importants foren per a l'extraordinari: 45,95 pessetes. Fins al número 14 havia recaptat per aquest concepte 73,80 pessetes, entre els quals es trobava Félix Plaza, de Bellmunt), també establí rifes d'objectes artístics, amb paperetes a disposició dels subscriptors; un dels premiats fou Daniel Escoda, d'Ulldemolins. Es convertí, igualment, en una petita distribuïdora de llibres i fullets, i fins i tot en editorial (en el n. 8, constava «benefici per venda de fullets: 12,60»); des del segon número s'anunciaven a la quarta pàgina els diversos exemplars, tant propis com aliens, que *Acracia* podia proporcionar amb la intenció que servissin per sanejar l'economia del diari (l'edició de postals era una de les activitats que més beneficis els reportava).

Igual que la resta de diaris llibertaris, la difusió d'*Acracia* se sustentava en la xarxa interna de corresponsals i distribuïdors. Pel que fa a la província, en coneixem alguns noms: J. Cabré a Torroja, J. Canyella a Alcover, A. Domènech a Vila-seca, A. Domingo a la Selva del Camp, D. Escoda i E. Massip a Ulldemolins, E. Juanpere a Reus, J. Masdéu a Montblanc, A. Massagué a Solivella, Ramon Moragues a la Pobla

65. J. Quixal I (1980: 32). El número d'agost de *Reivindicación* és l'11, i el d'octubre el 16 (tots dos a BPA). El de *La Voz del Campesino* és el 27, 15/XII/1914 (IISG, fitxa 12-11), fou imprès a la Impremta Germinal, Ronda de Sant Pau, 36, del grup Tierra y Libertad. A l'«enorme pujada dels treballs tipogràfics i de paper», s'hi refereix *Acracia* al n. 10, de 30 de setembre.

de Cérvoles, Saturnino Navarro a Falset, M. Rofes als Guiamets, J. Sac al Lloar. No obstant això, *Acracia* arribà a patir el mal de tantes publicacions semblants de l'època: els deutes que contreien els distribuïdors del diari, dels quals a vegades n'estampava els noms sota l'epígraf de «Protectores (?) de Acracia»,⁶⁶ a qui denominava «vividors de la premsa obrera». (La morositat podia obeir a insolvència per causes de força major [atur, presó, etc.], però en general solia ser una pràctica de la gent espavilada, que feia aquesta feina perquè sabia que s'hi movien diners i després canviava de localitat sovint perquè no la trobessin; per això era habitual veure denúncies com la de Luis Prendez Prendez, gallec, expulsat del Sindicat Naval d'Obrers Metal·lúrgics de La Línia, a Cadis; la de Mateo Freixás, expulsat entre d'altres del Sindicat Marítim Terrestre de Bilbao; o la que realitzà *Acracia* de Juan Arquero, del Sindicat de Paletes El Módulo de Algeciras.)

L'acollida del diari sembla que fou bona. Al número 2 es deia: «L'èxit obtingut pel nostre primer número ha esgotat el tiratge complet». Posteriorment, s'evidencià que també tenia suficients col·laboracions, ja que al número 10, del 30 de setembre, a la pàgina 4, s'insertà la nota següent: «Col·laboradors, paciència; estem abarrotats d'originals. Tot s'anirà publicant». D'altra banda, al número 16, hi havia la resposta a la petició de F. Fernández, de Cabárceno-Santander, que volia uns números anteriors i li respongueren que tenien tots els exemplars esgotats. *El Corsario* de La Corunya inseria els comunicats que li enviava *Acracia* —n. 10—, equiparant-la d'aquesta manera a *Tierra y Libertad*, *La Guerra Social* i *Solidaridad Obrera*.

No disposem de relacions de subscriptors, però sabem per la correspondència administrativa (p. 4) que es difonia a Barcelona (entre els quals es trobava Francisco Cardenal; bescanvi amb *Tierra y Libertad* i *Solidaridad Obrera*), a Saragossa (bescanvi amb *Aurora*), a València (bescanvi amb *Guerra Social* i *Helios*, de la qual sol treure el sumari; i amb l'editorial Arlandis), a Jerez de la Frontera (bescanvi amb *La Voz del Campesino*), a La Corunya (bescanvi amb *El Corsario*), a Lisboa (bescanvi amb *O'Arsenalistas*), a Sevilla (bescanvi amb *Acción Solidaria*; i l'editorial Biblioteca del Obrero), a Madrid (bescanvi amb *El Hombre Libre* i *La Voz del Cantero*; i amb l'editorial Jane Morand), a Badalona (bescanvi amb *La Colmena Obrera*), a Palafrugell (bescanvi amb *Acción Social Obrera*), a Reus (bescanvi amb *El Consecuente*). A més, fora de Tarragona, a Alcoi, Crevillent, Elx, Villena (Alacant); Rinconada (Àvila); Azuaga

66. *Acracia*, n. 17. En el n. 12, 31/X/1918, pregava als distribuïdors i als corresponsals que fessin la liquidació urgentment. Al n. 16, de 15/XII/1918, inserí una nota amb el títol «El asunto de siempre», en què lamentava no haver pogut sortir la setmana anterior perquè arrossegava un deute de més de tres-centes pessetes. No obstant això, la recaptació aconseguida en alguns números era considerable: n. 15: 150,70 pessetes. Altres publicacions, com *La Revista Blanca* (1923-36), adoptaren la mateixa tàctica de publicar els noms dels morosos.

(Badajoz); Castellar del Vallès, Vilanova i la Geltrú (Barcelona); Baracaldo (Bilbao, i ciutat); Canàries; Castelló; Ceuta; Puertollano (Ciudad Real); Bélmez, Castro del Río, Cañete de las Torres, Luque, Peñarroya, Pueblo Nuevo del Terrible, Rure (Còrdova); Ferrol (La Corunya); Empúries, Lloret de Mar, Manlleu, Palamós, Sant Pere Pescador (Girona); Nerva, Palma del Condado, Santa Ana la Real (Huelva, i capital); La Carolina, Linares, Torreperojil (Jaén); Almenara, Arroyomolinos, Bellmunt, les Borges Blanques, la Pobla de Cérvoles, Sant Vicenç de Castellet (Lleida, i ciutat); Madrid; Maó; Melilla; Ciaño, Felguera, Gijón, Sama Langreo (Oviedo); Sant Sebastià; Cabárceno, Campillo (Santader); La Campana, Castillejo del Campo, Constantina, Fuentes de Andalucía, Montellano, Triana, Utrera (Sevilla); Bugarra, Campo Arcís, Xàtiva, Pedralva, Requena (València); Valladolid; Mequinensa (Saragossa); Macarena i Vallelara (sense identificar); Dowlays⁶⁷ (Anglaterra). Pel que fa a Tarragona, trobem les poblacions d'Alcover, Amposta, Ascó (F. Biarnés), la Bisbal del Penedès, Falset, els Guiamets, el Lloar, Montblanc, Móra d'Ebre, Nulles, Puigpelat, Reus, la Selva del Camp, Solivella, la Torre de l'Espanyol, Torroja, Ulldemolins, Vallmoll, Valls, Vila-seca i Vinebre.

Encara que no poden treure's conclusions definitives d'aquest rastreig, sí que podem afirmar que la seva difusió, a més de la província de Tarragona, s'efectuà sobretot a les províncies andaluses de Sevilla i Còrdova, i també tingué bona acceptació a les de Huelva i Cadis; a aquesta llista hem d'afegir-hi Girona, Lleida i Barcelona; al País Valencià tingué presència als llocs on havia anat obrint camí la publicació *Guerra Social*: València, Alcoi, Alacant; a la zona nord s'enviava a Sant Sebastià, Bilbao, Santander, Astúries i La Corunya; i, finalment, hem de dir que a la zona centre, l'oest i l'Aragó (exceptuant Madrid i Saragossa) fou on la distribució estigué menys estesa. De la mateixa manera que amb les subscripcions, podríem obrar amb els corresponents i els distribuïdors, és a dir, els que rebien un determinat número d'exemplars per veure si els podien vendre a canvi de quedar-se un percentatge de les vendes, i els que

67. Segurament tenia relació amb la figura de Vicente García (1866-1930), que ja guardava bous al camp burgalès als set anys; als dotze emigrà a Bilbao i després de diversos oficis, va aprendre el de boter. Al nord va influir amb la seva militància; orador, fundador del *Combate* (Bilbao-Sant Sebastià) i de *Justicia obrera* (Haro); mestre a l'escola laica de Sestao-Baracaldo (1899-1900); activitats per les quals fou perseguit i empresonat. Fou un dels primers a defensar el comunisme llibertari, partidari de l'anarquisme sense adjectius. El 1901 emigrà a Anglaterra i treballà en la siderúrgia a Dolways; passà després a Bordeus i tornà una altra vegada a Anglaterra quan fou expulsat de França. Des de Londres era responsable de la 2a època de la *Revista Blanca* des de 1925. La seva biblioteca la donà a Soledad Gustavo. (M. Íñiguez, 1998: epígraf 465).

s'encarregaven de gestionar les subscripcions d'una localitat, generalment sense rebre'n cap benefici.⁶⁸ Això ens portaria a conclusions semblants a les anteriors.

Un altre aspecte que destaca en aquesta premsa, derivat del que acabem de ressenyar, és la funció de correspondència que desenvolupava, mitjançant una secció que duia aquest mateix nom. Amb això, d'una banda cobria les necessitats del diari, resol·lia qüestions administratives com ara efectuar els acusaments de rebuda i aclaria en concepte de què s'utilitzava el que es rebia. D'altra banda, els subscriptors mantenien una relació propera amb la publicació i confirmaven que l'enviament havia arribat a destí (cas de T. Esquerré, d'Amposta, o F. Sans, d'Alcover); a més, en un únic enviament podien diversificar els fins (una part per a subscripció, una part per a propaganda, una part per a donatius, una part per a altres publicacions...). Servia també per a la comunicació entre administracions de diferents publicacions, no només per informar-los que havien rebut diners per a aquestes administracions, sinó també per avisar-los que podien obrir noves subscripcions («Avisos a periódicos»); aquest és el cas de Josep Montañola, Francisco Masalías i Pau Llord, de Solivella, o el de Aquilino Casapino, de Tarragona. A la secció «Correspondencia» s'establí contacte amb els que enviaven col·laboracions, i se'ls contestava si els originals que havien enviat havien estat acceptats, si es reservaven per al pròxim número per falta d'espai, o si, per contra, no tenien futur.

Encara ens queda per analitzar alguna altra faceta del diari, amb què Formós i la Carme tingueren un fort lligam durant els anys següents, i en què també participaren l'Acràcia, el Germinal i la Camèlia, tot i que aquesta darrera amb menor mesura. Ens referim a la distribució i l'edició de llibres i fullets. Comencem pel tema de la distribució.

En el primer número d'*Acràcia* s'oferia l'accés a una sèrie de fullets i a un llibre que podia servir l'administració del mateix grup. Se n'indicava el preu, però no l'editorial d'on procedien. Eren vint-i-cinc fullets, la majoria dels quals eren les obres editades des de 1912 per *Tierra y Libertad* de Barcelona i a les quals ja ens hem referit prèviament; hi havia, a més, cinc obres de José Famades (autor que oscil·lava al voltant de l'anarquisme), més dos de Ricardo Mella. L'únic llibre que anunciaven (llevat de l'*Almanaque de Tierra y Libertad*, que costava una pesseta) era *El Abogado del Obrero* (potser en la seva cinquena o sisena edició), de l'anarquista andalús José Sánchez Rosa (1864-1936), el preu del qual era d'1,50 pessetes; tant aquesta obra, com el llibre del també militant llibertari Vicente March, *¡Cómo nos diezman!*, perta-

68. El número 1 informava que s'havia enviat el diari «a tots aquells companys les adreces dels quals ens són conegudes... als corresponents de la premsa obrera»: «A corresponents i subscriptors», p. 4. Les adreces dels corresponents les devien aconseguir d'algun diari de Barcelona, o també a través del pare de Formós; una altra font administrativa fou *La Voz del Campesino*.

nyien a l'editorial Biblioteca del Obrero,⁶⁹ amb seu a Sevilla, regentada per Sánchez Rosa i la seva companya Ana Villalobos, amb la qual *Acracia* establí relacions comercials durant tot el període de publicació del diari; al número 12 s'hi afegí *La Aritmética del Obrero* (que anava per la vuitena edició). Els intercanvis amb aquesta editorial foren considerables si tenim en compte que al número 15 Formós comunicava que «aquesta setmana enviarem 4.000 fullets i la pròxima la resta». Ja són xifres que s'han de tenir en compte.

En un altre dels números d'*Acracia*, en el 14, s'ofereix la col·lecció Los Grandes Pensadores: 22 títols a 60 cèntims, que creiem que corresponien a l'Editorial Maucci, encara que aquesta ho comercialitzava sota el segell La Escuela Moderna. Aquestes foren les dues úniques vegades que aparegueren unes ofertes tan voluminoses. En els altres números s'oferien llibres o fullets solts que, o bé havien estat adquirits per rebaijar el dèficit del diari amb la seva venda, o bé havien estat donats per algun organisme amb el mateix fi. No sabem per quin motiu deixaren de comercialitzar els de Tierra y Libertad, ja que només s'anunciaren en els primers números.

Com ja apuntàvem abans, en general, s'oferien monografies aïllades, sobre les quals a vegades es feia una petita ressenya. És el cas d'*El trabajo antisocial y el trabajo útil*, d'Albert Libertad, que fou descrit com «requeriment contra aquells que contribueixen, per la seva inconscient activitat, a la servitud i a la mort dels seus contempo-

69. Sánchez Rosa és un dels pocs anarquistes que té un carrer amb el seu nom al seu poble natal, Grazaalema. Estigué implicat en els successos de Jerez, cosa que el portà a la presó fins al 1901; allà va aprendre francès i sociologia, que li ensenyà un deixeble de Reclus, i rebé també la influència de F. Salvochea. L'editorial funcionà de 1910 a 1936 (c/ Enladrillada, 49), any en què fou assassinat. Publicà contes d'ensenyament racionalista en format petit (Formós també ho féu uns anys després), atès que els editors eren mestra i mestre (abans ho havien estat a Tànger, Gibraltar, Aznalcóllar...), de les quals la «producció, estesa per tot Espanya, va ser aclaparadora». També obtingueren un gran èxit amb dues obres d'instrucció pràctica: *El Abogado del Obrero* i *La Aritmética del Obrero*, de les quals se n'arribaren a fer fins a 11 i 14 edicions. Sobre *El Abogado del Obrero*, Formós (1957: 4b) deia que «Sánchez Rosa va encarregar a l'advocat Eduardo Barriobero, l'elaboració d'un llibre que servís d'auxiliar a tots els grups culturals i sindicats que tenien necessitat de constituir-se legalment». (Una biografia de Sánchez Rosa en J. Díaz del Moral [1927]. Sobre els fullets de S. Rosa escrigué J. Macarro [1988] sense estudiar-ne la repercussió. La millor és J. L. Gutiérrez [2005]). Les obres d'aquesta editorial es difongueren a les llistes de Gráfica Socialista. El llibre de V. March havia estat publicat per El Productor, Sabadell 1889; es reedità el 1912, i el tornà a editar La Revista Blanca el 1932.

ranis». ⁷⁰ El contingut de l'obra —rebuig de treballs *nocius* per a la societat— el reflectí posteriorment Formós en algun dels seus escrits; per exemple en el fullet *Sindicalismo* (1922) i a l'article «El trabajo social y el trabajo inútil. Ética anarquista» (*Libertad*, Rennes, 1946). També fou utilitzat amb freqüència per la propaganda de l'època. El llibre fou traduït i editat aquell mateix any a Madrid, per Jane Morand, amb la qual *Acracia* establí relacions comercials, segons veiem confirmat al número 15, «rebut 25 exemplars de fullets», en combinació amb l'editorial Arlandis de València. Igualment, aquest número ressenyà un altre fullet d'aquest autor, acabat de publicar: *Problemas humanos y sociales*, el preu del qual era de 25 cèntims.

Al número 10 s'oferí *Evolución Proletaria*, obra pòstuma de A. Lorenzo (editada el 1914 per La Escuela Moderna, reeditada per Maucci). També de Lorenzo era *El trabajador libre*, obra de la qual en reberen 125 exemplars, cedits pel grup Via Libre de Reus. Al número 12 s'anuncià *Antimilitarismo*, un fullet editat a l'Argentina del qual van enviar-ne mil exemplars; constava de setze pàgines, tenia un preu de deu cèntims i estava signat amb les inicials N. M., ⁷¹ desconegudes per a nosaltres. Sobre el mateix tema, també distribuï *Escándalos de la guerra*, que li subministrà el seu amic Carbó a través del diari que dirigia a València *La Guerra Social*.

De la mateixa manera que distribuïa llibres i fullets, també n'anunciava l'aparició. En aquest sentit es féu ressò dels comunicats de la Biblioteca Educación, Alaior-València, en especial quan editaren el fullet *La guerra i la escuela*, d'Alban Rosell. ⁷² Anuncià també un dels exemplars que podem considerar com un best-seller de l'èpo-

70. «Memorándum», n. 10, p. 4. Costava una peseta. ALBERT LIBERTAD (1875-1908) era el pseudònim d'un anarquista francès que havia estat criat en un orfenat fins que n'escapà. Propagandista molt actiu, juntament amb Louise Michel; d'ell en parlà P. Vallina a les seves memòries; T. Maricourt (1978) el cità com a fundador de *L'Anarchie* (1905-14), un dels òrgans, juntament amb *L'En Dehors* d'Armand, que donà suport a l'il·legalisme individualista francès. S'uní a les germanes Ana i Armandina Mahé en la pràctica de la camaraderia amorosa. Escrigué també *La joie de vivre* (Orleans, L'En Dehors, s/a). A la Federation Anarchiste hi hagué un grup amb el seu nom que publicà *Albert Libertad. Articles Choisis*. L'editorial Vértice reedità *El trabajo...* cap a 1930, també ho féu Plus Ultra, dirigida per Bajatierra a Madrid, sota el títol ¡*Fratricidas!* (A França fou objecte d'estudis, com el de Sarton, P.-J., *Albert Libertad, sa vie, són oeuvre*. Tesis Universitat París X.) Per part seva, Jeanne Morand, l'editora, era una de les articulistes de *L'Anarchie*, encara que desconeixem per quina raó es trobava a Madrid en aquell temps.

71. No hem aconseguit notícies del fullet. A. de Santillán en la seva *Bibliografía anarquista argentina* (Revista *Timón*, setembre-desembre de 1938) no ho recull. *Acracia* anuncià al número 13 que el tornava a publicar, la qual cosa ens dóna una idea de la seva ràpida difusió.

72. Números 10, 14 i 15. Anteriorment havien publicat *El pueblo soberano* i *Lucha de clases*. La Biblioteca estava unida a l'escola racionalista d'Alaior, regida llavors per Laureano D'Oré (A. Rosell), que es traslladà a València.

ca: el popular escrit *¡huelga de vientres!*, de Luis Bulffi,⁷³ editat primerament per la Biblioteca de Salud y Fuerza, de Barcelona, i, posteriorment fou reeditat per la família Plaja-Paredes cap a 1930. En la secció «Bibliografía» del número 15 parla del «llibret de poesies de Domingo Roca», *Llàgrimes de sang*; l'autor era un col·laborador assidu del diari des de Barcelona (retirat de la militància cap a 1920; intervingué en el míting de clausura del Congrés de Sants, tot i que no ocupava cap càrrec de representació; féu la seva allocució en català). Per part seva, Salvio Aiguaviva elaborà un article en què glossava *Los nuevos caminos* (n. 8), el nou llibre del llibertari argentí Alberto Ghirardo, que acabava d'arribar a Espanya.

Passem tot seguit a una altra de les funcions que desenvolupà *Acracia*: l'edició. Sens dubte és la que més influí en el futur del nucli familiar Plaja-Paredes. Era un fet comú en les empreses propagandístiques llibertàries simultaniejar una publicació periòdica amb l'edició de llibres o de fullets; així ho feien *El Productor*, *Espartaco*, *Liberación*, *La Revista Blanca*, *Salud y Fuerza*, *Tierra y Libertad*, *El Corsario*... Hem pogut trobar molt pocs fullets i cap postal dels que s'editaren durant aquell any, la qual cosa ens confirma la dificultat de la conservació d'aquesta mena de publicacions, però des de la lectura del diari, n'hem pogut efectuar un seguiment. La família Plaja-Paredes complí d'aquesta manera amb el segon dels passos que assenyalava Carmen Aldecoa (1957: 147) en la formació de l'obrer de les primeres dècades del segle xx: l'aproximació als fullets després d'haver-se iniciat en la premsa.

Comencem ressenyant les postals. La primera pàgina del número 2 presenta un gravat emmarcat que porta per títol *Igualdad burguesa*, relatiu a l'explotació del treball infantil (es tracta d'una il·lustració de Rodney Thomson en què un capitalista panxut està assegut sobre sacs de dòlars mentre contempla com treballen uns nens i nenes, amb un fons de fàbriques, i a la part superior el sol i una àguila). A l'última pàgina anuncià que s'havia fet un tiratge de 5.000 postals d'aquest gravat, i que es venien a 5 cèntims la unitat i a 4 pessetes el centenar. Al número 8 (de 15 de setembre) féu una crida als qui tenen col·leccions de postals. Al número 10 (de 30 de setembre) ja havien publicat una col·lecció de cinc postals (25 cèntims). Al número 12 (de 31 d'octubre) anuncià que properament editarien, en cartolina mat, els clixés de les il·lustracions inserides en el número extraordinari dedicat a Ferrer (número 11, de 13 d'octubre, que no coneixem), i que farien en una làmina a dues tintes el gravat de la primera pàgina. Al número 14 n'especificà els títols, tot i que continuaren apareixent com «en premsa»: *Efigie de Ferrer*, *Toesin Revolutionnaire*, *La última visión*, *¡Inocència!*

73. Luis Bulffi de Quintana (1867-?) fou el primer regent de l'editorial (1904-1923) i la revista (1904-1914) del mateix nom. Aquest fullet es prohibí el 1906, però al cap de poc temps va començar a ser tolerat, i el 1908, assolí la vuitena edició. Sobre els temes de neo i malthusianisme en relació amb el moviment llibertari, vegeu els estudis de E. Masjuan (1992); la sèrie d'articles «Población y recursos en el anarquismo ibérico», en *Ecología Política*; i l'extracte de la seva tesi doctoral (2000).

El castillo maldito; la làmina porta per títol *La infancia*, «adequada per posar-li un marc». Les que s'incorporaren foren els retrats de Gorki i d'Anselmo Lorenzo, tal com reflectí el número 13. Un altre gravat que sortí en el diari fou el titulat *La ola humana*, amb text de Formós Plaja, de matís clarament anarquista, que no sabem si arribà a publicar-se en postal.

Quant a l'edició de monografies, el primer fullet que anuncià fou *Educación y Autoridad paternal*, d'André Girard (potser com a conseqüència de la seva recent paternitat-maternitat), «esgotat des de fa anys»;⁷⁴ el preu era de cinc cèntims per exemplar i de 3,50 pessetes el centenar. Es publicà al número 2 i quedà confirmada la seva aparició al número 14, en què incorporà del mateix autor: *¡Anarquía!*, però aquí els anuncià desdoblats: *Educación paternal* d'una banda, i *Autoridad paternal* d'una altra, amb un preu de 2,50 pessetes el centenar. Ja havia estat publicat al segle XIX a l'Argentina (Santillán [1938] i Gonzalo Zaragoza [1996]).

El segon fullet editat del qual deixà constància aparegué al número 8 (els números del 3 al 7 no hem aconseguit trobar-los), i s'anomenava *A las hijas del pueblo*, d'Ana Mazzoni⁷⁵ (o Marzani, Marzoni, Manzoni o Mozzoni, segons qui la citi), que s'anuncià com a «fullet de propaganda feminista», a un preu de cinc cèntims la unitat i 3,25 pessetes la centena; en els números següents s'oferí amb el títol de *A las mujeres* i, pel que sembla, va tenir bona acceptació, ja que al número 13 se'n publicà la segona edició. Segons Cat-Ex, se'n feren quatre edicions de 10.000 exemplars.

74. L'havia publicat *El Productor* el 1905; es devia esgotar aviat perquè als catàlegs de l'editorial de 1906-1907 ja no hi apareix. Formós afirmà que en va vendre 10.000 exemplars (Cat-Ex). R. Lamberet no el recull en la seva *Bibliographie*, de la mateixa manera que no en recull cap dels que citem aquí corresponents a aquell any. *¡Anarquía!* fou publicada per *Salud y Fuerza* el 1913. A. Girard, anarquista francès que se significà aquells anys per mostrar-se contrari al Manifest dels 16, que donava suport als aliats; amb altres membres — Ch. Benoit, Dr. Mignon, Siegfried — s'escindiren dels *Temps Nouveaux* i publicaren una sèrie d'opuscles amb cartes obertes de resposta a la famosa Declaració aliadòfila. Així, doncs, escrigué a *Ce qu'il faut dire...*, París, 1916-1917; *L'avenir international*, París, 1918-20; *La Plebs*, París, 1918 (H. Treni [1929]. J. Maitron [1983: pàssim]).

75. ANA MARÍA MAZZONI obtingué una gran difusió amb aquest fullet, editat per primera vegada a Buenos Aires, Biblioteca de La Question Sociale, a la sèrie Propaganda Anarquista entre las Mujeres; la 2a edició es realitzà el 1899, i la 3a, el 1902. Cap a 1904 el reedità a Barcelona la Biblioteca de Joventud Libertaria (potser és l'edició que L. Iturbe [1974] situa el 1907). Amb posterioritat, aparegueren les edicions de *Salud y Fuerza*, Barcelona, cap a 1920; la de *La Protesta*, a Buenos Aires cap a 1929, a més de les quatre d'Acracia. Tot això a Soriano & Madrid (2007). Aquesta autora col·laborà també a la revista anarquista-feminista *Humanidad Libre*, València, 1902 (en aquesta ciutat, s'edità també, el 1926 *Nueva Aurora*, anarquista-feminista [terme molt matisat per les militants llibertàries]).

Al número 13 s'incorporà el fullet *La Mujer esclava*, de René Chaugui, una obra que en altres editorials portava per títol *La mujer privada*,⁷⁶ la qual es trobava en els catàlegs posteriors —1923— al preu de deu cèntims. Amb el primer títol es publicà cap a 1906-1907 a Barcelona per l'editorial Salud y Fuerza, i un any després a la mateixa ciutat per El Productor. L'obra adquirí el segon títol individual quan s'edità juntament amb el text de Paul Robin —*La mujer pública*—, sota el títol col·lectiu: *La mujer*. En les edicions posteriors que realitzà la família Plaja-Paredes a Vértice, aparegué com *La mujer pública y la mujer privada* (sense títol comú). En el catàleg que elaborà a l'exili (d'ara endavant Cat-Ex), Formós assegurava que se'n realitzaren vuit edicions de 5.000 exemplars i vuit de 10.000 (és a dir 120.000 exemplars en total) al llarg de dues dècades.

Al número 14 s'anuncià que tenien en premsa *El Ideal del siglo xx*, de Palmiro de Lídia, que es continuà reeditant en anys posteriors. S'hi afegiren *La bancarrota de las creencias* i *El anarquismo naciente* (editada prèviament per Salud y Fuerza), de Ricardo Mella, que no sabem si arribaren a sortir a la llum. El que sabem segur que es publicà perquè n'hem vist un exemplar fou l'obra *Un año de dictadura proletaria, 1917-18. La Constitución rusa actual*, per Henriette Roland Holst, sobre el qual Formós assegurà que en successives edicions se n'arribaren a vendre 140.000 exemplars. Encara que no s'arribés a aquesta xifra, sí que va tenir difusió a la província i els beneficis de la seva venda en els diversos pobles quedaren recollits en el diari. Aquest fullet seguia la mateixa línia que mantenia el diari respecte a aquest tema; tenia setze pàgines, costava deu cèntims i s'hi deia: «descripcions de la nova organització i règim social a Rússia, publicades per un testimoni a *Le Peuple*. Reproducció fidel de la traducció inserida a

76. Així es féu a Tierra y Libertad, a Salud y Fuerza i a Estudios quan es publicaren conjuntament amb el fullet de P. Robin, el qual també es publicà a Salud y Fuerza per separat. En l'edició de Tierra y Libertad realitzada el 1920 figurava com a traductor A. Lorenzo, i el text de P. Robin era més extens i tenia altres diferències amb el de Salud y Fuerza. R. Chaughí [H. Gauche] fou un anarquista francès, col·laborador de publicacions (*Temps Nouveaux*, 1895-1914), que estigué present als congressos anarquistes gals de principis del segle xx. P. Robin (1837-1912), deixeble de Bakunin, era un pedagog militant francès que regentà una de les experiències col·lectives pedagògiques més capdavanteres al país veí: l'Orfenat de Cempuis (Seine-et-Oise) entre 1880 i 1894. Partidari del neomalthusianisme, fundà el 1896 La Ligué de la Régénération Humaine, que tingué una importància notable i aconseguí una difusió d'aquestes idees a escala europea (incloent-hi Espanya). La seva obra *Generación Voluntaria* la traduí al castellà A. Lorenzo i la publicà Tierra y Libertad de Madrid el 1903 i després Salud y Fuerza (en l'actualitat ha estat reeditada). Una altra obra seva coneguda és *Degeneración de la especie humana*, traduïda per Lorenzo Cabós, Salud y Fuerza, quan aquest mestre encara militava a les files llibertàries.

Solidaridad Obrera»,⁷⁷ que l'havia publicat en dos fulletons: el 24 de novembre i l'1 de desembre de 1918.

Un altre fullet que es publicà, encara que no sabem amb exactitud la data, fou *República y Anarquía*, del Dr. N. Converti. En coneixem una reedició posterior de Vértice (AGGCE), realitzada cap a 1930, pròxima a la data de l'edició que també en féu La Revista Blanca de Barcelona. El fullet havia estat editat per Tierra y Libertad el 1916. La traducció era de J. Prat. Al Cat-Ex es xifraren en setze les edicions de 10.000 exemplars que se'n feren i constava a totes les llistes de l'editorial Vértice. Del seu autor gairebé no en tenim dades.⁷⁸ Trobem una aportació d'aquest autor (*Anarquía*) a l'obra col·lectiva *Anarquismo*, pertanyent a la col·lecció Aspectos Sociales de la Humanidad, que recopila Dionysios, l'amic de Formós i Carme, sota el segell Ediciones Populares Iberia cap a 1934.

L'educació, la dona, l'anarquisme, la joventut, el camp, l'antimilitarisme... són temes sobre els quals versen els fullets que fins ara hem esmentat. Ara bé, també s'ocupaven de la política i, com a conseqüència, del seu acte més representatiu: les eleccions. Al Cat-Ex xifrava en 50.000 exemplars els que es publicaren de *Diálogo electoral*, d'Octavio Mirbeau (1848-1917),⁷⁹ l'escriptor francès que en el pròleg a *La Sociedad*

77. N. 17, p. 1. En el fullet que hem tingut a les mans hi diu: «publicat a *Le Populaire*». Les xifres d'exemplars no coincideixen amb les que li assigna en un escrit dels anys 1960: «es van fer a Tarragona dues edicions de l'esmentat treball..., de 50 mil exemplars cadascuna», en *Dos veces en la misma piedra...* (BPA, R 4.1.75: 6b), fet que suposa 40.000 exemplars menys dels que s'afirma al Cat-Ex. Però aquest escrit té més inexactituds, per la qual cosa li donem menys valor (anomena a l'autora Marcelle R. Hostein i diu que es publicà al *Manchester Guardian*). R. Lamberet, sense anomenar-lo, recull dos exemplars de *Constitución Rusa*: el de J. F. Correas (1918), i el de R. Bolívar & J. Castilla (1919). De l'autora del fullet trobem textos a *La izquierda comunista en Alemania, 1918-1921*, Bilbao, Zero, 1978, recopilats per J. Barrot i D. Authier.

78. El terme *Doctor* que antecedeix al nom de N. Converti de vegades s'assigna per donar credibilitat a l'obra. És el que succeí, per exemple, quan L. Bulffi li atribueix aquest títol al periodista Emilio Gante, «home de talent i de vida atrotinada», quan publicà a Salud y Fuerza els set fascicles de l'obra *Grandes prostitutas y famosos libertinos*; una obra que serveix de base per al posterior treball del mateix títol de E. Armand. (Notícies que li facilità Fontaura a F. Álvarez Ferreras [1975, V: 45].)

79. Els textos d'aquest autor eren molt ben acceptats en diaris i revistes anarquistes i en les col·leccions de contes que es publicaren (Vértice: *Escrúpulos*; B. Bauzá: *La cartera*; Ed. de la República: *Escrúpulos*; Perseo: *La epidemia*; Tierra y Libertad: *La muerte y el perro*, *Prostitución y miseria*, *Un registro de policía*, etc.). Trobem també difosos els seus llibres, especialment *Sebastian Roch. La educación jesuítica*, que F. Azzati traduí per a Sempere, editada diverses vegades per Estudios, de València. Maucci publicà *El jardín de los suplicios*, i sobretot *Los malos pastores*, amb traducció de l'anarquista F. Cortiella, que es representava en les sessions teatrals llibertàries. T. Maricourt (1978) li dedicà un apartat en què afirmava les seves idees llibertàries.

Moribunda de J. Grave es declarà anarquista i que, juntament amb H. Ibsen, fou un dels autors teatrals integrants de les biblioteques anarquistes. No ens ha arribat cap exemplar de l'obra ni apareixia en els catàlegs de 1924 i posteriors, pel que suposem que s'esgotà en aquella època tarragonina de la família Plaja-Paredes. Fou un text poc difós en els ambients llibertaris espanyols, ja que només n'hem trobat una altra edició, sense lloc ni data, realitzada a principis de segle (A. Junco, 1976: 645).

Finalment, esmentem dues obres més que s'anunciaren al diari; un anunci ens resulta útil per constatar una pràctica que solia ser utilitzada en aquelles publicacions: «Al company que envii un original [de dibuix] apropiat per a la coberta, li lliurarem 25 pessetes en llibres dels millors pensadors moderns» (n. 13, p. 2). Les dues es corresponen amb un tipus de publicació comuna als sectors obrers del moment.⁸⁰ La primera, era un fulletó que es podia enquadrar, quatre pàgines del text de Carlos Cafiero, *Comunismo y anarquía* (s'havia publicat per El Productor, el 1905, després ho reedità Estudios a la dècada de 1930, i també Tierra y Libertad), sobre el qual s'inserí una nota al número 2 en què s'afirmava que acompanyaria al diari a partir del proper número. La segona, l'*Almanaque Acracia para 1919*, sobre el qual aparegueren anuncis des d'octubre, al número 11, podria ser que no hagués arribat a veure la llum.

Pel que fa a la persona de Formós, el diari ens dona la pista del seu interès a reunir una bona hemeroteca i biblioteca; així, al número 12 inseria una nota perquè qui volgués desprendre's dels números de *Natura*, Barcelona 1903-1905, els enviés amb l'import a nom seu; al número 14 s'interessà pel *Manuscrito Antimilitarista*, publicat a l'Escuela Moderna.

En aquesta anàlisi acurada que hem realitzat sobre *Acracia*, s'han posat de manifest les funcions que realitzà el diari: *a)* divulgador de la ideologia anarquista (ensenyament); *b)* suport a l'organització sindical, allunyada dels partits; *c)* portaveu i aglutinador de grups anarquistes; *d)* canalitzador de la correspondència administrativa interna; *e)* distribuïdor i divulgador de premsa i propaganda; *f)* editor de fullets i postals. Quant a la persona de Formós, ens introdueix en la seva labor de conferenciant i orador, de col·leccionista, d'organitzador i d'editor. Suposà l'inici seriós de la seva participació en la vida del moviment llibertari d'aquells anys, de la mateixa manera que s'hi iniciaren J. Viadiu, Eusebi C. Carbó, Patrici Navarro, Rosario Dolcet, Manuel Buenacasa, Dionysios, Llibertat Ródenas, Ángel Pestaña i tantes persones més. Amb el temps, el diari es convertí en memòria i en font per a l'estudi de la història a partir

80. Sobre Carlo Cafiero (1846-1892) podem dir que fou una de les persones aristocràtiques —era marquès— que s'acostà a l'anarquisme, i utilitzà la seva fortuna en accions revolucionàries. Fou també un divulgador de les obres de Marx a Itàlia, durant una de les seves estades a la presó escrigué: *El Capital de Carlos Marx al alcance de todos*, la seva obra més coneguda a Espanya, gràcies a la traducció d'Eloy Muñiz per a Orto, 1932. Els últims anys de la vida d'aquest anarquista, que s'havia casat a San Petersburg, estigueren marcats per l'internament en un manicomi a causa de la pèrdua de la raó.

d'aquells anys. Per a la Carme, *Acracia* també fou la pedra de toc en la qual deixà asentada el que seria l'actuació de la seva vida pel que fa a les idees llibertàries.

La reacció que es produí a Tarragona quan sortí el diari, la descriu Formós a les seves memòries, d'aquesta manera:

Amb diners proporcionats per la meua companya Carme, vaig treure a la llum un diari quinzenal: ACRACIA. La seva aparició va sorprendre tant als adversaris polítics com a les autoritats. Ningú s'explicava que Tarragona, ciutat levítica i clerical, pogués ser la seu d'un òrgan periodístic anarquista. Vaig haver de valer-me, hàbilment, de silenciar la meua única participació en el diari. Sempre vaig mantenir l'equívoc de l'existència d'un nombrós grup compost de molts companys com editors d'ACRACIA. Clar que l'únic que trotava era jo. Els altres, eren, com els maçons, dorments.

La publicació no va estar exempta de dificultats; a més de les econòmiques, planava sobre ella el perill de suspensió governativa i en una ocasió es van necessitar més de cent telegrams enviats al mandatari provincial perquè no portés endavant la suspensió anunciada. Els sectors burgesos i els socialistes, al costat de la UGT, no veien bé la feina que s'hi feia, encara que Formós potser exagerava al qualificar que «l'odi d'aquests sectors semiburgesos contra la nostra labor confederal i anarquista, va ser d'època». No oblidem que a la ciutat hi havia una Federació Obrera, que assistí un mes més tard al Congrés de Sants representat per setze societats amb 1.110 afiliats, la qual quedava fora de l'administració i la redacció.

No podem acabar el recorregut pel diari, sense aturar-nos breument en un dels temes d'actualitat del moment que més bona acollida tingué en les seves pàgines: la revolució russa. Quan començà a publicar-se el quinzenal encara continuava la Guerra Mundial i, per això, molts dels continguts es referien al rebuig de la contesa, si bé des d'un punt de vista teòric.⁸¹ El portaveu sostenia que a fi que no tornés a repetir-se, per evitar que els obrers secundessin els interessos capitalistes, calia tenir una Internacional forta; en aquest sentit el poble rus havia fet un pas de gegant que calia prosseguir.

Els mateixos noms-pseudònims que signaven els articles dedicats a la revolució russa ens en mostren l'impacte i la popularitat que tingué: Kurok, Ivan Kurok

81. Assenyalem en aquest sentit la reproducció que féu de les paraules d'A. Lorenzo en l'última conferència que pronuncià —i a la qual Formós havia assistit— una vegada ja havia esclatat la guerra: «Recordant al Mestre. Per l'Ideal» (n. 15, de 29 de novembre). En el mateix sentit donà cabuda a articles que criticaven les posicions aliadòfiles mantingudes per *Acción Libertaria*, Gijón, *Cultura y Acción*, Saragossa, i *El Obrero*, Maó. El final de la guerra, unit a la consolidació de la revolució russa, es va prendre com un moment crucial revolucionari (n. 13).

(S. Aiguaviva), Lenine i Iwan Lenine, Mínim Gorki.⁸² «Ara que podem parlar amb més certesa del que passa a Rússia, les nostres simpaties estan per la revolució russa, encara que no interpreti totalment les nostres proposicions, ja que actua “a cadascú segons el seu treball” i no “a cadascú segons les seves necessitats”»; això afirmava Ivan Kurok a l'octubre (n. 13). Fins i tot el diari (n. 12) inserí un article contra Federico Urales per unes declaracions sobre Rússia en *El Liberal*, en què no li donava suport obertament.

Trobem la posició de Plaja a l'editorial del número 17 (25/XII/1918): «no passa dia sense que aquesta premsa burgesa [...] deixi de tacar amb la bilis que desborden els seus escrits la revolució russa, [la qual] ens mereix a nosaltres, els anarquistes, tota classe de simpaties perquè és un moviment revolucionari que en el seu sentit econòmic satisfà els nostres desitjos», encara que d'altra banda matisa que «els socialistes-anarquistes no estem conformes amb el sentit moral, filosòfic, d'idees, que informa les passes dels revolucionaris russos [ja que] considerem l'Estat completament inútil [i aquesta] no és una revolució social que a la fi implanti l'Anarquia», no obstant això, per afinitat, no hem de combatre-la i evitarem que «el moviment de Rússia sigui sufcocat pels governs de l'Europa i de l'Amèrica democràtiques». Creiem que el paràgraf no necessita més comentaris.

Confirmen aquestes cites del diari el que anys després escrigué Formós a propòsit de la revolució cubana, en l'escrit *Dos veces con la misma piedra...* En aquest manifestava: «Els anarquistes espanyols vam posar el nostre gra de sorra en el clamor universal per a tal esdeveniment. De la nostra part van sortir enormes quantitats de paper imprès proclamant el dret del poble rus a determinar els seus destins. Totes les nostres activitats durant molts mesos van estar dedicades a exaltar el triomf de la revolució russa» (p. 2). Aquesta anàlisi també estava en consonància amb el suport que en aquella època donaren *Solidaridad Obrera* i *Tierra y Libertad* a la revolució russa, que

82. En aquests anys hi hagué militants tan destacats com Salvador Cordón Avellán (1886-1936) que adoptaren nous noms o escrigueren amb pseudònims al·lusius al fet revolucionari rus; en aquest cas trià el pseudònim de Kordhonief. Fou un autor a qui la família Plaja-Paredes li edità el 1926 el fullet *Locos*. La seva trajectòria propagandista era àmplia; el 1905 emigrà a l'Argentina, on s'uní a l'escriptora Isabel Hortensia Pereira Dagedo. A la tornada escrigueren obres conjuntament (ja tenien *La virgen roja*), de les quals la que aconseguí més fama fou *La familia política* (Málaga, 1913), i realitzaren una gran labor proselitista per Andalusia. Era mestre a Castro del Río, Montejaque i Algesires, des d'on publicuen sengles revistes: *Alas*, *Los nuestros* i *Prometeo*. El 1923 s'establiren a Barcelona. També fou coneguda *De mi bohemia revolucionaria* (Madrid, 1921). Sobre l'estudi d'ambdós personatges se n'ocupà àmpliament J. Díaz del Moral (1929: 248, 254-257, 291). Isabel fou autora de *Mujeres ¡rebelaos!*, del conte *Morbo i plètor*, etc.; oradora i escriptora, de verb vigorós, segons afirmava Lola Iturbe (1974: 39) era una dona «de gran bellesa; alta, fina, d'ulls molt bonics».

culminà amb l'acord del Congrés de la Comèdia a Madrid, al desembre de 1919.⁸³ Però tornem a la situació tarragonina, on la propaganda s'anava estenent.

4.2 Propaganda i organització. FNOA

La propaganda ha de tenir present, segons es desprèn dels escrits de Formós, dos aspectes: a qui es dirigeix i com es fa. Tots dos aspectes es tingueren en compte en la difusió que en feren i es plasmava en aquests postulats: diferenciar els missatges segons si anaven adreçats al camp o a la ciutat, i portar una vida d'acord amb el que es transmetia. L'assessorament dels companys dels pobles era fonamental per realitzar una bona tasca, a més del que Formós anomenava en un altre article «valor substantiu de la propaganda» (*Solidaridad Obrera* de París, n. 726, 19/II/1959), en què postulava que al camp és imprescindible predicar amb l'exemple; referint-se a això, citava el cas del fracàs d'uns companys de Barcelona que anaren a Marçà a fer una conferència, o el d'un altre conferenciant que acompanyà al mateix Formós i a Rosario Dolcet a Alcover, el qual no aconseguí connectar amb el públic i engegà a dida tot l'esforç preparatori. Per això tenia valor per a Formós (1957: 4b) la propaganda realitzada per militants com Sánchez Rosa a Andalusia i Extremadura, «un pedagog llibertari [que] va saber donar a cada ment el que necessitava per poder comprendre l'abast de la pedagogia llibertària».

Tant l'organització confederal com l'anarquista anaven creixent. Formós ho atribuïa a la unió de la paraula parlada i de la paraula escrita, «factor indispensable i paral·lel a la labor oral; fullet i discurs eren inseparables de la nostra labor». Al seu torn, la de viva veu es realitzava de dues formes: amb el contacte directe i amb l'oratória (encara que podien anar unides, segons havíem vist en les gires dels anys anteriors). Abans de la constitució de sindicats i grups es visitava els companys de localitats pròximes (després vindria el míting). Aquesta era una activitat de convenciment, realitzada els dissabtes a la nit, en què es contactava amb gent veïna en locals particulars i es parlava de la situació i dels avantatges que suposava l'organització; com deia el corresponsal «tornàrem satisfets de la nostra excursió en la foscor de la nit i a cavall de les espardenyes com campions de l'evangeli *sindicalista*, amb ànim de continuar d'ara endavant en altres localitats refractàries a l'organització».

83. La majoria dels estudis parlen d'això. Així, M. Buenacasa (1928: 50) aprofundí en el fet que, en aquells anys, la revolució russa fou un esperó; el mateix defensava G. Meaker (1978: 123). L'article de Formós, no obstant això, sosté que els bolxevics aprofitaren la conjuntura i, de la mateixa manera que farien a Cuba, aniquilaren els anarquistes; «La nostra inexperiència bondadosa, la nostra candidesa i els nostres anhels, ens feien oblidar que, com el 1789, el 1848 i el 1871, els aprofitats de tots moviments havien d'acabar amb les possibilitats d'una veritable realització llibertària».

Aquesta tasca interna provincial es veié reforçada amb la campanya que s'estava portant a Catalunya per difondre el sindicat únic després de Sants, i es completà amb els mítings. A cadascun dels tres equips formats s'hi incloïa una dona: Rosario Dolcet, Lola Ferrer i Llibertat Ródenas amb la finalitat d'impulsar l'adhesió femenina als sindicats (fet aquest que ja s'havia donat en la propaganda socialista de principis de la dècada, amb la presència en els pobles tarragonins de Rosa Casals des de Reus i de Virginia González des de Barcelona [Capdevila & Roser, 1979: 34]). Testimonis de l'equip que recorria Tarragona ratifiquen el quefer de Plaja en aquest camp: «Després recalàrem a Tarragona, on estava Formós Plaja, qui de primer intent ens va subministrar una bona partida de fullets que van servir perquè féssim parada i venda després de l'acte»,⁸⁴ segons diu Viadiu al relatar-nos l'excursió que féu, juntament amb Felipe Barjau i Llibertat Ródenas⁸⁵ (la que serà la seva companya), als qui s'uní després Ricardo Fornells.

Viadiu ens parla de com escollien els llocs des d'on recórrer diàriament, a peu o amb carro, els pobles del voltant: Montblanc, Falset, Tortosa, Reus, la Torre de l'Espanyol, Santa Coloma del Queralt (durant la guerra, Segarra de Gayà), Ulldemolins, Cornudella, Flix, Valls...; noms tots ells familiars a *Acracia*, com també ho eren els militants que els habitaven: Compte, Ramon Porté, Josep Folch, Joaquim Llorens, F. Figueres, doctor Buenaventura Font, Àngel Pallejà, Fidel Martí, etc., els quals amb la seva presència a la comarca facilitaven les gestions perquè es pogués fer el míting i, una vegada acabat l'acte, perquè els pobles que ho volguessin, constituïssin els seus propis sindicats.⁸⁶ Home de gran agudesa, Viadiu descrivia els esforços que havien

84. Viadiu, J., «Una excursión de propaganda», (1958-59; n. 729, 12/III/1959). Podem situar aquesta campanya des de finals de 1918 fins a mitjan gener de 1919, ja que, segons el seu autor, acabà quan els components de la campanya nacional estaven presos en el cuirassat *Pelayo* (Romanones suspèn les garanties el 16 de gener). També en trobem notícies a A. Bar (1981: 404), sense que n'especifiqui les dates.

85. Llibertat Ródenas Rodríguez (1892-1970) començà a ser coneguda com a oradora el 1917; fins a la seva unió el 1922 amb Viadiu desenvolupà una notable activitat propagandística a Catalunya i el País Valencià, i féu alguna gira pel centre d'Espanya (conferència a l'Ateneu madrileny amb R. Dolcet). En esclatar la revolució de 1936 marxà cap al front aragonès amb la Columna Durruti i novament estigué activa en tasques socials i en activitats de MMLL-FAI. A l'exili s'establí a Mèxic, lloc on morí, després d'haver patit la pèrdua de dos dels seus fills que foren evacuats a Rússia, i que no aconseguí saber on paraven; només en tornà Ismael (L. Iturbe, 1974: 64-71, amb força inexactituds en les dates).

86. Aquesta fou una campanya força efectiva, que donà els seus fruits. Així ho recordava vint anys després J. Viadiu quan tornà a la zona en una nova excursió per impulsar les col·lectivitats agràries. Es veu reflectit a *Acció Sindical, portanveu de la CNT de la Comarca Valls-Montblanc*, n. 2 (15/X/1936), pel que fa a Vallmoll; n. 9 (3/XII/1936) i pel que fa a Nulles.

de realitzar els pagesos per treballar el sòl tarragoní i produir aquella quantitat i varietat de productes, alhora que situava la lluita de la militància cenetista del camp en un pla més difícil encara que el de la ciutat, ja que aquell estava sotmès directament al caciquisme.

Apuntava també la diferència entre les poblacions que no tenien organització obrera i aquelles altres que disposaven d'un sindicat-cooperativa que es feia càrrec de la collita, que en liquidava un preu just, i que comprava abonaments i llavors en grans quantitats, fet que suposava una millora econòmica. Fins i tot algun poble tenia escola racionalista i biblioteca; i tot i que no ens facilita noms, sabem que les societats socialistes en tenien, o n'havien tingut a Riudecols, Mont-roig, Tivissa i Tortosa (Capdevila & Roser, 1979); de la mateixa manera que hi havia Escola Moderna a Valls i Alcover, entre d'altres llocs. En contrapartida a la dependència del caciquisme al camp, Formós (1957: 7e) creu que «allà es cultivava millor el militant. Hi havia temps per a tot perquè no existia la lluita latent diària i permanent entre el capital i la feina. Molts dels companys militants de les capitals són producte de l'adveniment dels elements més capacitats de la perifèria».

Una altra parella de protagonistes foren Salvio Aiguaviva i Rosario Dolcet, que en la correspondència que mantingueren amb la família Plaja-Paredes durant l'exili posterior a 1939, recordaven les dificultats i contrarietats que comportaven els viatges de propaganda per les localitats de la província tarragonina. Salvio Aiguaviva escrivia (13/III/1958):

¡Què lluny estan ja aquells temps que a Valls, Picamoixons, Montblanc, etc. arribava jo en el primer tren del diumenge per fer un míting, una conferència, de vegades sol, altres acompanyat de Llibertat Ródenas o Rosario Dolcet, o Joaquim Cortés, i com després més tard vam fer el mateix a la província de Girona, sempre en pro dels nostres ideals, ensopgant contínuament amb l'alcalde, el cap de la guàrdia civil, que ens posaven impediments, i dels encontres amb els quals sempre vam sortir victoriosos amb gran esglai dels nostres mateixos companys que tenien més por que nosaltres! I vaja, que sempre recordaré la mida de les puces que al llit de casa d'un company a Valls no em van deixar dormir en tota la nit mossegant-me, picant-me, xuclant-me la sang de les venes! Un llit alt de no sé quants metres i no sé tampoc com la meva petita estatura va aconseguir pujar fins als llençols! I tu, tranquil a la teva Tarragona esperant les ressenyes dels actes celebrats. ¡Que mals diables se t'emportin a la marmita de Satanàs!

El paràgraf descriu les condicions amb què es realitzava la propaganda i els inconvenients que trobaven, cosa que ratificava R. Dolcet⁸⁷ (12/VII/1968) tot dient «el deambular amb les espartenyas trencades, pels aspres camins dels pobles que encara no estaven sabedors dels nostres cars ideals [...] i dels companys que en els pobles venien a rebre'ns i escortar-nos». Només hi ha un detall del paràgraf d'Aiguaviva que mereix ser matisat: Formós no només es quedava a Tarragona, sinó que també participava en bastants d'aquests actes, com ja hem vist a l'analitzar el diari *Acracia*.

La incorporació de militants de Barcelona a la propaganda tarragonina propicià una major activitat dels membres locals, que van anar conformant un planter d'oradors: d'Amposta, Josep Pastor; de l'Arboç, Miquel Borrell; de Bellvei, J. Torrens; de Cornudella, Bonaventura Font; de Falset, Joaquim Llorens, Bonaventura Mestres i Josep Marquet; de Godall, els germans Albiol; de la Figuera, Pere Porqueras; de Juneda, Olga Sadol; del Lloar, Ramon Duch i Jaume Llorens; de Marçà, Francesc Vidiella, Eliseu Llebaria, Joan Toda, Casimiro Gorrera i Josep Espluga; del Masroig, J. Blanch i R. Mateu; del Molà, Josep Grifoll; de Montblanc, Josep Folch, Ramon Porté, Sabaté i A. Agustí; de Reus, J. Garcia Oliver, Simó i Manel Morey; de Sant Feliu de Codinas, Baudilio Mitjavilla, Cirilo Roca; de Solivella, Francesc Inglés, Travé i Iglesias; de Tarragona, Francesc Ferré, Rodolf Arribas, Eusebi Rodríguez, Joaquim Balduch, Benito Sardà, Fernando Llovel, Formós Plaja; de la Torre de l'Espanyol, Artal, Compte i Nicolau; de Tortosa, Ramon Franquet; de Valls, Fidel Martí, Josep Queralt, Josep Cardó, Francesc Gibert, Flario Guanyo, Benet i Puig; del Vendrell, Magí Miró, R. Pagès, Vidal i J. Mañé; de Vidiella, Piqué i Marsans; de Vilallonga, Amadeu Fortuny i Joan Gascón; més, Josep Llarins. A més, hi hagué altres militants que tingueren significació en el pla organitzatiu: els germans Segarra —Josep i Pere (Anteo)— de Vallmoll; de Flix, Josep Cervelló, Víctor Pérez, Ramon Terré i Blanch; dels Guiamets, I. Pedrol; del Molà, Fructuós Rebull, Àngel Vernet; del Vendrell, Joan Arans Nin; de Vinebre, Josep Salame; d'Ascó, Daura; de Vilallonga, Ferrer; de Sant Marçal: Morató; de l'Arboç, J. Cunillera; de Cabra, Ferrer.

87. A propòsit de les espartenyas trencades de Rosario Dolcet, es va donar el cas que una dona jove que va assistir a una conferència seva a Tarragona, a la sortida, les hi criticà. El cronista de l'acte aprofitava per assenyalar les seves idees caduques i insistir en els valors de la societat a la qual aspiraven.

Un dels casos més paradigmàtics fou el d'«el gran Fidel Martí»,⁸⁸ antic militant de Valls, col·laborador de l'anterior propaganda socialista, persona coneguda del camp i dels seus habitants, el nom del qual ens connecta amb un esdeveniment que ni Formós ni Viadiu esmenten directament en les seves cròniques, però que el considerem important per al panorama associatiu tarragoní: l'adhesió de la Federació Nacional d'Obrers Agrícoles i Similars (FNOA, abans FNA) a la CNT a les acaballes de l'any 1918.

FEDERACIÓ NACIONAL D'OBRETS AGRÍCOLES

L'adhesió de la FNOA a la CNT tingué lloc durant la celebració del VI Congrés de la FNOA⁸⁹ (en els seus inicis, FNA), celebrat a València el desembre de 1918. La província de Tarragona hi estigué representada per quinze seccions federades, amb un total de 1.745 associats (més sis seccions no federades, amb un total de 425 associats), la qual cosa, sobre un total de cinquanta-vuit seccions amb 14.783 afiliats (més quaranta-una seccions no federades, amb 10.309), significava un percentatge notable d'implantació a la província de Tarragona (Barcelona, per exemple, no passava dels 900). En aquesta constitució destacà F. Martí, que era el director de l'òrgan de premsa, *La Voz del Campesino*, durant el temps que tingué l'administració a Valls —entre 1914 i 1916—, el qual assistí al segon i al sisè congrés. Sobre les xifres que oferim en el següent paràgraf, observem que l'extensió nacional de la FNOA no era massa àmplia i que les àrees amb major implantació coincidien amb les regions on més es distribuïa *Acracia*. Coincidí també que Díaz del Moral fou un dels autors que recollí l'existència d'*Acracia*, cosa que no havia fet amb els altres diaris cenetistes publicats a la província.

88. FIDEL MARTÍ PARÉS (1871-1934) va néixer a Valls i durant molts anys fou el principal impulsor de les reivindicacions camperoles a la localitat i la comarca. Pràcticament autodidacte, fou mestre d'una generació de sindicalistes. Freqüentà la Societat Agrícola, en la qual exercí l'ofici de caixer, cafeter, etc. Orador i periodista, dirigí *La Voz del Campesino* entre 1914 i 1916. Va conèixer la presó vallesana i la de Pilats, igual que Formós; també, de la mateixa manera que aquest, rebutjà els cants de sirena d'E. d'Ors. El 1926, davant les dures condicions que imposà la dictadura de Primo de Rivera, se'n anà a viure a Collblanc i a Barcelona. Viadiu ens diu que, ja ancià, va obrir una botiga de vins a Sants. G. Oliver, fent una de les seves afirmacions habituals, semblà la incertesa sobre el personatge en afirmar que passà a engrossir les files d'Esquerra (1978: 122), cosa que desmentiren altres militants i familiars. (A. Gavalda hi dedicà unes pàgines [1986: 50-57].)

89. Sobre les referències d'aquesta organització ens regim per la informació facilitada per J. Díaz del Moral (1929: 426-523), excepte per a les del III Congrés, que es troben a Colomer, Comín, *Historia del anarquismo español (1836-1948)*, Madrid, 1950 T. I., p. 290; i en J. Maurice (1990: 257-277).

En el I Congrés, l'abril de 1913 a Còrdova, ja s'hi adheriren Valls i Reus, encara que sense federar-se. Fins al quart, apareixien la Federació de Valls i la Federació Agrícola de Tarragona, sense que se n'especificuessin més dades. En el cinquè, celebrat el maig de 1917 a Saragossa, assistiren catorze seccions de Tarragona, amb 1.000 federats. Això suposà que en l'any i mig següent es duplicà l'afiliació, d'una manera similar al que succeí a la resta de l'Estat. L'ingrés d'aquest contingent a la CNT ens sembla significatiu, ja que si comparem les xifres d'assistents per la província de Tarragona al VI Congrés de la FNOA, amb les dels qui assistiren al Congrés cenequista de la Comèdia, celebrat un any després, aquestes coincideixen en els casos de Mont-roig (100), Marçà (500), Alcover (30), Vallmoll (100) i Nulles (60); són molt similars en els dels Guiamets (30-38) i Vilabella (40-34); altres desapareixen: l'Arboç del Penedès, Bellvei, Bràfim, Picamoixons, el Pla de Cabra i Alió; i altres augmenten considerablement: Cabra (80-205), la Serra d'Almos (25-58), Montblanc (100-200), el Vendrell (150-1.900), Reus (50-630) i Valls (300-2.500).

Podem dir que la labor dels republicans⁹⁰ i, sobretot, dels socialistes a partir de 1911 fou notable en aquesta organització naixent. Capdevila & Masgrau (1979: 25-26) descriuen la campanya socialista pel camp tarragoní, que creà el 1913 una federació provincial pròpia amb disset pobles, que no arribà a ingressar a la UGT i que el 1916, amb set seccions i 840 afiliats va decidir entrar a formar part de la FNOA perquè l'organització socialista no fou capaç d'oferir un programa coherent i flexible per a la pagesia. No disposem d'un estudi prou exhaustiu per veure la labor sindicalista i anarquista en aquests anys 1910-1917 a la província que ens permeti saber si existia una federació paral·lela a la socialista, cosa que semblen donar a entendre dades com l'adhesió, el maig de 1915, d'una Federació Provincial Agrària de Tarragona al Congrés d'El Ferrol, organitzat pels anarcosindicalistes. El que sí sabem del cert és que, d'una banda, existí un moviment organitzatiu considerable que portà que el 1912 Tarragona fos la província que promogué més vagues agrícoles a Espanya⁹¹ (un total de sis vagues) (J. Maurice, 1990: 365); i, d'altra banda aquesta organització, el 1917, any en què Formós s'hi incorporà, havia minvat força.

90. La presència republicana era patent sobretot a la zona de Tortosa i s'intensificà en altres comarques, en col·laboració amb els socialistes en època d'eleccions, el maig de 1914. A Tortosa hi havia l'editorial Monclús, republicana, i era aquí on Marcel·lí Domingo tenia la seva demarcació electoral. Però també era un important focus socialista; hi va néixer Marcial Badia, hi treballà José Zaragoza, corresponsal de *La guerra social*, abans d'arribar a Tarragona, on es convertí en un actiu militant.

91. No hem trobat cap estudi de la zona que pugui mostrar si hi hagué relació entre les èpoques de crisis de subsistències, organització camperola i conflictes agraris, com donen a entendre alguns treballs per a la geografia nacional; així ho veiem en M. Tuñón de Lara [et al.], *La cuestión agraria en la España contemporánea*, Madrid, Edicusa, 1976, especialment l'aportació de G. Anés: «La agricultura como sector económico condicionante».

Una població que conservà l'organització fou Valls. A. Gavaldà (1989: T. I, 368-423)⁹² ens ofereix dades sobre l'actuació de la Federació Agrària de Valls i la seva Comarca, emmarcada en la Federació Local Obrera, la qual en el IV Congrés de la FNOA, el 1916, ja havia proposat l'ingrés d'aquesta federació nacional a la CNT. Aquesta Federació Agrària havia nascut (1912) i crescut en el si de la Societat Agrícola, la qual li cedia el local de reunions i el domicili social. Mantenia un to reivindicatiu alt durant aquells anys; incloïa en els seus actes mítings pro amnistia i pro presos, sobretot entre 1916 i 1919, amb les reivindicacions camperoles i les lluites per les subsistències. La tardor de 1919 va agafar el relleu la Societat d'Obrers Pagesos (C/ Boronat, 8), una mena de Sindicat Únic, que plantejà nombroses vagues en solidaritat amb els obrers de Tarragona i Reus. En destacà la figura de Fidel Martí. Apreciem el minuciós estudi de Gavaldà, que quedaria enriquit amb les fonts documentals que citem aquí i que no esmenta en el seu text.

Sense extreure conclusions definitives, ja que no sabem amb exactitud la implantació llibertària a la província l'any 1918, aquestes dades poden ajudar-nos a comprendre la frase que ens llegà Formós Plaja al calibrar la seva intervenció en la creació a Tarragona el 1920 d'una «federació provincial amb 120 sindicats i 70 i tants grups anarquistes [...] i les organitzacions obreres, el cacicat de les quals el posseïa la UGT, influenciades pel socialisme d'estat, van quedar reduïdes gairebé a zero». Aquesta actuació no la posem en dubte, però també cal valorar, sobre la base del que hem analitzat: *a)* la tendència al cooperativisme agrari desenvolupada sobretot a partir de 1906, però ja iniciada amb anterioritat; *b)* les campanyes socialistes, importants en els primers quinze anys del segle xx; *c)* l'existència de la FNOA; *d)* les campanyes realitzades per la CNT en l'àmbit regional, encara que també hi participà; *e)* i l'ambient reivindicatiu del moment en tot el país. Ens aturarem per conèixer la visió que en donava Formós, de tot aquest assumpte.

La significació de Plaja en aquest moviment queda avalada per diversos testimonis. El primer a parlar a favor seu fou un home que compartí amb ell aquells anys: F. Alaiz (1965: 167), el qual afirmava: «A ell es deu en gran part el despertar de les comarques catalanes a la zona mediterrània, des de Sitges al confí valencià i en el gran triangle oliverer Reus-Lleida-Tortosa. Amb Ferrer d'Igualada, tan enter i matisat,

92. Presenta l'interès d'esbossar en el començament del text el sistema cooperatiu agrari a Espanya i Catalunya, a més d'introduir-nos en l'ambient conflictiu d'aquests anys a Valls, en els que enfront de les societats obreres els propietaris desenvolupaven les seves estratègies tot creant organitzacions alternatives: la Mútua de Propietaris el 1918, de la qual depenen el Sindicat Agrícola i el respectiu Magatzem Cooperatiu, amb l'òrgan *Juventud*. La mort del seu advocat, Tomás Caylá, representà un dels punts àlgids d'aquest conflicte. L'estudi de Gavaldà també ens parla de com el sindicalisme d'aquesta zona va estar a l'òrbita dels Sindicats d'Oposició en la II República.

forma Plaja el binomi més constant de la bona propaganda en la Catalunya evolucionada fora dels densos centres urbans». També M. Buenacasa (1928: 164): «en altres localitats de Catalunya he conegut elements de gran valia: [...] Formós Plaja». I García Oliver (1978: 43-44), poc donat a aquests reconeixements, afegia: «Plaja coneixia bé les comarques de la província de Tarragona. Les recorria gairebé tots els caps de setmana, promovent assemblees, mítings i conferències, venent fullets i llibres anarquistes, proveint de carnets de la CRT, del llibre de cotitzacions i dels Estatuts». Militants de base, com Joan Callau, d'Espulgues, reconeixien aquesta tasca i tenien a Formós pel seu mestre: «No oblidó el bé que vas fer a la pagesia de la província de Tarragona. Tu vas cultivar els nostres esperits i vas donar una mica de llum a les nostres ments; jo sé bé que la poca cosa que alguns posseïm o som, t'ho devem a tu» (carta 6/X/1968 des de Torreón, Mèxic, on estigué exiliat juntament amb la seva companya Maria, el seu fill Pol·len i la seva filla Dàlia).

El mateix Plaja ens parlà (1968: 3) de l'organització provincial agrària i de com aconseguí introduir-s'hi. Sense dir la data exacta, Formós explica que s'assabentà a través de José Salame, de Vinebre, que s'havia de reunir un congrés provincial de pagesos a Vila-seca, aquest militant anarquista el reclamà perquè assistís a l'acte per presentar la postura de la CNT davant els problemes del camp. Formós es presentà al lloc el dia assenyalat, avalat pel Sindicat d'Oficis Diversos de Tarragona; el fet de no ser pagès li plantejà una dificultat afegida per poder intervenir,⁹³ però una vegada superat aquest escull, aconseguí fer-se sentir i programar noves conferències en pobles on fins aleshores no havien arribat.

Fins aquí el relat de Formós. La reunió a què al·ludeix podria haver-se celebrat a finals de 1917, ja que durant 1918 els mítings i conferències en els pobles foren constants, segons hem pogut veure a *Acracia*. No obstant això, és fàcil que es tractés d'una de les preparatòries per a algun dels dos últims congressos de la FNOA, de 1917 o 1918, o fins i tot que es referís a alguns comicis menors. El que sabem és que Vila-seca havia pertangut a la Federació Provincial socialista el 1913. Els contactes mantinguts durant 1916 i 1917 des dels mítings fets amb republicans i socialistes, i la tasca desenvolupada des d'*Acracia*, se sumà a la divulgació regional que la CNT pro-

93. Plaja, després de relatar que allà només es debatién «qüestions d'ordre purament econòmic», ens diu que demanà la paraula i «la presidència accedeix, però un sectari empedreït, quan sent el nom de la CNT s'oposa sorollosament [...] S'organitza un tumult que ningú és capaç d'aturar [...] Per fi, m'aixeco i amb veu bastant més forta del que m'és habitual, "DEMANO LA PARAULA EN NOM DE LA LLIBERTAT", dic. I se m'escolta [...] Exposo la necessitat de treballar les dues sindicals unides, però tenint en compte que el respecte a les idees informants de cadascuna és símbol de la pau "que sempre ha d'existir entre els treballadors" [...] Aquesta, si es vol habilitat, [...] m'obre les portes de l'amistat amb molts dels assistents».

gramà després del Congrés de Sants per implantar el Sindicat Únic. Aquesta feina de divulgació s'inicià a Montblanc i la resta de la comarca.

Considerem aquesta data significativa perquè fou el moment en què l'anarcosindicalisme oferí un nou model d'organització que agrupava els diversos oficis en la majoria de pobles, els quals fins aleshores no havien pogut funcionar individualment atesa la seva escassa entitat. D'aquesta manera la societat agrària quedava com una entitat anacrònica. A finals d'aquest any 1918, tal com ja hem dit, coincidí que es produí la incorporació de la FNOA a la CNT, que en el cas de Tarragona fou significativa sobretot a la comarca de Valls. Però no oblidem que en els dos anys següents es produí una extensió de l'organització cenetista per tota la província; un exemple el trobem a Vinebre, la localitat del *soci* de Plaja en l'esdeveniment de Vila-seca, que fins ara no havia estat emmarcada en cap federació. Vegem-ho amb més deteniment.

D'acord amb el que hem analitzat fins ara, ens trobem que al Congrés de 1919 de CNT hi participaren trenta-dues localitats tarragonines, amb 13.799 afiliats, enfront de només tres al Congrés de Sants, amb uns 2.000 afiliats, o els 1.745 del VI Congrés de la FNOA. A més d'aquest augment d'afiliació, tenim la incorporació de Bellmunt (70), la Bisbal del Penedès (180), Capçanes (42), Cornudella (59), l'Esplugu de Francolí (70), Falset (5.322), Flix (400), el Godall (42), Gratallops (50), el Lloar (49), el Masroig (125), Milà (40), Poboleda (47), el Pont d'Armentera (134), Puigpelat (70), la Selva del Camp (160), Torroja (80), Vinebre (20).⁹⁴ Ja hem explicat les pèrdues de Tarragona (de 1.110 afiliats i afiliades a 334; de setze sindicats a un) i les de Reus (una mica menor, de 757 a 630; de setze sindicats a tres), causades per la influència ugetista, sobretot en aquesta última, ja que a Sants el Sindicat de Treballar la Fusta de Tarragona estigué representat pel socialista Antonio Llavería, i la majoria de sindicats reusencs compartiren la representació entre Àngel Pallejà i el socialista Miquel Mestres.

Abans d'acabar l'any 1918 succeí un altre fet en què Formós fou present: la Conferència Nacional de Grups Anarquistes; la importància d'aquest acte radicà en l'acord segons el qual els anarquistes havien de militar en els sindicats; per a Plaja constituí ja el *lligam* definitiu dins del moviment obrer, que se situà normalment en la dècada següent. D'altra banda, aquesta esdevindria la guia de la seva actuació sindical al llarg de la seva existència. No hem trobat cap treball que hi consigni la seva presència, potser perquè repetiria la informació donada per Buenacasa, en què apareixen citats: Eusebi C. Carbó per València, Eleuterio Quintanilla per Astúries, T.

94. CNT, *Memòria del Congrés... Desembre de 1919*. (1932: 9-34). Per part seva, A. Bar (1981: 770) deixà sense comptabilitzar els 150 de la Unió Arrendatària i Jornalera d'Alcover. En aquest Congrés Barcelona tingué 379.062 afiliats enfront dels 67.000 del novembre de 1918; Girona 31.001 enfront dels 1.948; i Lleida 2.120 enfront dels 1.100 d'un any abans.

Herrerros per Catalunya, Vallina o Sánchez Rosa per Andalusia, Galo Díez pel Nord, José Suárez Duque per Galícia.

No sabem la data exacta en què se celebrà. Buenacasa (1928: 51) afirmava que tingué lloc: «l'hivern de 1918»; R. Lamberet (1953: 109) la situava a «fi de l'année», i la col·locava en la seva cronologia després del 25 de desembre; César M. Lorenzo (1972: 34): «finals de 1918»; P. Gabriel (1979: 369) assegurava que fou «celebrada a Barcelona clandestinament al desembre de 1918»; A. Barrio (*El anarquismo en Asturias*, p. 195) creiem que la confongué amb un Ple de CNT; Formós⁹⁵ deia: «el 1918 vaig assistir a la CNA que es va celebrar a Barcelona a Les Planes», en un acte clandestí, en què s'atribuïa la convocatòria i l'organització a Antoni Soler, Saturnino Meca, Salvio Aiguaviva..., membres del Comitè Regional de Grups Anarquistes, encara que assegurava que la iniciativa sorgí dels congressistes de Sants malgrat el tema no constés com a cap punt de l'ordre del dia, però eren conscients de la marginació en què s'havia deixat als anarquistes en els sindicats. Continuant amb el relat de Formós, la Conferència la integraren:⁹⁶ Galo Díez pel País Basc, Constancio Romeo per Galícia, Roque García, d'Aznalcóllar, per Andalusia, E. C. Carbó per València, A. Soler per Catalunya, Gracia per Saragossa, Herreros per Barcelona, H. Plaja per Tarragona, i Bajatierra, a més, a títol informatiu personal, al costat d'alguns altres companys de Barcelona (Aiguaviva, Meca...). Com pot apreciar-se, la composició varia bastant de la qual ens oferïa Buenacasa.

95. Plaja parlà d'aquest esdeveniment en la majoria dels seus relats: *Mis memorias*, p. 39; 1968, p. 3-4, etc. Li donà especial importància com a antecedent de la labor de la FAI, en la resposta que féu de l'enquesta que la controvertida professora de Toronto Jill Webster envià a diversos militants cap a 1970 sobre la FAI. En aquesta afirmava que no es va arribar a constituir un organisme nacional anarquista perquè l'organització sindical va requerir tots els esforços (BPA s/l). Sobre els assistents, crida l'atenció que en totes les versions inclou la presència de Constancio Romeo, mestre racionalista gallec, mort el 1917.

96. R. Álvarez en *E. Quintanilla* (1973: 203-204), deia que Quintanilla estava representant els grups anarquistes asturians. Es basà en el testimoni del vell militant A. del Moral. Però el mateix Quintanilla desmentí aquesta dada en una carta a Formós, el 1962. Eleuterio Quintanilla Prieto (1886-1966) fou un militant amb notable ascendència en el moviment asturià durant la seva militància entre 1904-1922 i fins i tot després. Quan Formós el tractà era mestre de l'Escola Neutra de Gijón; els seus coneixements del francès, l'anglès, l'italià i l'esperanto l'assortien d'una vasta cultura, que mostrava en articles i conferències. Defensor de la Federacions Nacionals d'Indústria al Congrés de 1919, partidari de l'aliança amb la UGT i temorós dels resultats de la revolució russa, fou un visionari del seu temps. Morí a Bordeus, a l'exili francès, després d'haver-lo patit amb duresa.

Enmig de tot aquest tràfec, la Carme estava embarassada de Germinal. Les activitats de Formós feien que estigués fora de casa la major part del temps, per a la qual cosa comptava amb l'aquiescència de la Carme, que veia, d'altra banda, com la seva mare anava perdent la salut fins que finalment morí. El seu pare, en Josep, al qual Formós sempre s'adreçà amb el tractament de «senyor Paredes», decidí sortir de la caserna i va anar a viure amb la seva filla. Acràcia tenia poc més de dos anys. Segurament fou llavors quan canviaren de domicili i es traslladaren al carrer de Santo Domingo, 16, 2n, un petit carrer situat al començament de la ciutat vella, al costat de l'Ajuntament, la Diputació i el Museu, lloc on visqueren fins que se n'anaren de Tarragona el 1924.

Formós i Carme en l'època del seu casament, 2 d'agost de 1914.

5. La impremta Gutenberg i l'obra editorial. 1919

Si 1918 fou un any ple d'esdeveniments a Espanya, 1919 tampoc quedà curt. A l'abril, el govern Romanones decretà l'entrada en vigor de la jornada de vuit hores —44 hores setmanals— per a l'1 d'octubre. Va néixer la Federació Patronal de Barcelona. L'expansió econòmica que s'havia produït durant la guerra tingué dificultats per canalitzar-se; la pagesia aflluïa a les grans ciutats amb la qual cosa aquestes disposaven de més mà d'obra, però al camp es cultivava menys, generant fins i tot més desocupació; els industrials es resistien a abaixar la cota dels seus beneficis i es refugiaven en la intransigència davant les peticions obreres; els preus mantenien una escalada superior a la dels salaris, i no s'estancaren fins a finals de 1920, amb la qual cosa el poder adquisitiu no parava de disminuir; les associacions obreres veien augmentar la seva afiliació i, per tant, la seva força (la CNT quedà pràcticament articulada en regionals). Tot semblava indicar que hi havia l'ambient propici per als conflictes socials, i aquests, no trigaren a aparèixer. Les vagues agrícoles assoliren la cota màxima del començament de segle ençà; tant és així que les vagues generals gairebé duplicaren en nombre les de 1918.⁹⁷

Pel que fa al moviment obrer, i més en concret al cenetista, se sumaren uns factors que adquiriren un gran pes: la influència de la Revolució Russa i l'ingrés en els sindicats de la militància dels grups anarquistes (Bar); el bandejament dels militants moderats dins de la CNT (Meaker), i la intensificació de la propaganda escrita (H. Plaja). El resultat fou l'augment de conflictivitat social, tant al camp com a la ciutat, cosa que també succeí a Europa, i l'inici d'una lluita soterrada entre sindicat i patronal amb l'adopció de mètodes d'acció que portaven a l'atemptat personal, la qual cosa fou valorada de diferent manera pels mateixos protagonistes llibertaris del moment: per a uns constituïa una deixadesa de la CNT al propiciar l'entrada en els sindicats de gent aliena als seus (Buenacasa, Pestaña); per a altres era una acció conscient de defensa en resposta a la violència patronal i institucional (García Oliver, Plaja). El fet cert és que a finals d'any se celebraren esdeveniments de diferent signe: d'una part,

97. Per tot això, vegeu *Encarecimiento de la vida...* (1918), *Movimiento de los precios...* (1923) de l'Institut de Reformes Socials, a més dels estudis de Vicens Vives, Tamames, Tuñón de Lara, Lacomba i Roldán-García Delgado.

el Congrés de la Comedia de la CNT a Madrid; d'una altra, la creació dels sindicats lliures.

Per a la família Plaja-Paredes, l'any començà amb el naixement de Germinal el 6 de gener, quan ja s'havien instal·lat al segon pis del carrer Santo Domingo i havien tallat ja els vincles que els unien amb la caserna.

No tenim referència sobre cap número d'*Acracia* pertanyent a aquest any. Podria ser que la suspensió de les garanties constitucionals el 16 de gener hagués influït en aquesta desaparició; no obstant això, Plaja afirmà (*Mis memorias*, p. 27)⁹⁸ que la creació de la impremta Gutenberg, propietat de l'organització, es féu gràcies «a les aportacions dels grups i nuclis incipients de la província i alguns de la resta d'Espanya, que des de les columnes d'*Acracia* havien estat convidats a contribuir en la nostra fecunda i prometedora obra». Si fos tal com diu, s'haurien d'haver editat alguns números el 1919, ja que en els anteriors no apareixia cap nota sobre aquest tema, però també podria ser que la crida s'hagués fet mitjançant circulars directes segons es desprèn d'altres versions que oferí (1968: 4; *Remembranzas 1919-1920*: 1); en aquestes implicava directament en el projecte el metge Bonaventura Font, de Cornudella, Felip Barjau, J. Pijoan, el fideuer tarragoní, i Josep Viadiu, el qual hauria estat el redactor de la circular enviada als grups d'Espanya:

Vam recollir fons per muntar una impremta pròpia, de l'organització. Vàrem reunir unes mil pessetes i comprar una màquina plana i uns tipus, i vàrem fer el periòdic de l'organització, que li vam posar *Fructidor*. *Acracia* era un nom que marcava massa com a òrgan de les organitzacions obreres.

La impremta es va aprofitar també per fer coses clandestines que a Barcelona no eren possibles de fer (Fabre & Huertas, 1980: 19).

Al número 14 de la Rambla de Castelar s'ubicà la impremta Gutenberg, a nom de Miguel Brú. Aquest carrer era un dels costats de la punta de llança que la ciutat prolongava cap al mar, des de les rambles de Sant Joan i de San Carlos, sobre la platja del Miracle; l'altre costat el constituïa el passeig de Pi i Margall, anomenat popularment Balcó del Mediterrani.⁹⁹ Durant els dos anys següents, Formós, i fins i tot la Carme, l'*Acràcia* i en Germinal passaren gran part del seu temps en aquesta impremta.

98. No obstant això, J. Quixal només esmentava la dada. A Fabre & Huertas tampoc deia que es recolzés en la publicitat d'*Acracia* segons expressa la cita del paràgraf següent. Una iniciativa semblant la dugueren a terme l'any següent a Bilbao quan muntaren gràfiques Aurora per imprimir la *Solidaridad Obrera* bilbaïna.

99. Estructura feta amb la urbanització de la zona el 1854. En l'actualitat la punta de llança ha quedat unificada sota el nom de Passeig de les Palmeres, i les rambles s'anomenen Rambla Nova i Rambla Vella.

De la mateixa manera que l'existència del diari *Acracia* va servir per aglutinar diverses funcions, principalment amb vista a l'expansió anarcosindicalista provincial, la impremta va representar el mateix per a la ciutat de Tarragona. A més, ajudà a pal·liar les dificultats amb què es trobaven a Barcelona per fer propaganda en aquells moments de repressió, tant de circulació normal com clandestina, així com en altres llocs, principalment a Saragossa. Formós ens explicà que, després de celebrada la Conferència Nacional Anarquista, la Federació de Grups i els sindicats barcelonins encarregaren a Tarragona la impressió de 500.000 fullets, de títols diversos: *La Contribución de sangre*, de Fermín Salvochea;¹⁰⁰ *Respuesta a una creyente*, de Sebastien Faure; *Entre Campesinos* i *En tiempos de elecciones*, totes dues de E. Malatesta; *La política de la Internacional*, de M. Bakunin;¹⁰¹ *Un año de dictadura proletaria en Rusia*, d'H. Roland Holst; *La peste religiosa*, de J. Most; *El derecho a la salud*, i *El sindicalismo*, de A. Lorenzo; *Teoría del préstamo usurario*, de Blanqui, etc. Dades que ens porten a creure que el taller d'impremta es devia muntar a principis d'any, encara que la primera notícia escrita que tenim amb el seu nom és de l'agost, data de publicació de la primera època de *Fructidor*. Començà així una labor d'edició orgànica, que aviat féu seva la família Plaja-Paredes en la majoria dels títols editats.

Amb el mateix preu que el fullet de Bakunin —15 cts.— hi havia una altra obra, aquesta vegada d'Eliseo Reclus, adreçada a la pagesia: *A mi hermano el campesino*, a la coberta de la qual també s'inserí un medalló ovalat amb el retrat de l'autor. No hi constava ni l'editorial, ni la data, ni el lloc d'edició, però gairebé podem assegurar que

100. Fou l'obra antimilitarista per excel·lència del moviment llibertari espanyol; es publicà el 1900, a Madrid, per primera vegada; la personalitat del seu autor féu que fos reeditada en diferents ocasions: *Salud y Fuerza*, Barcelona, 1913, n. 36; *Estudios*, València, dins la col·lecció *Los Pensadores*, n. 3. Formós afirmà que n'havien venut 20.000 exemplars, incloent les edicions de Vértice. Fermín Salvochea Álvarez (1842-1907), exemple del sant laic, fou un dels anarquistes més estudiats; recordem la semblança que n'hi féu J. Díaz del Moral (1929); i els més recents: MORENO APARICIO, I., *Aproximación histórica a Fermín Salvochea*, Cadis, Diputació, 1982; sense oblidar-nos de l'aportació de VALLINA, P., *Crónica de un revolucionario. Con trazos de la vida de Fermín Salvochea*, París, Solidaridad Obrera, 1958 (*Cuadernos Populares*, 1), i la de MISTRAL, E., *Fermín Salvochea*, València, Guerri Colectivizada, 1937 (*Vidas revolucionarias*, 2); o «De la democracia al anarquismo». *Historia Libertaria*, n. 3. Madrid, 1979, p. 33-44. Encara avui, iniciat el segle XXI, la gent porta flors a la seva tomba, al cementiri de Cadis, el dia de Tots Sants, pregant que els concedeixi els seus favors en salut, treball...

101. A la coberta i la portada apareixia Bakunin i també la foto de l'autor. No ho consignà en el Cat-Ex. Costava 15 cèntims i el format era de 17 x 12 cm. Es tractava de quatre articles que, possiblement, procedien de la polèmica que va mantenir Bakunin amb Mazzini sobre la Internacional, els quals, segons R. Rocker, es trobaven entre els millors que havia escrit. Segons V. M. Arbeloa («La Prensa Obrera en España». *Revista de Fomento Social*, n. 102 (Madrid, abril-juny de 1971), p. 182), el text havia estat publicat a *La Federación* el 1870.

en la composició s'hi veu la mà de Plaja. Tampoc ofería dades de la traducció, pel que suposem que era la que havia realitzat Leopoldo Bonafulla. D'altra banda, ell assegurava en diversos llocs (1957, 1968) que s'havia editat en aquells anys; al Cat-Ex li assignà la xifra de 148.000 exemplars editats; el vam seguir veient anunciat durant els vint anys següents. L'obra va ser publicada per El Productor, de Barcelona, 1887-1893, en els números 358-359 (A. Junco, 1976: 649); després per Estudios, a la col·lecció Los Pensadores, n. 2; a Tierra y Libertad, 1936; al Sindicat Únic d'Alimentació, Barcelona 1937. A Buenos Aires en tenim constància des de 1895, editat per La Expropiación (G. Zaragoza, 1996: 516); després, per La Protesta, que en féu un tiratge de 30.000 exemplars. Un altre text una mica més breu però amb un títol semblant —*A los campesinos*— del mateix autor, compartí amb l'anterior l'objectiu de pal·liar les diferències i la desconfiança entre els obrers del camp i els de la ciutat, cosa que solien explotar les forces conservadores locals per estendre la creença que els sindicats obrers pretenien expropiar les terres a la pagesia.

Els escrits d'Errico Malatesta (1853-1932), integrant de la Internacional des de 1870 i propagandista a Europa, Àfrica i Amèrica,¹⁰² que abocà la seva fortuna per la causa, presentaven un avantatge respecte als altres: la redacció didàctica feta amb diàlegs; per això, les seves obres tingueren nombroses reedicions a Europa i Amèrica. La família Plaja-Paredes aprofità la impressió d'*Entre campesinos*, i *En tiempos de elecciones*¹⁰³ per introduir-les al camp i entre la joventut de la ciutat. En el Cat-Ex afirmava que de la segona obra en feren vint-i-dues edicions de 10.000 exemplars i una de 50.000 exemplars (aquesta última suposem que és l'esmentada en l'encàrrec); la tro-

102. Aquest anarquista, mentre fou viu, comptà ja amb notables biografies; una era de M. Nettlau (1923), traduït de l'alemany per D. A. de Santillán; una altra era del seu paísà A. Borghi: *Errico Malatesta: in 60 anni di lotte anarchiche*, amb pròleg de S. Faure, editat a Nova York per Edizioni Sociali, i imprès a París el 1933. I sobretot: *La vida de Malatesta*, i *Vida y pensamiento de Malatesta*, del seu col·laborador L. Fabbri, traduïts també per Santillán, que editaren a Barcelona Tierra y Libertad, Maucci i Guilda d'Amigos del Libro, el 1936-1938. La seva obra quedà recollida en tres volums, que sota el títol col·lectiu *Scritti*, edità a Ginebra Luigi Bertoni, Ed. del Risveglio, 1934-1936, i que s'imprimí a Brussel·les (358, 323, 468). Entre els diaris més destacats que dirigí, figuraven: *La Questione Sociale*, Florència 1883-84 i Buenos Aires; *Volontá*, Ancona 1913-14; *Umanità Nova*, Milà-Roma 1920-1922; *Pensiero e Volontá*, Roma 1924-1926. Fou un autor que seguí despertant interès i com a mostra trobem el número extra *U. N.*, Milà, hivern 1984-1985.

103. *En tiempos de elecciones* es publicà a Sabadell a la Biblioteca El Productor, el 1891 i a Buenos Aires a la Biblioteca Los Ácratas, en B. Fueyo i en La Protesta. Tornà a editar-lo la Revista Blanca el 1936. En una de les edicions d'*Entre Campesinos* ens trobem que l'editorial Salud y Fuerza fou la que l'edità i imprimí el 1923 i que després fou comercialitzada per l'editorial Liberación 1935-1936, amb una coberta nova (una reproducció del dibuix *En el campo*, que Helios Gómez inclogué en l'àlbum *Días de ira*).

bem també anunciada a *Los Galeotes*, i publicada per la Biblioteca Acracia, 1922, amb un preu de 15 cèntims i amb una coberta de paper ceba, tal com li agradava a Formós, cosa que continuà fent en els posteriors catàlegs de Vértice. Per altra part, *Entre campesinos* tingué una gran difusió en castellà (el Palau en recull vuit editorials, sense incloure les dues de la família Plaja-Paredes) des que la traduí E. Álvarez el 1889¹⁰⁴ i la publicaren a Sabadell; a l'altra banda de l'Atlàntic, J. Prat la traduí a l'Argentina i es publicà a Buenos Aires el 1892, amb reedicions anuals, com veurem més endavant. No coneixem cap altre exemplar editat per Acracia ni Vértice, malgrat que Formós assegura en el Cat-Ex que realitzaren vint-i-set edicions de 10.000 exemplars i set de 25.000 exemplars, el que fa un total de 445.000 exemplars, durant vint anys; a més n'afegia una de 50.000 exemplars i una altra de 65.000 exemplars (suposem també que són les de l'encàrrec del CRT). No se'ns fa estranya aquesta venda perquè veiem que bastants anys després seguia considerant-se un text clàssic; Quim afirmava que era «una obra insuperable, suscita, suggereix, fa pensar, desperta sentiments adormits o letàrgics, els anima, els relaciona amb circumstàncies que suposàvem sense sentit a la vida» (*Solidaridad Obrera*, n. 488, 14/VIII/1932). Com pot apreciar-se a Soriano & Madrid (2007) aquesta fou l'obra llibertària que tingué més edicions a Espanya entre 1869 i 1939.

L'any 1919, encara des del carrer Rebolledo, es continuà ampliant el volum de fullets de la Biblioteca Acracia, iniciada l'any anterior, i s'arribà fins al número XIII (o com a mínim és de l'últim que en tenim notícia); precisament aquest últim número és *El Poseedor Romano*, d'Anselmo Lorenzo, text d'una conferència pronunciada el 1910, que com d'altres del mateix autor fou editada en fullet el mateix any per Sempere, a València, i després per La Escuela Moderna; en el Cat-Ex indicà que se n'havia fet una edició de 25.000 exemplars. Fou reeditat a París, el 1956, com *El patrimonio universal*, nom amb el qual ja l'havia editat la Biblioteca Educación de Carlet, a València, el 1920.

D'Anselmo Lorenzo també s'incorporà l'obra *Sindicalismo*, que la família Plaja-Paredes continuà editant fins a la seva última residència barcelonina, al carrer Ermengarda. El fullet es realitzà amb la impressió del text d'una conferència que el seu autor pronuncià a Madrid el 1911; aquell mateix any l'edità la CNT a Barcelona amb el títol *El Proletariado Emancipador* (A. Junco, 1974: 484), com a benefici per a la propaganda; i pot ser que fos la primera obra editada per aquesta central sindical; es reedità a València. El 1920 Tierra y Libertad publicà el fullet amb els dos

104. V. M. Arbeloa («La prensa...», art. cit., p. 182) afirmava que el text fou publicat a *La Protesta* de Valladolid, també el 1889, i que, en aquell mateix any, l'editaren en fullet a la seva Biblioteca.

noms al·ludits en el títol.¹⁰⁵ En el Cat-Ex se li assignaren vint-i-dues edicions de 10.000 exemplars, tot i que l'edició que coneixem (de Vértice) no assenyalava el nombre d'exemplars a la coberta. Hi havia una altra obra que apareixia en el Cat-Ex amb tres edicions de 5.000 exemplars: *Criterio Libertario*, fullet que edità la Biblioteca de La Huelga General el 1903, reeditat per Tierra y Libertad. No en coneixem físicament cap exemplar d'Acracia o Vértice, encara que sí que hem trobat constància que fou editada per la família Plaja-Paredes en els catàlegs de 1928 a un preu de 30 cèntims (*La lucha por la existencia*), posteriorment es reedità a un preu de 35 cèntims. (*Solidaridad Obrera*, n. 58, 9/XII/1930).

Es trobava també en aquesta col·lecció el fullet de l'anarquista individualista francès Paraf-Javal,¹⁰⁶ *El absurdo político*, també editada amb anterioritat, en aquest cas per la Biblioteca de La Huelga General, n. 9, 1903, amb traducció d'Anselmo Lorenzo. No n'hem trobat cap exemplar, però a *Acracia* s'anunciava com «en premsa», i a *Los Galeotes* s'oferia a 10 cèntims. V. Fuentes (1980: 173) en confirmà l'existència en una edició de 1923, encara que erròniament l'atribuí a Josep Prat. La família Plaja-Paredes el reedità a Vértice, Barcelona, al preu de 15 cèntims, i assegurava en el Cat-Ex que en vengueren 240.000 exemplars (vint-i-dues edicions de 10.000 i una de 20.000). Sense que per això estiguem corroborant la xifra, podem assegurar que fou una de les obres més llegides en tots aquells anys i que fou publicada també per altres editorials com la Revista Blanca el 1936.

Del que sí que ens ha arribat un exemplar, encara que sense coberta (AEP), és del fullet *La tramoya de las guerras* de P. Kropotkin. En el Cat-Ex s'indicà que se'n feren cinc edicions de 6.000 exemplars, és a dir, una xifra total de 30.000. El fullet es trobava en tots els catàlegs posteriors de Vértice, fins i tot en l'exempt.¹⁰⁷ El text que se'n oferia aquí, de setze pàgines, era un treball elaborat argumentalment, que portava el

105. Potser l'edició d'Acracia sigui també així. Amb el sol nom de *Sindicalismo* es trobava en l'obra conjunta *El Sindicalismo: origen, tácticas y propósitos*, p. 107-124, que publicà Ediciones Culturales Iberia a Barcelona, traduïda per Dionysios. També amb aquest nom hi havia dues edicions a Estudios, València, una de les quals era el n. 20 de la col·lecció Los Pensadores.

106. MATHIAS GEORGES PARAF-JAVAL col·laborava amb A. Libertad en la propaganda oral a principis del segle XX a França i escrivia en l'òrgan que ell havia fundat, *L'Anarchie*, 1905-1912, adscrit als il·legalistes individualistes. Antimilitarista, pacifista, partidari de la «comunitat amorosa», la qual cosa li suposà haver de sentir les crítiques dels anarquistes més ortodoxos (J. Grave, etc.). La seva concepció de la bondat natural humana entroncava amb el pensament d'autors com Tolstoi i Guyau. A aquest autor, en contribució amb A. Bolch, La Escuela Moderna li edità *La Sustancia Universal*, traduïda per A. Lorenzo; obra que intentava ser un pont entre la ciència i la filosofia.

107. No obstant això, el fullet que coneixem, editat per Vértice cap a 1933, era dels que informava sobre el tiratge: «10 milers», la qual cosa corregeix la informació del Cat-Ex.

suport de la firma d'un autor¹⁰⁸ que fonamentava històricament el que altres fullets preferien fer de manera emocional. Formós l'edità, malgrat que Kropotkin s'havia mostrat proaliat en la I Guerra Mundial, una postura que ell no compartia.

L'aparició de *Fructidor* l'agost de 1919 fou el que ens confirmà la publicació d'aquests fullets en la impremta Gutenberg, ja que en el primer número s'anunciava *El Poseedor Romano*, que era el número 13 de la Biblioteca. Un altre fullet que Formós, en la seva correspondència amb G. Malo (1957: 8d), assegurava que s'editaria en aquella època era la *Teoría del préstamo usurario*, de Blanqui; en el Cat-Ex afirmava que se'n feren dues edicions de 6.000 exemplars cadascuna. Efectivament també ho hem trobat anunciat aquí, encara que hem de dir que no n'hem localitzat cap exemplar, ni més referències en altres diaris i revistes de l'època, ni en els posteriors catàlegs. Exactament igual ens succeeix amb dos fullets de Josep Prat, a qui Formós coneixia: *Ser o no ser* i *Nuestras ignorancias*; el primer ja havia estat publicat a Barcelona el 1905; el segon constituí el n. 17 de la Biblioteca de La Juventud Libertaria, la qual el publicà el 1904, tot reproduint una conferència que havia pronunciat l'autor a Vilanova i la Geltrú. Una altra reedició que podia correspondre a J. Prat és la que s'anunciava amb el títol *A los trabajadores*, que podia tractar-se del que es coneixia com a *Por el trabajo*, publicat també el 1906. El primer número de *Fructidor*, acabava el Servicio de Librería amb l'anunci de la venda de *La preparación del porvenir* i de *Ciencia y Religión*. A més, com a dada significativa, oferia la possibilitat d'adquirir postals de Liebnich, Rosa Luxemburgo, Lenin i Trotzki.

Entre els camins escollits per la família Plaja-Paredes per difondre l'anarquisme a Tarragona, es trobava el d'arribar a la joventut. D'aquí l'edició de fullets de caràcter ideològic apropiats a aquest objectiu. Publicaren *El Ideal y la Juventud*, d'Eliseo Reclus, un home que de la mateixa manera que Kropotkin i A. Lorenzo tenia una aura de *savi*, amb una trajectòria de compromís social que no es podia qüestionar.¹⁰⁹

108. Kropotkin tenia prou coneixements com per fer una repassada al desenvolupament de la indústria i el comerç del segle XIX, dirigir-se al seu auditori en un llenguatge clar i presentar-li arguments com aquest: «Són sempre rivalitats al voltant de mercats i del dret a l'explotació de les nacions endarrerides en indústria, les que causen les guerres modernes. A Europa ja ningú es bat per l'honra dels reis; es llancen els exèrcits uns contra els altres per la integritat dels rendiments dels Molt Poderosos Senyors Rothschild o Schneider, de la Molt Respectable Companyia d'Anzin, o del Santíssim Banc Catòlic de Roma. Els reis ja no es tenen en compte», (p. 1). Força opinions de la propaganda llibertària espanyola foren deutores de les seves anàlisis.

109. Reclus exposava dues maneres contraposades d'entendre l'ideal: «A aquest ideal de l'obediència i de la renúncia perfectes, n'oposen els anarquistes un altre que abraça de manera cabdal la llibertat completa de l'individu i el funcionament espontani de la societat, com a conseqüència de l'abolició del monopoli de la propietat, del respecte mutu i de l'observació raonada de les lleis naturals».

En el Cat-Ex xifrava la seva producció en nou edicions de 10.000 exemplars cadascuna. El continuaren editant a Vértice, Barcelona, a 20 cèntims, i encara se n'anunciava la reimpressió en obres de l'any 1930.

La mateixa aposta d'un valor segur l'efectuaren amb l'edició de l'*Anarquía*.¹¹⁰ Eliseo Reclus (1830-1905) era una figura mundialment coneguda pels seus treballs científics; les obres *La Terre*, *Nueva Geografía Universal*, i *El Hombre y la Tierra*, al costat de la seva concepció de l'espai i de la història —«la història és la geografia en el temps, la geografia és la història a l'espai»— deixaren empremta en les formulacions posteriors de la ciència geogràfica.¹¹¹ A Espanya fou especialment coneguda aquesta última obra, per l'edició que féu dels seus sis volums *La Escuela Moderna* entre 1906-1909, en una traducció d'A. Lorenzo, que esdevingué un text gairebé obligat a les escoles racionalistes i sindicats; la família Plaja-Paredes distribuí una edició econòmica d'aquesta obra el 1933. El fullet que ens ocupa definia l'anarquia i la basava en una tendència natural de la persona: «Sempre hi ha hagut homes lliures, menyspreadors de la llei, gent que ha viscut sense amos, segons el dret primordial de la seva existència i del seu pensament»; incidia així en una faceta que es trobava present en altres textos anarquistes que intentaven buscar antecedents vitals, i fins i tot doctrinals,¹¹² a les formulacions ideològiques llibertàries realitzades al segle XIX.

110. Fou publicada en castellà per Biblioteca del Obrero, Maó, el 1904; *El Productor*, Barcelona, el 1905; *Tierra y Libertad*, Barcelona, el 1920 anava per la 3a edició. En el Cat-Ex es xifraven en catorze les edicions realitzades per Acracia i Vértice, fins a assolir els 140.000 exemplars.

111. Fruit d'això són els estudis que en l'actualitat s'elaboren sobre el seu quefer geogràfic; per exemple el de M. Teresa Vicente (1983). També hi ha els que estudien la seva figura com anarquista, des del clàssic M. Nettlau (193-?), els dos volums del qual són traduïts per V. Orobón i editats a *La Revista Blanca* i a *La Protesta*, de Buenos Aires, el 1930. Formós cità a Reclus moltes vegades per posar-lo com a exemple de conseqüència militant; en els anys mexicans reuní dotze obres del geògraf anarquista.

112. En el moviment llibertari internacional hi havia un debat entre els qui investigaven aquells antecedents (Nettlau...) i els qui no (E. Armand...). Quan això succeïa, es donava el cas que els antecedents més remots se situaven en la civilització oriental. Un estudi exemplificador d'aquesta afirmació era el de GARCÍA, V., *Escarceos sobre China*, Mèxic, *Tierra y Libertad*, 1962; un altre, *El pensamiento libertario*, del mateix autor. Així mateix, s'arribà a l'antiguitat clàssica, amb estoics i epicuris, i el personatge central era Zenón de Citium; en aquest sentit s'edità *La Grecia libertaria* de Han RYNER, Tolosa, CNT, 1959. A vegades apareixien articles força sorprenents sobre el tema, com el de Benito MILLA: «Un precursor chino del anarquismo», a *Cénit*, Tolosa, n. 41, maig de 1954, p. 1235, referint-se a la figura de Mō-Tu. En general s'acceptava que alguna de les idees de base de l'anarquisme —la negació de la propietat, la valoració de la llibertat, la negació de l'Estat...— estaven preestablertes per pensadors i moviments antics; una guia és l'article de MUÑOZ, W., «El anarquismo en la antigüedad». *Cénit*, n. 69 (Tolosa, setembre 1956).

És difícil trobar evidències palpables de la impressió de propaganda clandestina que es feia a Gutenberg. Hem d'acudir a mètodes indirectes per a assegurar-ne l'existència i un d'aquest és veure que hi hagué persones que foren processades per això. En aquelles dates, sense que en puguem precisar el moment exacte, sortiren dos fullets clandestins de la impremta; el primer, *Contra el cuartel, el militarismo y la guerra*, de Pierre Quiroule,¹¹³ anarquista francès establert a l'Argentina, el text havia estat editat a Buenos Aires el 1915 per l'Agrupación Sin Ídolos, adreçada al «jove obrer, fill del poble, jo voldria que el que llegiràs en aquestes pàgines parli al teu cor, il·lumini el teu cervell, tingui força per allunyar de la teva ment el prejudici patriòtic [...] perquè es deslliuri la teva dignitat d'home, del vil contagi de la barbàrie a què l'exposa el culte de la pàtria» (Andreu [et al.], 1990: 63-64). El segon, *Manual del soldado*, del qual sabem que el 1920 ja circulava, encara que de manera clandestina. En el Cat-Ex es diu que se'n feren 100.000 exemplars de cadascun; cosa que sembla excessiva si tenim en compte que es tractava d'uns textos prohibits, ja que el mateix Formós ens explicà altres vegades les dificultats que hi havia per imprimir aquestes obres. Per les seves característiques no ha arribat cap exemplar fins als nostres dies, per la qual cosa suposem que l'autoria intel·lectual que donem a aquestes obres és l'encertada.

Respecte al segon full —*Manual del soldado*— n'existia un altre amb el mateix títol del francès G. Ivetot, editat per Biblioteca El Corsario, de La Corunya, cap a 1900 (el trobem també editat a Nova York el 1924), i un altre editat pocs anys després per la Biblioteca de La Huelga General,¹¹⁴ n. 5, de Barcelona, encara que en aquesta ocasió sense esmentar-ne l'autor. Potser es relacionava el fulllet amb el que ens deia una de les resolucions del IV Congrés de la FORA argentina,¹¹⁵ la qual decidí el 1904 «publicar *El Manual del Soldado*, redactat fa un any per la Borsa de Treball de París».

113. Plaja (1957: 8d) atribuï a aquesta obra a Francis Delaisi i afegí que també publicaren *La guerra que acaba*, del mateix autor. Per part nostra creiem que s'equivocava en tots dos casos, encara que aquesta fou l'única ocasió en què ho afirmà. Respecte la segona obra, podria ser un fulllet que hi havia amb el títol *La guerra que se avecina* (sense lloc ni data), text que coincidia amb *La guerra que viene* (publicada per Solidaridad Obrera el 1915, amb traducció de J. Ginés).

114. Portava per subtítol *Patria, Ejército, Guerra* i fou molt perseguida. Això els portà a publicar el fulllet n. 15 de la mateixa Biblioteca: *Antimilitarismo reivindicativo*. Sobre el mateix tema, La Escuela Moderna edità el 1906 la novel·la de J. de la Hire, *El Infierno del soldado*, en una traducció de Soledad Gustavo, així com *Segundo manuscrito*. (Per a una relació més completa d'obres llibertàries sobre aquesta temàtica, vegeu I. Soriano [et al.], 1994: 607-613.)

115. ABAD DE SANTILLÁN, D., *La FORA. Ideología y trayectoria del movimiento obrero revolucionario en la Argentina*. Buenos Aires, Nervi, 1933, p. 112. Ens parla a més de la creació d'un Fons del Soldat per atendre els desertors i els qui són empresonats a les casernes.

Era costum, també, fer circular fulls solts amb textos diversos, sense oblidar el tema antimilitarista. Entre els que van ser impresos a Tarragona es trobava la lletra de *La canción del soldado*, que tingué molt bona acollida i que acusaren a Plaja de fer-ne la impressió, segons García Oliver (1978: 49); fins i tot hi hagué un detingut i un processat perquè li trobaren uns quants exemplars en el seu domicili: Folch i Folch (que serà diputat per Esquerra en la II República), del Vendrell. Alguns altres fulls d'aquests solts impresos a Gutenberg foren *Soldados de Barcelona* i *Hijos del pueblo*, l'autoria dels quals s'atribuí a F. Barjau per la qual cosa se'l detingué mesos després, el 10/IV/1921 (AHN. Governació. Sèrie A. Lligall 53. Caixa 2. Exp. 20).

Com a últim punt d'aquesta labor impressora cal assenyalar l'elaboració de documents orgànics. Segons Formós, els primers carnets de la regió catalana es van fer a Tarragona (Segons J. Viadiu, *Una excursión...*, ja es donaven carnets al desembre de 1918). El treball a la impremta amb el tiratge dels fullets era abundant, pel que hagueren de demanar reforços a Barcelona perquè els caps de setmana vinguessin alguns companys i, aprofitant aquesta circumstància, es feren els carnets. Això no resultava massa complicat, ja que en l'anomenat Sindicat Únic de les Arts Gràfiques, Paper, Cartró i Similars barceloní (l'antic Arte de Imprimir), s'estava produint un augment considerable d'afiliació (dels seixanta de Sants als 11.700 de La Comedia), dins del qual hi havia destacats militants: Quemades, Vidal, Oliveros, Bernal, Herreros, Segura, etc.

5.1 La premsa: Fructidor, 1a època. El grup de treball

Pel que fa a la propaganda en els pobles de la província, es continuaven fent mítings i conferències els caps de setmana i es divulgaven fullets, premsa i volantins (les «fulletes piadoses», com es deien col·loquialment). L'oratori de la Confederació i el seu acompanyament imprès escampà per la província la *dinamita cerebral*. A més dels qui hem citat anteriorment, s'acostaren també Bruno Lladó, ja carregat d'anys, i la jove Balbina Pi.¹¹⁶ Un d'aquests conferenciants arribat de Barcelona, Felip Barjau Riera (1894-1954), s'assentà a Torroja del Priorat al capdavant de l'escola racionalista, que acabà tancant davant dels problemes seriosos d'amenaques que reberen els que

116. Balbina Pi (1896-1973) inicià la seva activitat propagandista el 1917; poc després escrigué a *Solidaridad Obrera* amb els pseudònims Margot i Libertad Caída; el 1923 es trobà de nou amb Formós en un míting a Vilafranca del Penedès. Després deixà la militància, fins i tot durant la guerra, encara que passats uns anys, durant el franquisme, s'exilià amb les seves filles a França i col·laborà en actes de SIA i la CNT. (L. Iturbe (1974: 80-82). Juntament amb R. Dolcet, L. Ródenas, Lola Ferrer i Maria Prat fou una de les dones que més participà en actes de propaganda a Catalunya en aquelles dates. Fora d'aquesta, hi havia altres noms destacats com Isabel H. Pereira, Josefa López, Sebastiana Vitales, Paca Sánchez Rosa, etc.

hi portaven les seves criatures (*Fructidor*, n. 2: 17/VIII/1919, p. 4); després s'instal·là a Reus¹¹⁷ (H. Plaja, 1968: 4), la qual cosa propicià que sortís a la llum *Fructidor*. De la mateixa manera que li succeí a Plaja, fou detingut i empresonat diverses vegades en aquells anys.

A partir d'agost de 1919 començà a publicar-se aquest setmanari, del qual coneixem set números (del diumenge 10 d'agost al 21 de setembre). L'administració estava a Reus, al carrer de Sant Esteve, n. 5, però s'imprimia a Gutenberg, de Tarragona i portava l'afegit «de Miguel Bou». La direcció del diari, encara que no figura cap nom en la publicació, va a càrrec de Formós Plaja. Si escoltem l'opinió de P. I. de Dalmasas (1992: 60),¹¹⁸ veurem que *Fructidor* «és un dels òrgans d'expressió sorgits de la infatigable activitat publicista de Formós Plaja». A la labor de redacció i administració que exercí F. Barjau, s'afegí la de militants de garantia com Josep Carbonell i Àngel Pallejà, que no havien desenvolupat una activitat sindical específica perquè allà no estava implantat el sindicat únic, però que desitjaven potenciar-se per mitjà d'un òrgan de premsa. Fou una publicació sense il·lustracions al text ni a la capçalera, que era de lletra recta, invariable en tots els números; només aparegué el retrat de Pablo Sabater Tero, assassinat a Barcelona (n. 5), i l'estampa *En el hospital* (n. 6) (que més tard Plaja utilitzaria a la revista *Vértice*). Estava maquetat a quatre columnes, tipografiades a corondell cec i utilitzava filets per separar horitzontalment els diferents articles. El preu dels números solts era de 10 cèntims.¹¹⁹

El subtítol —*Portavoz de la clase trabajadora de la provincia y defensor de los explotados del mundo*— ens pot portar a pensar que intentava congraciar-se amb les societats alienes a la CNT, encara que a «Salutación» i «Nuestro Programa», i sobretot a «Nosotros y la Confederación Nacional del Trabajo» (n. 1) deixava clar que «identifi-

117. El 1928 formà part del Comitè Nacional de la CNT. En aquell temps era membre d'una cooperativa de perruqueria. Després prengué rumbos polítics, ingressà a la Unió Socialista de Catalunya, a Badalona, des d'on atacà la CNT, cosa que no agradà massa els seus antics companys (*Solidaridad Obrera*, n. 273, 6/X/1931, «Una patente sucia: la del arribista F. Barjau»). Morí a l'exili mexicà el 1954.

118. El mateix opinava F. Madrid, (1990: epígraf 439). R. Lamberet (1953: 122) unificà aquesta època amb la de 1920, i atribuí la direcció a F. Barjau i H. Plaja, al temps que els qualificà d'*anarchiste*. S. Tavera (1992: A I) només esmenta l'època de 1920 en parlar de Formós com a editor de *Vértice*.

119. Disposem de la còpia dels set números originals que es conserven a l'Arxiu Històric Municipal de Reus i que amablement ens van enviar. El nom de *Fructidor*, tot i ser suggestiu, només es repetia en dues localitats més: a Maó i a Sabadell (F. Madrid, 1990: epígrafs 522, 647 i 526). La de Maó tingué dues èpoques: 1924-25 i 1934-36; la de Sabadell aparegué el 1925, amb seu al carrer Pérez Galdós, 110, per la qual cosa segurament hi tingueren alguna cosa a veure J. Cinca i el mateix Plaja. *Fructidor* era el títol d'una obra de teatre escrita per Ignasi Iglesias el 1905, que era un cant a l'amor lliure. Plaja havia conegut Iglesias a Palamós, atès que era un autor que havia estat molt representat pels grups llibertaris.

cats plenament amb el criteri i l'orientació d'aquest organisme defensarem amb totes les energies la seva validesa i la seva modalitat en les lluites, serà el camí que seguirem nosaltres». En aquest mateix número, sota la firma d'El Duende (segurament Formós) a l'apartat «¿Quiénes somos?», remarcava que «estem decidits a no tolerar que en les organitzacions obreres s'introdueixin elements aliens a la producció [...], que es col·labori dins dels Sindicats en pro d'una secta o partit». Clares intencions, però l'os era dur de rosegar.

Quant als temes tractats, trobem que al costat dels articles que posaven en evidència la labor perjudicial del socialisme i dels que explicaven la forma avantatjosa d'organització obrera en el Sindicat Únic (en el qual s'integraven les seccions i societats), estaven els que cridaven a la constitució d'una Federació Provincial Obrera (n. 2, des del Vendrell), a més d'uns textos interessants sobre Sindicació Agrària i sobre el «Malestar en los pueblos». D'altra banda, era una constant el suport als presos, tot i que encara no tant com en l'any venidor, ja que només es trobaven pendents de judici Queralt i Busquets a la presó de Valls, i algun altre esporàdicament. No obstant això, es produïen amenaces i expulsions: a Ulldemolins la força pública amenaçà diversos companys; a Cornudella en foren expulsats dos i a d'altres els fitxaren a la caserna; a Falset se n'expulsà un i es disparà a un altre, i de Torroja del Priorat expulsaren a Barjau.

El diari mantenia la seva simpatia cap a la Revolució Russa, i s'identificava així amb la proclama del subtítol *defensor dels explotats del món*. En aquest sentit cal destacar una primícia: el comunicat «Partido comunista. Sección española de la tercera Internacional. Declaración de principios», signat a Mieres, el 5 d'agost de 1919, pels Grups Comunistes de la Comarca, que s'inserí en el número 5 (7/IX/1919), p. 2, en el que exposaven el seu programa i les raons per les quals se separaren del Partit Socialista. Després, a penes si hi ha cap notícia més sobre el tema bolxevic.

Les firmes eren més provincials que les d'*Acracia* (amb l'excepció de Salvio Ayguaviva García, Antonia Maymón, A. Talarn), i s'incorporaren les de Jorge, Josep Queralt (havia estat representant de societats agràries en la FNOA), Floreal Ros, Bonaventura i Mercedes Font (Cornudella), Felip [Barjau], J. Tormo (l'Arboç), I. Torrents (Bellvei), Idógenes (l'Espluga de Francolí), Josep Folch (Montblanc), Josep Salamé (Vinebre), Joaquim Blanch (el Masroig); es mantenen les d'Eusebio Rodríguez i Formós Plaja, l'estil dels quals se'ns evidencia en les firmes d'*El Duende* i *Galileo*; apareixen també els pseudònims: *Arboleda de Adelfa* (sindicació agrària), *Epopoyo*, *Cosmopolita* (Tarragona), *Rosa Libertad* o *Silvestre* (Art Fabril de Reus), *Un obrero*, *Un tipógrafo* (Reus), *Uno que todo lo ve* (Ascó); i els noms col·lectius: *Varios obreros asociados* (Poboleda, Torroja), *Los decididos* (Gratallops), *Todos los conscientes* (la Torre de l'Espanyol). Des dels pobles apareixien moltes vegades les notícies signades pel corresponsal. Dedicava espais fixos a les notícies arribades dels pobles i a les succeïdes a la ciutat en les seccions «Información Sindical» i «Notas locales». Comptà

també amb Servei de Llibreria, que incloïa una part dels fullets a què hem fet referència, el qual tenia la seu al carrer Rebolledo, 4 (Centre Ferroviari).

Des de la lectura dels números de *Fructidor* es fa patent l'agraïment de diverses localitats per la labor que s'estava realitzant: Alcover, Alforja, l'Arboç, Ascó, Bellmunt (el poble de les mines de plom), Bellvei, Cornudella, l'Espuga de Francolí, Falset, la Figuera, Gratallops, el Masroig, el Molà, Montblanc, Poboleda, la Selva del Camp, la Torre de l'Espanyol, Torroja, Valls, el Vendrell, Villalba dels Arcs, Vilallonga, Vinebre. Algunes d'aquestes anunciaren la constitució del sindicat obrer: el Masroig, amb 108 membres; Gratallops, Poboleda, Porrera, amb 110 associats. Des de la comarcal del Vendrell es mogueren per a la constitució de la federació obrera provincial; en aquest sentit, es posicionaren en contra de la creació d'una Federació Provincial Agrària amb seu a Tarragona, que era el que pretenien Constantí, Vila-seca i la Canonja, perquè deien que ja n'hi havia una a Reus, i a més la federació que es projectava havia d'integrar tots els oficis. Altres al·ludiren a les gires de propaganda que organitzaren: des de Montblanc es desplaçaren a Barberà, Sarra, Ollés i Pira, per preparar la federació comarcal; a Vallmoll celebraren un míting amb intervenció de Josep i Joan Cusidó i de Benet; per part seva, com a encarregat del diari, Floreal Ros fou qui s'acostà als pobles per impulsar la creació de la Federació Provincial.

Des de Reus s'informà de l'intent de la Secció d'Adobadors de formar una Federació Local, però les diferents societats no respongueren. Des de Tarragona s'informà de la creació recent del Sindicat Únic del Ram de Treballar la Fusta,¹²⁰ el qual s'uní als ja existents, el d'Alimentació i el d'Obrers del Port (presidit per Francesc Rullo Badía, que polemitzava amb els patrons Joan Pallarès i Francesc Sugrañes); les altres organitzacions continuaven sent societats. Es féu patent la pugna amb la Federació Obrera, presidida pel socialista Zaragoza, que no volia admetre com a associat a Francesc Figueras, tipògraf que treballava a Gutenberg. També es criticaven les maneres d'actuar corporatives, així, els boters, que cobraven un bon jornal (perquè hi havia força feina) no eren capaços de superar la visió material i, per exemple, sufragar, una escola racionalista.

Assenyalàvem abans que la penetració de l'organització cenetista a Tarragona, ciutat i província, era un os dur de rosegar. Les xifres de vendes són eloqüents. La tirada oscil·lava al voltant dels 1.500 exemplars, dels quals una tercera part es distribuïen a la ciutat. A jutjar pel balanç que s'inserí al número 6 (sobre els quatre primers números), hi havia un dèficit de 229,85 ptes., tenint en compte que el cost de la seva

120. No és que aquest sindicat sigui de nova creació, sinó que l'existent no tenia tendència anarcosindicalista; fins i tot sembla que podia haver-n'hi hagut dos. El mateix Plaja fa referència a un d'aquests a finals de 1918, tot qualificant-lo de *groc*, i a un altre que presidia Tomàs Riu (*Solidaridad Obrera*, n. 97, any XII, 17/XI/1918); segurament aquest segon, o una derivació d'aquest, fou el que s'incorporà a la CNT.

impressió era de 75 ptes.; el muntant per donatius era baix: 18 ptes., les vendes a la localitat eren de 23,50 ptes., i les de paquets ascendien a 36,20 ptes., xifres insignificants si les comparem amb altres òrgans semblants. Per exemple, *La Guerra Social* de València en aquella mateixa època, en els números 48 a 50, amb una tirada de 3.000 exemplars, tenia unes vendes directes de 64,45 ptes., els paquets 327,80 ptes. i els donatius 553 ptes.; i arrossegaven un dèficit de 350,65 ptes. Ja veurem que les xifres de la segona època de *Fructidor*, a penes sis mesos després, són molt més favorables.

No volem acabar aquesta repassada a la primera època de *Fructidor* sense referir-nos a un acte de propaganda realitzat en un poble de la província, perquè creiem que resumirà millor que qualsevol anàlisi que intentem fer els *ingredients* que tenia aquella propaganda; malgrat que puguem ser una mica extensos:

«Información Sindical» (n. 7, 21/IX/1919) De la Torre de Fontaubella

En aquest poble vam tenir la satisfacció per primera vegada de sentir la veritat. Un company que va visitar la Societat Cooperativa Obrera ens va explicar en forma de conversa el que són les idees renovadores que pel món s'escampen com l'aroma que, embriagadora, perfuma els esperits més silvestres i les voluntats més tosques.

Ens va explicar el perquè es feien les guerres. El perquè de la misèria que existia. Com podríem viure millor. Ens va dir un sens fi de coses. La seva peroració va ser sublim i aprofitable. Va parlar durant dues hores i mitja. Quantes veritats ens va dir! Quantes coses vam aprendre!

Al parlar-nos que s'havien fet estudis sobre la possibilitat que l'home descendís del mono-goril·la, un oient va demanar la paraula, dient que ell creia que l'Home era fill de Déu. Això va originar una controvèrsia pública que va durar més d'una hora.

Els arguments que va exposar el company van ser tants i tan racionals que va posar en evidència al contrincant perquè no va poder demostrar l'existència d'aquest ser suprem...

Diversos que volen ser lliures.

EL GRUP DE TREBALL

La impremta Gutenberg creà progressivament al seu entorn un grup de persones que s'incorporaren al taller. Formós Plaja estava al capdavant; a més dels obrers d'ofici de la ciutat que treballaven a l'empresa, s'hi incorporaren altres militants llibertaris conduïts fins allà per les circumstàncies, fonamentalment per escapar de la repressió. Els seus noms aniran sortint al llarg del capítol; el que interessa ressaltar ara és l'ambient que es creà entorn d'aquest grup innovador a Tarragona, entossudit a propagar l'anarcosindicalisme. D'alguns gairebé no en tenim notícies, com per exemple de Tomàs

Corbella, amb el qual solia enraonar Felipe Alaiz «passejant i escrivint a la vegada». Precisament, l'article d'Alaiz (1946) reflecteix l'ambient distès i alegre —cantant a plena veu— al qual ens referim. D'altres, com l'italià Mario Mantovani de qui ens parlà Formós en repetides ocasions, en podem dir alguna cosa. Mario era un jove alegre i simpàtic que de seguida arribà a compenetrar-se amb els qui passaven per allà, incloses la Carme i la petita Acràcia que s'acostaven al local quan podien, de manera que l'italià sovint anava a casa de la família Plaja-Paredes. Un dels llocs preferits de Mantovani era el Balcó del Mediterrani, s'hi acostava sovint per compensar l'enyorança de la seva Itàlia, que la imaginava davant, sense perdre de vista la muntanya i veient el camp al costat del mar.

Les circumstàncies de l'arribada del jove italià posaren de relleu els contactes que existeixen en l'anarquisme europeu del moment. Segons Formós, Mantovani era un redactor de l'òrgan *Umanità Nova*, que en vista del caire que prenien els esdeveniments polítics a Itàlia vingué a la península aconsellat per Errico Malatesta, el qual estava empresonat en aquells moments. D'altra banda, Malatesta coneixia a F. Cardenal des de les seves trobades a França i recomanà a Mantovani que el visités a Barcelona; però l'ambient de la ciutat comtal es trobava massa agitat per a un jove estranger, amb la qual cosa F. Cardenal, sabent que podia refiar-se de la família Plaja-Paredes, l'envià a Tarragona. Des de la seva arribada començà a treballar a la impremta Gutenberg, ja que era caixista d'ofici. En alguns escrits de l'exili Formós situava aquests esdeveniments al mes de gener de 1919,¹²¹ però les circumstàncies i altres textos propis i aliens rectifiquen aquesta afirmació. Vegem-los.

L'historiador llibertari Italo Rossi ens informa que M. Mantovani, nascut el 7/IV/1897, s'exilià voluntàriament per eludir el servei militar el novembre de 1915, i que s'ubicà a Suïssa, on freqüentà els ambients anarquistes; el gener del 1919 es trobava a Mònaco amb intenció de viatjar a Rússia, cosa que no aconseguí. No obstant això, no ens facilita dades sobre la seva entrada a Espanya. Leonardo Betini¹²² (1972:

121. PLAJA, H., *Remembranzas 1919-1920*, p. 1. Sens dubte confongué la dada d'*Umanità Nova*, ja que es publicà a Milà des de febrer de 1920 a març de 1921, i es traslladà a Roma del juliol de 1921 al desembre de 1922. (F. Bertolucci, *Catalogo dei periodici cessati 1870-1943*. Pisa, Biblioteca Franco Serantini, 1991). En les dues ciutats els tallers foren assaltats i arrasats per les falanges feixistes, llavors a l'alça. No obstant això, els preparatius de la sortida del diari es feren des de l'estiu anterior, amb subscripcions anticipades (l'«oro straniero» del qual l'acusa el govern); basant-nos en això, l'arribada de Mantovani cal situar-la amb posterioritat a la tardor de 1919.

122. El llibre de Rossi era *La ripresa del movimento anarchico italiano e la propaganda orale dal 1943 al 1950*. Pistoia (Itàlia), Ed. RL, 1981, p. 101-102. L'obra de Bettini, *Bibliografia dell'anarchismo*, Florència, Crescita Política, 1972, no per inconclusa deixa de ser monumental; utilitzem el T. I, dels dos editats: *Periodici e numeri unici anarchici in lingua italiana pubblicati in Italia (1872-1971)*, p. 268.

268) també ens confirma la ràpida activitat llibertària de Mantovani, que ja firmava articles a *Il Ribelle* de Milà, diari antimilitarista de 1914-1915 fundat per Carlo Molaschi (Charles l'Ermite). Per tant, quan arribà a Tarragona no era un passerell quant a implicacions socials.

E. Malatesta (al qual la família Plaja-Paredes edita i reedita), després d'haver estat desterrat a Londres des de 1914, aconseguí arribar a Itàlia a finals de 1919, on desplegà una intensa activitat durant 1920, sobretot entre els mesos de juny i setembre, en què es vivia un ambient prerevolucionari que desembocà en l'ocupació de les fàbriques per part dels obrers, i, finalment, l'octubre d'aquell mateix any el detingueren. Però, lògicament, Mantovani no podia haver vingut en aquella època, ja que havia estat detingut amb Formós a principis de desembre; la seva arribada degué ser entre març i abril de 1920, moment en què Malatesta no estava a la presó.¹²³ La situació social d'Itàlia en aquells anys era semblant a la d'Espanya; comptava amb un fort sindicat anarcosindicalista –Unione Sindacale Italiana– així com amb una organització llibertària –Unione Anarchica Italiana– i una dilatada xarxa de propaganda basada en editorials i publicacions periòdiques.¹²⁴ El ràpid desenvolupament del feixisme i la repressió que exercí sobre el moviment obrer la intentà recollir Plaja en el segon fullet que es proposà publicar després de sortir de la presó la tardor de 1922: *Represalia*, de Inchio, però no l'arribà a fer. Sí que participà en una obra similar el seu amic Carbó, que durant la seva estada a la presó madrilenya el 1921 traduí i prologà *La revolución en Italia*, de Malatesta, editada per la Renovación Proletaria de Pueblo Nuevo del Terrible (Còrdova).

123. M. Nettleau (1923: 207-226). L. Fabbri (1936: 187-195), que abastà fins a la seva mort. Estigué a la presó a Milà fins a finals de juliol de 1921, juntament amb A. Borghi, C. Quaglino i M. Baldini (A. Borghi, 1933).

124. DELAVILLE, A., «El Anarquismo en Italia». *La Revista Blanca*, n. 11 (Barcelona, 1/XI/1923). Assenyalava com a principal el diari *Umanità Nova*, que agrupava les tres branques de l'anarquisme, amb un tiratge entre 20.000 i 40.000 exemplars. A més, hi havia: *L'Avenire Anarchico*, a Pisa, de 6.000 a 8.000 exemplars. *Il Libertario*, Spezia, de 6.000 a 8.000 exemplars. *Liberò Accordo*, Roma, de 6.000 a 7.000 exemplars. *Il Semé*, Liorna, de 3.000 a 4.000 exemplars. *Sorjiamo*, Imola, 7.000 exemplars. *Germinal*, Pisa, de 3.000 a 4.000 exemplars. *Guerra di classe*, 12.000 exemplars. *Il Vespro Anarchico*, Palerm, 10.000 exemplars. *La Sommosa*, Terni, de 3.000 a 4.000 exemplars. *La Frusta*, Fano, 5.000 exemplars. *Iconoclasta*, Pistoia, de 8.000 a 12.000 exemplars. *Nibilismo*, Milà, de 4.000 a 7.000 exemplars. *Il Pensiero*, S. Pietro in Vincoli, 3.000 exemplars. *La Scuola Moderna*, Clivio, de 4.000 a 8.000 exemplars. *Anarchismo*, Pisa, 6.000 exemplars. *Regime Libertario*, Milà, de 4.000 a 8.000 exemplars. *Spartaco*, Roma, 4.000 exemplars. *Il Conferenciere Libertario*, Roma, 6.000 exemplars. USI tenia 300.000 afiliats i UAI 20.000. La repressió feixista féu que alguns desapareguessin i que d'altres haguessin d'emigrar a Suïssa, França i els EUA.

5.2 Els ecos de Barcelona

L'ambient a Tarragona no assolí la tensió barcelonina, tot i que sí que arribà el soroll de les andanades i l'empenta de les onades per retornar després, més amainat, cap a la ciutat comtal. Això és el que succeí amb el conflicte de la Canadenca, nom popular de la Barcelona Traction Light and Power, que, liderada per l'enginyer Frank Pearson, començà el 1913 l'electrificació de Barcelona i el seu entorn. La vaga, declarada el 4 de febrer, paralitzà Barcelona des del 21 de febrer fins al 19 de març. *Solidaridad Obrera*, òrgan del Comitè Regional de Catalunya, que ja estava en la seva 4a època, estava clausurada des del 17 de gener; David Rey, originari de Tivissa, «que llavors era un noi de totes peces, valent, actiu», rebé l'encàrrec de la Federació Local barcelonina de treure el diari per mantenir informada la població. Posant-hi imaginació i amb grans dificultats aconseguí imprimir un número a la Casa Provincial de la Caritat, administrada oficialment per l'Ajuntament, per aconseguir-ho, fins i tot algun militant hagué de disfressar-se amb sotana.

D. Rey¹²⁵ s'acostà a Tarragona amb la intenció de solucionar el problema, però la impremta Gutenberg estava vigilada constantment per la policia, la qual cosa impedia que es poguessin dur a terme treballs clandestins de tanta envergadura. Per aquest motiu, Plaja i Rey anaren al Vendrell, però tampoc no aconseguiren els elements apropiats per imprimir-la. Empesos per les dificultats, viatjaren fins a Vilafranca del Penedès, on hi havia la impremta Santacana; la fortuna volgué que en aquells moments el seu propietari passés per dificultats econòmiques, així que acceptà assumir el risc de la impressió. Trigaren dos dies a fer el primer número, que constava d'un full amb dues pàgines, i hi inseriren el gravat d'un vaguista apallissat i amb senyals a l'esquena. Anaren a Barcelona, cadascú amb un paquet de diaris sota el braç, i els portaren a un pis. Allà una vintena de companys, prèviament citats, es trobaren a la nit per agafar els diaris i distribuir-los per la ciutat.

125. *Mis memorias*, p. 40. D. Rey era el pseudònim de DANIEL REBULL CABRÉ (1889-1958); destacà la seva labor en aquells anys, en els quals assistí al Congrés de 1919 com a representant de la Federació Local barcelonina, de la qual arribà a ser secretari. Amb R. Fornells i E. Mira formà el grup Els Gracos, que tingueren un paper destacat en l'organització dels tramviaris. Cap a 1924 s'adherí als postulats de Maurín, després de fer pública la declaració del seu canvi; no obstant això, anà al Congrés de la CNT de 1931 per Tàrraga. El 1939 es quedà a Espanya, possiblement perquè la seva companya estava malalta; va ser empresonat pels franquistes i morí a Barcelona al novembre de 1958; la seva mort fou anunciada a *Solidaridad Obrera* de Mèxic, quan Formós n'era director. Encara que, a causa d'un error propi de l'època, aquest mateix diari (n. 5, 5/VII/1942) en notificà la seva mort. De la seva figura, se n'ocuparen les obres de la història del BOC (F. Bonamusa) i el POUM (V. Alba). J. Ferrer li féu una necrològica a *Solidaridad Obrera* de París (20/XI/1958).

L'operació s'havia dut a terme sense sobresalts i Formós tornà a Tarragona. El segon i tercer número s'imprimiren i distribuïren de la mateixa manera, però en intentar la publicació del quart, la policia estava avisada i detingué a Rey, que després fou processat, tot i que finalment s'aconseguí alliberar-lo.¹²⁶ Aquesta és la versió que trobem a les memòries de Formós.

En un altre escrit, també tardà, en féu un relat lleugerament diferent. Situava l'arribada del Sr. Rey a Tarragona a finals de 1918; les impremtes de la ciutat no eren aptes per a una empresa d'aquell tipus, ja que la majoria dels seus propietaris no simpatitzaven amb les demandes dels sindicats. Només n'hi havia una que pogués fer-ho (suposem que era Llorens i Cabré), però hi treballava un membre d'UGT, destacat socialista, per la qual cosa desestimaren la idea. Arribats a Vilafranca del Penedès, trobaren l'impressor Santacana que com que estaven a punt d'embargar-li els béns, s'oferí a realitzar la publicació. «Es van fer tres números durant mes i mig. Al final, una indiscreció d'un familiar de l'impressor va fer fallar l'obra. Resultat: Santacana detingut uns mesos a la Cel·lular de Barcelona, i David Rey perseguit. Al final va ser detingut». Aquesta versió introduïa nous elements (la UGT, el familiar, etc.), creiem que per destacar la cohesió que hi havia entre la militància en temps de clandestinitat i, sobretot, per valorar la *discreció* en les actuacions militants, cosa fonamental per a Plaja.¹²⁷

Una tercera versió dels fets ens dóna idea del degoteig de notícies que sobre un mateix succés feia Formós Plaja, la qual cosa, d'altra banda, ens ofereix detalls interessants. L'impressor Santacana, tot i que ho necessitava, no es decidia a fer la impressió ja que podia complicar-li la vida. En aquest punt D. Rey li oferí dues-centes pessetes i li assegurà que només ell intervindria en la qüestió. Al cap d'un mes la policia descobrí el pis des d'on es repartia el diari a Barcelona i detingueren al cunyat del Sr. Rey, que delatà l'impressor. Després d'interrogar aquest darrer, descobriren que també hi havia intervingut Formós, per la qual cosa l'arrestaren a Tarragona i el conduïren a la Direcció de Policia de Barcelona («can del senyor Arlegui», tot i que encara no s'anomenava així). D'allà fou traslladat a la presó Model, «hi vaig estar quatre setmanes», on el visità Layret, que intentà exculpar-lo tot atribuint-se l'origen del repartiment dels diaris sota l'empara de la seva immunitat parlamentària. A la sortida reprengué l'activitat propagandística (Fabre & Huertas: 20).

126. *Mis memorias*, p. 40-41. L'existència d'aquests números no està consignada a F. Madrid (1990: epígraf 352), encara que sí que ho indicà el mateix autor a *Solidaridad Obrera, Símbolo y mito de un periódico legendario*, Barcelona, AEP, 1987, p. 16. Per part seva, J. Viadiu, en un altre article de *La pequeña historia, La C.N.T. y el periodismo*, n. 751 (13/VIII/1959), assegurava que «apareixia tots els dies i al matí es repartia a la multitud de vaguistes», cita en aquesta labor a D. Rey.

127. PLAJA, H., *Un capítulo olvidado en la vida de «Soli»* (BPA. R 4.1-75).

En aquesta mateixa versió contava que als calabossos de la Direcció de Policia (el «Sxarpia» modern) estaven «estomacant» la companya de Minguet, que escridassava els seus torturadors. Segurament aquest fet fou l'argument d'un escrit posterior de Formós en el qual ressaltava, a més dels tractes que prodigava la policia, la fortalesa de la dona que no va delatar el parador del seu company, la qual, davant del muntatge que havia preparat la policia i que ella creia que era cert, fins i tot va arribar al desmai. Hi ha detalls en aquest relat que tenen moltes coincidències amb la detenció de la companya de Tomás Herreros en el registre que feien a la redacció i als tallers de Tierra y Libertad el dia 2 d'abril de 1919.¹²⁸ Formós insereix aquests passatges en els seus escrits per ressaltar el paper de les companyes dels militants davant les adversitats. Segons ell, la companya de Minguet «i la d'en Barrera van ser dues lleones» (Vargas-Golarons, 1980).¹²⁹ La labor personal que realitzaren com a propagandistes o sindicalistes fou valuosa, però no gaire freqüent; en canvi, sí que hi hagueren dones compromeses que ajudaren en la tasca clandestina, en les feines de col·laboració i de sosteniment de la família en els temps de presó i exili.

Encara oferia Plaja (1968: 5) una quarta versió dels fets. En aquesta només detingueren l'impressor Santacana, que passà diversos mesos a la presó i que no va poder delatar ningú perquè «ignora els seus noms». Com hem comentat en altres llocs, aquest era el relat més didàctic de Formós, en què ressaltava la discreció que havia de tenir tot militant en la seva actuació.

Respecte a Tarragona, tant a la ciutat com en els pobles es produïren escassos actes de violència en aquells primers mesos de 1919; segons Formós, els únics que exercien fets de força eren «els centres de la Lliga i les patronals de tots els gremis», atès els resultats que estaven donant les campanyes. No s'arribà tampoc a realitzar cap vaga de solidaritat amb el conflicte de la Canadencia, «encara que s'està al cas per si de cas cal».

Els efectes de l'onada barcelonina tornaren a sentir-se en el període que transcorregué a partir d'abril d'aquell 1919. A Barcelona es plantejà una nova vaga per de-

128. PLAJA, H., *La Fortaleza de las Convicciones*. (BPA, R.4.1-75. 7). No són freqüents les descripcions de mètodes concrets de tortura en els escrits de Plaja. Ressalta més les actituds i intencions de les parts implicades. En aquest escrit no ens facilita cap altre nom concret; només la inicial «M» per referir-se a la dona. Sobre el registre a Tierra y Libertad, vegeu «Para la historia de la burguesía», a *l'Almanaque de Tierra y Libertad per a 1921*, Barcelona, 1920, p. 175-179.

GENARO MINGUET fou un militant que ja es trobava al Congrés de 1911, i que tingué una actuació rellevant durant les dues dècades següents; firmà el Manifest dels Trenta el 1931.

129. D'ella explicava que «anà a veure un polític i li digué: – vostè és l'únic que pot treure el meu marit de la presó, i si no el treu en 24 hores, el treure jo a vostè. Passi-ho-bé. Escolti. Passi-ho-bé. I l'endemà a les nou del matí, aquell home era en llibertat».

manar l'alliberament dels presos; això provocà un contraatac patronal, aquesta vegada amb el suport de les bandes de pistolers del fals baró de Koenig i de Bravo Portillo, que iniciaren una eliminació sistemàtica de la militància més destacada. Per a Formós no hi havia cap dubte que els conflictes es desenvolupaven per l'«entossudiment mental i l'avarícia de la burgesia, aconsellades per l'obstinació dels polítics de la Lliga i del sometent», cosa que afavoria que uns moviments que podien ser resolts en 24 hores, acabessin prenent proporcions desorbitades.¹³⁰ En aquells mesos ja trobem a la província de Tarragona successos que exigiren la intervenció de la policia (AHN. Governació. Sèrie A. Lligall 16, exp. 17; Lligall 53, exp. 17): a l'agost detingueren quatre «obriers armats» que impedièn l'entrada d'altres treballadors en una fàbrica d'orujó a l'Espluga de Francolí. A l'octubre varen detenir i expulsar de Reus Àngel Pallejà i Felip Barjau per participar en conflictes socials. Era només el començament del que anirem veient.

Aquests fets reclamaven el suport d'impremtes com Gutenberg per a la confecció de manifestos clandestins. No era possible fer-los en impremtes comercials per la vigilància a què estaven sotmeses; d'aquí nasqué, segons Formós i Viadiu, «l'afició a la clandestinitat de la nostra organització cenetista». Alguns, com fou el cas de l'impressor Manuel Segura, en ser descoberts, foren apallissats de forma bàrbara a la presó Model fins a quedar esguerrats.¹³¹ Plaja fou més caut, o tingué més fortuna, i les detencions el respectaren fins ben entrat l'any següent. Realitzaren a Tarragona els manifestos que els foren encarregats, i iniciaren l'esmentada campanya de propaganda antimilitarista, que portà a la detenció del conegut militant Tomàs Herreros, per la simple suposició policial que només de la impremta d'Herreros¹³² podien sortir uns impresos semblants. Formós torna a deslliurar-se'n.

Acabà l'any amb la celebració del Congrés Nacional de la CNT entre els dies 10 i 18 de desembre; aquests comicis en bona mesura pogueren celebrar-se gràcies a la intenció conciliadora que el ministre de Governació De Burgos i Mazo havien mostrat durant la seva estada en el govern Sánchez Toca. Tot i ser un esdeveniment tan significatiu, Plaja no ho esmentà en els seus escrits autobiogràfics, com pràcticament

130. *Mis memorias*, p. 39. Aquesta idea era present en més escrits anarquistes; per exemple a *Lucha de Titanes*, de Ricardo Sanz (1933), editada per Rojo y Negro, amb la qual Plaja es relacionà.

131. La cita la proporciona J. Viadiu, però tenim una referència concreta, feta des de la presó on es produïren els maltractaments, que ens facilità A. Amador l'abril de 1920 a l'article «Maestre Laborde. La triste situació de Barcelona», *Fructidor*, n. 11 (10/IV/1920), p. 4.

132. Es referia, com cal suposar, a la impremta Germinal, C/ Sant Pau, 36, on es publicava *Tierra y Libertad*. (La *Soli* ho feia en la de J. Ortega, C/ Sant Pau, n. 96). No obstant això, el número commemoratiu de *Soli-París*, n. 716 (11/XII/1958), afirmava (p. 20) que el 1918 es compraren els tallers Valls, situats al C/ Tàpies, que s'hagueren d'abandonar per la contínua repressió del moment.

tampoc es referí al Congrés de Sants. No assistí ni a un ni a l'altre potser perquè al no estar assalariat per cap patró no pertanyia a cap sindicat. Però el seu silenci no deixa de ser estrany. Ja hem consignat que a la província hi havia 13.649 representats, enfront dels aproximadament 2.000 que hi hagué a Sants. Pel que fa a la representació que es tenia a Madrid, Tarragona ciutat delegà en el comitè Nacional, és a dir, no hi assistí ningú per portar i defensar els acords. Per part dels pobles, hi hagueren les representacions següents: delegaren en el comitè Nacional Alcover, la Bisbal del Penedès, Cabra del Camp, el Godall, Marçà, el Milà, Montblanc, Montroig, Nulles, el Pont d'Armentera, Reus, la Serra d'Almos, la Selva del Camp, Vallmoll i Vilavella. Bonaventura Font i Esteve Vendrell representaren a Bellmunt, Capçanes, Flix, Gratallops, els Guiamets, el Lloar, el Masroig, Poboleda, Puigpelat, Torroja i Vinebre. Bonaventura Font a Cornudella i Falset. Abdón Fons i Joan Miró a l'Espluga de Francolí. Fidel Martí a Valls. Magí Miró i Josep Torrens al Vendrell. En total set representants, més el Comitè Nacional de la CNT per a les trenta-dues localitats representades. La cosa més significativa fou que en any i mig hi hagué vint-i-vuit localitats (trenta-nou si comptem les dotze que representava Valls) que s'incorporaren a la vida orgànica de la CNT, i que Tarragona (334 enfront de 757) i Reus (630 enfront de 1110) tingueren un acusat descens de participació. Segons afirmava Formós (1968: 5), aquest era el proper objectiu.

Carme, amb Camèlia en braços, Acràcia i Germinal, i una veïna a la platja del Milacre, 1923. Formós estava pres al Castell de Pilats, al fons.

6. Els temps romàntics. Organització provincial. 1920

L'any 1920 fou el de més gran conflictivitat social de les tres primeres dècades del segle xx, almenys així ho reflecteix l'estadística de les vagues registrades —1.060—, encara que aquest percentatge disminuïa al camp. A la província de Tarragona hi hagué dues vagues agrícoles, però això no ens estranya si observem que l'any anterior també se n'havien registrat dues; menys de la meitat de les registrades vuit anys abans. Ja hem dit que en el període comprès entre 1904 i 1924 es produïren disset vagues, de les quals sis es concentraren el 1912. La disminució del nombre de vagues agrícoles contrastava amb l'augment de les industrials, que augmentaren al nord d'Espanya i a Catalunya. No obstant això, a la província de Tarragona eren freqüents els conflictes al camp, fruit de la pretensió organitzativa i de la petició de millores dels qui treballen la terra. La ciutat, d'altra banda, també patí els mètodes de lluita social del moment en els fets ocorreguts durant el mandat del governador J. M. Martínez de Avellanosa.

Abastant un àmbit més ampli, trobem que l'any començà amb un nou govern, el d'Allende Salazar, 12/XII/1919, que envia de governador a Barcelona el Comte de Salvatierra,¹³³ home dur en el tracte amb els sindicalistes, cosa que provocà que les organitzacions obreres de la ciutat travessessin per moments crítics entre gener

133. Francisco Maestre Laborde morí en un atemptat a València el 4 d'agost; s'implicà i detingué als ce-netistes Román Cortés, Diego Parra i Eusebio Carbó, a qui s'empresonà durant dos anys, fins que l'agost de 1922, amb la defensa d'Eduardo Barriobrero, se'ls absolgué. M. Gironella (1958), Buenacasa (1927: 128) i, després, Santillán (1965: 309) afegiren a Alejandro Esteve i Lorenzo Cató com a detinguts, encara que foren alliberats aviat. Formós Plaja escrigué una de les seves biografies menors sobre ROMÁN CORTÉS, pseudònim de Ramón Buireu Rossich, (BPA. s/s); pagès d'origen, es traslladà als divuit anys a València, on assistí a l'escola de Samuel Torner, i «allà va començar a agafar afecte a les idees de redempció humana». Col·laborador de la premsa llibertària des de 1916, va escriure poemes lírics, el major exponent dels quals va ser *María* (Alcoi, Imp. E. Insa, 1923). Formós ultimava la seva semblança, dient: «Més tard, li va agafar la mania de la vida naturista, l'adopció de la qual li va causar seriosos estralls en el seu organisme, ja no adaptable a l'esmentat règim per raons d'ordre crònic. Va desaparèixer de l'escena de les idees anarquistes, sense deixar gairebé rastre del seu retir. No obstant això, sabem que no va claudicar».

i maig; Plaja patí els efectes personalment. L'arribada del Govern de Dato, el 5 de maig, propicià una relaxació inicial (alliberament de presos, creació del Ministeri de Treball), però no fou massa duradora, ja que la pressió dels sectors capitalistes féu que s'intensifiqués el tracte als sindicats. A Barcelona, al novembre, Martínez Anido passà de governador militar a civil al mateix temps que al capdavant de la comissaria de policia s'assignava un altre general –Arlegui– i tots dos donaren perfecta cobertura a les bandes terroristes patronals. Iniciaren, sense cap mena de dubte, un dels períodes més difícils per a l'existència de la CNT, que s'estengué fins a l'abril de 1922.¹³⁴ Això no fou només a Barcelona. Al final d'aquest període, els efectius amb els quals comptava la Confederació havien minvat sensiblement, encara que en aquest any 1920 encara es produí un augment fora de Catalunya, com també a Tarragona, tal com veurem tot seguit.

Pel que fa a Formós i a la seva família, fou un any de treball i de presó, però a l'inici també de tranquil·litat. Immers en la propaganda oral, viatjava pels pobles conferenciant i procurant crear nuclis d'adherents, distingint sempre entre sindicats i grups d'afinitat anarquista, al temps que es mantenia al capdavant de la impremta Gutenberg, des de la que sortien a la llum un diari, diversos fullets i diversos manifestos. Era una labor constant, no exempta de dificultats, encara que aquestes no tenien el dramatisme d'altres llocs, es veien disminuïdes per l'harmonia que semblava regnar en el grup en el qual vivien. Potser Formós Plaja exagerà quan trenta anys després descrivia la situació, però no es pot dubtar que van viure una d'aquelles èpoques en què els elements personals i socials s'alien, potenciant el seu significat, per produir una *revolució*. Aquests eren els seus records:

L'època de 1918-1919, i part del 20, va constituir per als que dedicàvem les nostres activitats a elaborar un pla d'atractiu ímpetu a favor de les idees a la província de Tarragona, un vertader idil·li líric. Per a nosaltres, la propaganda i la labor en pro de les idees anarquistes, constituïa el permanent somni dels nostres anys de major esplendor i de més grat entusiasme. El creixement de l'organització obrera, la creació setmanal de grups d'afinitat a la província era una cosa insospitada. L'entusiasme pel creixement constant dels nostres pos-

134. Les dades són prou conegudes: M. Buenacasa (1928: 80-81); també els fullets editats per la CNT: *Páginas de Sangre*, 1921, i *Ideas y tragedias*, Manresa, 1923. Són molts els testimonis realitzats per llibertaris en els que es ressalten els mètodes utilitzats; destaquem els de P. Foix (1931), R. Sanz (1933) i Leopoldo Martínez Puig (1931, 1932); aquest últim fou un autor al qual Plaja qualificà de traïdor en la seva actuació posterior. Aparegueren també memòries tardanes, com els articles de J. Maurín a *España Libre* (Tolosa, agost de 1960); i els citats més endavant: F. Madrid, Bajatierra, etc.

Sobre els Sindicats Lliures: Casal (1932), Feded (1925), Baratech (1927) amb pròleg del seu cap visible Ramon Sales, o Winston (1977).

lutats, en una província tan aparentment retardatària, i dominada des de feia molts anys pel republicanisme i el socialisme polític-uguetista, ens feia delirar. Ens sentíem vencedors en tots els terrenys. I en les localitats on posàvem les nostres plantes, podia assegurar-se que als pocs dies sorgiria potent un nucli d'homes disposats a la solidaritat amb l'obra emancipadora realitzada per la resta de la província.¹³⁵

Un nou membre s'uní al grup de la impremta: Felipe Alaiz de Pablo (1887-1959). Arribà a Barcelona aquell mateix any i, donades les peticions que Formós feia per reforçar l'equip de propaganda, baixà a Tarragona acompanyat de Seguí (CRT, que el presenta) i del delineant Agustín. Des d'aleshores, incloent l'època d'exili a partir de 1939, fou una persona molt unida a la família Plaja-Paredes. Ja en els primers moments es produí una corrent de simpatia entre tots dos.¹³⁶ Alaiz es quedà a viure una temporada a casa de la família; allà trobà un ambient d'expansió personal amb la petita Acràcia i el petit Germinal («ell es congraciava amb ells i feia bromes com no ho havia fet amb ningú en la seva vida»). Al llarg dels anys, Alaiz agrai el tracte que havia rebut a Tarragona i ho manifestà més endavant en la correspondència de l'exili, esquitxada d'al·lusions a aquesta època en la qual, pel que sembla, va trobar l'ambient que no havia trobat en els mitjans intel·lectuals madrilenys. La plasmació de les vivències d'aquests anys la reflecteix Alaiz (1946) a l'article «Formós Plaja y el romanticismo», l'escrit més extens que es publicà sobre Formós fins als anys 80, en el que figuraven també com a personatges la Carme, l'Acràcia i Mantovani; hi descrivia les alegres escenes viscudes a la impremta entre els cinc personatges (cantant a plena veu amb la noieta el *Saltiró de la cardina* «Pageseta moreneta, vol cantar-te una cançó ... serà dolç, serà amorós i triomfant»), i es deté a ressaltar la capacitat de treball de Plaja i la seva labor organitzativa a la província. Segons Alaiz, Mantovani, arribà a una germandat perfecta amb Plaja.

Formós, per part seva, corresponia a aquesta admiració i tenia en compte a Felipe Alaiz per «una indestructible coincidència en les apreciacions ideals» i, segurament, per la seva capacitat amb la ploma; per això, li publicà articles, li edità fullets, i fins i

135. *Remembranzas*, 1919-20 (I). Diem que pot exagerar en aquesta descripció, però no deixa de ser intencionada, ja que és la primera part d'un escrit a la qual segueix una segona on es narra com es destrueix tota aquesta obra per inconsciència.

136. Plaja manifesta a Fontaura (7/XI/1975) que Alaiz arribà a Tarragona el desembre de 1919, des d'aleshores «les nostres relacions van ser sempre d'una afectiva cordialitat i sentia per la meva activitat certa admiració». Li comentava que allà s'uní a la Carme, una gitana «civilitzada» de la qual s'enamora. Acabava la carta dient: «crec que va ser el més gran alleugeriment de la seva vida haver recalat a Tarragona». La Carme seguí amb Alaiz en els anys següents a Barcelona, on era coneguda com «la Carmeta».

tot posà el nom que aquest li suggerí a la seva obra editorial més significativa: Vértice. De la figura d'aquest escriptor que, segons el seu antòleg Francisco Carrasquer (1981), era «clàssic, clar i clàstic», Formós féu una petita semblança poc després de la seva mort, on hi deia: «Alaiz ho era gairebé tot en literatura i en idees; Assagista, Filòsof de la Vida, Humorista, Irònic, Sociòleg i Economista a la vegada». ¹³⁷ Quedà per elaborar, no obstant això, una exhaustiva biografia de l'escriptor aragonès.

És fàcil que en les contínues converses mantingudes a la impremta i en els moments d'esbarjo a la casa familiar, les opinions de Alaiz pesessin en el parer de Formós, sobretot quan tractaven de temes intel·lectuals i literaris, ja que tenia una molt bona formació: deixeble d'Ortega, lector a París, conegut d'una bona part de la *intelligènzia* del seu temps. La seva arribada a Tarragona, a finals de 1919 o principis de 1920, «on vingué a reforçar a Plaja en el diari que aquest editava», segons Peirats, ¹³⁸ inicià una estada que es prolongà fins al maig de 1921, data en què dimití del seu càrrec d'administrador de la impremta i de director del diari que llavors s'hi editava –*Los Galeotes*–, el qual passà a ser dirigit per Llibert Callejas a partir del n. 16. La presència d'Alaiz comportà que amics seus visitessin Tarragona, el més conegut fou Ramón Acín, d'Osca, que s'uní el 1922 a Conxita Monràs, la qual tenia una casa familiar a La Pobla del Montornès. Igualment estigué a la ciutat durant els mesos de maig i juny de 1920 el també avantguardista llibertari aragonès Gil Bel, ¹³⁹ que escrigué des d'allà a *España Nueva*.

137. PLAJA, H., «Felipe Alaiz», a *Tierra y Libertad*, n. 193 (Mèxic D.F., maig de 1959). En una carta del 2/I/1947 li expressava que tenia «profunditat de pensament i d'interpretació dels nostres problemes, amb una senzillesa en l'exposició d'idees, no sempre ben compresa».

138. Pròleg de J. Peirats a ALAIZ, F., *Quinet*, París, Ed. Solidaridad Obrera, 1961. p. 8-15 (es repeteix en *Figuras del Movimiento Libertario español*). Peirats convivió amb Alaiz en la redacció d'*Acracia* de Lleida entre 1936 i 1937 i deia d'ell: «erudició, agudeses, observació, assimilació i síntesis fàcils, memòria prodigiosa, intuïció natural, documentació i estil incomparable». El mateix Alaiz feia referència a la seva estada a Tarragona (1937: 28). I en la monografia que li dedicà la revista *Ruta* (1978).

139. GIL BEL (1895-1949), d'Utebo, escriptor i periodista, pròxim a Alaiz, Acín i Samblancat, ingressà a la CNT el 1918. Escriptor de fullets i d'articles sobre art a *Soli-B*. Realitzà la ressenya de llibres a la revista valenciana *Orto* el 1932 (B. Jarnés, etc.). Durant la guerra 1936-1939 dirigí *El Sindicalista*, òrgan del partit de Pestaña. Fou un dels militants llibertaris amb més projecció en el món literari i artístic del moment (J. M. Bonet, 1995: 93-94; M. Íñiguez, 2001: 83), escrigué a *Alfar*, *Las 4 estaciones*, *Heraldo de Aragón*, *Diablo Mundo*, *La Gaceta Literaria*, *Nordeste*, etc.

En algun dels dies d'esbarjo, normalment els diumenges, Alaiz, Mantovani, Cinca i un nou membre, José Torres Tribó,¹⁴⁰ que llavors residia a Tarragona, es dirigien rumb a Tamarit, vorejant la línia de la costa que va cap al nord, fins a una petita cala que es troba al costat de la platja de la Savinosa, a passejar i banyar-se en les seves aigües; els agradava emportar-se a Germinal amb ells, el «nen dels rínxols d'or», el qual llavors a penes comptava amb un any i mig. Se sentien tan identificats amb el paisatge elegit, que la batejaren amb el nom de Platja de la Utopia. Allà conversaven d'art, de literatura, de sociologia, i construïen castells de sorra per després ensorrar-los, concloent que així de fràgils són les bases sobre les quals la humanitat assenta les seves creacions. Altres vegades eren les tavernes del port de Tarragona les elegides per al descans, mentre prenien un plat de paella o de pollastre al Serrallo i, com a fi de festa, un romesco de germanor.

Per la seva banda, Mantovani, fent gala del seu caràcter bromista i aprofitant els moments de distensió a la feina, carregava la caixa de tipus i el componedor i es traslladava a la grada del Balcó del Mediterrani a compondre les seves línies. Qui sap si algun passatge fosc d'*El terrorismo en Barcelona* està compost sota el cel clar de Tarragona!

6.1 Labor editorial: Fructidor, 2a època. Els fullets

Pel que portem vist, queda clar que l'activitat editorial de la família Plaja-Paredes a Tarragona estigué estretament unida a la del grup anarcosindicalista que es formà a la ciutat. Assignar, doncs, a la família Plaja-Paredes l'autoria total de les obres que s'editaren en aquells anys (1918-1923) a Tarragona és arriscat, i més si tenim en compte que s'imprimien en els tallers Gutenberg, en els que sabem que treballaven diverses persones llibertàries i que hi havia diversos segells editorials: Acracia, Fructidor, Centro de Estudios Sociales (CES), etc. En el nostre treball seguim el criteri d'adjudicar-li les obres que apareixen com a pròpies de la família en el Catàleg de l'Exili (Cat-Ex), consignant en cadascuna d'elles, quan les hem localitzat, els detalls de la impressió que poguessin fer pensar una altra cosa. Moltes d'aquestes obres tornaren a ser publicades per Vértice, editorial que sí que és netament familiar, la qual cosa facilita el treball a l'hora d'assignar títols. Igualment, l'assignació a què fem referència es veu dificultada perquè els fullets editats no incloïen catàlegs editorials, com es féu a partir de 1922, la qual cosa impedeix que es pugui diferenciar una realització particular d'una realització orgànica. En el cas del diari *Fructidor* no tenim dubte a considerar-lo una realització conjunta, ja que se situa com una obra sindical, encara

140. No tenim dades suficients per assignar una data concreta de la seva arribada. Encara que començà la seva col·laboració a *Fructidor* al juliol, n. 26, és fàcil que hagués arribat més tard a Tarragona, ja que a l'agost fou detingut a Albelda de Litera (Osca).

que la presència de Plaja en les seves pàgines sigui significativa i, podríem afirmar, determinant.

LA PREMSA: *FRUCTIDOR*, 2A ÈPOCA

Alaiz arribà a Tarragona de reforç a la segona època del diari *Fructidor*, que s'estén des de gener fins a mitjan agost de 1920, amb 29 números publicats, més un suplement a l'abril dedicat a la campanya pro presos de la província. Ara l'administració es troba a la capital i no a Reus. Com que no tenim els dos primers números, no disposem de notícies concretes sobre el comitè de redacció i altres detalls administratius. No obstant això, és segur que la seva aparició s'acordà en una reunió provincial de sindicats celebrada a Falset el 6 de gener,¹⁴¹ el que explica que hi hagués tantes localitats amb corresponçal. Així ho fa suposar una nota inserida al número 5 (28-II) sota el títol «Importante»; en l'esmentada reunió també s'acordà que el pagament de subscripcions es faria per mensualitats avançades. Encara que no figura qui era el director, sabem que era H. Plaja per diversos indicis (nota del número 24, 10/VII). Mantenia seccions ja presents a la primera època: «Notas locales», «Correspondencia» i «Información Sindical», secció que s'ocupava de la informació dels pobles i que solia estar feta per una persona de la mateixa localitat o, de vegades, per l'encarregat de la redacció, que era Rodolfo Arribas; i incorporà «Razones y palos», «Campaña provincial a favor de nuestros presos», «Crónica indiscreta». Combinà, d'aquesta manera, la nova situació dels presos amb la cobertura de l'activitat sindical, que era més notòria, i facilità informació sobre els congressos locals i provincials, fins i tot inserí un extracte de les actes del Congrés Provincial al número 12 (17 d'abril).

Coneixem vint-i-cinc números del setmanari, els quals permeten una anàlisi bastant completa de la situació sindical cenetista tarragonina. A més, era un diari de fets i no tant d'idees (segurament pel paper d'E. Rodríguez). La seva difusió era netament provincial, en contraposició a l'extensió nacional que havíem vist d'*Acracia*; les seccions «Correspondencia» i «Administrativas» ens remetien a altres províncies sol en el cas d'intercanvis amb la resta de premsa llibertària (l'intercanvi entre publicacions llibertàries i sindicals era una norma establerta, en especial a la sortida del primer número; completava el ventall de difusió; per a nosaltres ha resultat un costum útil, ja

141. Virgili i Sanromà (1980: 119-120) afirma que començà l'1 de gener i que era setmanal. Però les notícies que proporciona aquest autor sobre l'anarcosindicalisme tarragoní, en general, no són molt exactes. Afirma que Formós arribà a Tarragona aquell mateix any i que li muntaren la impremta Gutenberg; també diu que *Fructidor* s'estengué fins a 1923, que el 1921 el dirigí E. Rodríguez...

que ha deixat constància de l'existència de força publicacions, de les quals no tenim altres referències tan fiables).

En concordança, veiem que la majoria de les firmes eren també de la terra, llevat d'algunes més clàssiques (Josep Viadiu, Fortunato Barthe, Antonio Amador, Gil Bel, Eduardo G. Gilimón,¹⁴² Antonia Maymón, Agustín Castellà, Arnaldo Danel, Juan Expósito, Luis Humbert¹⁴³) la proporció dels quals era insignificant. Destaquen els articles d'E. Rodríguez, H. Plaja, R. Arribas, F. Ferré, B. Font, J. Llauro, J. de Castella (al final). Es pot considerar també un diari dels pobles: Agustí Agustí (Montblanc), Josep Albiol (Gandesa), Joan Albiol (Godall), Joaquim Balduch (SU Alimentación Tarragona), Àngel Baró (Seròs), F. Bartolomé (la Torre de l'Espanyol), Pere Bartolomé (Garcia d'Ebre), Ricard Bayó (l'Arboç), Joan Bertrán (Montblanc), Emili Besora (Vilaverd), Emili Blanco (Tarragona), Joaquim Blanch (el Masroig), Josep Carbó (la Bisbal del Penedès), Josep Carbonell (Reus), J. Castañé (Prades), Jesús de Castilla, Francisco Colchero (Reus), Salvador Colet (Villarrodona), Joan Costa (Flix), Sixto Español (Solivella), Antoni Ferrando (Vallmoll), Francesc Ferré (cambrers T), Josep Ferré (Godall), Joan Ferré (Torroja), Joan Figueras (Juneda), S. Figueras (Banyeres), Ramon Fonts (el Pla de Cabra), Amadeu Fortuny (Vilallonga), Joan Galindo (el Ginestar), Manuel Galofré (Nulles), Victoriano Gil (el Ginestar), Joan Godall (Nulles, de *La Voz del Campesino*), Ezequiel Gombau (Falset), Enric Guinovart (Villarrodona), Josep Llasat (Santa Bàrbara), Eliseu Llebaría (Marçà), Josep Lleríns (Vilallonga), Francesc Llorens (Santa Bàrbara), Joaquim Llorens (Falset), Antoni Marsal (Montblanc), Ramon Mateu (el Masroig), J. Miró (el Vendrell), Carme Miguel Pons (Barberà), Joan Miró (l'Espluga de Francolí), Pere Morató (San Marçal), Manuel Morey (Reus), J. Morros (Creixell), José Pagó (Godall), Ramon Pedreny (Vinebre), Cipriano Pellisé (el Ginestar), Joan Pi (Falset), Andreu Piqué (Marçà), Ramon Porté (Montblanc), Joan Pujol (Garcia d'Ebre), Josep Queralt, Josep

142. EDUARDO G(ARCÍA) GILIMÓN era uruguaià; estava ja a Barcelona el 1910, després d'haver estat expulsat de l'Argentina (sobre això escriu *Hechos y comentarios*); aquí era corresposal de *La Protesta*, de Buenos Aires, i escrigué a *Tierra y Libertad*. Formós el tractà a Barcelona, recordant unes conferències que debaté brillantment a Gabriel Alomar donada la seva àmplia erudició. El 1911 afirmà que intentaren extradir-lo. Escrigué *El Anarquismo en los gremios*, Buenos Aires, Talleres de la Protesta, 1921. A *Acracia* li publicaren una sèrie d'articles amb el títol «Revolucionarismo y neorevolucionarismo». I tornaren a publicar-li a *Fructidor*, el 1921. Segons L. Riera (1983) s'apartà de la militància a Montevideo. Formós escrigué una breu biografia sobre ell (BPA s/s).

143. Luis Humbert escrivia poemes des de Lleida; posteriorment ho féu a *La Revista Blanca*. Però la seva popularitat li ve del fet de ser l'autor del fullet *Ortografía Fonética Racional*, un mètode d'escriptura que s'estengué en els anys vint i del qual eren partidaris mestres com Cano Ruiz i el grup Crisol de València, que en fou l'editor el 1925; igualment era utilitzada aquest tipus d'escriptura per autors com F. Salvochea i I. Puente.

Raduà (Alforja), Ignasi Robert (Colldejou), Josep Roig (Torroja), Benito Sardà (barbers, Tarragona), Joan Salvadó (Cornudella), Pere Segarra (Vallmoll), Josep Sillsat (Santa Bàrbara), Marc Torregrosa, Josep V. Valls (San Feliu de Codines), Camilo Vernet (Gratallops), J. Vives (Tarragona).

Seguint la tradició, en el diari abundaven els pseudònims: Eusebio Rodríguez, *el Manco* utilitzava el de Rafael Olmedo i Revive; J. García Oliver utilitzava el de Jean, El sovieta 303, Quempi; J. Torres Tribó, Sol de la Vida; Agustín Castellà, Agutella; Albano Rosell, Los de Laureano d'Oré i Germina Alba (amb aquest nom escrigué després la utopia *Al país de Macrobia*); Galileo, Galio, Héctor eren els de Formós Plaja. D'altres pseudònims eren: Anarquista núm. 80 (Espluga), Ángel de Fuego (Bellvei), Car-bun-Kler (T), Catilina (Vallmoll, Barcelona), Cosme Tayo (T), Qualquiera (Pla de Cabra), Duncan (la Selva), Epopeyo, Golondrina Roja, Helios, Isis sin velo (Solivella), Licurgo (T), Lisy (Espluga de Francolí), Luz de la Razón (Barberà), Punto Blanco, El Somatén Rojo (Bellmunt), Tiriqui o Tiriki (T), Trozki, Turquesita (Reus), Un albañil (Amposta), Un bolchevique (l'Arboç), Un convencido (Torredembarra), Un forastero (Sant Vicenç de Calders), Un obispo (Torredembarra), Un principiante (Marçà), Un ramblista (Barcelona), Uno de ellos (Poboleda). Uno de los que ven (Alcover), Uno que piensa poco (Flix). Cal destacar la quantitat d'articles signats per «El corresponsal» des dels pobles, cosa que fa suposar que ja tenien programat que se signessin determinats articles amb aquest nom.

Tant la capçalera com la resta del diari no tenien il·lustracions. Només algunes petites notes o algun entrefilet es destacava amb ornaments tipogràfics. A partir del número 8 (20/III/1920) les quatre columnes que presentava cadascuna de les pàgines estaven separades pel corondell: una línia fina vertical entre columnes. La capçalera canvià lleugerament a partir del número 25 (17/VII). Com succeí a *Acracia*, hi havia quatre números que inclogueren gravats (*Paso a la juventud*, *En pos del Ideal*, *¿En un país libre?*, *El fin del imperio capitalista*), tot i que en aquest cas no s'oferiren com a postals. El preu continuà sent de deu cèntims, i, de la mateixa manera, mantingueren un format semblant: 43,5 x 32,5 cm. A partir del número 24 (10/VII/1920) aparegué el peu d'impremta «Talleres Gráficos Gutenberg», mentre que en els anteriors hi deia «Talleres Gráficos de M. Bru»,¹⁴⁴ ubicats tots dos a la Rambla de Castelar, 14; suposem que es féu per qüestions comercials (a la 1a etapa havia figurat com «de Miguel Bou»). La redacció i l'administració eren a la Rambla de San Carlos, 13, 1r, que era

144. Miguel Bru i Ferrer constava com a regent dels tallers, en els quals també es realitzaven treballs comercials; en aquesta línia, s'imprimia *El Comercial*, òrgan de la Cambra de Comerç, o *La Antorcha*, òrgan de la Joventut Federal. El seu nom no apareix en els escrits de Formós ni en cap de les notícies sindicals dels diaris.

la seu del Centre d'Estudis Socials de Tarragona. En contra del que afirmava Virgili i Sanromà, la freqüència de sortida del diari fou constant en els vint-i-nou números que coneixem. Com era normal en aquells temps, el diari rebia la visita intermitent de la censura, i els seus redactors havien estat processats en alguna ocasió¹⁴⁵ (Rodolfo Arribas, E. Rodríguez, H. Plaja, etc.).

El diari no tenia servei de llibreria; únicament anunciava alguns fullets que havien anat editant a la impremta o que rebien de fora (dels quals parlarem seguidament), a més de dues postals: una, a tres tintes, amb l'al·legoria de l'Escola Moderna al costat de l'efígie de Ferrer i Guàrdia, i una altra amb els màrtirs de Chicago, que es venien a 0,50 i a 0,10 pessetes respectivament. Malgrat que deixà d'editar-se l'agost de 1920, l'any següent encara es publicà algun fulllet amb el segell editorial Fructidor, com veurem més endavant. Mantingué la secció «Correspondencia» des d'on enviava avisos a altres diaris; per exemple, a *Rebelión* de Cadis perquè envii una subscripció a José Contijoch (Ollés) i al *Comunista* de Saragossa per a Sebastián Civit (Nulles).

Desconeixem el tiratge que es feia de la publicació, però pel preu de la impressió es podria xifrar entre 3.000 i 4.000 exemplars; hi havia localitats, com Falset, en què es venien dos-cents exemplars. (n. 10, p. 3) gràcies al fet que el seu venedor ho vociferava pels carrers i els establiments. Els majors ingressos de què disposava provenien dels paquetares i, curiosament, arribà a tenir superàvit,¹⁴⁶ tot i tenir un nombre de vendes ínfimes a la capital. Per la informació que esgarrapem dels seus números, es difongué almenys per cent dotze pobles de la província: Aiguamúrcia, Alcanar, Alcover, Alforja, Alió, Amposta, l'Arboç, Ascó, Banyeres, Bellmunt, Bellvei, la Bisbal del Penedès, Blancafort, Bràfim, Cabra, Calafell, Comarruga, la Canonja, Capçanes, Castellet, el Catllar, la Sénia, Cervià, Clariana, Colldejou, Cornudella, el Creixell, Cunit, l'Espluga de Francolí, Falset, la Figuera, Flix, la Galera, Gadesa, Garcia d'Ebre, el Ginestar, Godall, Gratallops, la Guàrdia dels Prats, els Guiamets, la Gornal, Horta de Sant Joan, Juneda, Alió, Lleger, el Lloar, Llorenç, Marçà, el Masroig, la Masó, les Masuques, el Molar, els Monjos, Montbrió de la Marca, Móra d'Ebre, Móra la Nova, el Morell, Montblanc, Nulles, Ollers, el Papiolet, Perafort, Els Pesos, Picamoixons, el Pinell de Brai, Pira, el Pla de Cabra, les Pobles, Poboleda, el Pont d'Armentera, Porrera, Prades, Puigpelat, la Ràpita, Reus, la Riba, Roda de Barà, el Rourell, Salomó, San Carles de la Ràpita, Sant Marçal, Sant Vicenç de Calders,

145. A vegades amb motius difícils de justificar; com el procés a R. Arribas per la *intenció* que el jutge veié en l'expressió «fills de... veïna». O en una altra ocasió, el policia arribà a la impremta i assenyala un article concret signat i digué «aquest cal suprimir-lo per... no recordo què m'han dit».

146. Tenim balanços fins al número 10 (3/IV), en què constava l'augment del cost de la impressió: de 210 pessetes a 230. En els últims números adverteixen que el cost de cada exemplar, a causa de la pujada del paper, està superant el preu de venda: deu cèntims.

Sant Jaume dels Domenys, Santa Bàrbara, Santa Oliva, Sarral, la Secuita, la Selva del Camp, Seròs, la Serra d'Almos, Solivella, Tarragona, Tivissa, la Torre de l'Espanyol, Torrelletes, Torredembarra, Torroja, Uldecona, Ulldemolins, Vallclara, Vallmoll, Valls, el Vendrell, Vilabella, Vilallonga, Vilarrodona, Vila-seca, Vilaverd, la Vilella Alta, la Vilella Baixa i Vinebre. Es pot dir que estava arrelat a la terra. Encara que no constituïen un percentatge significatiu, també arribava a poblacions de fora: Albelda de Litera (Osca), Arbolí (Terol), Barcelona, Écija (Sevilla), Granja Escarpe (Lleida), Lleida, Mequinensa (Saragossa), Vilafranca del Penedès (Barcelona).

Una característica definitòria de la publicació era la primàcia sindical sobre la ideològica en les informacions que facilitava, a la qual cosa hi contribuïen les notícies provinents de diferents localitats. Com hem apuntat, això ho realitzava fonamentalment en seccions fixes en què destacaven les campanyes a favor de la constitució de sindicats únics i de la Federació Provincial. Per això se celebraren mítings: el diumenge 8 de febrer, a Alcover, amb Canela, Ribas i Gisbert de Reus i Abella, Plaja i Rodríguez de Tarragona; aquell mateix vespre, a Vilallonga, amb Ferrer, Plaja i Rodríguez; el dissabte 14 de febrer, a Torredembarra, amb Plaja; el 15 de març, a Tarragona, amb Rosario Dolcet, per a sastresses, modistes i sabateres; el 24 i 25 d'abril a Pira, Vinebre i la Torre de l'Espanyol, amb Arribas i Rodríguez; l'1 de maig; etc. Hi hagué llocs on es constituïren sindicats únics (Godall, Falset, Santa Bàrbara, el Vendrell, Valls, Vilallonga, etc.) i en altres llocs els sindicats s'adheriren a la CNT (Montblanc); també es constituí la Federació Comarcal del Delta de l'Ebre i la de Reus. Sense oblidar que hi havia locals clausurats, la majoria des del gener de 1920 (Bellvei, Calafell, Cornudella...), però també l'1 de maig es tancà el de Garcia d'Ebre i s'impedí que se celebressin actes (Garcia). Es denunciava al governador per no tornar els estatuts registrats a algunes localitats.

Com a reforç a l'activitat sindical, s'anunciava quines eren les empreses i els llocs en què s'estava en vaga perquè no hi acudissin treballadors d'altres localitats (Alcanar a les Salines, Cabra, Gratallops, Vallmoll, etc.) i es posaven a la picota els esquiroles (Bellmunt, etc.) i els patrons explotadors (Salvador Taní del Vendrell). Es posicionaren en contra de la politització i el tradicionalisme (jocs, baralles) d'algunes societats cooperatives (Gandesa, Solivella, etc.) i de les postures del republicanisme (la Figuera, Godall, Prades, etc.), els retrats dels quals presidien les cooperatives i de vegades n'eren els patrons. Fins i tot clamaven contra aquells que havien estat propagandistes del sindicat i després s'alineaven al costat dels privilegiats, cas de Joan Jordà (d'Ascó), i reiteradament contra els ja coneguts «grocs». Tampoc no s'oblidaren dels que estaven a societats i sindicats, cas de Jaume Cardiu (de Poboleda), i Francesc Robusté Rodés i Jaume Parés Amill (de Valls).

També feien campanya a favor dels presos provincials (signe d'una conflictivitat social més important), la més destacada de les quals fou la campanya provincial a favor de Queralt i Busquets, que emplenà pàgines i pàgines de lletra impresa. A la pre-

só de Pilats hi havia: B. Font (sortí al febrer), Queralt i Busquets (alliberats després del seu judici a l'abril), Antonio Fuentes (alliberat al juny), Francisco Rullo (sortí al març), Garnier i gent de Tivissa i Horta, més vuitanta presos portats de Barcelona. Intermitentment s'anaven succeint altres arrestos; per exemple el de Pere Montané, de Tivissa, a qui portaren al castell de Falset un parell de dies; al Vendrell, Pere Padró i Jaume Calvet estigueren arrestats des del 22 d'octubre 1919; el 8 de maig enviaren a Plaja a la Model de Barcelona; el 20 de maig hi havia setze¹⁴⁷ arrestats a Tarragona; al juny, García Oliver. Per això al final dels mítings es passava la safata (Cabra, Alcover, Juneda, San Mateu, la Selva del Camp, etc.) i el diari també creà una subscripció a favor dels presos, en la que figuraven les aportacions col·lectives i alguna d'individual (Pedro de la Sila de Vallmoll). A més, es realitzaren mítings expressos: el 4 d'abril a Reus, Montblanc, el Vendrell, Valls, Falset, Amposta i Tortosa; l'11 d'aquell mateix mes al teatre Modern de Tarragona, i uns dies més tard a Pira.

El to dels articles anava adquirint duresa a mesura que avançava el temps, i foren especialment violents en els mesos de maig i juny, dates en què Formós s'absentà de la direcció i en què destacaren en aquest sentit les firmes de Rafael Olmedo i de Revive («Razones y palos»), pseudònims tots dos d'Eusebio Rodríguez, i també la d'Isis sin velo, de Solivella. En aquestes notícies apareixia amb freqüència el sindicat groc la Cruz Amada, al qual s'associaven noms de patrons (Boada, Miró, Bonet..., que es reunien al Cafè Suís d'Eduard Grau), policies (Braulio Bolonio, cap a Tarragona), confidents sindicalistes a qui s'associa amb l'hampa (Tomàs Monguió, Vicente Coscolín, Reverté, Rocamora). Continuava sent partidari, en conjunt, de la Revolució Russa i de l'adhesió a la III Internacional, encara que ja apareixien alguns escrits discordants.¹⁴⁸

D'altra banda, s'inscrivien en el setmanari nombrosos articles adreçats a les dones. I, a més, des dels pobles se'n reclamava l'assistència als actes d'afirmació sindical (Santa Oliva, la Figuera, Tarragona, etc.) de manera que el tema de l'associació femenina fou el protagonista de diverses conferències, normalment impartides per Rosario Dolcet. (De vegades es jugava amb el símil associació-força-progrés per significar que les dones, les femelles, el sexe dèbil, eren més progressistes que els mascles,

147. El motiu va ser l'explosió d'un cartutx. El jutge els absolgué, però els retingué el governador. Catorze eren cambrers que estaven en vaga: Joaquim Balduch, Artur Bella, Emili Besora, Josep Borràs, Joan Borràs, Paulí Colet, Joan Dols, Francesc Ferré, Antoni Gràcia, Joan Hernández, Josep Jiménez, Ernest Jordà, Josep Marrasé, Sebastià Mestres i Jaume Oliva. I també Eusebio Rodríguez.

148. L'excepció més clara que cal ressenyar és l'article «Algo sobre el "Partido Comunista Español"», del llavors militant de la construcció Pere Sagarra, de Barcelona, publicat al número 24 (10/VII), davant l'aparició d'un manifest d'aquest partit a *España Nueva*; l'autor assenyalava el perill que comportava ja que era una organització que pretenia triomfar a les urnes, i a més advertia que el manifest esmentat carregava contra la CNT, a la qual titllava d'ineficax en la lluita.

els homes, en determinats llocs.) A Tarragona hi havia un grup de dones (no únicament les mullers) que anaven a veure periòdicament els presos.¹⁴⁹ En algun d'aquests articles —de Plaja— no es tractava només de reivindicar la companya al costat del company, sinó que es refutava que es considerés la dona un ser *inferior* pel fet que l'home la tractés d'aquesta manera («viu d'il·lusions, ja que se li nega viure de realitats», per això es refugia en la religió).

També foren importants les posicions latents contra l'Església, els seus representants («gent amb vestit negre», «per al corb de Pira») i els costums arrelats en molta gent dels pobles que es posicionava en contra de les inscripcions civils de criatures, unions, etc., tal com li succeí al company Salvador Domingo de Solivella o a Joaquim Llorens i Brígida Gibert a Falset, que al març tingueren una nena, l'Harmonia (els seus germans eren en Floreal i en Germinal), a la qual hagueren de tutelar Lola Muné i Adolf Gisbert; i el mateix va passar a Godall. En aquest sentit, s'informava de la constitució de grups de joves com Lucha y Amor de Solivella, el secretari del qual era Francisco Inglés, o d'un altre a l'Arbolí.

En tots els números es denunciava el costum del joc —prohibit— i es denunciaven les poblacions i els llocs on es permetia *timbar* (Alcover, Cornudella, Bellmunt, Ginestar, Sarral, Tarragona, Vilaverd, Vilarrodona, etc.), perquè causaven un greu perjudici a la joventut i les famílies. «Penseu en la vostra misèria i ignorància, deixeu d'anar al tapet verd, desterreu la il·lusió de fer-vos rics pel joc que us embruteix i us sublevareu al veure els vostres fills bruts i mal vestits. En lloc del joc, llegiu llibres, fullets i diaris per ser rics en intel·ligència, l'única riquesa veritable. D'aquesta manera desterrarem l'obscurantisme, els aventurers i la misèria d'aquest poble», escriu el corresponsal des de la Figuera, perquè d'aquesta manera s'accedirà a «una vida més moderna i de progrés», rebla el de Falset. I no diguem la vergonya que suposen els cafès de *cambreres* (l'Esplugu).

Pel que fa a Formós Plaja, la seva participació en el diari fou notòria. Sabem pel número 24 (10/VII) que n'era el director, per la qual cosa hem d'atribuir-li l'article editorial que sol aparèixer sense firma; a més, s'hi pot reconèixer el seu estil. A això, hem d'afegir-hi les contribucions fetes com a Formós Plaja, a més de les firmades per Galileo i Galio, pseudònims que ja havia emprat anteriorment en altres diaris; i incorporà la firma d'Héctor (que seguirà fent servir durant l'exili mexicà), sobretot per signar els articles escrits des de la presó, i fins i tot la de Galileo Héctor; possiblement també era seu el pseudònim de Golondrina Roja. Anaven a càrrec seu les seccions «Maremagnum» i «Notas Locales», que firmava amb qualsevol dels noms al·ludits.

ELS FULLETS

149. Aquests detalls es donaven en d'altres llocs. Per exemple, les dones de Gironella (Barcelona), per aquelles mateixes dates, enviaren 600 poms de flors i unes quantes lliures de pastissos a la Model barcelonina.

Abans de descriure els fullets que s'editaren l'any 1920, és convenient que ens aturem per aclarir els termes d'«edició», «impressió» i «reimpressió». Establim que l'edició és el conjunt d'exemplars d'una publicació impresos amb el mateix motlle; la impressió és el conjunt d'aquests exemplars que són produïts a la vegada, i la reimpressió és la impressió repetida d'una publicació sobre el mateix motlle o matriu de la primera impressió.¹⁵⁰ Dit això, el que succeïa sovint era que les editorials de l'època realitzaven reimpressions i no edicions noves, però aquest concepte no l'utilitzaven així que quedava consignat en l'obra com una nova edició (les editorials en l'actualitat, per qüestions comercials, duen a terme pràctiques similars). Sovint les incautacions i destruccions que patien les editorials eren el motiu principal per haver de refer la matriu i tornar a compondre o, des de l'aparició de les linotípies, l'exigència de compondre amb plom. Ens resulta molt difícil comprovar quan es tracta d'una edició nova o d'una reimpressió, per la qual cosa, per al present estudi, hem optat per regir-nos pel vocabulari de l'època.

El primer dels fullets que comentarem tractava un tema candent. L'escrigué Àngel Pestaña el febrer de 1920, abans de començar el seu viatge a la URSS, amb el títol: *El Terrorismo en Barcelona*; l'obra es trobava al carrer un mes després, al març, sota el segell editorial del Centre d'Estudis Socials de Tarragona. Formós elaborà una coberta atractiva, amb lletres espaioses i amb una gradació i un gramatge que ajuden a destacar la importància dels elements que la constitueixen; tot això enquadrat per dibuixos geomètrics col·locats simètricament. Suposem que per qüestions d'aprofitament del paper, el fullet tenia un format —22,5 x 15 cm— una mica més gran del que era habitual en aquest tipus d'obres, per la qual cosa resultava més esvelt. Tenia un preu de quinze cèntims. En el Cat-Ex li assignà una tirada de 10.000 exemplars, la qual cosa no resulta excessiva si tenim en compte que a la Biblioteca del Obrero de Sevilla n'hi van enviar 4.000, i que, a més, es tractava d'un autor conegut.

Les vicissituds de l'elaboració del text, pròpies d'aquella època, ens les narra Formós en l'aportació que féu per a *Historia de la CNT* (1968: 7). Pestaña pronuncià una conferència en un teatre de Tarragona; a la sortida es dirigiren a la CES a prendre un refrigeri en companyia d'una bona part de la militància i es trobaren també amb el corresponsal de *La Publicidad* de Barcelona, que havia vingut a cobrir l'acte. Aquest periodista s'acostà a dir-los que havia rebut un cable del seu director anunciant-li que aquell senyor no podia ser Pestaña, perquè aquest havia estat detingut a la frontera amb una maleta amb documents i diners. Enmig de la jocositat que provocà aquesta manifestació, compregueren que era un moment de perill així que sense que se'n adonés el corresponsal, portaren a Pestaña a una masia perquè s'hi amagués unes

150. Per a qüestions de lèxic bibliogràfic, vegeu *Reglas de Catalogación*. ed. revisada. Madrid, Dirección General del Libro, Archivos y Bibliotecas, 1995, en l'Apèndix IX, *Glosario*, p. 563-601. O bé, Martínez de Sousa, José: *Diccionario de bibliología*, Madrid, Fundación Germán Sánchez Ruipérez, 1993.

setmanes, durant les quals redactà el fullet al·ludit per indicació de Formós. Quan acabà, es disfressà de pagès i carregat amb un cistell d'ous i un parell de pollastres van agafar el tren a Tarragona i arribaren a Barcelona¹⁵¹ sense patir majors contratemps.

No són gaires els estudis que assenyalen l'existència d'aquest fullet i, els qui ho fan, no informen que fou editat pel Centre d'Estudis Socials tarragonins.¹⁵² El text presenta un argument central: el Parlament ha identificat terrorisme i sindicalisme, la qual cosa porta a dir a Pestaña que «si això no causés dolors i mals faria riure als que de prop mirem el problema i patim les conseqüències de les seves incomprendions»; «el [terrorisme] no ha nascut als mitjans socials ni s'alleta i sosté en el seu suc». Opinions semblants mostrà Pestaña en els articles publicats a *Fructidor*, que contrasten amb les que mantingué en anys posteriors, en especial quan s'allunyà dels mitjans sindicals cenetistes.

Tornant als fullets que sortiren de la impremta Gutenberg, en trobem un altre que tractava el mateix tema que l'anterior: *El terror blanco en Barcelona*, d'Antonio Amador, el qual en el Cat-Ex quedà recollit amb el títol *La represión en Barcelona* i, se li assignava la xifra de 10.000 exemplars venuts.¹⁵³ En els llistats d'obres que estaven a la venda el 1921 ja no apareixien cap d'aquests dos títols. Tampoc figuraven en els catàlegs posteriors de Vértice. Tampoc apareixia l'obra *El comunismo en Méjico. En tierras de Zapata*,¹⁵⁴ que es publicà l'agost de 1920 al preu de cinc cèntims, ja que només tenia dotze pàgines; en el Cat-Ex se li adjudiquen diverses edicions, fins arribar als 60.000 exemplars, dada que ens porta a pensar que s'intercanvià amb grups

151. «Discretament vaig acompanyar-lo fins a la ciutat comtal, i a l'estació de Sants, Martín Barrera ens esperava, al qual amb gran discreció seguirem fins a un pis del carrer de Tallers, on estava amagat Seguí, i en el que vam poder sopar tranquil·lament. (Crec que la casa era en la que vivia una vella i bona companya a la qual anomenàvem Francisca). Als pocs dies, Pestaña sortia cap a Rússia a complir l'encàrrec del Congrés de la Comèdia». Per part nostra, sabem efectivament que era el pis on vivia Francisca Saperas (1851-1933) i les seves filles Salut i Maria, arribades d'Amèrica.

152. X. Tusell i G. García Queipo de Llano en recullen l'existència, encara que afirmen que l'exemplar que coneixen, facilitat per J. Termes, no tenia peu d'impremta (PESTAÑA, A., *Terrorismo en Barcelona. Memorias inéditas*, p. 36). El 1978, l'editorial Calamus Scriptorius el reproduí juntament amb *El Sindicalismo en Cataluña*, de Pestaña-Seguí. El citava A. Bar (1981) a la bibliografia.

153. L'única referència del fullet que hem trobat en fonts directes ha estat a *Fructidor*, n. 15 (8/V/1920), que s'anunciava sota el títol de *La banda negra en Barcelona*. F. Madrid el cità el 1932 en el seu llibre *Ocho meses y un día en el Gobierno Civil de Barcelona*, p. 11-122.

154. Sabem que la relació de Formós Plaja amb Mèxic fou primerenca i que resultarà duradora: el 1910 rebia *Regeneración* a Palamós; el 1915 estava subscript a *Reivindicación*; el 1922 féu una edició especial de 10.000 exemplars del fullet *El Sindicalismo* per enviar-lo al Sindicat de Forners de Veracruz, Mèxic; el 1940 arribà per casualitat a les seves costes i romangué al país trenta-set anys.

de Mèxic, tal com es féu dos anys després amb el fullet *Sindicalismo*. Tant de l'obra d'Amador com d'*El comunismo* no ens n'ha arribat cap exemplar.

Encara que la publicació del fullet de José Gardeñas, *Escenas del terror* fou una mica posterior, l'inclouem aquí perquè entronca amb la temàtica repressiva; és fàcil que veiés la llum quan la família Plaja-Paredes ja es trobava a Barcelona i que s'edités sota el segell de Vértice. En el Cat-Ex li assignà una edició de 5.000 exemplars. És probable que Formós es trobés amb l'autor del fullet en els viatges que realitzava a Barcelona, ja que es dedicava a la venda de premsa llibertària pels carrers; també és probable que haguessin coincidit alguna vegada a la presó Model, ja que se significà en les accions contra els sindicats del Libre, fet pel qual fou detingut moltes vegades. Gran amic de Seguí, se sumà en els anys posteriors a les posicions més sindicalistes de Pestaña i Peiró i signà els manifestos que des de la presó es publicaren en els diaris llibertaris durant la dictadura primorriverista. Malgrat aquest historial militant, el final de Gardeñas fou un dels més tràgics de l'anarcosindicalisme espanyol.¹⁵⁵

Paral·lelament a aquestes obres, lligades a projectes sindicals, veiem que continuaven sortint a la llum les de la Biblioteca Acracia, que tenia l'adreça al carrer Santo Domingo, 16, 1r, 1a, és a dir, a l'habitatge de la família Plaja-Paredes. Així figurava ja en *Los Crímenes de Chicago 1887*, sense mencionar l'autor ni guardar cap número d'ordre. El format era petit: 15,5 x 10,5 cm, tenia trenta-dues pàgines i una coberta de paper foli. En el Cat-Ex s'indicava que se'n realitzaren divuit edicions de 10.000 exemplars i tres de 25.000, és a dir, un total de 255.000 exemplars. No hem d'estranyar-nos per aquesta xifra, encara que no la puguem confirmar, perquè hem de tenir en compte que aquest era un assumpte al qual la premsa anarcosindicalista¹⁵⁶ hi recorria cada any quan s'acostava el Primer de Maig; el succés es commemorava inter-

155. Nascut a Camarasa o a Monistrol, fou expulsat del poble per la Guàrdia Civil i viatjà per França i Amèrica. Cap a 1919 estava a Barcelona, on s'uní a la lluita cenetista. El 1931 escrigué un article a *ASO*, en què anunciava que «torno després de 8 anys», signat amb el pseudònim Diógenes; en els anys següents aparegué la seva firma en *Cultura Obrera* de Palma de Mallorca, 1931-1932, i a *Despertar* de Dalt (Girona), 1934. Després la seva actuació es tornà més fosca i fou empresonat per delictes comuns; alliberat el juliol de 1936, s'incorporà a les barricades, però en una confiscació s'aproprià d'unes joies i fou afusellat amb el consentiment de la mateixa CNT. D'ell en parlaren a les seves memòries: J. Ferrer, G. Oliver, i Flors. Vegeu Íñiguez (1998: 287).

156. Encara avui pot apreciar-se aquest fenomen. Tenen un monument en el cementiri de Chicago on foren enterrats, conegut com a The Haymarket Martyrs Monument, amb una llegenda esculpida que jalona intermitentment les publicacions llibertàries: «The day will come when our silence will be more powerfull than the voices are throttling today». Al seu costat s'han enterrat altres anarquistes destacats: Harry Kelly, Boris Yelensky, Esther Dolgoff, Joe Hill, etc. Una semblança d'aquests fets la trobem en el fullet que publicà l'Illinois Labor History Society el 1994: *The day will come... Stories of the Haymarket and the Men and Women Buried Alongside the Monument*.

nacionalment i, en el seu moment, va suposar l'inici en el moviment llibertari d'una plèiade de militants en el món occidental.

En realitat, el que es presentava en aquestes edicions era un extracte de l'obra de Ricardo Mella: *La Tragedia de Chicago*,¹⁵⁷ referida als assassinats dels anarquistes en aquesta ciutat, amb unes addicions sobre judicis posteriors de personalitats nord-americanes, i unes il·lustracions amb els retrats dels implicats; ja hem vist que *Fructidor* edità una làmina amb aquests retrats. A Vértice, de Barcelona, el publicaren amb el nom de l'autor, sota el títol: *Crimen de Chicago*, encara que hi ha alguna llista de propaganda (*Solidaridad Obrera*, n. 58, 9/XII/1930) que l'anunciava amb el nom *Los mártires de Chicago*. Aquesta mateixa llista incloïa una versió íntegra (de la qual no hem localitzat exemplars), al preu de cinquanta cèntims, que no apareix en cap altre catàleg editorial.

Un altre dels assajos presentats per Mella en el Segon Certamen Socialista fou *Organización, Agitación y Revolución*, que edità per separat Biblioteca Acracia el 1922, vint-i-quatre pàgines al preu de vint cèntims, amb la coberta de paper ceba. En el Cat-Ex no s'incloué, però apareixia en els catàlegs de Vértice; l'exemplar que hem localitzat era d'Acracia. L'obra fou editada en els anys trenta per Tierra y Libertad diverses vegades. Acaben l'edició de contribucions de Mella en el Segon Certamen amb *La Nueva Utopía*, a la qual en el Cat-Ex se li assignen tres edicions de 5.000 exemplars; el text ocupava les pàgines 167-193 de l'edició del Certamen realitzada el 1927. Fou precisament en les llistes d'aquests anys en què la trobarem anunciada perquè desaparegué dels catàlegs posteriors a 1931.

En aquelles dates, la família Plaja-Paredes inicià l'edició a Tarragona d'obres de Sébastien Faure (1857-1942),¹⁵⁸ que també es dedicava a tasques impressores al barri parisenc de La Roquette, rue Pixérecourt, on regentava l'Imprimerie La Fraternelle. El

157. L'obra fou presentada al Segon Certamen Socialista [llibertari], que en l'edició de Vértice ocupà les p. 325-393; l'Editorial Sempere de València el recollí dins de *Cuestiones Sociales*, p. 179-278. Fou publicada de forma abreujada el 1916 per Tierra y Libertad a un preu de quinze cèntims i per Salud y Fuerza vers el 1920.

158. Pedagog, escriptor i orador, creà l'escola La Ruche (1904-1917), que se servia del material didàctic i de la impremta heretada de Paul Robin. Fundà *Le Libertaire* el 1895 amb Louise Michel. Regentà la impremta La Fraternelle en els anys vint i trenta; també col·laborant en aquells anys amb el grup de *La Revue Internationale Anarchiste* (del qual Formós rep ajuda econòmica en una ocasió). Encara que el seu major mèrit, pel que fa a l'anarquisme, consistí a impulsar l'*Encyclopedie Anarchiste*, la primera part de la qual —l'enciclopèdia— s'edità entre 1926 i 1935 a París. El 1936 vingué a Espanya a veure els èxits de la revolució llibertària. (Sobre la seva figura, vegeu el n. 15 de *Cahiers de Pensée et Action*, Brussel·les: *La vie et l'oeuvre de S. Faure*. Un estudi actual: LEWIN, R., *Sébastien Faure et La Ruche*, Maine et Loise, L'Education Libertaire, 1989.)

treball d'edició realitzat a Tarragona de l'obra de Faure fou bastant pioner a Espanya tant pel que feia a l'edició dels fullets com dels llibres d'aquest autor. Fou Faure qui donà expressió a un dels pensaments elementals de l'anarquisme: «El principi d'Autoritat, vet aquí el Mal. El principi de Llibertat, vet aquí el Remei». Per altra banda, cal destacar que, malgrat l'extensa i voluminosa difusió de Faure a Espanya, el Palau el desconeixia totalment; i el CGLE-I només recollí l'edició que féu Sempere de València el 1901 d'*El dolor universal*. Tampoc tingué massa fortuna aquest autor amb les biografies, ja que no en trobem cap fins la que escrigué Jeanne Humbert, el 1949, no obstant això, la seva obra continua estudiant-se en l'actualitat. Formós, durant l'exili mexicà, aconseguí reunir setze obres de l'autor francès (integrades en la donació a la Biblioteca Pública Arús).

L'obra amb la qual la família Plaja-Paredes inicià l'edició de textos de Faure fou *Contestación a una creiente*, un dels fullets que encarregà el Comitè Regional i els Grups Anarquistes com a suport per a les seves gires de propaganda el 1918-1919. S'havia publicat a Biblioteca Acción, socialista, el 1910, encara que no sabem qui en fou el traductor, i a Tierra y Libertad el 1916; en el Cat-Ex assegurà que se'n feren vint-i-dues edicions de 10.000 exemplars i cinc de 25.000, el que feia un total de 335.000. Aquests textos destinats a la difusió massiva en dates primerenques ens han arribat en comptades ocasions. L'únic exemplar que hem localitzat es troba a la FPI, presenta la particularitat que el seu segell editorial és Biblioteca Fructidor, 1921, quan ja no existia aquest òrgan; la coberta s'elaborà amb una pàgina del mateix quadernet i el cos de lletra era petit. Edicions posteriors són les de Vértice, cap a 1927; Tierra y Libertad el 1931 i 1936; i a la d'Estudis, de València, dins la col·lecció Los Pensadores, n. 4.

La segona obra que presentem de l'orador francès és *Los crímenes de Dios*, un text traduït per José Prat durant la seva estada a Buenos Aires i editat el 1897 pel Grup Los Ácratas (el que més endavant fa Zucarelli); després la publicà a Reus la Llibreria J. Vives en la col·lecció Archivo Social cap a final de segle, seguit per la Biblioteca Juventud Libertaria de Barcelona el 1903, per Salud y Fuerza el 1913, i per Tierra y Libertad el 1919. L'edició que coneixem de la família Plaja-Paredes pertany a Vértice, per tant a l'època de Barcelona, amb una presentació tipogràfica que suprimia tot guarniment, tant a la coberta com a l'interior, però sabem que a Tarragona també la van publicar i que l'oferien a un preu de quinze cèntims. En el Cat-Ex es xifren les tirades en quinze edicions de 10.000 exemplars i cinc de 20.000 exemplars, amb un total de 250.000 exemplars.

A. Junco (1976: 637) ens facilità la notícia de la publicació del fullet *Las doce pruebas de la inexistencia de Dios*, també de S. Faure, del qual tenim evidència en alguna de les reimpressions de Vértice. Es tractava d'una obra traduïda per Ángel Pestaña i editada per primera vegada a Tierra y Libertad el 1916 en trenta-dues pàgines. Si haguessin existit els drets d'autor durant l'anarquisme, no hi ha dubte que Faure hau-

ria estat un dels més beneficiats al nostre país. Successivament foren Acracia, Vértice, Estudios i La Revista Blanca, les editorials llibertàries que imprimiren el fullet, i totes en feren diverses edicions; a més s'hi han d'afegir les realitzades en castellà per Llibreria Internacional de París el 1927. No podem calcular-ho amb exactitud, però sense tenir en compte les dades que proporcionava Plaja, que eren molt exagerades, podríem xifrar la distribució a Espanya d'aquest fullet entre 1917 i 1939 al voltant dels 300.000 exemplars.¹⁵⁹ En l'exemplar que coneixem de Vértice figura la xifra «10 milers», cosa força infreqüent en aquest tipus d'editorial, ja que no solien facilitar gaires dades; la coberta era d'una simetria perfecta i col·locaren el text dins d'un marc rectangular d'entrellaçats amb petites rosasses a les cantonades.

Sens dubte, aquest text era el que utilitzaven en els pobles de Tarragona per a la propaganda de matís anticlerical. Al número 3 de la segona època d'Acracia (10/II/1923) parlaven del capellà de Sant Jaume dels Domenys, que devia ser incansable i que arremetia des del púlpit contra aquestes campanyes anarquistes, dient que ell podia anteposar vint-i-quatre proves a les dotze que aquests propagaven; a la qual cosa li contestaven amb l'aplom que els donava Faure: («...aquí us esperem perquè ens demostreu que el Déu inquisidor, prevaricador i implacable que permet que uns rebentín de farts i altres morin en la indignència, existeix»).

Citem un últim fullet dels publicats a Tarragona, es tracta de *La peste religiosa*, de Juan (sic) Most,¹⁶⁰ una altra de les clàssiques obres anticlericals de la cultura anarquista, introduïda a principis de segle al nostre país per la col·lecció de la Biblioteca Juventud Libertaria el 1903 amb una traducció de Ross (prèviament havia estat publicada a Buenos Aires el 1899); Salud y Fuerza l'edità el 1913 i el 1923; Tierra y Libertad el 1915, 1920, 1936...; després s'estengué a moltes editorials: La Revista Blanca i Estudios... Vértice la venia a quinze cèntims, amb setze pàgines; en el Cat-Ex constaven 120.000 exemplars venuts.

159. En Cat-Ex Formós assegurà que se'n van vendre 620.000 exemplars: trenta-dues edicions de 10.000 exemplars. i 10 de 20.000 exemplars. De La Revista Blanca hem trobat fins a la 8.ª ed., realitzada en 1936. De Tierra y Libertad, ja en 1920 imprimeix la 4.º edició i segueix fent-ho en 1936, encara que després d'el parèntesi de la dictadura de Primo de Rivera ja no consigna nombre d'edició.

160. JOHAN MOST (1846-1906), austríac, fou un dels diversos parlamentaris radicals que en l'últim terç del segle XIX es decidiren per les idees antiautoritàries. La seva extensa labor llibertària quedà reflectida a *Die Freiheit*, publicació que s'inicià a Londres el 1879 i que continuà a Nova York, arribant als 25 anys de vida. Es distingí per ser una peça clau en l'orientació anarquista del moviment immigrant als EUA, sobretot de l'alemany, a finals del segle XIX. (Vegeu R. Rocker (1926) i les referències de E. Goldman (1996).)

6.2. El Centre d'Estudis Socials (CES)

Formós Plaja en els seus diversos relats, especialment en el referit a *Etapas de la CNT en Tarragona* (1968: 5), ens manifestava que la creació de la CES es realitzà per introduir l'anarquisme i l'anarcosindicalisme a la ciutat i irradiar-ne la influència a la Federació Obrera, que es mostrava reticent a acceptar els mètodes d'organització i lluita sindical de la CNT. Era, doncs, el braç ideològic i cultural de l'anarquisme a la ciutat, una vegada que ja havia estat expandit l'anarcosindicalisme a la resta de poblacions de la província. El CES tenia la seu a la Rambla de San Carlos, 13, 1r, no massa lluny de la impremta ni de la mateixa Federació Obrera, que s'ubicava al número 11. Era un centre «la labor d'atracció del qual cap a la nostra òrbita ideal va donar òptims fruits», que aconseguí reunir al seu voltant un bon nombre de persones, especialment joves, amb una continuïtat ideològica que romangué al llarg del temps en altres localitats. Aquestes característiques feien que el governador no s'oblidés del Centre, el qual de vegades havia rebut la visita de la policia pistola en mà.

La majoria dels integrants del Centre provenien del grup de treball autòcton que s'havia anat formant des de 1917, més les incorporacions successives que es produïren al voltant de la impremta, de manera que es trobaven a Tarragona per circumstàncies molt disperses. Estigueren vinculats al CES alguns militants dels quals ja hem parlat (Felipe Alaiz, enviat per Seguí, que constituïa un dels focus principals) i d'altres que presentem tot seguit: Josep Cinca (Sinca),¹⁶¹ de Manresa, que arribà fugint de la Guàrdia Civil i aprengué l'ofici de maquinista treballant a Gutenberg, fins que fou represaliat el 1921; se n'anà a l'Arboç i després a Sabadell; Pau Porta,¹⁶² el dibuixant Ramon Segarra Vaqué, que ja feia anys que era a Tarragona; l'administrador

161. Josep Cinca Vilagener (-1963). A Sabadell figurava en la redacció de *Superación* i col·laborà amb Plaja entre 1925 i 1927 (Crisol). Assistí al Congrés de 1931. En l'exili francès, en què estigué amb la seva companya Montserrat i el fill de tots dos, Crisol, patí moltes penalitats en els camps alemanys i li quedà la salut molt deteriorada. El 1946 reinicià la correspondència amb la família Plaja-Paredes des de la seva residència en Salindres, França (BPA, s/l), on morí. (A *Espoir*, Tolosa [15/X/1963], aparegué la seva necrològica. S. Tavera [2000: 384-385] s'ocupà de la seva biografia.)

162. P. PORTA emigrà a finals dels anys vint a Argentina; allà fou detingut a Rosario el setembre de 1930 arran del cop d'Estat d'Uriburu; com molts altres hagué de repatriar-se (F. Quesada [1974: 106]). Tornà a Barcelona (*El Luchador*, 17/VII/1931); el febrer de 1933 figurava entre els integrants del consell d'administració dels Talleres Gráficos de *Solidaridad Obrera*, al costat de Costas i J. Hernández. Posteriorment s'establí de llibreter a Puigcerdà; des d'allà mantingué relacions comercials amb l'editorial Vértice. Durant la guerra fou un actiu col·laborador del CENU en la creació d'escoles a la zona. Exiliat a França, mantingué una relació epistolar amb la família Plaja-Paredes (BPA s/l).

del Centre, Francesc Ferré; el forner Joan Callau,¹⁶³ que després anà a l'Espluga de Francolí, i allà, el juliol de 1936, decidí donar el forn que regentava a la Col·lectivitat local (*Soli-B*, n. 1431, 13/XI/1936); el mateix Formós, i alguns militants més de la ciutat com Josep Vivas, curiós personatge al qual Plaja definí (*Biografías menores*, BPA. s/s) «més que actiu militant, actiu *dilettanti*»; va conèixer l'època de Montjuïc i pràcticament va desaparèixer des d'aleshores fins que es deixà veure a Tarragona cap al 1920; allà morí el 1932, després d'haver estat empresonat en alguna ocasió, malgrat les precaucions que prenia. Plaja acabava la semblança d'aquest personatge amb una frase molt del seu estil: «Va morir sense deixar empremtes familiars. Però va deixar alguns diners a la seva dona». També es trobava en el grup el picapedrer Serafi Castelló Pena (1893-1943), que anys després regentà una llibreria a Valls i el 1928 formà part del Comitè Nacional de la CNT juntament amb Formós, després intervingué en la fundació d'*Acción Sindical*, però ja tenia la salut tocada i morí en els primers anys d'exili francès. Podem situar la creació del CES en la segona meitat de 1919 o a principis de 1920, ja que les primeres notícies sobre la seva existència provenen de la segona època de *Fructidor*.

Algun d'aquests homes tornà a la zona tarragonina anys després. És el cas de José Torres Tribó (1889-1940), de la mateixa edat que Formós. Era un mestre nacional que s'interessà per l'ensenyament racionalista i, amb el temps, passà a formar part del consell de l'Escola Natura; també regentà l'escola de l'Ateneu de la Sagrera i, després, fundà la seva pròpia escola al Guinardó entre 1932 i 1936. Precisament el seu títol oficial de mestre fou utilitzat pels Sindicats per solucionar qüestions legals (igual com passà amb altres mestres de la Normal: M. Campuzano, Dantón Canut, P. Navarro, etc.). Pacifista, antimilitarista, no bevia ni fumava i adoptà un pseudònim significatiu: Sol de la Vida, amb el qual escrigué articles periodístics i contes. Des que la Biblioteca Acracia li edità el conte *Aurorita, cuento infantil*, signat amb el pseudònim al·ludit (Tarragona, 1922), mantingué una relació d'amistat amb la família Plaja-Paredes. Així mateix: *La Redención de Pierrot*; *La loca vida, drama en tres actos*; *El Ídolo*, números 8, 10 i 20, respectivament, de *La Novela Social* (Sabadell, Ed. Crisol, 1926);¹⁶⁴ obres que no recolliren els qui realitzaren els seus apunts biogràfics. A partir de juliol de 1936 tornà a les terres tarragonines, i recorregué les col·lectivitats de Valls,

163. CALLAU, al costat de Maria Gené compartí exili mexicà amb la família Plaja-Paredes, encara que estaven a Torreón (lloc on també residia Josep Rosell). Entre 1957-1975 mantingueren correspondència i intercanvi de publicacions. Joan, durant l'etapa tarragonina, havia considerat Formós com el seu professor, però en aquells moments era Formós qui recorria a Joan per demanar-li la recepta per elaborar pa integral (BPA. R 4.1.61b).

164. Encara que la seva obra més coneguda i original és *Elogi de la Mentida*, Barcelona, Ed. Mediterrània, 1928 (que Vértice distribuïa). Escrigué obres de teatre i contes per utilitzar-los en les seves escoles. (Sobre ell vegeu P. Solà [1980: 148-156]; no cita les edicions d'Acracia i Crisol)

Móra d'Ebre, Falset i el Masroig per ajudar en tasques administratives i educatives, i per escriure en el seu òrgan *Acción Sindical*, Valls (A. Gavalda, 1985). Li prengueren la vida a Mathausen-Gussen el 1940.

Un altre personatge molt unit a aquest grup fou el militant barceloní Jaume R[osquillas] Magriñà¹⁶⁵ arribat a Tarragona per participar en actes de propaganda; passà temporades a casa de la família Plaja-Paredes i allà s'uní amb Adelaida Bou. Mantingueren el contacte durant les estades a Barcelona i a Mèxic, però Magriñà s'inclinà cap a posicions revisionistes i arribà a simpatitzar amb les negociacions d'allò que s'anomenava *cinco-puntismo* i a partir de llavors els escrits de Formós presentaren obertament l'opinió que s'havien anat formant els últims anys sobre ell, des que es convertí en empresari de la construcció, i d'Adelaida, que regentava un taller de costura propi.

Les activitats principals del CES eren la celebració de conferències i l'edició de fullets com a mitjà d'irradiació exterior, però feien altres activitats per preparar els integrants del Centre; d'aquí les reunions periòdiques organitzades per programar la seva marxa i la realització de cursos de lectures comentades, la discussió i l'estudi dels problemes socials que tenien lloc diàriament des de les nou del vespre fins a les dotze de la nit (*Fructidor*, n. 7, 13/III/1920). No tenim notícia que es fessin sortides al camp o a la platja els caps de setmana, tal com fou costum uns anys després en els grups d'afinitat; clar que el CES no podem considerar-lo pròpiament com a tal. Dins de les modalitats que utilitzà per finançar-se, es trobaven les rifes,¹⁶⁶ un mètode que llavors s'utilitzava força.

Plaja pronuncià alguna de les conferències que es feren, per exemple la que pronuncià el 10 de novembre de 1920, sota el títol «La dona i la revolució» (*Los Galeotes*, n. 6, 12/III/1921). Com que volien atreure el gran públic, contactaven amb personatges coneguts de l'àmbit regional i nacional, algun dels quals accedia a intervenir; un dels més destacats fou Eugeni d'Ors. Per a aquestes ocasions llogaven les sales

165. Pel que sembla no li agradava la sonoritat del seu primer cognom i va reduir-lo a la lletra inicial, segons aportà Germán Plaja; a vegades utilitzà el pseudònim Rosma. Tingué una actuació destacada a la CNT de Catalunya durant la II República. Formós informà en els escrits sobre Magriñà de la seva condició de maçó i que era molt probable que Adelaida també ho fos.

166. S'oferien gravats artístics i obres de diversos toms o col·leccions de revistes, totes de contingut social, l'elevat preu de les quals les deixava fora de l'abast individual. Però també podien ser objectes útils, com una estilogràfica (*Los Galeotes*, n. 4). El preu de les butlletes oscil·la entre 10 i 25 cèntims. Formós afirmava que E. Carbó inserí a *La Guerra Social*, de València, aquest entrefilet: «RIFA IMPORTANT: Company, adquireix una butlleta per a aquesta rifa que consisteix en: Un llibre de gran importància per conèixer els teus drets com ésser humà... I una pistola per defensar-los. Una butlleta val 50 cts.» (PLAJA, H., *Eusebio Carbó Carbó*, p. 20 [BPA. R 1.4-75]).

amb més capacitat de la ciutat; per aquest cas concret, fou Formós l'encarregat de fer les gestions. Per això, es desplaçà a Barcelona i avisà a Seguí perquè l'acompanyés; en l'entrevista que mantingueren amb d'Ors, davant la perplexitat dels dos interlocutors cenetistes que sortiren del compromís com pogueren, l'escriptor plantejà la possibilitat que la CNT es decidís a intervenir en política i a tenir representants en les Corts. (Segons Plaja,¹⁶⁷ tenia intenció d'obtenir una acta de diputat pel districte Valls-Montblanc). D'Ors va dissertar en aquesta ocasió sobre «Les Pedres Blaves de Tarragona»; la xerrada va tenir lloc al teatre Modern (Tauró), com acostumava a fer-se en les grans ocasions. Després de la conferència, i en presència de Rodrigo Soriano, que havia vingut a escoltar-la per informar en *España Nueva*, va tornar a plantejar una altra vegada la qüestió, amb la qual cosa, segons Formós (1957: 1bis), «van decidir deixar de banda tota col·laboració amb gent com aquesta que no buscava la felicitat del poble, sinó seguir vivint d'aquesta, o a càrrec d'aquesta».

No tenim notícia que en el CES s'organitzessin sessions de teatre, i és força estrany perquè era un mitjà molt utilitzat en els ambients anarquistes des de finals del segle XIX, tant com a entreteniment, com per educació i propaganda. Era un dels fronts en els quals es plantava cara a l'Església (que també tenia teatre i cors per a les vetllades dominicals). Les reunions de les famílies els diumenges a la tarda proporcionaven cohesió al moviment; i s'hi alternaven les conferències i discussions amb els coneguts monòlegs o les obres preparades per grups d'aficionats.

6.3 *Expansió sindical i anarquista*

La propaganda realitzada en els tres anys anteriors donà els fruits el 1920. La màxima expressió de l'assentament anarcosindicalista a la zona és la celebració del Primer Congrés Obrer Provincial durant els dies 11 (diumenge), 12 i 13 d'abril a Tarragona; hi estigueren presents cent vint-i-tres entitats, amb uns 40.000 afiliats, representades per noranta-cinc delegats provinents de cinquanta-quatre localitats; i a més cal sumar l'adhesió expressada per dotze localitats més, representant més de 5.000 persones. Formós Plaja hi assistí com a representant de *Fructidor*; en les cròniques destacava

167. També J. Viadiu a «La C.N.T. y los políticos», a *Solidaridad Obrera* de París, n. 749 (30/VII/1959), es referí a l'intent d'Eugeni d'Ors de congraciarse amb els llibertaris a través de la cultura; cosa que no li sortí bé i que deixà al descobert «la insolència i egolatria» d'aquest home. D'Ors, després de la mort del seu protector Prat de la Riba el 1917, hagué de sortir de les institucions de la Mancomunitat. La simpatia que mostrà cap a Primo de Rivera fou posterior a aquests contactes amb la CNT; s'autoexilià durant la II República i tornà a Espanya el 1936. S'instal·là a Pamplona; i publicà novament el *Glosario* al diari *Arriba Espanya*. Al costat de Carner, encapçalà el Noucentisme, moviment que intentà un acostament entre intel·lectuals i polítics, al qual s'incorporà una part del moviment catòlic, que estava en voga en els anys vint. (Vegeu *Enciclopedia del Nacionalismo*, Madrid, Tecnos, 1997.)

«el grau de cultura, l'equanimitat, l'alta de mires i la bona voluntat dels congressistes» que són presents. En aquest congrés s'acordà l'organització en sindicats únics, i, alhora, aquests organitzats en comarcals, també s'acordà l'ingrés en la Confederació Regional del Treball de Catalunya adherida a la Confederació Nacional, i l'adhesió a la Internacional de Moscou; la constitució del Comitè de Relacions Provincial de les Comarcals; el reconeixement de *Fructidor* com l'òrgan de l'Organització Obrera de Tarragona; el combat contra l'esquirolatge, i l'anunci que ningú vagi a treballar als talls boicotejats; la prohibició del joc en els locals sindicals i l'encoratjament de contactar amb pobles veïns. (En l'annex final presentem un extracte de les actes.)

Contrària a la desorganització que estava patint CNT en altres llocs de Catalunya, en especial a Barcelona, la província de Tarragona constituí sindicats únics o s'adheriren a altres sindicats de la CNT ja existents. Els actes per celebrar el Primer de Maig eren nombrosos (manifestacions, mítings, conferències...) i en alguns pobles s'aconseguí per primera vegada despertar la consciència de classe (el Molà) i es recaptaren importants quantitats de diners a favor dels presos. En aquells moments, *Fructidor* donà una xifra de 50.000 afiliats a la província, «d'aquesta Tarragona que rejoveneix». Aquell any es constituïren, entre d'altres: el SUT a Amposta, Bellmunt, Falset, Godall, Lleger, Reus, Santa Bàrbara, Tarragona, el Vendrell, Vilaverd, Vilallonga; es produïren, igualment, ingressos de societats en els sindicats únics de treballadors (SUT) ja constituïts, com la d'Oficials Paletes d'Amposta; a més d'adhesions a sindicats de la CNT, com a Montblanc. Tot això sense oblidar els SUT ja existents, entre d'altres: l'Arboç, Ascó, la Bisbal del Penedès, Blancafort, Colldejou, Creixell, l'Espluga de Francolí, Gandesa, Garcia d'Ebre, el Ginestar, Gratallops, Juneda, Llorenç del Penedès, Marçà, el Molà, Montblanc, el Pinell de Brai, Pira, Poboleda, Santa Bàrbara, la Selva, Seròs, Solivella, la Torre de l'Espanyol, Valls, Vilallonga, Vilarrodona, Vinebre, etc.¹⁶⁸ Al març, també es constituí la Federació Comarcal del Delta de l'Ebre (Amposta [seu], Godall, Santa Bàrbara, la Sénia, la Galera, Alcanar i altres pobles) i la de Reus, que s'uniren a les del Vendrell, Montblanc, l'Alt i Baix Priorat (Falset) i Valls.¹⁶⁹ Tot això sense oblidar que continuava existint l'organització en altres localitats, amb el nom de societats agrícoles o de socors mutus.

Una menció especial mereixen les localitats de Reus i Tarragona. Fins ara, en tots dos casos, les societats que havien assistit als congressos de la CNT (1918 i 1919) no ho feren com a entitats anarcosindicalistes, sinó que més aviat s'allunyaven de l'ideari d'aquesta central sindical. A Tarragona les societats o seccions més afins a l'anarcosindicalisme eren les de cambrers, que comptaven amb militants coneguts com J.

168. Totes aquestes dades estan extretes de *Fructidor*, 2a època, números 1-29.

169. La comarcal de Valls inclou: Alió, Puigpelat, Vilarrodona, Bràfim, Vilabella, les Pobles, el Pla de Cabra, el Pont d'Armentera, Nulles, Vallmoll, el Morell, Vilallonga, la Selva del Camp, Cabra, Picamoixons, la Riba, la Secuita, Perafort, Salomó, la Masó, el Rourell i Alcover.

Balduch, F. Ferré i Arturo Bella (al juliol de 1920 canviaren de comitè: Joan Dols, Paulino Colet, Ramon Griñó, Jesús Español); les d'obriers del port (que unida als transportistes es convertirà en Sindicat Únic del Transport Marítim i Terrestre);¹⁷⁰ i algun militant destacat: J. Pijoan dels fideuers o B. Sardà dels barbers i perruquers. Al Congrés Provincial d'abril assistiren, a més, les Seccions de Sastres, Peons de Paleta, Pintors, Metal·lúrgics, Ram de Treballar la Fusta, Ferroviaris, Oficials i Oficiales Sabaters, Ram de Palma i Espart, Paletes, Picapedrers i Societat Tipogràfica. Aquesta última, estava representada i presidida pel federal Emili Masip, que tenia connexió amb la Federació Gràfica Socialista (AGGCE. PS. Madrid, 1174) i que fou qui més objeccions plantejà a la fusió amb la CNT, com es pogué veure en el congrés local celebrat al març.

Des de 1918, a través de les columnes d'*Acracia*, ja detectem les crides constants que fa Formós perquè les societats de la capital es decideixin a deslligar-se de les influències polítiques¹⁷¹ i adoptin l'acció directa com a mètode de lluita en els conflictes. En aquest sentit, la creació de la CES respongué a la intenció de comptar amb un focus de propaganda anarquista, des d'on poder desenvolupar-se per contrarestar la manera com s'havia fet sindicalisme fins aleshores. Si hem de fer cas a les cròniques de Gil Bel, que en aquells temps es trobava a la província, als pobles hi havia mostres d'activitat mentre que la capital estava paralitzada.

Tal com ja hem comentat, la propaganda cenetista s'havia adreçat principalment als pobles de la província, i fou el 1920, sobretot amb l'arribada d'Alaiz (H^a CNT, 1968), quan bolcaren tots els esforços en la capital. Per això s'editaren fullets que tractaven temes sindicals més específics de la indústria ciutadana; un d'aquests fou *El trabajo nocturno y los males que acarrea*, de Joaquín Hucha, del qual coneixem l'edició posterior, realitzada per la família Plaja-Paredes a Vértice cap a 1930. Aquesta obra es va escriure a l'Argentina el 1915 i en aquell mateix any Tierra y Libertad l'edità a Barcelona. El seu autor, del qual tenim notícies disperses (L. Riera, 1981: 54, 59), probablement era un uruguaià emigrat a l'Argentina, que pertanyia al gremi de for-

170. Entre els seus components hi havia: Serafi Bigorra, Ricard Ciuranas, Josep Cusidó, Antoni Franquet, Adolf García, Conrad García, Antoni Menasanch, Agustí Salas, Emili Sanabras, Victoriano Santos, Feliu Sardà, Joan Veciana, Andreu Vilas Sant Joan.

171. Aquest tipus d'influències, encara que de diferent caire, continuaren mantenint-se anys més tard: el 1932 la Federació Local de Tarragona s'adherí públicament a la direcció comunista del BOC.

ners (que crearen en aquest país el segon sindicat obrer de resistència, el 1887);¹⁷² també el trobarem com a redactor de la segona època de *La Revista Blanca*, des de Montevideo, i els seus articles també aparegueren a *ASO* (1930-31). En el *Cat-Ex* se li assignaren tres edicions de 5.000 exemplars. El text, prologat pel metge, cirurgià i professor d'Higiene Justo F. González, era una exposició de les malalties que comportava el treball nocturn (tuberculosi pulmonar, constipat agut, pigmentació de la pell, tisi, etc.) en diversos gremis (forners, tipògrafs, portuaris, cosidores...), documentat amb nombroses cites d'autoritats mèdiques;¹⁷³ assenyalava també les possibles maneres de solucionar-ho sense que suposessin unes conseqüències costoses per al desenvolupament social.

Segons l'opinió de Formós (1968: 5-6), diversos fets puntuals anaren inclinant la balança cap a l'acceptació de les propostes cenetistes. El primer fou l'afiliació a la CNT de dos caixistes que treballaven a Gutenberg (segurament un d'ells era Francesc Figueras) i que comportà l'arribada d'altres membres de la Societat Tipogràfica, que era una de les que fins aleshores havia donat major suport a les posicions socialistes. Una altra ajuda provingué de la necessitat que tenien de desplaçar-se a Barcelona a buscar feina els qui s'ocupaven en determinats gremis, la qual cosa els resultava més fàcil d'aconseguir si pertanyien a la CNT. Influí també a donar prestigi al moviment cenetista, la dedicació ferma que tingueren en les campanyes pro presos socials, per a les quals establiren un comitè que mantenia viu el tema en l'opinió pública. Finalment, tingueren algun cop de sort en el resultat de conflictes laborals que es tancaren amb millores salarials i de condicions de treball. Fou el cas de la Sulfur Company, entitat que pretenia impedir que els obrers s'organitzessin en el Sindicat Únic; per fer-hi front, els sindicalistes distribuïren uns fulls volants per la ciutat en què denunciaven els focus d'infecció que existien al voltant de la fàbrica, que podien comportar greus perjudicis a la població; l'empresa patí els efectes de l'estratègia sindical i finalment s'avingué a signar unes bases favorables i a sanejar les condicions higièniques.

172. Abad de Santillán, D., *La FORA*, op. cit. p. 44, 111, 193, 198. El gremi de forners tenia un òrgan propi des de 1894: *El Obrero Panadero*. Per part seva, a J. Hucha el vam trobar en diferents comissions dels congressos de la FORA el 1904 i 1910; en aquest any fou repatriat, juntament amb d'altres a l'Uruguai i allà el conegué L. Riera a finals dels anys 20, quan ja «els mals que comporta el treball nocturn» havien fet estralls en la seva salut; a aquests mals mèdics s'hi sumaven els desordres que comportava la vida militant per lluitar contra l'esquirolatge de les vagues, que l'obligava a estar aixecat a les nits i a combatre l'espera i el fred a les cantines.

173. A Espanya a partir de 1930 els sindicats d'alimentació de la CNT iniciaren una llarga campanya incidint en les condicions insalubres en què s'elaborava un producte de primera necessitat com el pa, tant per la mala higiene dels locals com per les malalties més o menys latents que portaven els seus manipuladors i que podien transmetre fàcilment al producte, encomanant així a qui el consumia; a això afegiren el frau en el pes de les peces de pa.

A tot això s'ha d'afegir el fet que Tarragona, en aquelles dates, era escenari de diversos comicis cenetistes que no es podien celebrar a Barcelona, per la qual cosa freqüentaven els locals obrers alguns militants experimentats com el fuster Joan Pey, el tresorer del Comitè Regional assassinat el 1923; Minguet de la metal·lúrgia, Meca de la pell, Escandell de l'alimentació, etc.

Així ens trobem que si al març, al congrés local, no s'havia adoptat una estructura com la que propugnava la CNT, al juliol la Federació Obrera decidí constituir-se en Sindicat Únic amb diferents seccions; fet que es féu definitiu a l'assemblea que la Federació Local celebrà el dia 19, dimarts, d'aquest mes estiuenç, després que a l'abril l'organització provincial s'hagués mostrat partidària d'aquesta nova estructura.¹⁷⁴ Quan Formós donà la notícia a *Fruictidor*, n. 26 (24/VII/1920), destacà que la constitució en SUT hauria estat inútil si «no realitzés la vertadera missió cultural i educativa, socialment parlant. Cal que el llibre, el fullet, la conferència i tots els actes que tendeixin a elevar el nivell intel·lectual dels treballadors, es tradueixin en fets de benèfica transcendència». Dotze dies després, el 31 de juliol, la Federació Local llançà un manifest [que reproduïm a l'annex] en què es convidava els treballadors i treballadores a ingressar en el nou organisme; s'establia com a seu el local de la Rambla de San Carlos, 11, 2n (Centre Obrer), i com a sucursal per al barri del port la seu del C/ Rebolledo, 4 (Centre Ferroviari). L'interès d'aquest manifest era que oferia l'organigrama del sindicat: dotze agrupaments (sindicats), corresponents a dotze seccions (Alimentació, Transport, etc.), cadascuna de les quals amb els seus diferents oficis.¹⁷⁵ Ja en coneixem els avantatges: una administració central i una sola caixa de cotitzacions, independentment que cada secció tingui el seu comitè i atengui als seus assumptes. Una de les primeres mesures del SUT fou la fixació d'una part de la quota per al sosteniment de la vaga que mantenien els Escobrers, Paletes i Peons.

Aquest procés es potencià des de principi d'any, es recolzà en les comarcals cenetistes del Vendrell, Valls, Falset i Montblanc i hi cristal·litzà l'acord de reeditar *Fruictidor* com a òrgan de l'organització obrera de la província, i s'hi elaborà un document en el qual s'instava les federacions locals de Tarragona i Reus a respondre amb fermesa a la situació del moment.

A Reus, segons Formós (1968: 6), «s'anava caldejant l'ambient perquè fóra fàcil arrossegar l'organització ugetista, al nostre medi. Els vells ajudaven en el que podien, però la cosa era lenta». Al congrés provincial d'abril no figuraven les societats o sindicats assistents (només el del Transport), però sí els seus representants: Joan Mestres,

174. D'altra banda, Virgili (1980: 119) ens deia que alguns sectors no estaven d'acord amb els mètodes seguits i que el 1921 «es donen de baixa, els cambriers, barbers, fusters, forners, paletes».

175. Llavors, l'esquelet organitzatiu (de menor a major) era: seccions, sindicats únics de ram o d'oficis diversos, comarcals, regionals, confederació nacional, associació internacional.

Josep Sugrañes, Josep Senán, Antoni Masip, Damián Bonet i Gabriel Puyol. No semblava que el panorama associatiu reusenc fos molt pròsper, almenys el pròxim a la CNT, ja que al febrer de 1920 feren la liquidació del Grup de Societats Obreres, que llavors tenia la seu al carrer Sant Esteve, n. 6 (*Fructidor*, n. 6, 6/III/1920). Al juny es constituí el Sindicat Únic d'Art Fabril i Tèxtil. Estant així les coses, s'acostà a la localitat Joan García Oliver, que realitzà un relat (1978) d'allò que havia passat en aquells anys a Reus. Ateses les relacions que aquest militant tenia amb Plaja ens hi aturarem.

Joan García Oliver (Reus, 1902 - Mèxic, 1980) era un home conegut per haver estat ministre de Justícia durant una època conflictiva (novembre de 1936 - maig de 1937), designat per la FAI.¹⁷⁶ Els escrits que coneixem de Plaja sobre ell són tots de l'exili, una vegada que havia intentat la creació del Partit Obrer del Treball des de Suècia, i que a Mèxic, el 1942, havia propiciat una escissió a les files cenetistes (coneguda com *la Ponència*). En aquests escrits donava a entendre que l'Oliver revolucionari tumultuós i inconscient morí en la guerra, moment en què va néixer el buròcrata, amb tendència a l'autocontemplació, a l'envaniment i a l'espectacularitat en la qual envoltava els seus gestos, que estava envoltat dels qui es veien engalipats per les seves teories sobre la *juridicitat*; sens dubte, el seu lloc era dins d'un partit polític. (L'escrit més expressiu de Plaja és el que hem denominat *Carta abierta...*). Però tot això fou posterior. En els anys que ens ocupen —1920 a 1922— hi havia una col·laboració entre tots dos.

J. García Oliver, per part seva, no oferí una semblança personal de Formós Plaja, encara que l'esmentava en parlar d'aquells anys. Vegem la versió de la seva actuació a Reus, segons apareixia en *El eco de los pasos* (p. 36-65). Cap a febrer-març de 1920, el Comitè Regional de Catalunya l'envià a Reus com «el nostre representant clandestí per a la comarca de Reus i per a tota la província de Tarragona... [el] comitè provincial [de la qual] hauràs de vigilar, però sense donar-te a conèixer com enviat nostre» (p. 36). A la seva arribada a Reus no hi havia cap sindicat únic de la CNT, la classe obrera estava organitzada en societats de resistència sota la influència lerrouxista i, en part, socialista; tot i que aquesta darrera estava en decadència des dels seus últims fracassos (p. 37). G. Oliver reuní als pocs militants anarquistes que quedaven (Carbonell,

176. N'explicà els detalls a *Mi gestión al frente del Ministerio de Justicia*, València, CNT, 1937. Fou reeditada per la CGT xilena. Aquell mateix any, van publicar aquesta conferència en una impremta col·lectivitzada de Reus. Mentre fou ministre li publicaren un altre discurs: *El Fascismo internacional y la guerra antifascista española*. València, CNT-FAI, 1937. També escrigué les seves memòries: *El Eco de los pasos* (1978).

Sugrañes, Borràs, Morey, Banqué,¹⁷⁷ Talarn, Cinca i pocs més) i decidiren iniciar l'organització dels obrers que no tenien societat: tèxtils i transportistes; per a la qual cosa utilitzaren mètodes d'acció directa, com l'entrada en les fàbriques i l'acovardiment dels capatassos, pistola en mà, perquè respectessin a les obreres, i la utilització de la vaga activa amb els carreters (p. 38-42).

Constituïen la Federació Comarcal de Reus i es federen en la Provincial, que està formada per cinc comarcals més: Tarragona, Valls, el Vendrell, Montblanc, i l'Alt i Baix Priorat a Falset; disposen del diari *Fructidor*. Amb la incorporació de Reus s'activà la propaganda mitjançant les gires de dissabtes i diumenges pels pobles de la província, arribant fins i tot en una ocasió, a Constantí, a supplantar a Salvador Seguí, sortint airós del tràngol (p. 42). Sempre segons la seva versió, explicava que en una reunió H. Plaja féu un esbós de la situació provincial: «el valor revolucionari des del punt de vista insurreccional de l'Organització el considero escàs», i repassà les comarques una a una, conclouent que l'única que tenia substrat revolucionari era Montblanc gràcies a l'activitat de Ramon Porté. En les altres, ni Valls amb F. Martí i Padró, ni el Vendrell amb Folch i Folch, ni Cornudella amb el doctor Font, ni Falset amb J. Llorens, contenien aquest esperit, ja que aquests militants eren republicans o catalanistes (p. 43).

Amb ajuda de companys arribats d'altres llocs, organitzaren els sindicats de la Pell, la Fusta, l'Alimentació, la Construcció, i d'Oficis Diversos, el que féu que joves radicals i exrequetès s'hi integressin i li donessin vigor (p. 45). En aquesta situació es plantejà una vaga del sector tèxtil, que fou un triomf (p. 46-47), per la qual cosa la patronal, el 1921, decidí plantar cara i contraatacar, seguint l'exemple de Barcelona. Ho feren en primer lloc a Tarragona, per a la qual cosa crearen un sindicat de transports anomenat La Cruz Amada, però gràcies a l'ajuda d'un militant bilbaí establert a Reus pogueren abatre els dos primers presidents i es dissolgué, per la qual cosa R. Sales hagué d'amagar-se. La repressió es generalitzà als pobles amb el control de la Guàrdia Civil; detingueren a Folch i Folch perquè van registrar casa seva i van trobar el fullet antimilitarista *La Canción del soldado*. A H. Plaja l'empresonaren perquè sospitaven que n'era l'impressor. A Reus aparegué una banda de pistolers del Lliure que perseguïen els treballadors sindicats (p. 48-49). G. Oliver es traslladà a Tarragona per fer-se càrrec de la campanya a favor de Folch, processat per injúries a l'exèrcit.

La repressió continuà a Reus. Navarro, el president del sindicat Lliure fou abatut; com a rèplica, Carbonell fou empresonat, i Morey i Sugrañes atacats pels pistolers. En la vaga general prevista després de l'assassinat de Layret, G. Oliver anà a Barcelona, a la tornada es trobà que només ell i Rodríguez Sales estaven disposats a recórrer els pobles fent una crida a la insurrecció, però la resposta fou nul·la i s'acomplia així la previsió de Plaja (p. 56-57). Els sindicats foren clausurats i perduraren

177. Josep Banqué serà membre del PSUC. En l'exili mexicà escrigué *Memòries. Comunistes i catalans*, (extractes), en la revista *Nous Horizons*, n. 23, p. 42-55.

amb prou feines en la clandestinitat. Amb posterioritat fou detingut diverses vegades i, estigué a punt de ser portat en conducció ordinària l'abril de 1922, fou alliberat després de la mort de Dato amb el restabliment de les garanties constitucionals per Sánchez Guerra (p. 65).

Hem realitzat aquest extens extracte de la visió de García Oliver sobre l'organització cenetista a Tarragona perquè és el relat autobiogràfic en què en més ocasions s'anomena a Formós Plaja. A més, ens és útil per mostrar l'efecte de la repressió sobre aquesta organització, de la qual Formós no ens proporcionà massa notícies. D'altra banda, apareixen les variacions en els relats: segons García Oliver, Plaja no participà en els fets pels quals és detingut, maltractat i empresonat la matinada del 2 de desembre; a més, utilitzà el fet per expressar que l'organització tarragonina era deficient, malgrat que en un altre moment reconeix la «labor de formiga» de Formós. Potser sigui la manera que utilitzà García Oliver per respondre els escrits que Formós portava anys divulgant sobre els fets.¹⁷⁸ No poden passar-se per alt en aquest relat les grans confusions que tingué: situà la presa de possessió de Nio i Arlegui el novembre de 1921 (sabem que va ser un any abans); així mateix, el 1921, ens donà la data de l'assassinat del president del sindicat Lliure reusenc (quan ens consta que fou el 26 de novembre de 1920); atribuí, en fi, el seu alliberament a la mort de Dato l'abril de 1922 (cosa que passà el 8 de març de 1921). Tot això, sense endinsar-nos en dates i dades més concretes, ens mostra la flaqueza de les seves asseveracions. Tornem a reprendre el fil.

L'expressió última de l'expansió cenetista a la província fou la utilització del carnet confederal, que es generalitzà en els mesos de març i abril d'aquest any 1920, la qual cosa s'adoptà com una forma d'identitat obrera per als qui havien de traslladar-se d'una localitat a una altra per qüestions de força major, com els anomenats pactes de la fam, realitzats sobre la militància més destacada, o en els trasllats temporals per a feines del camp (verema, etc.); a la vegada que era una manera d'evitar que es treballés en els talls boicotejats. El sistema era efectiu quan existí implantació sindical.

Tot aquest panorama associatiu provincial, impensable uns anys abans, no es realitza sense dificultats. A Tarragona, l'agost de 1919, José María Martínez de Avellanosa prengué possessió del Govern Civil i en els mesos de setembre i octubre clausurà centres obrers, empresonà alguns dels seus militants (A. Fuentes, F. Rullo) i en deportà d'altres (A. Pallejà i F. Barjau, de Reus); en aquest mateix any, també, foren empresonats alguns afiliats del Vendrell, Cornudella, Alcover, Horta, Tivissa i Valls, localitat aquesta última que patia els efectes del *lockout* produït al març a Barcelona.

178. No tenim escrits de Formós Plaja que responguin a aquest llibre perquè es publicà quan ja s'estava a Palafrugell i tenia vuitanta-nou anys. Sorpren, no obstant això, la postura de García Oliver, que no contrarestarà directament les constants opinions de Plaja sobre ell, publicades algunes a partir de 1942 en els diaris llibertaris que veieren la llum a Mèxic.

Se succeïren a continuació uns mesos de més tranquil·litat perquè el tancament de sindicats que es decretà a Barcelona al gener de 1920 no afectà Tarragona fins al maig del mateix any, època en què novament es produïren nombrosos empresonaments, inclosos els de Formós Plaja, E. Rodríguez, J. Balduch, F. Ferré, la redacció de *Fructidor*,¹⁷⁹ i diversos cambrers, que llavors estaven en vaga.

Si ens traslладem als pobles de la província, trobem que allà també hi havia tensió social.¹⁸⁰ al Vendrell, l'octubre de 1919 morí assassinat Joan Nin Porta, cap del sometent i president de l'Associació de propietaris; com a conseqüència detingueren els militants llibertaris Pere Padró i Jaume Calvet, que estigueren a la presó del poble fins al març de 1920. Es produïren empresonaments com els de Sant Jaume dels Domenys, en què un propietari acusà Josep Mestre Colet de destrossar-li unes vinyes, basant-se en unes paraules que va dir (ingressà a la presó del Vendrell). O el que portà al castell de Falset a Pere Montané. I hi hagueren persecucions, els fitxaren a la caserna, els denunciaren i la major part de les vegades sense causa justificada, només per acovardir-los (és el cas de Magí Miró i Ramon Vidal al Vendrell). A això s'afegí el tancament de locals sindicals en altres llocs: a Cornudella es clausuraren al començament de l'any a causa d'una xerrada de Pestaña. A Calafell es tancaren al gener de 1920 i s'empresonà molta gent. A Bellvei es clausuraren els locals i els antics esquiroles es passejaven amb les *browings* a la cintura. A Flix es creà un sindicat groc. A Alcover morí assassinat el llibertari Josep Altés i quedà ferit Francesc Vendrell; els autors – Amadeu Basora, el que disparà, i Antoni Viñas – foren indultats en un procés en què s'implicà a set sindicats més com a coartada judicial per exculpar-los. A Llorenç del Penedès s'apunyalà el sindicalista Ramon Sicart.

Ja que no és la pretensió d'aquest estudi desentranyar les circumstàncies socials de la província, només apuntarem els successos més importants que tingueren lloc a Valls, a fi d'il·lustrar les dificultats per implantar-se de les societats obreres reivindicatives. Allà funcionava la Federació Agrícola de Valls i els seus voltants des d'uns anys abans; durant 1918 sostingueren una vaga d'àmplies dimensions, que culminà al desembre amb l'establiment dels *pomparles*: espècie de comissió mixta patronal-obre-

179. El número 18 d'aquest diari, corresponent al 29 de maig, pràcticament es realitzà amb els articles signats a la presó pels seus diferents autors.

180. En general els conflictes anaven acompanyats de reivindicacions econòmiques en els jornals i d'actuacions per contrarestar els esquiroles. Darrere es trobava la pretensió d'autogestió. Als pobles, el 1920, els jornals al camp se situaven al voltant de les sis pessetes (per exemple a Montblanc), encara que hi havia pobles que no hi arribaven; els obrers de Flix només en cobraven cinc i demanaven un augment de dues pessetes.

ra per solucionar els conflictes.¹⁸¹ Enfront de la Federació es constituí la Mútua de Propietaris; el vicepresident era José Caylá i Miracle que, al seu torn, també era advocat en exercici i director del Banc de Valls, des d'on donava suport a diputats i senadors conservadors. Als mesos de febrer i març de 1919, les detencions i extradicions de sindicalistes foren freqüents, fins que el 31 de març es produí un atemptat en què morí en estranyes circumstàncies J. Caylá. Això provocà la detenció de dos membres de la Federació Agrícola: Josep Queralt, *Diego*, i Magí Busquets, *Cherí*. Això impulsà un moviment solidari provincial obrer, intensificat en els dies del judici, que coincidiren amb els de la celebració del Congrés Provincial d'abril de 1920, en el qual es resolgué l'alliberament dels dos detinguts enmig d'un entusiasmat ambient que per al corresponal de *Fructidor* (17/IV/1920) resultava «impossible a la nostra ploma de descriure».

La crispació social també es féu sentir als carrers de Tarragona. Al desembre de 1919, els carreters, acabats de sortir d'una vaga, decidiren formar una societat de les del tipus de Sindicat Lliure, sota el nom de La Cruz Amada, amb el suport del Govern Civil i la Federació Patronal; amb posterioritat a la formació d'aquesta societat, els enfrontaments en els llocs de treball, els cafès i els carrers eren freqüents i s'acabà al juny amb la mort del seu president: Pere Ferré.¹⁸² Les empreses boicotejades i la lluita contra l'esquirolatge eren una constant i tampoc faltaven els artefactes que explotaven durant els conflictes, pels quals sempre s'acabava detenint els sindicalistes, encara que se'n desconegués la procedència. Fora de la capital, aquest ambient es reproduïa a Reus, sobretot a partir de la segona meitat de l'any; allà morí en un atemptat el president del Sindicat Catòlic el 24 de novembre. L'endemà succeí el mateix amb un patró paleta al Vendrell.

Dos successos il·lustren les pressions que exercien autoritats i patronal cap als qui reclamaven reivindicacions, i la determinació d'aquests per no deixar-se aclaparar (segons Plaja en *Etapa de la Confederación del Trabajo en Tarragona*, 1968). Amb motiu de la celebració d'un judici a l'Audiència de Tarragona contra uns militants de

181. Fins i tot Fidel Martí, destacat militant cenetista, va contactar a Barcelona amb l'advocat Damià Magriñà perquè fes d'assessor i intermediari i redactés unes bases que fossin elevades a llei pel Govern. Aquest va elaborar l'esmentat document, que va quedar sense efecte davant els fets de març. (Una bona part d'aquestes dades poden veure's a l'informe que elevà l'advocat de Queralt i Busquets, Joan Canellas i Tomás, a Tarragona, l'1 de desembre de 1919.)

182. Els articles de *Fructidor* sota les firmes de Rafael Olmedo i Revive són un reflex d'aquests enfrontaments en els quals s'al·ludeix a persones i situacions concretes, i en els que es produeix una crida a la resistència activa. Per a Formós, com veurem més endavant, la radicalització d'aquesta línia d'actuació, impulsada per García Oliver i Rodríguez Sales, serà contraproduent i derivarà en l'any posterior en una desorganització de l'entramat associatiu obrer provincial.

la CNT, es nomenà com a advocats a Barriobrero, Batanero i Casanovas. El Sindicat mobilitzà la militància de la província i reuní prop d'un centenar de persones a la ciutat; d'altra banda, havien arribat de Barcelona diversos *libreños* (del Sindicat Lliure). Batanero es dirigí al cap de policia per advertir-lo del que podia succeir, així que la policia decidí prescindir de la presència dels pistolers. Poc temps després, els companys de la comarca del Vendrell van convidar Plaja a la festa de l'Arboç del Penedès. Anà fins el Vendrell, allà l'esperaven i caminaren fins a Bellvei, s'hi aturaren a dinar i a poc a poc s'hi anaren reunint gent de la comarca; cap al tard, ja eren uns cinquanta companys i prengueren el camí de l'Arboç. A l'entrada del poble s'esperà Formós amb quatre o cinc més i s'assabentà que havien arribat a la localitat uns quants membres del Lliure i que aquest era el motiu pel qual ells s'havien concentrat, per fer-los saber que allò no era Barcelona. Transcorregut un temps tornaren per avisar-los que els havien fet pujar en un tren de càrrega cap a la ciutat comtal i que el panorama ja estava aclarit.

Les intenses campanyes a favor dels presos, quan succeïen les detencions o quan se celebraven els judicis, ens demostren la intenció de treure els temes al carrer; en tots els actes de propaganda de la província s'efectuava una recaptació amb aquesta finalitat i tant l'import recaptat com la llista d'ingressos-despeses dels Comitès Pro Presos es feien públics; els alliberaments es destacaven amb mítings o amb actes públics. També en aquests actes es mostrava l'extensió que l'anarcosindicalisme anava aconseguint cap a capes noves de la ciutat: amb motiu de la festa realitzada al juny de 1920 per l'excarceració dels cambrers, es ressenyava que, per primera vegada, comptaven amb la presència de força dones joves; aquest fet es tingué en compte també en els pobles a partir d'aquella data, amb la contribució inestimable de Rosario Dolcet com a oradora i amb les campanyes d'afiliació que promogueren en els sindicats cap als sectors on s'utilitzava mà d'obra femenina, com en els de sastreria i sabateria de Tarragona.

L'EXPANSIÓ ANARQUISTA

Paral·lela a la creació de l'organització obrera, es mantenia una presència important de grups anarquistes que estaven actius en diverses localitats, que enllaçaven amb els existents el 1918, segons hem vist a *Acracia*; així, trobàvem a Solivella (Lucha y Amor, Alba), a Flix (Grup Pro Cultura, Secció Instructiva), a Pira (La Ideal), a l'Arbolí (Lucha y Amor), a Cabra, al Pla de Cabra, etc. Fruit de la seva influència, començà a haver en alguns pobles —Godall, Falset, Sarral, Solivella...— registres civils de

naixements, matrimonis i enterraments, com a rebuig de les cerimònies religioses,¹⁸³ i, al mateix temps, aparegueren noms com Harmonia, Germinal, Floreal o Gentil Flordeneu, alliberats de la «remullada catòlica». A banda de la incomprensió del veïnat en general cap a aquestes *excentricitats*, la resistència de les forces vives de les localitats on succeeixen aquests fets foren notables; per això, des de la premsa, se'ls mostrà tot el suport possible, evidenciant que mantenien postures avançades.

Hi ha llocs —com Pira, que passa per ser modèlica— en els que es formaren cors de dones i homes que cantaven cançons àcrates en vetllades i mítings. En actes semblants, hi havia dos companys a l'Espluga que cantaven versos revolucionaris acompanyats d'una guitarra. Assenyalem, igualment, les obres de teatre representades pel grup cultural de Flix, i el recitat de poesies per part de nenes i nens a la vetllada del Primer de Maig de 1920 a Falset, en què Virtudes Ferrando va explicar que aquests actes «enriqueixen l'intel·lecte, eleven la nostra cultura i maten en germen el vici»; la mateixa data que la que se celebrà a Solivella.

Un altre dels indicadors d'aquest procedir anarquista és el que succeí a Flix el diumenge dia 6 de juny de 1920, quan reberen la visita d'un grup d'Ascó, format pel mestre Carreras, nens i nenes de l'escola racionalista i alguns progenitors. Organitzaren una vetllada en la qual els infants representaren una obra de signe anticatòlic, escrita pel mestre, i recitaren diversos treballs davant dels quals el públic assistent s'entusiasmà. Estaven confraternitzant dos pobles veïns que fins aleshores només s'havien relacionat a cops de pedra. Aquesta solidaritat entre pobles també s'estengué des de La Ideal de Pira quan se n'anaren a Solivella a donar suport a F. Ingles, a qui li feien un judici de faltes per no haver-se descobert al pas de la processó.

Cal destacar la iniciativa del Pla de Cabra en la qual a l'empara de la Federació creada en els últims mesos de 1919, es formà una biblioteca-escola per a la formació de la gent treballadora en les idees emancipadores anarquistes, dirigida especialment a la joventut; al juliol de 1920, atès que tenia una bona ocupació, estaven esperançats que el poble progressés. També es va muntar una biblioteca a Pira, amb un pressupost inicial de quatre-centes pessetes.

183. En un escrit posterior (20/IX/1970) aparegut a l'*Espoir*, n. 451, París, amb motiu de la mort de Jaume Subirats, un pagès d'Amposta a l'exili, Formós Plaja explicà que quan la família d'aquest militant era a Sarraí, van perdre un fill. En conèixer-se la notícia, els clergues anaren al seu domicili per donar-li sepultura religiosa, però en Jaume s'hi va negar i en un principi va quedar-se la família sola, però mica en mica es va anar reunint una bona part de la població per assistir a l'enterrament civil.

A Godall, el 2 de juny de 1920, s'uniren civilment Josep Villalbí Albiol amb Genoveva Benet, i Miguel Vegué amb Teresa Pago. Cinc dies després s'inscrigué civilment a Gentil Flordeneu Albiol Ferré, fill de Josep Albiol i Joaquina Ferré. (Ja hem vist els casos d'Harmonia i Salvador Domingo).

Una assignatura pendent en les aspiracions de Plaja i de l'organització llibertària per a les localitats de la província era la creació d'escoles racionalistes (cosa que el Congrés Provincial només va anomenar de passada, en establir una quota per a educació, però sense elaborar cap pla). Eren escasses les localitats com Torroja del Priorat, Ascó i Solivella (escola Pau), que aconseguiren mantenir les seves entitats educatives d'assistència mixta, i això amb grans esforços, perquè amb freqüència i de forma arbitrària detenien els mestres —Barjau, Carreras i Joan Llaudaró— amenaçaven els pares i les mares, per la qual cosa sempre hi havia qui desistia de portar els fills a aquestes escoles. (A Bellmunt figura Joaquim Llorens com a mestre i comptador de la Societat). I sempre tenien en contra l'Església («A fora, a fora, escolas laiques, / que són escolas del infern», es cantava la lletra de Francesc Domènech, prevere de Solivella), que semblava triomfar en aquestes aspiracions. A Ascó l'escola depenia de la mútua i la cooperativa, que tenien local, però no sembla que els ensenyaments de Carreras se seguissin amb excés, ja que en aquest local es jugava i no se celebrava el Primer de Maig; al juliol de 1920 fou arrestat i obligat a anar-se'n. Al juny es clausurà l'escola Pau i Llaudaró fou processat a Solivella. Per part seva, les Escoles Modernes de Valls, on havien estat Zoais i A. Martorell, així com la d'Alcover, en què es trobava Brugués, mostraren el seu desig i lluitaren per mantenir-se actives.

Si ens centrem en els aspectes més ideològics i culturals, hi ha un detall que crida l'atenció quan llegim a *Acracia* o a *Fructidor* les notícies de la constitució de nous grups anarquistes: consta que a la majoria se'ls pot escriure en *esperanto*. Ja hem apuntat que per Formós —i ignorem si també per la Carme— era un idioma conegut des dels seus anys d'escola a Palamós; en pobles pròxims —Cassà de la Selva i San Feliu de Guíxols— l'aprengueren Josep Xena i Harmonia Puig; tots dos l'ensenyaren després a Palafrugell. L'ensenyament de l'esperanto fou una pràctica força comuna en les escoles racionalistes i, malgrat que també les llengües internacionals comptaven amb detractors (Nettlau...), tendien a estendre's dins dels ambients llibertaris; tant és així que, en el nostre cas, Formós ho inclogué dins de les activitats formatives, al costat de l'excursionisme i d'altres pràctiques, en el fullet que escrigué el 1921 amb el títol d'*El sindicalismo*. Prova de la seva divulgació a Catalunya és la recopilació realitzada per Marín i Fluvià (1987).

Aquesta implantació de l'esperanto, destacada a Catalunya i al País Valencià, continuà en els anys següents fins que s'estroncà a principis de 1939; llavors es cristal·litzà en la creació de nombrosos grups específics que combinaven l'aprenentatge i la pràctica de l'esperanto amb el naturisme.¹⁸⁴ Persones llibertàries contribuïren a traduir les

184. Alguns d'aquests tingueren una llarga vida, per exemple, Paco kaj Amo (1907-1939) i els seus integrants més compromesos coneixen els disgustos de qualsevol militant social. Domènech Masachs Torrens n'era un. Fou empresonat el 1920, complí condemna fins a 1926 i a la sortida atemptà contra Primo de Rivera, la qual cosa el manté entre reixes fins al 1931 (D. Marín [1995: 330-2]).

obres clàssiques del pensament universal a aquesta llengua internacional. A una escala superior, trobem que el 1935 es creà la Lliga Ibèrica d'Esperantistes Antiestatals (ILES), com a secció ibèrica de l'organització llibertària internacional, i, ja durant la guerra, les Oficines de Propaganda CNT-FAI obriren l'esperanto-seckio, a través de la qual difongueren notícies a tot el món en el seu òrgan d'expressió *Informa Bulteno CNT-FAI*. L'exili llibertari a partir de 1939 seguí cultivant aquest aspecte amb organitzacions com Liberacana Frakcio (de SAT) i òrgans de premsa: *Senstatano* («*El anarquista*», 1946-55), de París, encara que la seva divulgació, amb els anys, anà perdent força.¹⁸⁵

A finals de la dècada dels anys vint prengué força una altra llengua internacional, sorgida el 1907 a partir d'una reforma de l'esperanto: era l'ido. L'acceptació al nostre país fou molt menor, encara que s'assentà en els grups anarquistes individualistes, estesos principalment a l'àrea de Barcelona i València, els quals únicament comptaven amb una revista: *Ad-avane!* (1927-1929, 1932-1936). Eren grups connectats amb les corrents europees,¹⁸⁶ en els quals també era freqüent trobar altres pràctiques innovadores en qüestions de sexualitat, a més de l'excursionisme, el pacifisme, etc. i entre els quals trobem a militants pròxims a la família Plaja-Paredes: José Elizalde, Armelina Alsina, José Abella¹⁸⁷ o Pedro Marcilla, que arribaren a formar la Hispània Ido-Federudo.

D'altra banda, l'esperanto en el moviment anarquista era un nexa de cohesió internacional i de recerca d'un instrument emancipador, a més d'un símbol de superació individual, malgrat que fossin conscients, segons diu el llibertari Scalapino i Yu, que

185. No obstant aquesta pèrdua, hi hagué militants destacats que practicaren i continuaren defensant l'ús de l'esperanto; aquest era el cas de Germinal Gracia, J. Hortolà (tots dos coneguts de Formós) i, sobretot, Eduardo Vivancos, del qual entre els seus molts escrits destaquem *Una langue pour tous. L'esperanto = unu lingvo per ^ciuj. Esperanto*, Fédération Anarchiste, Groupe Fresnes-Antony, 1987 (Volonté Anarchiste, 34).

186. Una informació més completa la trobem a D. Marín (1995: 311-350), en el capítol «L'internacionalisme proletari i les llengües planificades». Sobre esperanto en general és imprescindible la visita a l'Hispana Muzeo d'Esperanto, ubicat a Sant Pau d'Ordal.

187. JOSÉ ABELLA PÉREZ, nascut cap a 1904-1905, fou tècnic del fabril i treballà a Godó i Trias a l'Hospitalet. Com a mestre racionalista, treballà a l'escola Ferrer i Guàrdia d'aquesta localitat a partir de 1932; allà, mentre vivia amb la seva companya, s'uní a una altra mestra, Armelina Alsina, que havia vingut amb J. Xena des d'Alaior, posant en pràctica així la Comunitat Amorosa. El 1933 la revista *Faro*, de Xàtiva, li publicà *Ensayos Racionalistes*. Durant la guerra fou responsable de l'Ido-Konsuli, oficina central d'aquestes agrupacions, així que hagué de viatjar a l'estranger i escrigué amb assiduitat en les seves revistes. A l'exili de 1939, primer s'instal·là a França, després a Santo Domingo, i d'allà passa a l'Equador, on morí.

«la ciència, i no l'esperanto, és el vertader llenguatge internacional d'aquesta època». Un exemple clar el constituïa la Xina, on els anarquistes impulsaren aquest llenguatge i des de la impremta Ping Ming Press publicaren en esperanto una bona part de la literatura anarquista mundial; tant és així, que aquesta literatura tingué en aquest país una extensió més àmplia, quant a autoria, que en països amb menys restriccions com Anglaterra, i fou un dels pocs llocs on s'edità l'obra completa de Kropotkin, entre 1940-1945, impulsada per Li Fei-Kan (Pa Chin).¹⁸⁸

Després d'aquest petit parèntesi sobre l'esperanto, tornem a Tarragona, per veure com se simultaniejaven les activitats d'organització sindical i les d'alliberament social. En aquest context s'enquadrava la campanya que emprengueren des de la premsa i des dels sindicats contra el joc, emparant-se en les disposicions oficials que el prohibien però que no l'eradicaven. Es denunciaven els locals on es tolerava, principalment si eren centres socials, i es qualificava la pràctica d'explotació de les famílies obreres i de ser una forma més de lligar els obrers a la burgesia. Per a la seva eradicació s'invità els obrers que s'acostessin als sindicats i s'instruïssin: llegint, discutint, conferenciant, passant d'una vida de barbàrie a una d'emancipació social i espiritual. *¿Tiene el jugador sentido común?*, fou el títol significatiu d'un dels llibres que es difongué en aquell temps.

Díaz del Moral ens parlà dels costums sobris dels qui propagaven l'anarquisme a Andalusia. També aquí es fa present aquesta constant, sobretot orientada cap als grups anarquistes de la província, majoritàriament formats per joves. És el sentit que té la publicació de la col·lecció de *Postales antialcoholismo*, i l'edició del fullet *Estragos del alcohol*,¹⁸⁹ que la família Plaja-Paredes, a més de practicar l'abstencionisme, tenia sempre en el catàleg de les seves diferents editorials des de 1918 a 1939, en la coberta

188. Les referències a l'anarquisme oriental són molt freqüents a la premsa llibertària espanyola. Trobem estudis detallats a: GARCÍA, V., *Escarceos sobre China*, Mèxic D.F., Tierra y Libertad, 1962; o el més recent de PELLETIER, P., «Cultura anarchiste et culture orientale», (Diversos autors, 1996: 225-256). Altres països mostraren el mateix; així, trobem que el *Catalogue 2000 de la librairie du Monde libertaire*, de París, tenia un apartat dedicat a la Xina. En els ensenyaments de personatges com Lao Tsé o Mo Tu s'assenen alguns dels antecedents de les idees llibertàries. El seu exponent més conegut és el novel·lista Pa Chin, proposat per a Premi Nobel.

189. El fullet, de setze pàgines, contenia textos de Catulle Mendes, *Su majestad el alcohol*; Víctor Delfino, *Un tóxico*; Taav Laitinen, *La influencia... progenie humana*; Winckler, *Enfermedades producidas por el alcohol* (mencions de responsabilitat i títols recollits del text). Una altra obra de la mateixa temàtica, molt editada, fou *El veneno maldito*, de F. Elosu, publicada per Tierra y Libertad cap a 1916 i reeditada diverses vegades per Generación Consciente i Estudios. Hi ha altres grups, com la curiosa Biblioteca Editorial Ekléctica [sic] que publicà les obres de Víctor Delfino: *El alcoholismo*, *Degeneración de la raza por el alcohol*, *Breve reseña histórica del alcoholismo*, etc.

del qual llegim: «L'alcohol que necessitem per al nostre organisme, el trobarem diàriament en els nostres aliments». En el Cat-Ex es xifrava la venda de postals en 5.000 col·leccions (de deu unitats), i la venda del fullet en 240.000 (vint-i-quatre edicions de 10.000, de les quals n'hem localitzat dues). Així mateix, a la biblioteca de la família hi ha volums com el de LEGRAIN, M., *Degeneración social y alcoholismo. Higiene y Profilaxis* (Barcelona, Henrich, 1906).

6.4 Propaganda i presó

L'activitat desenvolupada en mítings i conferències es mantingué. Plaja continuà sent un dels assidus en aquests actes de 1920; sabem que intervingué al febrer a Alcover, a Vilallonga i a Torredembarra. A l'abril començà el dia 4 al Vendrell i Valls, i l'endemà anà a Tortosa, enrolat en la campanya de defensa dels presos; després estigué a Tarragona amb motiu de la clausura del Congrés Provincial Obrer, així com en el míting per l'alliberament dels presos Padró i Calvet. El Primer de Maig estigué a Vilafranca del Penedès i pronuncià una conferència sobre «Educació social», present després en un acte a Alforja. Al juliol tornà a ser a Torredembarra i a Vilallonga, al costat de Nin. Les intervencions solien fer-se de manera conjunta amb oradors de la localitat¹⁹⁰ on se celebraven els actes, als quals sovint se sumaven altres veus de Tarragona o de Barcelona, comptant entre aquestes últimes amb: Rosario Dolcet, Andreu Nin (llavors en els comitès cenetistes), S. Seguí, Simó Piera, Giménez, Solé, Bosch, etc.

Les dificultats que es trobaven per celebrar aquests actes se succeïen sense interrupció. A Santa Oliva ocorregué que les autoritats, per interrompre el míting, apagaren l'enllumenat públic a les dotze de la nit en comptes de fer-ho a les quatre de la matinada com era costum; i a més, a la sortida del poble, en una corba del camí, els entorpiren el pas amb pedres i fustes perquè la tartana amb què viatjaven els propagandistes quedés atrapada en la foscor (*Fructidor*, n. 23, 3/VII/1920). En la correspondència amb Salvi Aiguaviva, Formós recordava com a Vallmoll, després que els

190. Alguns van tenir significació estatal; fou el cas de Ramon Porté i els de JOSEP ROBUSTÉ (1900-1981), nascut a Valls, fou secretari del Sindicat Únic de la vila abans de 1923, encara que el 1916 estigué a Barcelona i fou represaliat el 1917; a principis dels anys 30 fou redactor de *Solidaridad Obrera* i n'arribà a ser director; firmà el Manifest dels Trenta i, posteriorment, ingressà en el Partit Sindicalista; a l'exili també es trobà a Mèxic en posicions col·laboracionistes. PERE SEGARRA BORONAT (1886-1945), conegut pel pseudònim d'Anteo, fou un ideòleg pagès cenetista en la tercera i quarta dècada. El 1932 publicà *La República y la Reforma Agraria*. Escriptor de nombrosos articles, impulsà el diari *Acción Sindical* el 1936. De salut fràgil, morí a l'exili francès. (Sobre la seva figura es pot veure l'estudi de Gavalrà [1986], especialment a les p. 64-69 i als apèndixs, encara que no recull els articles de *Fructidor*).

neguessin un local per a la celebració d'un acte, decidiren fer-lo a la plaça pública, davant la qual cosa el capellà féu voleiar les campanes durant més d'una hora, però no van desistir de parlar i la gent no es va moure del lloc fins que van acabar i pogueren distribuir un bon nombre de *fulletes piadoses*. Fruit de l'audiència que acudia a aquests actes, s'anaven formant nuclis de joves perquè «el poble sentia el que nosaltres els dèiem» (H. Plaja, 1918-1957. BPA, s/a).

Sembla evident que l'activitat pública de Plaja féu que el governador provincial el conegués, i a més, pel treball a la impremta, el mantenien vigilat. A pesar de l'escrupolós silenci que mostrava Formós en el quefer clandestí, no pogué escapar dels imponderables de l'època, és a dir, que qualsevol succés aliè podia fer malbé allò que s'havia portat amb tanta cautela. És el que li succeí. Detingueren el missatger de la impremta, que declarà que havia transportat a Barcelona uns paquets amb fulls clandestins¹⁹¹ facilitats per Formós Plaja. El cridaren al Govern Civil perquè respongués del fet. Es tractava del *Manifiesto Basta Ya*. Sota l'acusació d'haver-los imprès per al Comitè Regional, fou conduït a la presó Model —cel·lular, *maison dorée*, moneder— de Barcelona el dia 8 de maig, dissabte, d'aquell 1920. Als tres dies, el jutge decretà la llibertat sota fiança de cinc-centes pessetes, però Mestre Laborde, requerí informes del seu col·lega tarragoní i, acoïnt-se al *privilegi* de la presó governativa,¹⁹² retingué Formós. A mitjans de juny pagaren la suma de la fiança i es pensaven que el deixarien en llibertat d'immediat, però continuà empresonat fins a primers de juliol. Durant tot aquest temps no deixà de col·laborar a *Fructidor* bé sota les seves inicials o bé sota el pseudònim d'Héctor; entre les notícies que oferí, narrà les seves trobades a presidi amb A. Castellà, A. Nin, A. Saavedra, S. Piera, J. Aragó, etc.

Com hem pogut veure, l'ambient de Tarragona, fins i tot sense arribar a tenir la intensitat de Barcelona o d'altres regions com el País Valencià o el nord d'Espanya, sí que va conèixer els conflictes. Destacà la figura del governador Avellanosa, que actuà amb mà dura contra els sindicats i en el tracte amb els presos; fou substituït al juny (destinat a Sòria) al ministeri de Bergamín, i el ministre deixà entreveure que la consideració dels qui estaven a presidi canviaria. Després d'una interinitat, accedí al

191. És cert que han estat impresos per Plaja a Tarragona, però no és ell qui els hi donà al missatger. Això ho deixà clar davant del jutge, per la qual cosa el posaren en llibertat sota fiança. «Basta Ya» era el títol d'un article, que dies abans se li havia encarregat a Antonio Amador. Fruit d'una reunió clandestina mantinguda en el local dels ferroviaris barcelonins al passatge de San Benito s'acordà que aquest havia d'anar a Madrid i aconseguir que es publicqués a *El País*.

192. És aquesta una pràctica comuna en l'època. La llei facultava el governador a retenir un presoner durant tres mesos, si al·legava activitats desestabilitzadores; en realitat, les retencions a vegades es prolongaven molt més temps. A Tarragona, aquesta mateixa mesura s'aplicà amb els cambrers empresonats durant aquell mes.

càrrec Tiburcio Martín, que en principi agradà perquè es posicionà contra el joc, però aviat es veié en la seva actitud davant la vaga de paletes i escombrers que no era com s'esperava. Els esdeveniments de la regió conduïren a finals de 1920 a una nova època de repressió, potser la més dura, que comportà conseqüències perdurables en l'organització obrera dels pobles tarragonins i en la vida de Formós. El novembre de 1920 prengué possessió del càrrec de governador civil de Barcelona el general Martínez Nio, que es mantingué en el lloc fins l'octubre de 1922. Aquest governant desencadenà una sistemàtica persecució de sindicalistes i d'aquells que els donaven suport, si bé els últims sis mesos del seu mandat, quan ja havia pres possessió el Govern de Sánchez Guerra, foren menys crus i s'entelà la seva estrella després de l'atemptat a Pestaña, al mes d'agost. Per a aquesta labor comptà amb el general Arlegui com a director de policia i amb les bandes de pistolers que es refugiaven en els sindicats lliures o que es movien sota la seva protecció.¹⁹³ L'organització de grups llibertaris d'acció respongué amb atemptats contra membres de la Federació d'Empresaris, de la policia i dels sindicats lliures i a més seleccionaren persones significatives d'abast estatal, de fora de Catalunya (Regueral, Dato, Soldevilla); també es dedicaren amb esforç a la recaptació de fons quan es declararen il·legals les recollides de cotitzacions per als sindicats.

Un dels fets més coneguts d'aquests mesos fou l'assassinat de l'advocat sindicalista i polític republicà Francesc Layret el 30 de novembre, quan anava a protestar la detenció dels sindicalistes que havien estat arrestats el dia 20 i que estaven retinguts a bord del *Giralda*. La mort de Layret provocà un intent de vaga general a Barcelona,¹⁹⁴ que pretenien que s'estengués a la província de Tarragona. En el grup que recorregué els pobles la tarda-nit del dia 1 de desembre es trobava Formós Playa, que fou detingut l'endemà.

193. A més de les novel·les costumistes conegudes, vegeu PINTAT, F., *Perico en las Ramblas. Casi crónica de la Barcelona tenebrosa de 1900...*, Tolosa, Ed. Páginas Libres, 1948. Fernando Pintado era periodista, director de *Los Miserables*; més endavant dirigí la col·lecció La Novella Roja de Madrid. En els anys trenta fou president de la Junta de Govern de l'Ateneu Professional de Periodistes barceloní i va pertànyer al Sindicat de Professions Liberals de la CNT. Durant la guerra escrigué a *Mi Revista, Luz y Fuerza, Ilustración Ibérica, Nuevo Aragón*, etc. A l'exili dirigí *Ruta*, París-Tolosa.

194. J. Ferrer (1973: 207-222), proporcionà unes interessants notes sobre aquests fets, amb les opinions de J. Pabón (en estudiar la vida de F. Cambó), de F. Madrid i de Companys. Es pot veure la relació atemptat-rèplica en M. Bookchin (1980: 269-271). J. Viadiu narrà la seva versió com a protagonista en dos articles de *La Pequeña Historia*, amb el títol de *La deportación al Castillo de la Mola*, n. 737, n. 738 / 7 i 14 de maig de 1959), on assenyalava a Bugaball i Dato com a responsables últims. Es referí a Gabino Bugallal Araújo, que estigué al ministeri de Governació des de l'1/IX/1920 al 14/VIII/1921 i que assumí la interinitat de la Presidència en els dies posteriors a l'assassinat de E. Dato. (Sobre els múltiples canvis ministerials de l'època, vegeu J. M. García Madarà, 1982).

El desenvolupament dels fets ocorreguts en aquests dos dies a la província de Tarragona els relatà Formós en els seus escrits autobiogràfics, en les entrevistes que li feren en els anys vuitanta i en altres articles.¹⁹⁵ Sovint els vinculava al concepte que tenia de la figura de J. García Oliver com a militant inconscient i egocèntric, i creiem que es pot afirmar que és un dels passatges de la seva vida en què es percep amb major claredat la faceta exemplificativa dels relats. Formós escrivia per mostrar a les noves generacions quina és la manera com no s'havien de fer les coses. En quina mesura havien d'estar presents les opinions de les persones formades en la ideologia i depurades en l'acció. La precipitació en les decisions i l'actuació revolucionària realitzada «per por que et titllin de covard» (que va ser el seu cas), en el fons era una debilitat que costava molt cara. En el cas que ens ocupa, voler actuar com si s'estigués a Barcelona portava al desastre. Els fets els relatava de la manera següent.

El dia 1 de desembre l'organització cenetista de Valls i de Reus decidiren enviar a Barcelona dos emissaris per veure l'ambient que es respirava a la ciutat, després d'haver estat anunciada la vaga general davant les deportacions a Maó i l'assassinat de Layret. Així, Trench i García Oliver anaren a la ciutat comtal. Aquest últim, a la tornada, abans d'arribar a Reus, s'aturà a Tarragona i informà que «Barcelona està cremant pels quatre costats; cal anar a la revolució». Els presents, entre els quals es trobava Formós, es deixaren portar pel relat fantasiós (ja que el que havia succeït a Barcelona no eren més que aturades parcials) i es disposaren a recórrer els pobles de la província per preparar l'aixecament revolucionari. La comitiva la formaren els dos esmentats, més Alaiz, Mantovani, Cinca i Sardà.

Durant la nit recorregueren diverses localitats per contactar amb alguns companys; passaren per Reus, Alforja, Cornudella, Ulldemolins, etc. fins a arribar a Falset, des d'on Formós i Mantovani foren enviats a Reus i Tarragona per informar-se de la marxa dels esdeveniments a Barcelona. La situació fou una mica còmica, ja que no hi havia indicis que s'hagués de produir un aixecament popular, però malgrat tot, anaven tots dos armats amb una petita pistola del 6.35 i una altra de foc central. Els seus moviments nocturns havien alertat la Guàrdia Civil d'aquestes poblacions i així, abans d'arribar a Reus, a la sortida d'un tombant de la carretera, foren detinguts per diverses parelles de la benemèrita i conduïts a la caserna on foren apallissats sense miraments. El relat de Plaja, amb un to divertit, ridiculitzava als revolucionaris forasters: «...van aparèixer 14 guàrdies civils amb els màusers apuntant. No ens decidim a resistir per no matar-los a tots. Detinguts jo i Mantovani [...] vam ser portats a la caserna on a

195. Relatà els fets a: *Mis memorias*, p. 29-30; *Una vida como otras (?)*, p. 15-16; *Etapas de la CNT en Tarragona*, p. 8; *Remembranzas 1919-20*, II; «Rememorando unas gestas», en *Solidaridad Obrera* de Mèxic, n. 4 (20 de juny de 1942); *Más vale tarde que nunca* (BPA. R.4.1-76); *Carta abierta a Juan García de Reus* (BPA. el títol és nostre), etc.

cops de culata ens van trencar les mandíbules. A mi m'ho van fer en espanyol, deixant-me gairebé sense dents, i a Mantovani en italià deixant-lo gairebé en el mateix estat». A J. Muela, I (1980: 32), afegí que els muntaren un simulacre d'afusellament amb cartutxos de fogueig als afores de la població, tan ben perpetrat que es pensaven que els mataven.

Des d'allà foren traslladats a la presó de Tarragona, habilitada al palau d'August, edifici romà conegut popularment amb el nom de Castell de Pilats,¹⁹⁶ on es trobaren amb els companys de Valls (Robusté, Serra, Vidal i Esteban), que havien estat víctimes d'una emboscada semblant. L'edifici pecava de les incomoditats de ser tan antic. Un metge de Cornudella –Bonaventura Font–, que hi estigué empresonat una temporada, el descrivia així: «...desprenent-nos de la vostra roba, prenent-nos dels vostres llits els matalassos perquè poguéssim descansar, sens dubte cap hauríem emmalaltit en les masmorres immundes, de les parets de les quals rajava aigua contínuament, amb els lavabos disposats per asfixiar més que per prestar servei, sense estores, mantes ni penjadors; masmorres que tenen la missió de suprimir...» (*Fructidor*, n. 3, 15/II/1920, p 3). Carme Paredes, tal com hagué de fer en repetides ocasions fins ben entrats els anys trenta, portà el matalàs i la roba a la presó perquè Formós Plaja pogués descansar.

196. El Castell de Pilats, antic pretori de la Tarragona romana, s'habilità com a presó a mitjan segle XIX, després que patís una explosió quan les tropes franceses es retiraven de la ciutat durant la guerra de la independència. Està ubicat al costat del Balcó del Mediterrani, amb vistes al mar. (Vegeu B. Hernández Sanahuja [1888], entre les nombroses obres sobre edificis tarragonins d'aquest autor).

Germinal, Acràcia y Camèlia a l'escola racionalista Luz, dirigida per Joan Roigé. Barcelona, 1928.

7. Els temps difícils. Repressió i desastre. 1921

L'any 1921, el reberen Plaja i Mantovani a la presó de Pilats, feia un o dos mesos des de la seva detenció. Plaja també acomiadaria l'any des d'allà mateix. En l'intermedi, a principis de gener o de febrer —depenent de la versió que prenguem— Formós fou desterrat a Bot i «a Mantovani el van enviar als fossats de Lipari a Itàlia on ja Mussolini estava en el poder amb les seves camises negres».¹⁹⁷ Amb això no fan res més que secundar el destí d'una bona part de la militància sindicalista, reclosa en els llocs més diversos: Maó, Montjuïc, Sòria, Vitòria, Burgos, Madrid... Per aquest motiu, nombrosos articles dels que es publicaren a *Los Galeotes*, entre febrer i maig de 1921, foren escrits des de les presons.

Hem trobat a Itàlia, a l'Arxiu Central de l'Estat, notícies sobre la vida de Mario Mantovani en aquesta època. Fou arrestat a Gènova el 26 de febrer de 1921, quan tornava al país a causa d'haver estat repatriat d'Espanya, però no sabem el lloc on el confinaren per purgar la pena d'un any i sis mesos que el Tribunal Militar de Florència li imposà per la causa de deserció de l'exèrcit que tenia pendent des de 1915 (Italino Rossi, 1981: 101-102). Durant tots aquests anys, a més de Lípari, el règim totalitari utilitzà els confinaments de Lampedusa, Ustica i altres.

L'ambient entorn de la família Plaja-Paredes canvià de color; l'antiga camaraderia, que s'estenia fins a la impremta, es convertí en preocupació per Formós. Acràcia

197. *Mis memorias*, p. 30. És evident la confusió de Formós ja que Mussolini no arribà al poder fins al 1922 i començà el seu règim dictatorial feixista el 1925. Sabut és que la joventut del dictador italià té tints radicals i contactes amb anarquistes: tradueix a l'italià una bona part de *La gran revolució*, de Kropotkin, el 1909 (A. de Santillán ho ratificà en el pròleg de l'edició d'aquest llibre feta a Américalee, Buenos Aires, 1944). En la seva etapa de director d'*Avanti*, tingué relació amb l'anarquista feminista Leda Rafanelli (1870-1971) (sobre això escrigué Leda el 1946 *Una donna e Mussolini*), cosa que no fou obstacle perquè uns anys més tard les falanges feixistes l'empaitessin i arrasessin la seva llibreria de Milà. En aquell moment, la fogositat del *duce* canvià d'objectiu i es dirigí cap a la seva antiga companyia, així que, irònicament, manà assassinar als qui, com Carlo Tresca (1878-1943), havia titllat en el seu clímax radical de reformistes.

Les illes Lípari, la més gran de les quals porta aquest nom, constitueixen un arxipèlag volcànic (Strómboli), en què els grecs situaven el domicili de Eolo.

havia complert cinc anys i Germinal en tenia dos. Les condicions de vida es tornaren més dures. Felipe Alaiz, que havia estat molt unit a la família, va marxar, segurament cap al maig.¹⁹⁸ Torres Tribó passà alguna temporada a la presó i després se n'anà a Saragossa. Les cordades de presos començaren a arribar a Tarragona, procedents de Barcelona, feien escala cap a altres llocs o de vegades es quedaven a la ciutat. Al costat dels deportats arribaven les dones amb les criatures petites. La por s'apoderà de la majoria de militants que estaven a la ciutat i no mostraren la solidaritat que requeria el moment; només unes quantes persones, entre les quals es trobava Carme Paredes, obriren les portes de casa seva per acollir els familiars dels presos. Per a la Carme (H. Plaja, 1968: 8) fou un dels moments de soledat militant més difícils.

El 2 de gener o de febrer incorporaren Formós a una cordada de presos provinent de Barcelona que anava cap a Tortosa; s'hi trobà coneguts, com el rajoler Pere Massoni, o Valero, militants tots dos de la construcció. A Tortosa estigué uns dies a l'espera, fins que l'incorporaren a una nova cordada amb destinació a Bot i en aquesta també coneixia gent —Trullols, d'alimentació. Hem trobat una foto d'una cordada de presos custodiada per la Guàrdia Civil, que travessa una zona industrial, publicada al llibre de M. Bajatierra *¿Quiénes mataron a Dato?* (Barcelona, Publicaciones Mundial, ca. 1926; Madrid, Jásón), que fou reproduïda per Fabre & Huertas (1980: 18) en l'entrevista a Plaja, perquè afirmaven que un dels components d'aquesta cordada era el mateix Formós Plaja (té el cap girat cap a la càmera, va amb un farcellet a l'espatlla i està fumant). Nosaltres, però, no gosem confirmar-ho.

Encara que aquest mètode ja s'havia practicat amb anterioritat, fou en aquest 1921 quan assolí el seu punt àlgid; centenars de sindicalistes foren traslladats en conducció ordinària, a peu per les carreteres d'Espanya, en grups de quinze o vint, als llocs on havien estat desterrats. Cada jornada recorrien de vint-i-cinc a trenta quilòmetres, custodiats a cavall per la Guàrdia Civil, fent nit en ajuntaments o en pallers, amb una assignació per a la seva manutenció de cinquanta cèntims; segons la distància que havien de recórrer, quan s'arribava a una presó amb garanties de seguretat, s'interrompia el camí durant uns dies. Podia donar-se que pel camí algú *intentés* es-

---

198. F. Alaiz aconseguí evadir la presó en aquells anys difícils gràcies a la intervenció d'un oncle seu —Vicente Piniés Bayona—, personalitat política influent, que arribà fins i tot a ser ministre de Gràcia i Justícia de març a juliol de 1921 (temps en el qual acompanyà Alfonso XII a les Hurdes).

capar i que se li apliqués la llei de fugues,¹⁹⁹ un procediment molt utilitzat en aquesta època per desfer-se dels sindicalistes més combatius.

El recorregut de Formós no fou molt llarg; després de l'esmentada parada a Tortosa, es desvià per Aldover, Xerta, Prat de Comte i Bot. A l'últim tram hi havia una passarel·la sobre un barranc que calia travessar amb molta cura; per això li deslligaren les mans i l'insten a passar. Formós creié en aquell instant que havia arribat la fi dels seus dies, que li aplicarien la llei de fugues, però sortosament no fou així. Arribaren a Bot i tingué un calfred, «en arribar a Bot recordo que hi havia dues xiquetes jugant al carrer i vaig sentir que deia una a l'altra: Mira Enriqueta... ara la Guàrdia Civil porta un d'aquells homes que maten homes» (Fabre & Huertas [1980: 20]). Bot és una localitat situada al límit amb la província de Conca, que aleshores tenia uns tres-cents habitants; allà el destinaren a l'Ajuntament i li assignaren la tasca d'exercir d'ajudant del secretari, ja que els seus coneixements li permetien entendre els documents cadastrals que acabaven d'entrar en curs.

El record que guardava Formós dels mesos viscuts a Bot era agradable. No estigué sotmès a un règim carcerari angoixant, tingué feina per passar entretingut el dia, i «mai vaig menjar tant bé com quan vaig estar desterrat, menjava pollastre cada dia»; a poc a poc la seva figura adquirí certa consideració entre el veïnatge: sabia llegir i escriure sense por i tenia coneixements de molts temes, cosa que en un home de la seva condició no era gaire corrent. Fins i tot a l'Ajuntament, en les reunions setmanals del consell mantingudes al voltant del braser, s'escoltaven amb atenció els seus comentaris i relats. Era un d'aquells moments en què Plaja demostrava la seva capacitat de sortir airós de les situacions difícils, cosa que ja havia fet durant el servei militar i que tornaria a repetir més endavant, quan les circumstàncies ho requerrissin.

En una d'aquestes reunions, la del 8 de març, la telefonista del poble, que tenia la centraleta a l'edifici consistorial, comunicà a l'alcalde que havien trucat de Gandesa

199. Els relats dels protagonistes d'aquestes conduccions són múltiples, i, a més, es troben moltes referències esporàdiques. Passen ja per tradicionals, les de Pedro Vallina, *Mis memorias*, p. 211-212; les de Paulino Diez, *Un anarcosindicalista de acción*, Caracas, Editexto, 1976, p. 69, i les d'Abad de Santillán. V. García (1988: 191-193; 275-76) hi dedica dos vocables: «Conducciones por Carretera», i «Ley de Fugas». Igualment, F. Barthe escriu en el n. 48 de La Novela Roja: *El dolor errante*. Un altre home, amb el qual Plaja es relacionà a Mèxic, Angel Samblancat escrigué un fullet en la seva col·lecció El Pasquín del Pueblo: *El Baldón de la Ley de Fugas*; i una novel·la amb el títol *La cuerda de deportados*, edició que figurava entre els projectes editorials de Formós a l'exili. Té també certa rellevància el quadre elaborat per José M^a. López Mezquita (1883-1954): *Cuerda de Presos*.

per informar que el president del Consell de Ministres, Eduardo Dato,²⁰⁰ havia estat assassinat. Formós féu un crit d'alegria, davant l'estupefacció dels presents, en especial del cap de la Guàrdia Civil, pel que hagué de valer-se d'arguments convincents per justificar el seu gest; cosa que, segons ell, no fou gaire difícil i en sortí victoriós sense problemes. En la seva dissertació argumentà la complaença governamental pels mètodes utilitzats en els llocs de treball i, que en aquells moments s'hi sumaven les accions impunes dels pistolers del Lliure.²⁰¹ La intervenció elevà el seu crèdit en el poble de tal manera que, en haver d'abandonar-lo dies després, aquesta vegada dalt d'un ase, «vint o vint-i-cinc dones» [s'ocupà Formós de ressaltar la presència de la dona] es congregaren a la sortida del poble per acomiadar-lo, li oferiren menjar i presents, dins d'un ambient tan emotiu com el de la tornada de la seva primera detenció, cap allà el 1910, a Palamós.

Com veiem, Formós justificà el fet de la mort de Dato, una vegada ja havia succeït, basant-se en raons de tipus social. Si ens atenim als escassos textos en què parlà de la seva posició davant l'atemptat personal, concloem que no n'era partidari encara que les víctimes fossin «botxins del poble», perquè també eren «al cap i a la fi homes

200. Encara que en general en l'anarquisme hi hagué unanimitat a veure positivament la mort de Dato per la seva «condició de cap d'un govern que havia d'assumir la responsabilitat per la sang que corria diàriament [...] sense prendre cap mesura per posar fi a l'espectacle bàrbar» (A. de Santillán [1965: 250]; J. Ferrer [s.a.]), també hi hagué qui féu un reconeixement a la seva labor social: s'ocupà dels indults de Montjuïc, Mano Negra i Jerez, i, alhora, propicià mesures de caràcter laboral més avançades (F. Urales a *La Revista Blanca*, núm. 11, 1/XI/1923, p. 2).

201. L'atemptat fou obra dels metal·lúrgics barcelonins: Pere Mateu, Lluís Nicolau i Ramon Casanellas (curiosament, Cusidó procedia de Reus i Nicolau de Valls). Dos mesos després s'aplicà la llei de fugues a un dels militants més destacats: el secretari de la CNT i tipògraf val·lisoletà Evelio Boal. Encara uns anys després, el 1931, apareixien tres edicions a Barcelona del llibre de M. Bajatierra, *¿Quiénes mataron a Dato?*, dues d'elles a Jasón i una a Publicaciones Mundial; encara que suposem que la 2a de Jasón en realitat era una resta d'edició que adquirí el mateix autor i a la qual li posà una coberta amb el títol *¿Cómo combate el capitalismo español a CNT?* i el segell editorial seu de Madrid: Biblioteca Plus Ultra. Aquest és un llibre curiós perquè a la primera part, fins a la pàgina 122, és una reproducció, sense assenyalar-ho, de l'Informe que la CNT publicà cap al 1921 sobre terrorisme i lluites socials: *A toda conciencia honrada. Quiénes somos y adónde vamos*, Alacant, Imp. Española.

com els altres».²⁰² Però de fet rebutjava aquest mètode com a procediment sistemàtic per trobar el camí de la justícia i no la utilització passatgera del magnicidi i no deixava de considerar la grandesa d'ànima i sensibilitat davant el poble sofrent dels qui s'oferien a realitzar-lo. Per això, quaranta anys després, advocava perquè «algun ésser humà proveït de la generositat d'ànima que això requereix, es decideixi a treure aquest monstruós destorb que s'anomena Franco». Era, senzillament, «la necessitat que de tant en tant el camí de la justícia sigui escombrat dels seus esbarzers». Però repetim, tal com ja hem expressat en altres llocs, que creia que aquest mètode era perillós perquè atreïa la militància no formada i la portava al camí de la violència, descurant la labor educadora diària mitjançant la *dinamita cerebral*, que és la que a la fi dóna fruits.

Connecta Plaja amb aquests plantejaments amb l'anarquisme finisecular en què l'atemptat personal es denominava —de forma molt gràfica— amb l'expressió de «pensament en acció». Això s'adiu amb el caràcter individual del moviment, en què la persona prima sobre el grup; qui realitza un atemptat no ho fa obeint una suggestió del col·lectiu, sinó per iniciativa pròpia. Un autor contemporani als fets —Santiago Valentí Camp (s.a.: 1058)— es feia ressò d'aquestes connotacions i afirmava que «l'anarquista més aviat que un sectari és un convençut, i l'anarquisme és una espècie

202. S'ocupà d'això en realitzar un perfil sobre Miguel Angiolillo (*Solidaridad Obrera*, Mèxic, n. 160, maig de 1957). No obstant això, afegia: «Però trobem una clara justificació quan analitzem les causes que condueixen de la mà i pas a pas, a l'home desitjós de fer justícia als qui assassinen els fills del poble pel delictes de defensar les seves llibertats [...] I sentim cert respecte i fins a certa admiració quan el fet va acompanyat de la més gran de les intencions [...] són ànimes grans, la sublimitat de sentiments de les quals els porta al sacrifici de la seva pròpia persona». Miguel Angiolillo atentà contra Cánovas del Castillo l'agost de 1897, fet pel qual va ser ajusticiat en el seu moment. Aquest nom s'incorporà a l'imaginari llibertari espanyol i, com a tal, fou reproduït en les col·leccions de postals; així mateix donà nom a diversos grups específics. Un relat recent del fet el realitzà el llibertari cubà Frank Fernández en *La sangre de Santa Águeda*.

Reflectí unes opinions idèntiques a «Simón Radowitzky» (*Solidaridad Obrera*, Mèxic, n. 147, 5/III/1956): «Sensible, de cor impressionable, no podia concebre la passivitat davant la injustícia [...] Als 19 anys havia elaborat en el seu cor i el seu cervell un pla». Aquest emigrant rus (1889-1956) a l'Argentina, atemptà el 1909 contra el Coronel Falcón, cruel cap de la policia de Buenos Aires. Fou condemnat a trenta anys a la Terra del Foc, es feren grans campanyes per al seu alliberament, que es va produir finalment el 1930. Vingué a Espanya en temps de guerra, on adoptà el nom de Raúl Gómez. Sortí d'Espanya amb Martín Gudell en el camió que transportava l'arxiu CNT-FAI (actualment al IISG d'Amsterdam). Durant l'exili s'establí a Mèxic i estigué en contacte amb Formós. Sobre ell hi ha nombroses al·lusions a la premsa, però pot consultar-se la biografia que elaborà A. Souchy (1956) i el llibre de J. Cimazo (1984).

de misticisme». Queda clar al llarg d'aquest estudi que l'actuació de Plaja en molts moments respongué a aquesta concepció de llibertat individual.

Tornant al tema que ens ocupa, en un escrit de Formós sobre les cordades de deportats, que firmà amb el seu pseudònim preferit —Demetrio, *Enero de 1921* (BPA, R.4.1-75. 1a i b)—, assenyalava que aquesta mesura de repressió donà resultats molt contraris als que esperaven els seus propulsors. Malgrat que la vigilància de la Guàrdia Civil els obligava a complir la prohibició de realitzar qualsevol mena de propaganda en els llocs de desterrament, la conducta mantinguda per sindicalistes i anarquistes «va obrar el miracle de ser considerats com màrtirs, en comptes de pistolers i mata homes»; es va escampar la llavor, fins i tot a costa de sacrificis. El fruit arribà en restablir-se les llibertats i en començar a organitzar-se en aquests llocs actes de propaganda: mítings, conferències i festivals, que portaven a la creació de sindicats únics i grups culturals llibertaris abans de l'adveniment de la dictadura de Primo de Rivera. En pobles de la província de Tarragona (Batea, Bot, Gandesa i altres), la influència d'aquesta propaganda cenetista fou determinant a l'hora de prendre posicions en les jornades de juliol de 1936.

S'estigué a Bot de tres a quatre mesos, fins que fou reclamat des de Tarragona per presentar-se com a inculpat davant un consell de guerra, en què havia de respondre sobre un article que havia estat publicat a *Fructidor* en l'any anterior, el qual, pretesament, contenia injúries a la Guàrdia Civil.²⁰³ Quan s'havia de realitzar el judici, l'autor de l'article en qüestió se n'anà a França. Plaja, com a director del diari en el moment de publicar-se l'article, havia de respondre de l'assumpte. L'article es publicà al número 28 (7/VIII/1920), sota el títol «La *Raziada* autoritaria de la província», i es basava en el relat de Maria Figueras, que assegurava haver estat segrestada i maltractada per la Guàrdia Civil; l'article estava signat per El Corresponsal.

La bona estrella solia acudir en auxili de Formós. En aquest cas, el defensor que li assignaren era un tinent que estava a la caserna de Tarragona quan ell feia el servei militar, de nom Miralles, que ara tenia el grau de comandant. Es reconeixen de seguida i Miralles s'interessà pels motius que el portaven allà. Formós li explicà que havia estat la publicació d'un escrit en el diari que dirigia un any abans, i que l'autor se n'havia anat. Com a resultat: se celebrà el Consell, el fiscal llegí els càrrecs, parlà el

203. La presència constant d'aquest cos en la repressió i vigilància dels actes sindicals i socials, feia que la seva labor fos denigrada i que es prenguéssim com un instrument més que utilitzaven governants i patronal per mantenir els seus privilegis. Plaja digué: «Aquesta institució tan odiada pel poble espanyol ha estat el més ominós segell de la política de l'Espanya negra» (*Mis memorias*, p. 28). F. Alaiz, en la seva època de director de *Solidaridad Obrera* durant la República, inserí una il·lustració en què apareixia una calavera amb un tricorn i a sota el lema: «Aquesta és l'Ànima d'Espanya», en al·lusió a la frase de Sanjurjo, per la qual cosa hagué de patir dos anys de presó.

defensor i la causa quedà sobreseguda, sense haver de realitzar cap declaració. (Virgili i Sanromà [1980: 119] afirmava que el consell de guerra se celebrà el 8 d'agost de 1921.) No obstant això, Plaja continuà empronat a Pilats fins després del restabliment de les garanties constitucionals l'abril de 1922, amb l'arribada de Sánchez Guerra al Govern.

Formós estigué tancat disset mesos, temps en què no tenim notícies de com pogueren subsistir la Carme, l'Acràcia i el Germinal. No sabem si la Carme tenia família a Tarragona o si rebien ajuda de la família de Formós des de Palamós, cosa que és molt probable. És possible també que militants i veïnat s'oferissin per cobrir les necessitats més peremptòries i que, almenys en els primers mesos, poguessin tenir l'auxili del Comitè Pro Presos provincial, que funcionava amb regularitat. D'uns anys més tard, ha quedat una fotografia feta el 1923 en la qual la Carme, l'Acràcia, el Germinal i la Camèlia, que encara era un nadó, juntament amb l'Hortènsia, una veïna, estaven a la platja del Miracle, des d'on podien veure a Formós quan treia el cap des d'alguna de les finestres de la presó del Castell de Pilats.

7.1 *El diari Los Galeotes i la fi de Gutenberg*

Mentre Plaja estava a Bot començà a publicar-se a Tarragona el diari *Los Galeotes*. Presumiblement començà l'1 de febrer de 1921, però és una dada que no podem confirmar perquè no disposem dels tres primers números.²⁰⁴ Hi ha constància que es publicà fins al número 16 (28 de maig). La direcció i administració anava a càrrec de Felipe Alaiz, que també estava al capdavant de la impremta; en l'últim número el substituïu Liberto Callejas. El subtítol, propi d'una època de repressió sindical, perdé significat obrerista i passà a ser *Semanario de Estudios Sociales*, al·ludint amb això al centre al qual pertanyen els seus redactors; de fet, quan anuncià la seva aparició, volia fer-ho amb el títol d'*Armonía* (hauria estat capçalera amb un altre dels tres noms d'Acràcia, la filla gran de la família Plaja-Paredes). La direcció postal la tenia a la seu de la CES: Rambla de San Carlos, 13, 1r. L'administració passà a Ramon Segarra,²⁰⁵ de qui parlarem més endavant, que era també l'il·lustrador del grup (incluint-hi el *Quinet* d'Alaiz) i exercia tasques d'escriptor.

204. Els originals que hem consultat es troben a la Diputació de Tarragona. F. Madrid (1990: epígraf 472) ho estudià en unes fotocòpies de BPA. R. Lamberet (1953: 122) l'emplaçà el 1920 i assenyalà que el director era F. Alaiz. Virgili situà l'administració a la Rambla de S. Carles, 14, baixos (segurament volia assenyalar la direcció de la CES). P. I. de Dalmasas (1992: 61) ho atribuï erròniament a Formós Plaja. Els números que es conserven són: 4, 6, 9, 13, 15 i 16.

205. Ramón Segarra Vaqué, segons Formós, caminava amb crossets, i tot i així amb dificultat, però això no fou obstacle perquè durant tres anys a Tarragona i després a Barcelona il·lustrés una bona part de les publicacions de la família Plaja-Paredes i escrigués en diaris i fullets.

Gràcies a *Los Galeotes* sabem que la impremta Gutenberg seguia funcionant, ja que era on s'imprimia la publicació (Rambla de Castelar, 14, baixos) i on tenia la redacció i l'administració. Presentava un format lleugerament superior als anteriors 50 x 35 cm, de quatre pàgines, també a quatre columnes amb corondell, encara que els dos últims números introduïren algunes variacions en la composició tipogràfica que la feren més oberta i desimbolta: dos i tres columnes, quadres grans, etc. El preu era de deu cèntims. I era de tendència anarquista. Les col·laboracions mantenien algunes firmes anteriors: Joaquim Blanch (el Masroig), Josep Cervelló (Flix), Mercedes Font (Cornudella), Antonia Maymón, Andreu Piqué (Marçà), Formós Plaja, Eusebio Rodríguez, Benito Sardà (T). Però hi havia un bon nombre de nous col·laboradors: Mauro Bajatierra (presó cel·lular de Madrid), Emilio Bruno (Falset), Liberto Callejas (presó de Barcelona), Tomàs Cano (Barcelona), Serafí Castelló, Josep Cinca, Liborio Díaz (Barcelona), Josep Domènech (Flix), Pere Domènech (el Masroig), Teresa Duch (la Figuera), Joaquim Maurín (n. 13, abril), Andreu Nin (que començà al número 6, el 12 de març), Àngel Pestaña (presó de Montjuïc), Santiago (presó cel·lular de Barcelona), Ramon Segarra Vaqué (T), Paquita Serra (Ribarroja), José Úbeda (T). A més dels coneguts pseudònims: Àngel Rebelde (Falset), Arot y Marot, Cinplayne (Logronyo), Galileo (H. Plaja), Itsar, Magda (presó de Pilats), Revive (E. Rodríguez), Rodela (F. Alaiz), Sol de la Vida (J. Torres Tribó), Stokman. Força cites de Pi i Margall.²⁰⁶

La difusió fou menys àmplia que la d'*Acracia*. Si ens basem en la secció «Administrativas» (n. 6) i en «Buzón» (n. 16), veiem que es relacionaven amb diverses províncies, com Logronyo: amb la capital (dos-cents exemplars al carrer de los Baños, 9); Saragossa: amb Nonasp, San Mateo, Santa Bàrbara i amb la capital; Osca: amb Albalate de Cinca, San Jorge, Fraga i Tamarit de Llitera; Còrdova: amb Cabra; Ciudad Real: amb Puertollano. En contrapartida, havien estès la difusió a la zona lleidatana i tarragonina (recollint l'herència de *Fructidor*), sense que apareguessin localitats de Girona i Barcelona, exceptuant aquesta última capital. De Lleida tenim: l'Albi, el Pradell, la Figuera, Arcabell, Almatret, Castellet i Cervià de les Garrigues. De Tarragona: Alforja, Alcover, l'Arboç, Ascó, Banyeres del Penedès, Barberà de la Conca, Bellvei del Penedès, Bot, Calafell, Cornudella, Constantí, Creixell, Cunit, Falset, Flix, Garcia, Godall, Gratallops, la Gornal, Lleger, Marçà, el Masroig,²⁰⁷ les

206. F. Madrid (1990: 472) afegí els noms de A. Saura, Paquito Serrà, Amadeo Pi, Juan Bobio, Angel Abella, Dr. E. Alfonso i Enrique Lancano. Podria ser que hagués consultat alguns números diferents.

207. El Masroig tenia un sindicat ben nodrit, en què a més de Joaquim Blanch, que era orador i Ramon Mateu, que juntament amb l'anterior escrivia a *Fructidor*, hi havia altres militants incansables: Josep Inglada Giné (assassinat en un camp de concentració alemany), Josep Lledó Casals (se suïcidà el 1940, a França), Josep M. Giné Folch, Joan Giné Pedrol, Jaume Mas, etc. Aquesta localitat del Priorat durant la guerra va tenir una Col·lectivitat esponerosa.

Masuques, Montblanc, el Molà, Móra la Nova, el Pinell de Brai, Pira, Reus, Ribarroja d'Ebre, Sant Marçal, Santa Oliva, Sarral, la Secuita, la Torre de l'Espanyol, Torroja del Priorat, Valls, el Vendrell, Villalba dels Arcs, Vimbodí i Tortosa.

Amb l'arribada de Liberto Callejas a *Los Galeotes* s'obrí la secció «Buzón», en la qual es donaven orientacions sobre estil de redacció, extensió, etc. als qui enviaven articles, entre els que estaven: Pere Morató (Sant Marçal), Joan Durán Babot (Pradell), Jaume Amil (Pira), E. Jonet Mercadé (el Vendrell) i els noms ja esmentats de Paquita Serra, Emilio Bruno, Teresa Duch i Josep Cervelló. Era un diari més d'idees que *Fructidor*; en aquest no hi havia seccions d'informació sindical ni notícies dels pobles, però mantenia temes anteriors com el terrorisme o la repressió a què estaven sotmesos els sindicats. Els articles eren a vegades doctrinals (consideracions sobre la violència i sobre els ideals); altres vegades, més concrets, com el cas de «Razones y Palos», n. 15 (14/5), signat per Revive (pseudònim de Rodríguez Salas), que ens parlava de les bandes de pistolers a Reus i Tarragona, o el de «Las bandas y los anónimos», de E. Rodríguez, en què afirmava que a Catalunya «s'hauran cursat del començament d'any ençà més d'un milió d'anònims», ja que a ell, pobre mortal, ja n'hi havien arribat trenta-tres. Cal destacar també: «¿Callejón sin salida?», d'Àngel Pestaña, n. 16 (28/V), una reflexió sobre sindicalisme i terrorisme. I els articles: «Violencia y energía», per Stokman, n. 4 (26/II); «¡Proletario!», per Teresa Duch, i «Sigue la represión», per Benito Sardà, n. 9 (2/III); «El Responsable es el Gobierno», per Eusebio Rodríguez, i «Desde la cárcel», per Magda, n. 13 (30/IV).

Un altre dels temes constants fou el de la dona. Destaquen, en aquest sentit, les col·laboracions de Mercedes Font, des de Cornudella, i alguna d'Antonia Maymón,²⁰⁸ incloent a més les d'altres dones dels pobles menys conegudes com Paquita Serra, de Ribarroja i Teresa Duch, de la Figuera. El diari publicà, a més, articles sobre el joc, sobre medicina natural i relats fantàstics. I tampoc faltaren els escrits més extensos, publicats per entregues, com el fullet de Luigi Fabbri, *Influencias burguesas sobre el anarquismo* (traducido en 1918, per J. Prat, per a Tierra y Libertad; reeditat a Vértice el 1931) que es publicà per capítols.

208. ANTONIA RUFINA MAYMÓN GIMÉNEZ (1881-1959) a principis del segle xx impartia classes en una escola laica de Saragossa, on vivia amb el seu company Lorenzo Laguna; tots dos hagueren de fugir després de la vaga de setembre de 1911 (Laguna morí a Bordeus). Posteriorment fou professora racionalista a Sestao, Elda, Alcoi, Sant Feliu de Guíxols (1925), Beniaján (1936). Adoptà un nen i una nena, que posteriorment l'abandonaren. Naturista integral i *antifeminista* educacional. (Tot això es pot veure en *El Anarquismo en Alicante 1868-1945*, Alacant, Institut Juan Gil-Albert, 1986, p. 73-89). Fou escriptora de contes i d'innombrables articles en *Humanidad Nueva*, *Cultura y Acción*, *Helios*, *Naturismo*, *Generación Consciente*, *Estudios*, *Acción Social Obrera*, *Revista Blanca*, *Tierra y Libertad*, *Mujeres Libres*, etc. (Vegeu també: L. Iturbe [1974: 82-83].)

Un dels temes ideològics del diari que despertà més interès fou la postura que mantenia davant la Revolució Russa. La línia editorial es posicionava en contra, però s'inseriren articles que es mostraven a favor, a més de donar cabuda a firmes com les de Nin i Maurín que, amb el pas del temps esdevingueren figures de la corrent bolxevic de la CNT,²⁰⁹ els articles dels quals aparegueren entre els mesos de març i maig, temps en què Nin era secretari del Comitè Nacional de la CNT i Maurín n'era del Regional català, abans que anessin delegats al Congrés inaugural de la ISR, que se celebrà a Moscou els mesos de juny i juliol. Els seus articles eren sobre temes laborals (el Primer de Maig, la jornada de sis hores, etc.).

Entre els articles que es desmarquen de Rússia²¹⁰ es troben referències de *Le Libéraire, Paris*; *El Hombre, Montevideo* (publicat pel gallec José Tato Lorenzo, autor també de *Maximalistas y Anarquistas*, que redunda en el tema, publicat per Tierra y Libertad el 1919); *Arbaiter Fraind*, Londres, en què figures insignes de l'anarquisme —Rocker, Grave, Malatesta, Goldmann, Souchy, Berkmann, etc.— mostraven la seva disconformitat amb el règim bolxevic, alhora que denunciaven els tractes vexatoris donats a l'anarquisme a Ucraïna i parlaven de les gestions realitzades per Pestaña per afavorir els qui estaven a la presó a Moscou per professar aquesta ideologia. Per part seva, Formós Plaja, des de Bot, firmà un article sobre aquest tema, datat al febrer, que es publicà en els números 5 i 6 (5 i 12 de març respectivament), amb el títol significatiu «Rectifiquemos», en què es desvinculava de la manera com s'anava desenvolupant el règim revolucionari rus, i incidia en la necessitat de preparar l'aixecament anarquista, el qual pressuposava la necessitat de la conscienciació revolucionària de la dona.

Cal assenyalar el comunicat que s'inserí al número 16 (28 de maig), en què es pregava a tota la militància que remetés l'import dels seus deutes, ja que aquests ascendien a més de 4.000 pessetes. Deien que si es continuava així caldria tancar el diari, i que no podien oblidar que era l'«únic mitjà de defensa amb què avui comptem tots els treballadors de Catalunya i gairebé podríem dir de tot Espanya». L'al·lusió sembla clara, ja que llavors a Catalunya també es publicaven *Lucha Social*, de Lleida, i *Acción Social Obrera*, de Sant Feliu de Guíxols, però, pel que sembla, *Los Galeotes* (L.

209. Sobre aquest corrent i la seva evolució, que el 1935 donà pas al POUM, antibolxevic, tenim les memòries de diversos dels seus protagonistes, dels quals el més prolífic fou V. Alba i també hi ha estudis sobre aquests militants, es pot veure el de PAGÈS, P., *Andreu Nin: su evolución política (1911-1937)*. Madrid, Zero, 1975, o el de A. Bonsón Aventín, 1994, sobre J. Maurín.

210. Alguns dels contraris: «Creure en l'eficàcia de la dictadura no és creure en la ineficàcia de la llibertat?», per Santiago, n. 4 (26/II); «Rectifiquemos», per Galileo, n. 5 i 6 (5 i 12/III); «Dictadura», sense firma, n. 9 (2/IV); «La revolución y nosotros», per Antonio Martínez, n. 9 (2/IV); «Dictadura, la eterna cuestión», per Liberto Callejas. Entre els favorables: «Dictadura», per Àngel Rebelde, n. 9 (2/IV); «La dictadura es imprescindible», per Benito Sardà, n. 13 (14/V).

Callejas) entenia que aquests no eren representatius perquè seguien la línia de Nin i Maurín,²¹¹ per la qual cosa de vegades s'hi enfrontava.

En aquest sentit, el diari pot considerar-se pioner respecte a la nova opinió sobre la Revolució Russa, ja que es publica dies abans que *Redención*, d'Alcoi, i encara no havien sortit a la llum: *Nueva Senda* de Madrid (que publicà la *Memoria que al Comité de la CNT...*, de Pestaña a finals d'any), ni *Regeneración* de Lleida, ni per descomptat *La Revista Blanca* i *Tierra y Libertad* de Barcelona. És de suposar que els seus redactors coneixien, a més dels articles de diaris estrangers, els fullets que s'anaven publicant sobre el tema; de J. Tato Lorenzo: *Maximalismo o anarquismo*, a *Tierra y Libertad*, 1920;²¹² de la mateixa editorial: *Dictadura o Libertad*, 1919, i l'*Almanaque para 1921*; de Francisco Jordán: *La Dictadura del Proletariado* (Madrid, Espartaco, 1920); d'E. Malatesta: *Socialismo y Anarquismo* (Buenos Aires, Argonauta, 1921). Tots aquests advertien del totalitarisme del règim comunista rus. També els socialistes, que mai s'havien deixat enlluernar per la Revolució Russa, publicaren les seves visions, entre les quals destaca *Mi viaje a la Rusia soviética*, de Fernando de los Ríos. Segons assenyala A. Bar (1981: 614), s'hauria de sumar a tot això l'actuació de Borodín i l'òrgan *El Comunista*, que, com a delegat de la Internacional roja, amb les seves crítiques obertes als cenetistes no va ajudar gens a la creació d'un ambient bolxevic en els ambients anarquistes.

Creiem que hi hagué, a més, un altre factor determinant per al canvi de posició, i fou que el suport prestat per l'anarcosindicalisme a Rússia, en molts casos estigué condicionat pel bloqueig occidental a què estava sotmès el país, i això sabent que aquesta no era la seva revolució. Això, tal com ja hem analitzat, quedà àmpliament demostrat en les pàgines d'*Acracia* ja el 1918. En el moment que l'agressió armada s'anava dominant i que es tenien notícies de com les mesures revolucionàries es truncaven (març de 1921 a Kronstadt; col·lectivitats a Ucraïna), i com la militància anarquista era empresonada i assassinada, segons narraven els testimonis dels que viatjaven a Rússia (Pestaña, Souchy, Borghi...), el canvi de posició era cosa feta, tal com li succeí a Formós Plaja.

Aprofundint en el tema, el 1921 arribà un llibre de l'Argentina, que se sumava als fullets esmentats: *La crisis del anarquismo*, en què Luigi Fabbri, en diversos articles, es

211. *Lucha Social*, Lleida, setembre de 1919 – octubre de 1922 (el juny de 1921, en aquesta ciutat aparegué *Regeneración*, que mantenia postures antibolxevics, amb Bruno Lladó, E. Santiago, etc.).

212. Aquesta editorial, davant el tancament del seu diari, es mostrà molt activa en la publicació de fullets; així el 1920 publicà a més: *Criterio Libertario*, *El Sindicalismo*, *¿Dónde está Dios?*, *El Primero de Mayo*, *¿Por qué somos anarquistas?*, *La peste religiosa*, *Las doce pruebas de la inexistencia de Dios*, *A los jóvenes*, *La mujer*, *La anarquía y la iglesia*, juntament amb el seu *Almanaque*.

posicionava sobre el tema. El fet tingué la seva importància perquè des d'Argentina van continuar arribant opinions favorables al sindicalisme anarquista durant tota la dècada. La família Plaja-Paredes s'afegí a la publicació de llibres que sobre aquest assumpte es començaven a fer a Espanya,²¹³ de manera que començà una de les línies de major actualitat de les publicacions de Vértice. Així, en l'època en què fou director de *Solidaridad Obrera*, el 1924, Formós Plaja publicà com a fullet *Dos años en Rusia*, d'Emma Goldman, i aquell mateix any l'edità en llibre sota el segell editorial HOY. Posteriorment, a Vértice, veieren la llum: *Kronstadt*, de E. Yarchuck; *La revolución rusa en Ucrania*, i *Memorias*, totes dues de Néstor Makhno, en els difícils anys de la Dictadura de Primo de Rivera.

Hi ha un punt concret en què la informació de *Los Galeotes* resultà clarificadora. Al número 13 (30 d'abril), a la pàgina 2, inseriren una nota: «La C.N.T. Reunión del Pleno del Comité». S'informava sobre una reunió de les regionals d'Astúries, Lleó i Palència, el nord d'Espanya, Galícia, Castella, País Valencià, Andalusia, Aragó i Catalunya, sense especificar-ne els representants, en què s'havia arribat a acords sobre la repressió, les crisis del treball i la Internacional i s'havien declarat fidels al sindicalisme revolucionari. Estava datada a Barcelona, el 21 d'abril de 1921, i la firmava el Comitè Executiu. Ens hi referim perquè la informació que corrobora que la celebració tingué lloc a Barcelona i no a Lleida, com es creia en un principi, provenia d'uns testimonis de Joaquín Maurín a Víctor Alba, que aquest recollí el 1971,²¹⁴ i fixà com a data el 28 d'abril i precisà que estaven absents les regionals de Centre, Nord i Andalusia, la qual cosa es repetí amb posterioritat en els altres treballs que es referi-

213. Citem només els llibertaris de caràcter ideològic: SOUCHY, A., *Viaje a la Ucraina revolucionaria*, Buenos Aires, La Protesta, 1921; *Nabat. Primera Conferencia de las Organizaciones Anarquistas en Ucrania...*, Buenos Aires, La Protesta, 1922; ROCKER, R., *Bolchevismo y anarquismo*, Buenos Aires, Argonauta, 1922; FABBRI, L., *Dictadura y revolución*, Buenos Aires, Argonauta, 1923; LLADÓ, B., *El bolchevismo y la revolución*, Madrid, El Sembrador, 1924. El 1933, PÉREZ, V. (Combina), *Un militante de la CNT en Rusia i Cómo salté de Rusia* (el primer dels quals s'incorporà al catàleg de Vértice). Després s'afegiren les aportacions dels exiliats: Maximoff, Voline, Skirda.... També es coneixien en els cercles anarquistes espanyols els articles de la *Revue Anarchiste* (1923-24), de París, entre els quals destaquem el de LEVANDOVSKY, A., «Esquisse du Mouvemente Anarchiste en Russie pedant la Révolution (1917-1923)», n. 29 (juliol-agost 1924), que era una traducció d'aquell publicat a la revista esperantista *Sennacieca Revuo*, n. 50-51, p. 9-14.

214. ALBA, V., *El marxisme a Catalunya. I. Història del Bloc Obrer i Camperol*. Cfr. PAGÈS, P., op. cit., p. 88. També P. Gabriel (1979: 374) i A. Bar, (1981: 615). Per part seva, D. Abad de Santillán, (1965: 291-292) oferia les mateixes dades perquè les agafà del mateix informador, però en aquest cas d'una altra font: MAURÍN, J., «La CNT y la III Internacional», a *España Libre* (Tolosa, 6/XI/1960).

en al tema. Segons *Los Galeotes*, però, tan incorrecta era una afirmació com l'altra. En aquesta reunió, com és sabut, es delegà a Nin, Maurín, Arlandis i Ibáñez per assistir al congrés inaugural de la Internacional Sindical Roja i al III de la Internacional Comunista.

Creiem que la raó per la qual s'inserí la nota a *Los Galeotes* fou perquè F. Alaiz, el director del diari, era membre en aquells moments del Comitè Regional de Catalunya per la província de Tarragona. Ens trobem, segurament, davant l'etapa més orgànica d'Alaiz, ja que assistí també al Ple de Saragossa al juny de 1922, segons Manuel Buenacasa.

Pel que fa als anuncis de venda de fullets,²¹⁵ des del número 4 al número 16 aparegueren sempre els mateixos, el que ens porta a pensar que la impremta Gutenberg tenia paralitzada aquesta faceta de l'edició de propaganda. Els títols que anunciaven en aquests números eren: *Entre Campesinos*, *La Redención del Campesino*, *En tiempos de Elecciones*, *Los estragos del alcohol*, i *El absurdo político*. Exemplars que segurament conservaven de l'època anterior i que, al seu torn, engrandiren el catàleg de la següent època de Biblioteca Acracia, com més endavant veurem.

Los Galeotes és la prova que tenim que la impremta Gutenberg estigué en actiu fins a finals de maig perquè el dia 29 d'aquest mes fou quan s'hi imprimí l'últim número que coneixem. És possible que fos aquell mateix any, el 1921 quan hagueren de subhastar les seves pertinences, però no hi ha dades fiables de la data ni dels motius concrets que els portaren a fer-ho. Com moltes vegades, les paraules de Plaja són enigmàtiques: «És trist confessar que una obra com la creació de la impremta Gutenberg, que amb tants esforços s'havia dut a terme, no hagués pogut ser salvada pels bons amics als qui requerim des de la presó, indicant-los el mitjà de fer-ho...» (*Mis memorias*, p. 31). Es limità a donar notícies generals,²¹⁶ que estaven més vinculades a valoracions del succés que no pas al procés. Explicava que durant el temps que estigué a la presó, la impremta Gutenberg passà per dificultats i fou confiscada «per causa del desastre del 2 de desembre de sempre», «a la qual també va contribuir el cèlebre Manco de Tarragona», ja que als revolucionaris violents «l'obra constructiva portada a terme amb tanta fe, no els interessava» (1968: 9). En un altre lloc afegeia: «Entretant [durant el seu empresonament, s'entén], ningú no s'havia ocupat del periòdic ni de la impremta i els va perdre». Malgrat que puguem trobar exagerada l'afirmació perquè en un principi en fou responsable F. Alaiz i després L. Callejas, el

215. En els números 15 i 16 s'inserí el butlletí de subscripció del *Nuevo Glosario*, d'Eugeni d'Ors.

216. Plaja lamentava que no actuessin amb contundència militants com J. García Oliver i Josep Batlle Salvat; aquest últim, arribat també a Reus per ajudar en la reconstrucció sindical cenetista. Batlle fou detingut el 12/XI/1922 i estigué empresonat deu anys a San Miguel de los Reyes. (Vegeu: L. Martínez [1932]). Explicà que durant la guerra tingué una conducta d'honestetat dubtosa.

fet cert és que no sembla que els que es van quedar després a Tarragona se'n fessin càrrec.

7.2 *Desorganització sindical. Missió humana i revolucionària del sindicat*

A la sèrie A de l'AHN, lligall 53, expedient 20, hi ha un telegrama del governador de Tarragona adreçat al ministre de Governació, amb data 6 de març de 1921, basant expressiu. Explica que freqüentment arribaven cordades de presos provinents de Barcelona, de les quals quedaren internats a la ciutat quaranta-nou sindicalistes. Quan feia referència al panorama de Tarragona, apuntava que hi havia set sindicalistes deportats a més de 250 quilòmetres i que havia estat expulsat un italià. La resta de la militància havia fugit davant els continus registres domiciliaris efectuats; també eren habituals els escorcolls i informava que s'hi havien incautat armes en 169 ocasions. A Reus s'havien produït dos enfrontaments entre membres del Sindicat Únic i del Lliure, aquests darrers arribats de Barcelona el 4 de gener i el 15 de febrer; el resultat fou de dos ferits greus i 5 de lleus. Finalment destacava que també a Reus, el 23 de febrer, havia estat assassinat l'alcalde, per la qual cosa dissolgueren dos sindicats i en recolliren la propaganda.

La contínua repressió, doncs, féu que a inicis de 1921 comencessin a declinar les organitzacions anarcosindicalistes a la capital i la província. Cessà la freqüent celebració de gires de propaganda; de la mateixa manera, quedà minvada la publicació de fullets i la impremta Gutenberg fou liquidada i en subhastaren les pertinences. Alguns dels militants actius fins ara (Alaiz, Torres Tribó...) se n'anaren cap a altres llocs (València, Saragossa...) o foren empresonats i desterrats (Cinca, Barjau, Pallejà, G. Oliver, H. Plaja...), i encara que en ocasions foren reemplaçats per altres (Liberto Callejas per dirigir *Los Galeotes*), ja no s'emprengué la reconstrucció organitzativa fins que aquells sortiren de la presó, a partir d'abril de 1922, de manera que l'esmentada reorganització fou força lenta. Determinar fins a quin punt influí en tot aquest decaïment l'absència de Formós Plaja i saber si s'arribà a la desorganització total és difícil perquè no disposem de xifres relatives a la província fins a la celebració del congrés nacional de 1931, ni tampoc de fonts primàries com eren els diaris analitzats fins ara, exceptuant el curt parèntesi que suposà la segona època d'*Acracia*.

El que sí deixà clar Plaja en la seva anàlisi de la situació és que les circumstàncies adverses foren el desencadenant dels conflictes, però això era un fet previsible, per la qual cosa el sindicat havia d'adquirir una estructura (no només sindical) capaç de fer-li front, a més de nodrir-se d'individus conscients, cosa que considera de summa importància. Així ho mostrava en el text que escrigué durant l'estada a la presó, que analitzarem en l'apartat següent. Per això, en molts altres escrits en què tractà aquesta situació, emfatitzà sobre la nefasta influència que van tenir les conductes poc escru-

poloses d'individus que van quedar en llibertat, davant l'absència —per presó, fugida o desterrament— de la majoria dels militants de primera línia. Per a ell, la prova més palpable de la ineficàcia dels mètodes que van utilitzar fou la pèrdua dels tallers gràfics Gutenberg.

Segons l'opinió de Formós, hi hagué dos personatges que des de dins del moviment llibertari, a causa de la seva actitud violenta, contribuïren a l'ensorrament de l'organització anarcosindicalista. Un d'ells era J. García Oliver, del qual ja hem parlat amb deteniment, i l'altre era Eusebio Rodríguez Salas,²¹⁷ conegut per l'àlies d'*El Manco*, que tant havia afavorit els inicis de la implantació cenetista, allà el 1917, amb la cobertura que ofería des del local del Centre Ferroviari, del qual era conserge. Inflamat escriptor a *Conciencia Ferroviaria* i, posteriorment, a *Acracia*, *Fructidor* i *Los Galeotes*. Havia estat, a més, un dels màxims impulsors del Comitè Pro Presos i havia format part de la comissió organitzadora que preparà el Congrés Provincial de 1920 i, posteriorment fou secretari de la Federació Obrera local. Plaja, però, el presentava com algú que «havia estat introduït en el nostre moviment, carregat de demagògia. Amb aquesta intromissió, els militants de la província es van deixar portar una mica per ell i tot l'edifici construït amb tant d'esforç va caure a causa de les malsanes i destructores tàctiques del citat individu en faltar jo a la palestra, per empresonament i desterrament, i llençant en orris aquell moviment tan esperançador» (*Mis memorias*, p. 28). Tornà sobre els mateixos arguments a la *Historia de la CNT* (1968: 6, 9-10), on també associà García Oliver als partidaris de l'acció directa, «que tenen posada la vista més en les conveniències d'ordre material i en l'abundància de les cotitzacions, que en la conveniència de l'organització sindical i de l'obra de proselitisme que s'havia fet a base de propaganda moral i d'idees, amb paciència i èxit indubtable».

No sembla que aquestes paraules, escrites diversos anys després dels fets, fossin foc d'artifici perquè els enfrontaments entre un i altres es van produir al seu mo-

217. La trajectòria d'Eusebio Rodríguez fou sinuosa. Amb posterioritat al que expliquem aquí, fundà a Tarragona la secció de la Federació Comunista Catalanobalear, que fou separada de la línia oficial del PCE el 1930. Aquest fet propicià el seu ingrés al BOC, partit pel qual es presentà a les eleccions de juny de 1931 i des del qual impulsà la creació dels Grups d'Acció (GABOC); per dissidències amb altres líders, abandonà la formació política el 1934 i ingressà al PC de Catalunya. (Poden veure's aquestes dades a DURGAN, A., *BOC 1930-1936. El bloque obrero y campesino*, Barcelona, Laertes, 1996.) Rodríguez Salas destacà en els successos de maig de 1937, en la repressió portada a Barcelona contra la CNT i el POUM, des del seu lloc de cap de policia. Llavors era membre del PSUC i home de confiança de Artemio Aiguader. (Es pot veure una semblança d'ell a G. Oliver [1978: 419-20], que el considerava un sindicalista revolucionari.) Plaja, a l'exili mexicà, en correspondència de 1957 amb Salvador Gurrucharri, de Londres (BPA, s/l), afirmà que estava preparant un fullet sobre la figura de E. Rodríguez i els successos de maig de 1937, però creiem que no va arribar a veure la llum.

ment i, com era d'esperar, enmig de fortes tensions. Així ho expressava Plaja: «La meva oposició a la innecessària adopció de tàctiques que no podrien acreditar gens el que es realitzava, em va costar serioses advertències. I al córrer dels anys, el 1936, a Barcelona, uns companys, Carratalà i Horta, aquest ben conegut en la metal·lúrgia i que anys enrere havia disparat la seva pistola contra el policia Martorell per haver-li proposat que fora confident, em van assabentar que “tres” vegades el “manco” i algun altre element havien intentat fer-me “picar”. Testimoni de qualitat es va oposar arriscant la vida... que el 1923 fora jo “eliminat”».

MISSIÓ HUMANA I REVOLUCIONÀRIA DEL SINDICAT

En aquesta situació de desconcert, Plaja aprofità l'estada a la presó per escriure el primer text d'una certa extensió. Es tractava d'un escrit sobre com entenia el sindicat i el sindicalisme i, quan sortí de la presó, el publicà amb el títol *Sindicalismo. Misión humana y revolucionaria del sindicato* (Tarragona, Biblioteca Acracia, 1922, vol. 1), dos adjectius que per a ell tenien un significat similar. En els pròxims paràgrafs ens aturarem a analitzar els conceptes que abocà en el text. L'elaboració li exigí un procés notable de globalització conceptual que donà com a resultat un programa.

L'argumentació inicial partia d'una reflexió sobre el resultat de l'allau d'afiliació que hi havia hagut a la CNT en els tres darrers anys, que els havia portat a perseguir, primordialment, millores de tipus econòmic, oblidant les de tipus moral i ideològic. El propòsit de l'escriptura era: aprofundir en la necessitat d'atendre aquests factors superiors, «que són les nostres aspiracions genuïnes». Per a ell, la CNT representava el sindicalisme revolucionari, i la creació del Sindicat Únic «confirma la veritat de les lleis biològiques segons les quals, necessitats satisfetes, són creadores de noves necessitats» (p. 1-2), o el que s'interpretava com: a capitalisme nou, sindicalisme nou.

Però el sindicalisme era neutre, no tenia escola pròpia; podia ser reformista, catòlic, revolucionari, etc.²¹⁸ Per això, el sindicat no es bastava a si mateix, i en el cas de la CNT, estava orientat i alimentat per les idees anarquistes. Les pretensions de millores materials aïllades resultaven fàtues, ja que obeïen la *lleï de bronze* (expressió i

218. Per a alguns autors, aquestes afirmacions el situen a les antípodes de concepcions com les de Negre o les de Lagardelle (X. Cuadrat [1976: 177]). Creiem que no n'hi ha per tant, sobretot si veiem, d'una banda, què significava el sindicat per a Plaja, i, d'una altra, que el sindicalisme no només partia de fets, sinó que també consistia «a organitzar els treballadors per al triomf de l'ideal nou que porten dins de sí», en el seu afany de supplantar el patró al taller i l'Estat a la societat, segons expressava LAGARDELLE, H. a «Los caracteres generales del sindicalismo», a *Sindicalismo revolucionario*, Madrid, Bibl. Nueva, s.a., p. 71-92. Encara que no rebés la influència de cap doctrina ideològica expressa, resulta difícil d'imaginar que el sindicalisme fos una proveta que s'alimentava a si mateixa.

concepte que havia popularitzat Guesde en el socialisme espanyol, el qual al seu torn l'havia agafat de la interpretació que feia Lasalle de Marx), segons la qual una pujada de salari repercutia en una pujada del preu del producte per a qui l'havia d'adquirir, amb la qual cosa el guany s'anul·lava. Per això aquest tipus de sindicalisme havia tocat sostre i havia donat pas a un altre que, capacitant els seus integrants, havia de ser la palanca que ensorrés el vetust capitalisme i donés pas a la societat llibertària. En aquest punt, segons Formós, l'anarquisme havia d'estar atent perquè no es produïssin noves desviacions.

El destí del seu missatge era clar, però en la proposició assumia els plantejaments del sindicalisme revolucionari que s'havien estès des dels anys deu (Labriola, Ivetot, Pouget...) ja que «en el moment i molt després del fet revolucionari, el Sindicat ha de ser l'organisme que vingui a substituir tots els sistemes de producció i intercanvi que avui estan en mans del capitalisme..., amb els Consells d'obriers o Soviets» (p. 5).²¹⁹ Així va néixer:

1. El sindicat com escola de preparació:

a) En l'aspecte intel·lectual, calia crear escoles professionals d'arts i oficis, en què es difonguessin els gaudis de la creació espiritual, no des d'una òptica d'artista especialista, sinó per a totes les persones que se sentissin atretes per qualsevol activitat. Ja adverteix Formós que per això podia ser titllat de reformista, però creia que l'art i la ciència eren els factors més revolucionaris que existien i que no es podien considerar simplement com a elements dels flancs de lluita.²²⁰

b) En l'aspecte industrial, s'imposà la capacitació en l'ofici que es desenvolupava, cosa que comportava una informació suficient sobre les tècniques i maneres de producció del sector que cada treballador ocupava. Els tècnics de cada branca havien de programar visites educatives amb aquest fi. Això tenia l'avantatge que es podia produir el mateix en menys temps, amb la qual cosa s'aconseguia més llibertat per dedicar-se a l'aspecte intel·lectual; d'altra banda, en cas de vaga, amb els coneixements

219. La divisió en apartats (1, 2, 3 i a, b, c...) que segueix a continuació és nostra. Sobre la divulgació dels autors francesos en els sindicats espanyols, Formós en féu diverses cites, però amb una en tindrem prou: «...un dels fullets que més eficaçment ens van ajudar a la interpretació exacta del que és i significa el sindicalisme influenciat pels anarquistes. Ens referim a l'*ABC del Sindicalismo*, de Georges Ivetot. Amb quanta emoció recordem la quantitat de milers d'exemplars que es distribuïen en els sindicats de les ciutats i de les poblacions secundàries». H. Plaja, *Una labor olvidada* (BPA. R 4.1-75, 15b).

220. Sense estar tan elaborats com aquí, aquests aspectes de la capacitació que ha de fer-se en el sindicat, ja eren presents en els discursos de l'època; vegeu SEGUÍ, S., *El Sindicalismo en Cataluña*, corresponent a la conferència feta a Madrid l'octubre de 1919 (editada el 1921 a l'Argentina, i en *Renovación Proletaria*, de Pueblonuevo); Plaja compartí en aquells anys tribuna amb Seguí. (En l'edició de Calamus Scriptorius, de 1978, p. 70-71).

adquirits es podien argumentar clarament les bases sobre les demandes que es feien; finalment, al cap d'un temps, les obreres i obrers tindrien capacitat per tutelar la producció; cosa que refutava que es tractés d'una mesura reformista perquè era molt útil per a l'hora decisiva.

c) En l'aspecte agrari, el sindicat havia de desenvolupar la mateixa capacitat industrial en els seus membres, els inculcava la necessitat d'incorporar millores tècniques que els permetessin disposar de més temps, en el qual podrien instruir-se. A més calia desenvolupar la labor moral perquè els seus integrants sapiguessin fer-se càrrec de l'expropiació de terres i de col·lectivitzar-les quan arribés el moment. No podia deixar-se de banda el camp perquè era un element essencial per a la revolució.²²¹

2. El sindicat com a salvaguarda de la salut pública.²²²

a) Secció d'alimentació. Els que els elaboraven i distribuïen s'havien d'ocupar que els aliments no fossin fraudulents ni en el contingut (amb ingredients perjudicials per a la salut, caducats o en mal estat) ni en altres aspectes (pes, etc.) Era una mesura que podia atreure als que pensaven que el sindicat era un centre de pertorbació i, a més, exposava la bondat dels ideals anarquistes perquè era una actuació que beneficiava totes les classes.

b) Ram mercantil. Era imprescindible el concurs amb vista a l'opinió pública, era molt important per a l'èxit del moviment ja que les seves dades els permetrien demostrar els bons negocis que feia la burgesia, i, amb això, plantejar demandes que fossin considerades justes per tothom.

c) Ram dels serveis humans; especialment els metges eren de gran utilitat per certificar l'ambient insalubre de fàbriques i sobretot d'habitatges, a més dels estralls que produïen la falta d'alimentació i el treball excessiu (dones embarassades, criatures...). Amb el seu assessorament podia fer-se una bona campanya contra els lloguers abusius, cosa que seria una eficaç propaganda per al sindicat.

d) Ram de professions liberals; especialment periodistes i mestres, que al costat dels metges constituïen en aquell moment un grup que se sentia privilegiat i que es deslligava de l'obrer manual, «producte del vell criteri que res existeix de comú entre tots dos», la qual cosa era falsa perquè no existiria el primer sense el suport del segon. «Fem l'Escola nostra, i el Sindicat que serà el nostre rebost, completarà la nostra labor revolucionària» (p. 19).²²³

221. Sobre això, un llibre que edità la família Plaja-Paredes fou *Campos, fábricas y talleres*, de Kropotkin.

222. Aquest punt era un dels més innovadors del fullet perquè vinculava com a conceptes complementaris «sindicalisme» i «salut». En general, tot aquest capítol presenta argumentacions que anys més tard utilitzarien els sindicats; per exemple el dels forners.

3. Factors per a la revolució:

a) Estadístiques. La seva elaboració en sindicats i federacions possibilità el coneixement dels llocs que es cultivaven i els productes que es fabricaven. El que comportà que en el pas cap al comunisme llibertari, sapiguessin on havien d'anar a intercanviar el necessari.

b) Escoles racionals, l'obra cultural de les quals es completava amb les editorials, la premsa, les biblioteques, les conferències, el teatre, i sobretot l'excursionisme perquè a més d'instruir-los sobre el que la natura conté, el fet de contemplar-la conduïa al seu gaudi, amb la qual cosa la persona esdevenia conscient que també tenia drets i que aquests drets havia de conquerir-los i defensar-los.²²⁴ Completava aquest apartat l'idioma esperanto, que suprimia les fronteres i facilitava l'entesa amb persones d'altres llocs amb les quals hi estaven enfrontats per interessos aliens als propis.

c) Vagues, boicot, sabotatge i *label*, com a mètodes revolucionaris, tenint cura sempre de la seva utilització conscient. Com a novetat subratllava la importància del *label*—mètode que no s'estengué a Espanya— per la seva capacitat d'educació moral, basant-se en una cita de Pouget.²²⁵

d) Els consells obrers constituïen l'element clau de protecció material de la revolució perquè eren els dipositaris de les estadístiques; la seva actuació coordinada garantia el proveïment—era un element clau perquè la fam trunca les revolucions— i això podia atreure els indecisos. La composició dels consells havia de ser econòmica i no política, i l'exercien els «més bons i més intel·ligents» per evitar d'arribar a la malaltia de moda anomenada dictadura del proletariat. Fins que arribés el moment decisiu, la seva labor era de control de preus i regulació de salaris. Era una entitat que tenia el seu paral·lel en la figura del delegat de taller o fàbrica d'aleshores.²²⁶

223. Clara referència a la frase de Joaquim Costa «Escuela y Despensa», que F. Alaiz solia aplicar en argumentacions semblants.

224. La influència de l'educació rebuda amb F. Cardenal no l'abandona mai. Noteu la gradació de l'argument exposat: per concloure que l'essencial i necessari era fer comprendre al cervell humà que l'home és un subjecte de drets, no només de deures, i que en el seu exercici deixa de ser esclau per convertir-se en un ésser racional (p. 22).

225. *Sindicalismo*, p. 22. En el Servei de Llibreria que oferia Formós en aquest fullet, incloïa l'obra de Pouget, editada per La Escuela Moderna. Aquest mètode ja l'havia defensat A. Lorenzo a *El Proletariado emancipador*, Barcelona, Ed. CNT, 1911, que fou reeditat el 1920 a l'Impremta Germinal. Vértice el reedità més endavant amb el nom de *Sindicalismo*.

e) La solidaritat representava les antípodes del materialisme que tant els havia fet naufragar. Era una forma pràctica de respondre a les situacions de repressió, com la d'aleshores; se li ha dit a l'obrer quin era el seu poder, però no com havia d'utilitzar-lo. En aquesta educació de la solidaritat, no es podia deixar de banda el medi rural.

f) Finalment, destacava el paper de l'individu en el sindicat. No podia sacrificar-se la «part» en benefici del «tot»; aquesta manera d'actuar, a la pràctica, havia fet que els que integraven els sindicats s'acostumessin a pensar que el sindicat era fort i per tant era el que solucionava tots els conflictes.²²⁷ Com a conseqüència, no s'havia desenvolupat una personalitat moral dels qui els integraven, per la qual cosa als primers símptomes de repressió forta, molts individus es prestaven a la confiança policial o passaven a engrossir les files de les organitzacions criminals que els perseguïen. «Els obrers van creure en la força col·lectiva sense sentir-se i saber-se forts individualment.»

Plaja acabava l'exposició tornant a recalcar els principis anarquistes amb els quals havia començat: la finalitat era el Comunisme Llibertari («que cadascú produeixi amb el menor esforç segons les seves forces i consumeixi segons les seves necessitats físiques i ètiques»). La revolució s'havia de fer pel poble, canalitzada per minories conscients, però aquesta fe en els esdeveniments futurs no els eximia de començar a realitzar el que s'exposava. Per part nostra, no podem oblidar que Formós escrigué aquest fullet per ressaltar la labor constructiva del sindicalisme en el futur.

Fins aquí arriba el resum d'aquest fullet que firmà Formós Plaja en el Castell de Pilats el novembre de 1921. El trobem significatiu perquè reflecteix un moment de la seva trajectòria en què havia assumit les posicions anarcosindicalistes, que compartia amb un bon nombre de persones que començaren a actuar en la CNT durant la segona dècada del segle passat. Els escrits posteriors, realitzats des de l'exili (autobiografies, correspondència, etc.), sobre els quals hem basat gran part de la seva actuació fins aquest moment, no representen una elaboració extemporània, sinó que suposen un *continuum* respecte al que aquí ens explicava. La distinció que va establir entre anarquisme i sindicalisme queda prou clara, i indicava que la CNT era l'organització revolucionària més pròxima.²²⁸ Aquesta funció de guia que conferia a l'anarquisme és el punt en què diferia de les concepcions més sindicalistes, però tot i així, no creiem

226. Interessa remarcar un paràgraf: «No cal oblidar que –actualment– el Delegat de taller, etc. constitueix, moral i materialment, la base ferma del sindicat si l'individu té plena consciència de la seva comesa. En temps de repressió ho és TOT». Martínez Anido en aquell moment, i a partir d'octubre de 1923 des del ministeri de Governació, intentava jugular la CNT a través del control d'aquesta figura, ja que era també l'encarregat de recaptar les cotitzacions. Així ho mostrava A. Elorza, I (1972: 124-128).

227. Al·lusió al símil que utilitzava en aquells anys Maurín per referir-se a la CNT: «un fantasma amb peus de fang». Suposem que també es referia a la situació acabada de viure a Tarragona i Barcelona.

que Formós estigués situat en les postures mantingudes pels sectors purament anarquistes. Tot això ho seguí reflectint en el fullet *El sindicalismo según sus influencias*, de 1957, amb els canvis circumstancials lògics.

En aquest sentit, continuà escrivint articles des de Tarragona, que foren publicats en altres òrgans de premsa llibertària com el mensual *Regeneración*, de Lleida,²²⁹ en els quals es mostrava partidari del sindicalisme revolucionari anarquista, ja que considerava que el sindicalisme pur ja havia donat tot el que podia donar de sí. Aquests articles els firmà amb el pseudònim Galileo, no sabem si per emular el símil de la figura empresonada de l'humanista italià.

228. A la pàgina 5 escriví: «No vol dir això, que l'organització sindical hagi d'absorbir totes les nostres energies, però sí que vol dir que no hem d'oblidar el que per a nosaltres significa –en el seu aspecte revolucionari particularment– la nostra filla predilecta, la Confederació, que tants desvetllaments, sacrificis, i sang ens ha costat».

229. R. Sol Clot, p. 411. (Cfra. F. Madrid [1990: epígraf 477].)

Formós Plaja (amb visera) a l'entrada del negoci muntat amb uns amics a Palamós, Plaça dels Arbres, cap a 1908.

8. Reorganització sindical. L'AIT. Biblioteca Acracia. 1922

El dia 8 de març de 1922, J. Sánchez Guerra substituï Antonio Maura al capdavant de la Presidència del Consell, fet que suposà que es restituïssin les llibertats constitucionals i es possessin en llibertat la majoria de sindicalistes que havien aconseguit sobreviure. Això donà pas a una reorganització del moviment llibertari, simbolitzada en l'acte que el Sindicat de la Fusta de Barcelona celebrà al teatre Victòria, on Liberto Callejas (Marco Floro) llegí els cent set noms dels cenetistes assassinats pel Lliure (A. Paz, 1996: 84). L'any finalitzà amb una notícia esperançadora per al moviment llibertari: la fundació de la internacional anarcosindicalista. Per a la família Plaja-Paredes suposà també una ampliació d'horitzons; a més, gràcies a les seves tasques editorials i els escrits, la labor de Plaja començà a tenir-se en compte en el panorama nacional llibertari.

Formós sortí de la presó un divendres i, després de trobar-se amb la família, es posà en contacte amb les persones que encara estaven actives en l'organització. Projectaren de fer un míting a Reus el diumenge següent i, amb aquest propòsit, enviaren un telegrama a Barcelona per reclamar oradors per a l'acte. Com a resposta només van rebre un paquet de fulls volants; així que en el míting intervingueren Formós Plaja, Joaquim Llorens (de Falset) i J. García Oliver. Aquest acte, segons Formós, fou el primer d'aquesta classe que se celebrà a Catalunya després de la repressió.²³⁰ Aquesta aparició pública se celebrà també com l'inici de la reorganització dels quadres confederals, «però érem menys gent, havia disminuït una mica l'entusiasme...». No ens sorprèn aquesta afirmació perquè les xifres d'altres regions per a finals de 1922 també disminuïen: al País Valencià, en dos anys, passaren de 130.000 a 40.000 afiliats i a Andalusia, de més de 90.000 a menys de 30.000 (P. Gabriel, 1979: 373).

Segons Formós (1968: 10), la capacitat de reorganització provincial estava molt minvada per culpa de la tasca negativa que havien dut a terme l'any anterior els partidaris de la violència; a Reus, Tivissa... regnava la desmoralització en veure com s'havia desfet una obra tan pacientment construïda. Però a poc a poc, durant aquell any i el següent, s'anà revitalitzant el panorama, sobretot amb les campanyes pro presos, en què tornaren a la tribuna oradors i oradores de Barcelona, i amb la celebració de

230. Fabre & Huertas (1980: 20); *Mis memorias*, p. 30.

comicis comarcals (destaca la comarca del Vendrell, on s'aconseguí un cert ressorgiment); en aquestes trobades s'elaboraren estudis per poder fer previsions sobre producció i distribució per quan arribés el moment revolucionari decisiu.

Pel que fa a la situació orgànica de la província, tenim altres dades. En la Conferència de Saragossa estigué present un delegat de Reus, que suposem que devia ser Garcia Oliver, i també hi era Felipe Alaiz, tot i que aquest ja no residia a Tarragona i des de maig de 1922 pertanyia a la redacció de *Solidaridad Obrera* de València.²³¹ Una altra de les delegacions de què tenim notícia és la de Valls, que assistí al Ple Regional que se celebrà a Blanes durant l'estiu. Finalment, entre les entitats assistents a una conferència celebrada a Bilbao el 24 de desembre, en què es constituïren els comitès sindicalistes revolucionaris, impulsats pels partidaris de la Internacional Sindical Roja, hi havia el Sindicat Únic de Falset (A. Bar, 1981: 577), el màxim representant del qual, Joaquim Llorens, acabà a les files d'Esquerra uns anys més endavant.²³²

Tal com dèiem, pocs mesos després de la recuperació de les llibertats, malgrat que continuava la pressió del terrorisme, la CNT celebrà a Saragossa una Conferència Nacional (per qüestions formals no va poder denominar-se Ple) que tingué repercussions immediates en l'orientació del sindicat. S'acordà desvincular-se de la Internacional Sindical Roja (ISR) i realitzar les gestions oportunes per adherir-se a la Internacional anarcosindicalista que es trobava en procés de formació. De Saragossa sortí el denominat Manifest Polític, signat per Seguí, Pestaña, Viadiu i Peiró; homes amb qui Plaja tenia una estreta relació. El contingut d'aquest manifest coincidia molt amb el del fullet que Plaja havia escrit l'any anterior a la presó. A més, des d'aquests anys i fins a l'adveniment de la II República, l'actuació personal de Plaja transcorregué en bastants moments paral·lela a la de Joan Peiró, inspirador del manifest. En aquesta conferència també s'arribà a un acord que repercutia en l'àrea de treball de Formós Plaja: es possibilitava l'afiliació de treballadors autònoms, principalment del camp, tant si treballaven en finques pròpies com arrendades, sempre que no tinguessin cap assalariat. Tornant a l'acord que es prengué a la conferència d'entrar en contacte amb l'AIT, ens aturarem un moment a conèixer aquesta organització internacional ja que la seva creació suposava la culminació de les aspiracions dels sindicats cenetistes —incloent-hi els tarragonins— de dur a terme l'internacionalisme que propugnaven. És una organització que se cita poques vegades, malgrat que mantingué constants connexions amb l'anarcosindicalisme espanyol.

231. Qui també estava a Saragossa era Torres Tribó, que entre abril i octubre edità el setmanari anarquista cultural: *Voluntad*. Però no era persona d'organització.

232. No sabem si era el mateix Joaquim Llorens que era professor i comptat de la Societat de Bellmunt (*Fructidor*, n. 7, 13/III/1920).

L'ASSOCIACIÓ INTERNACIONAL DE TREBALLADORS. AIT

A finals de 1922 es creà aquesta central sindicalista a Berlín, en un congrés que se celebrà del 25 de desembre al 2 de gener de 1923. Amb això se satisfieien els desitjos de crear una internacional proletària que no depengués de cap partit polític; cosa que reclamaven en els ambients llibertaris des de la Conferència de Londres —setembre de 1913—, i que havien tornat a plantejar en el Congrés d'El Ferrol, l'abril de 1915. La mateixa aspiració apareixia en les pàgines d'*Acracia*, per esmentar només aquest diari, després que s'hagués dut a terme la Revolució Russa. Els intents de confederació amb la ISR es veieren truncats per la impossible acceptació dels vint-i-un punts que aquesta requeria a les altres organitzacions perquè s'hi adherissin; i s'hi sumaren, amb gran pes, els informes dels que viatjaven a Rússia sobre el tracte que la militància anarquista rebia del règim comunista.

La ruptura amb la ISR fou pràcticament paral·lela a Espanya i en el moviment anarcosindicalista europeu i americà; com dèiem, a Espanya es produí durant la Conferència de Saragossa: 11 i 12 de juny, i a Europa, en la reunió de Berlín: del 16 al 18 de juny. Els contactes entre diverses delegacions se succeïen des de 1920, aprofitant els viatges a Moscou, i culminaren en la convocatòria d'un congrés a finals de 1922. Per preparar-lo es reuní una comissió a Berlín al juny. En tot aquest procés²³³ participaren especialment els anarquistes alemanys R. Rocker i A. Souchy, l'espanyol A. Pestaña, l'italià A. Borghi, el rus A. Schapiro, el suec A. Jensen i els francesos Le Peti i Bergeant.

Tal com s'explica en la nota precedent, encara no hi ha unanimitat a convenir si els delegats espanyols estigueren presents en aquestes dues reunions. Segons la nostra opinió —i diferint del que sosté Bar—, a la reunió de juny foren presents Gal Díez i Avelino González Mallada, o almenys el primer; no obstant això, al congrés constituïu no hi hagué cap delegat espanyol perquè els detingueren a França. Per fer aquesta

233. A. Bar (1981: 625-26) en féu un relat basant-se en els testimonis de Pestaña, Souchy, A. Lehning i A. González Mallada. Concloué que la delegació de la CNT no estigué present a la reunió preparatòria, la de juny, però sí que estigué al congrés fundacional de desembre-gener.

afirmació, ens basem en tres fonts: a) en els relats²³⁴ que fan dels dos esdeveniments els anarcosindicalistes italians el 1923, que estigueren en les dues trobades; b) en l'escrit que l'espanyol Abad de Santillán, que hi assistí com a representant de la FORA argentina, realitzà el 1925, i c) en l'obra de Muñoz Congost sobre els congressos de l'AIT, realitzada el 1987-1991, especialment valuosa per conèixer totes les reunions d'aquest organisme i les vicissituds de les entitats adherides fins a 1990. Això, sense oblidar que, havent-se perdut la documentació original d'aquest organisme,²³⁵ qual-sevol argument esdevé summament fràgil.

8.1 *Acracia, primera editorial de la família Plaja-Paredes*

Si en les realitzacions editorials que hem vist fins ara no era possible delimitar-ne clarament l'adscripció sindical o familiar, a partir de 1922, una vegada que Plaja havia sortit de la presó, la participació de Formós i Carme fou més rellevant, per la qual cosa situem en aquest punt el començament de la seva labor editorial, sense oblidar el paper que van tenir en la publicació del diari *Acracia* el 1918. L'arrencada de l'editorial coincidí amb una època en què Plaja no s'implicà tan activament en les activitats organitzatives sindicals i de propaganda oral com en els anys anteriors.

El fullet fou el principal instrument de què se serviren. En general, l'extensió dels fullets oscil·lava entre les setze i les trenta-dues pàgines, ja que són les cares de les quals es compon un plec en vuit —quadernet—; en els llibres augmenta el nombre de pàgines segons aquestes proporcions, depenent que s'afegeixin més o menys quadernets.

234. a) «Ripresa internationale, Il Congresso di Berlino», a *Sempre!... Almanaco n. 2 di Guerra di Classe*, Milà, 1923. b) ABAD de SANTILLÁN, D., «La Asociación Internacional de Trabajadores, su historia, sus ideas, su porvenir», en *La Revista Internacional Anarquista*, n. 3 (París, 15/I/1925), p. 61-64; n. 4 (II-1925), p. 86-90; n. 5 (III-1925), p. 108-111; n. 6 (15/IV/1925), p. 131-134 (totes en l'edició en castellà). c) MUÑOZ CONGOST, J., «La AIT a través de sus Congresos» (1987- 1991); són catorze fascicles monogràfics, de trenta pàgines cadascun (fins a l'any 1925 es basa en A. de Santillán). Segons aquestes fonts, tot i les seves contradiccions, al congrés fundacional estigueren presents: USI italiana, FAUD alemanya, NAS holandesa, NSF noruega, SAC sueca, FORA argentina, IWW xilena i FORU uruguaiana (les dues arribaren en acabar les sessions); a més, estigueren representades organitzacions menors: Comitès de Defensa Sindicalista de França, Minoria Sindical russa, Lliga de Propaganda Sindicalista de Dinamarca, AAU d'Alemanya, FAU de Txecoslovàquia, Federació Metal·lúrgica d'Holanda, Oficina Internacional Antimilitarista (de B. Light). S'hi adheriren: CGT de Portugal, CGT de Mèxic, CNT d'Espanya.

235. Sobre la pèrdua dels arxius, ocorreguda al mes de març de 1933 a Berlín, versà un dels punts del Ple Internacional d'Amsterdam (abril de 1933), en què es retreia al que llavors era secretari, Agustín Souchy, la seva tardança a posar-los en un lloc segur, després que Hitler hagués pujat al poder al gener d'aquell mateix any. Vegeu J. Muñoz Congost (III: 7238-7240).

Aquesta és la raó per la qual col·leccions de fullets que arribaren a publicar prop de sis-cents números (La Novela Ideal, Los Pensadores), sempre tenien setze o trenta-dues pàgines (amb les excepcions de rigor). Una de les especialitats que existien en l'ofici tipogràfic²³⁶ era la de compaginador, que consistia a saber col·locar les caixes de cada pàgina a la zona corresponent abans que es plegués el paper (perquè la impressió es feia amb el full desplegat), de manera que els números de pàgina quedessin correlatius quan es doblegués el plec (després es guillotinava). Per fer aquesta feina a les impremtes hi havia una taula àmplia que servia per imposar, ajustar i encunyar les formes a imprimir, que s'anomenava platina (en els treballs de premsa, és el pas previ a la estereotípia). Formós dominava aquesta especialitat, barreja de tècnica i pràctica, i a més també sabia compondre i corregir, cosa que li facilitava poder trobar feina.

Segons ja hem apuntat, aquell any s'edità el fullet de Formós *Sindicalismo*, que fou el primer número de Biblioteca Acracia.²³⁷ L'editorial tenia la seu al domicili familiar: c/ Santo Domingo, 16, 1r, 1a; i així consta en la resta de publicacions realitzades a Tarragona. És possible que s'hagués publicat a principis de setembre, ja que s'hi anunciava la sortida del segon número de la col·lecció entre el 15 i el 30 d'aquell mateix mes. Segons afirmacions de Formós, «va ser el primer que va sortir a la caiguda del règim Anido-Arlegui i del qual es van fer dues edicions de 10 i 15 mil exemplars»;²³⁸ en un altre lloc (1957: 4b i 4g) assegurava que l'edició de 10.000 exemplars es féu per enviar-la a Veracruz, Mèxic, als forners; d'aquests, uns dos-cents foren enviats als EUA. Poques vegades el veiem anunciat en els catàlegs que s'inseriren en les publicacions posteriors de Vértice (apareix en un, que podem datar cap a 1927-1930; i en una llista que inserí el n. 296 de *Solidaridad Obrera*, 1/XI/1931); el veiem, en canvi, en el servei de llibreria de la Biblioteca de Cultura Obrera,²³⁹ Palma

236. Utilitzem per a la terminologia tipogràfica: *Diccionario de la edición...* (1990), i la 2a edició de *Diccionario de bibliología* (1993). Com a manual introductorí hem fet servir el text de MARTÍN, E., *Artes Gráficas. Introducción general*, Barcelona, Edebé, 1975, 3a edició. Com a text orientador per al disseny: E. Satué (1997).

237. Corresponia a la nova època, ja que la primera era de 1918. En les denominacions de sèries i col·leccions, Plaja no fou massa sistemàtic; en bona mesura perquè les circumstàncies no li permetien una labor continuada, la qual cosa el portà a la repetició de títols. Els qui citen el fullet, el daten el 1921 (que és el que consta al final del text): A. Barrio, op. cit. p. 440; X. Cuadrat (1976: 177).

238. *Mis memorias*, p. 31; pel que diu es dedueix que fou després de les llibertats constitucionals, ja que tots dos hi estigueren fins l'octubre. El segon número havia de ser *Represalia*, del llibertari italià Inchio, traduït per Antonio Pena, però sospitem que no arribà a veure la llum.

239. Sobre aquesta publicació i la seva editorial, que administrava el mestre d'escola Antonio J. Torres, es pot veure RAMS DÍAZ, E., «L'anarquisme a Mallorca a partir de la seva premsa», en *Verguisme, anarquisme i espanyolisme*, (A. Marimon), Palma, Fundació E. Darder, 1997, p. 53-89.

de Mallorca, 1923 (Juan Lujambio, *La sanjuanada de los obreros*, Sóller, 1923). La coberta del fullet portava una il·lustració al·lusiva al treball, signada per Segarra. Tenia trenta-dues pàgines.

El fullet que ens ocupa presentava un ampli Servei de Llibreria —tres pàgines— que també estava domiciliat al carrer Santo Domingo. Això indica, d'una banda, que possiblement ja no hi havia cap centre social com en els anys anteriors i, d'una altra, que la família Plaja-Paredes assumí aquest servei com una forma de treure alguna contraprestació en la distribució d'obres que incloïen clàssics de l'anarquisme, però també pensadors i literats amb els quals se sentien identificats (Darwin, Gener, Voltaire, Kant, etc.), alhora que incorporaren a José Fola Igúrbide, amb quinze obres, autor a qui seguiren promovent posteriorment.²⁴⁰

Un aspecte interessant era la qüestió de la impremta una vegada que ja no existien els tallers Gutenberg. El fullet s'imprimí a la Impremta Pijoan de Tarragona (c/ Méndez Núñez, 5), a la sortida de la ciutat vella.²⁴¹ El problema apareix quan volem descobrir on s'imprimiren la resta de fullets que edità la família Plaja-Paredes durant aquell any, ja que no hi consta mai el peu d'impremta. A *Mis Memorias* (p. 31) afirmava que «la màquina i materials, en una bona part, van ser adquirits en subhasta quan la impremta de Tarragona va ser confiscada», i afegia que en aquesta maquinària s'imprimí la segona època d'*Acracia*, però aquesta impressió es féu a Reus més endavant, entre el gener i el març de 1923, aprofitant una temporada en què Formós estigué treballant en aquesta localitat. Així, doncs, no podem afirmar res amb seguretat. El que sembla més probable és que Formós treballés a la impremta d'alguna persona afí i que fos ell mateix qui compongués els fullets editats l'any 1922.

Les obres a què ens referim a continuació es van fer totes a setze, vint-i-quatre o trenta-dues pàgines i se'ls col·locà una coberta de paper ceba de diferents colors.²⁴² La coberta presentava la informació de l'obra en una simetria palpable: l'autor a la part superior; el títol destacat amb lletres de cos més gran, en la part mitjana-supe-

240. Suposem que aprofitaren el caràcter comercial de l'assumpte ja que Fola gaudia de gran popularitat a Barcelona; els seus drames (especialment *El Sol de la humanidad* i *El Cristo moderno*) tenien èxit als teatres, encara que, si bé se centraven en temes socials, el seu contingut era essencialment moral; a Barcelona els representà a l'Apolo l'actor Miguel Rojas, simpatitzant de les idees llibertàries (vegeu ROSER, M. de, «Fola-Rojas-Apolo, Barcelona de ayer», *Umbral*, n. 78 (París, juny de 1968), p. 6.

241. El seu regent era Josep Pijoan, que la dirigí quan A. Alegret se n'anà a Barcelona el 1895, i l'anomenà Tipografia Tarraconense (A. del Arco [1916: 195]). Sobre això, Formós afirmà (1968: 10) que «per generositat d'un impressor de Tarragona, em permet compondre i imprimir el meu fullet [...] del qual es van fer 20.000 exemplars esgotant-se en tres mesos».

242. És un format i composició que es donava en altres editorials anarquistes: Biblioteca del Obrero, de Sánchez Rosa i també a Salud y Fuerza i Tierra y Libertad.

rior, amb un filet de gravats rectes i blancs alternat en formes triangulars que feia de peu (únic detall); el preu a la meitat inferior dreta, i l'editorial, la ciutat i l'any a l'inferior («Biblioteca ACRÀCIA» i sota «Tarragona-1922», a vegades s'intercalava «S Domingo 16»). És una tanda en què estigueren absents les ornamentacions tipogràfiques, van desaparèixer els medallons amb els retrats dels autors, que havien sortit en algun dels fullets anteriors, i encara no havien arribat els anagrames, els quadres i les il·lustracions que inseririen en les edicions dels anys següents. Tot això ens porta a pensar que s'imprimiren en una mateixa època. No hi havia portada a l'interior perquè ja es donava la informació a la coberta. Aquesta forma d'imprimir la mantingueren a Vértice perquè així guanyaven dues pàgines de text.

Un altre tret comú de les publicacions fetes aquell any era l'absència d'il·lustracions a l'exterior i l'interior. Presentava l'avantatge de no haver de recórrer a una altra impremta per a l'elaboració de les cobertes, cosa que era freqüent en les col·leccions de fullets amb cobertes il·lustrades, i que lògicament repercutia en el preu del producte. En els casos que calia imprimir cobertes il·lustrades, i més quan es realitzaven en més d'un color, solien fer-se juntes les de diversos números,²⁴³ generalment se'n feien quatre per aprofitar les possibilitats dels plec del paper.

En aquells mesos es reeditaren dos dels seus fullets: *El Ideal del Siglo XX*, de Palmiro de Lidia, ja publicat el 1918, i *En Tiempos de Elecciones*, de E. Malatesta, publicat el 1919; tots dos a quinze cèntims. Cadascun tenia setze pàgines, per la qual cosa més endavant l'editorial Vértice les reedità juntes en un sol volum que es venia a vint cèntims. Les dues obres van ser escrites amb anterioritat a aquestes edicions, igual que també ho havia estat la tercera que tot seguit citem: *Organización, Agitación y Revolución*, de R. Mella, que ja s'havia presentat al Segon Certamen Socialista. De Piotr Kropotkin es reeditaren: *El Salariado*²⁴⁴ i *A los Jóvenes*, totes dues editades al segle XIX; la primera havia estat publicada per *El Socialismo*, de F. Salvochea (V. M. Arbeloa, «La prensa obrera en España, 1869-1899» I. *Revista de Trabajo*, n. 30, p. 182); posteriorment, el 1899, aparegué a Barcelona a la Biblioteca Anárquico Comunista de Gracia, amb una traducció de Martín Borràs, i després s'incloué a Sempere. En el Cat-Ex se li assignà la xifra de 6.000 exemplars, cosa plausible si tenim en compte que ja no tornem a veure aquest títol en els catàlegs d'anyos posteriors.

243. Sobre això explicava Federico Urales que en una ocasió havia imprès la coberta d'una obra, amb el número de col·lecció per a La Novela Ideal i no li arribà l'original, així que en una sola nit hagué d'escriure ell mateix una altra novel·la amb el mateix títol per portar-la a la impremta.

244. A Buenos Aires fou editat amb el nom de *El Asalariado* per Biblioteca El Perseguido el 1891. També l'edità a Asunción, Paraguai, la Biblioteca Agrupación El Combate. Posteriorment es publicà a València, per Sempere, en un volum col·lectiu del mateix autor, juntament amb *Las Prisiones* i *La moral anarquista*. Així ho reedità B. Bauzá anys després.

Seguint la línia de formació de la joventut iniciada quatre anys abans, inclogueren *A los Jóvenes*, de P. Kropotkin, en un quadernet de trenta-dues pàgines, que seguia portant una coberta de paper ceba de color, que es venia a vint cèntims. L'obra fou reeditada en successives ocasions a Vértice, i, segons el Cat-Ex se n'arribaren a fer 155.000 exemplars (catorze edicions de 10.000 i una de 15.000). El text havia estat publicat a Granada, el 1885 (el mateix any que sortí la versió anglesa [Woodcock, 1978: 403]), fou la primera obra d'aquest autor publicada a Espanya; tres anys més tard, apareixia a la Biblioteca del Trabajador de Cadis. Ernesto Álvarez la traduí per a La Idea Libre de Madrid el 1895, versió que es publicà a Sabadell el 1896. El Productor de Barcelona ho féu el 1902. Tierra y Libertad l'edità el 1917 i 1920, i hi tornà a finals de juliol de 1936 i el 1937; en aquells anys també el publicaren les Juventudes Libertarias del Ramo de la Alimentació, de Barcelona, amb una tipografia que delata la mà de Plaja. Estudios, de València, l'inclogué a la col·lecció Los Pensadores, n. 8.

Entre les nombroses edicions que tingué l'obra fora d'Espanya, només citem la realitzada a Valparaíso (Xile) per l'editorial Reclus el 1932. El text de Kropotkin s'adreçava als joves de classe benestant que havien acabat els seus estudis de medicina, dret, arquitectura... i havien de decidir entre servir a la classe poderosa o posar-se de banda de l'oprimida, a la qual la ciència sociològica ja li havia dit com podia emancipar-se. En el text es presentaven qüestions d'aquest caire: «on, doncs, està aquesta gent jove a qui s'ha ensenyat a costa nostra [...] per als qui hem edificat, amb les nostres espatlles aclaparades [...] aquests col·legis, aquestes sales de conferències i aquests museus [...] per a benefici dels quals nosaltres, amb les nostres cares pàl·lides i demacrades, hem imprès aquests bonics llibres?» (p. 21-22).

El 1922, no només hi hagué reedicions, sinó que també introduïren dos autors espanyols, aleshores desconeguts. El primer fou Daniel Alcaide, contramestre, delegat del Fabril, que destacaria en la dècada següent per la seva actuació sindical en la comarca d'Igualada. L'única obra que coneixem d'aquest autor tenia una temàtica que coincidia amb el que pensaven Formós i Carme: era un toc d'atenció per a la gent que oblidava el seu compromís solidari en temps difícils, com els que corrien aleshores; es tractava de *La solidaridad y el espíritu revolucionario del hombre moderno*. Curiosament, Plaja es va oblidar d'afegir-la a la llista que féu a l'exili i tampoc la recollí en altres catàlegs o bibliografies. Hi ha un exemplar a l'Ateneu Enciclopèdic Popular.

En aquesta aposta que féu la família Plaja-Paredes a Tarragona d'editar autors autòctons al costat dels clàssics de l'anarquisme, trobem l'obra *El Ideal y la metodología anarquista*, de Diego Abad de Santillán (1897-1983), també difícil de trobar (l'hem trobat a la Biblioteca Nacional de Portugal) i igualment oblidada per Plaja a l'exili, potser perquè en aquells anys ja havia deixat la seva línia anarquista més pura per situar-se en posicions que a Formós no l'acabaven de satisfer. En els anys vint, aquest leonès es trobava a l'Argentina i cap a meitat de la dècada tingué una notable influ-

ència en el moviment anarquista espanyol a través de les publicacions de La Protesta. Vingué a Espanya als anys trenta i ocupà un paper destacat en l'editorial Tierra y Libertad, i en els organismes creats en la guerra. En l'actualitat, a causa de les seves obres sobre el moviment obrer i les seves enciclopèdies, és un dels autors llibertaris més citats en els estudis sobre el tema.

No deixaren de banda el tema del camp i reeditaren un altre dels fullets de 1918: *La redención del campesino*, d'Antonio Apolo, que ja apareixia anunciat en els catàlegs d'El Productor el 1902 a cinc cèntims, sense que constés el lloc de publicació ni l'editorial. No hem aconseguit trobar-ne exemplars. Apolo, que era un extremeny establert a Madrid, treballador de la impremta d'A. Marzo, era conegut per haver dirigit *El Rebelde* (1904-1908) i haver participat en la campanya pro revisió del procés de Montjuïc, sobre la qual va escriure un fullet acusant l'actitud de Lerroux (*La explotación de Montjuich. Farsantes sin careta*).

Una publicació innovadora en el panorama propagandístic llibertari espanyol fou *Podredumbre Parlamentaria*, de Sébastien Faure, fullet elaborat amb una de les conferències del cicle²⁴⁵ que l'autor pronuncià a París a finals de l'any 1920. Anys més tard, la família Plaja-Paredes fou la introductora a Espanya d'una edició completa de totes aquestes conferències. En el Cat-Ex se li assignaren catorze edicions de 5.000 exemplars i deu de 10.000, la qual cosa ens sembla inexacta. El volum tenia trenta-dues pàgines i coberta de paper ceba, fidel a la constant en les impressions de 1922. El fullet tornà a publicar-se el 1926, a la impremta del carrer Viladomat, 108, de Barcelona, sense segell editorial, però tenim dades que relacionen també aquesta nova edició amb la intervenció de Formós Plaja, que llavors treballava a l'impremta esmentada.

Encara que L. Litvak (1981: 37) situava la publicació del fullet *¿Dónde está Dios?* de Miguel Rey, el 1921 i el considerava el número 17 de la col·lecció Biblioteca Acracia, ens sembla improbable que fos així, per la qual cosa l'inclouem en el 1922. Sense saber la data exacta en què la família Plaja-Paredes l'edità, es continuà inclouent en els catàlegs d'Acracia i de Vértice, a deu i quinze cèntims respectivament. També sabem que en féu una edició des de Mèxic el 1947. En el Cat-Ex assegurava que se n'havien venut 320.000 exemplars (vint-i-dues edicions de 10.000 i cinc de 20.000). Aquesta xifra tan elevada no deixa de sorprendre'ns, així que ens fixem en altres edicions d'aquest text, que donen prova de la seva popularitat. L'obra, que a vegades porta el subtítol de *poema* i a vegades el de *monòleg*, surt a la llum per primera vega-

245. Foren dotze conferències impartides entre novembre de 1920 i febrer de 1921, que editaren completes a Vértice en anys posteriors amb el títol *Temas subversivos*, en una traducció d'A. de Santillán (en francès es publicaren com *Propos Subversifs*, 1922). També editaren unes altres dues conferències del cicle, juntes: *La falsa redención y La verdadera redención*, a Vértice; la primera de les quals també l'edità Julio Mateu a València, a la Biblioteca Social-revolucionaria.

da el 1889, editada per Tipografia La Academia, a la qual ja ens hem referit anteriorment; es publicà a La Corunya, el 1895, per El Corsario; el mateix succeí a Maó el 1900, i fou reimpressa el 1902; a Buenos Aires l'edità la Llibreria Sociològica, de F. Serantoni, el 1901, i Los Caballeros de la Idea el 1903, i Bautista Fueyo el 1915; novament a Barcelona, el publicà Salud y Fuerza el 1908, 1913 i 1923, amb el subtítol de *Monólogo anticlerical*; Biblioteca del Obrero de Sevilla el 1912 i el 1932; també el trià Tierra y Libertad cap a 1916 i el 1920; a Madrid, Vida y Trabajo, el 1931; a València, Estudios, n. 1 de Los Pensadores. Trobem, a més, un cas molt curiós: el 1936, Tierra y Libertad el publicà en la seva col·lecció Cuadernos de Educación Social sota el títol *¿Dónde está Dios? y otros poemas*, i l'atribuïren a G. A. Bécquer.²⁴⁶

La clau de tan àmplia difusió l'explica el subtítol «monòleg anticlerical»; l'adjectiu entrava de ple en els continguts de la propaganda, en els que s'atacava a l'Església en un triple front: per afavorir l'obscurantisme, impeding així el desenvolupament de la ciència, de la tecnologia i, en conseqüència, de la societat (al que s'oposava l'ensenyament laic, neutre o racionalista); per traïr l'esperit evangèlic en acumular riqueses; per predicar la submissió i obediència cega davant el destí de cadascú. Com a «monòleg» enllaçava amb la pràctica del teatre, ja esmentada com a peça clau de la convivència en aquella època, així, doncs, era una peça molt adequada per recitar en les sessions dominicals.

Miguel Rey, l'autor a què ens referim, vivia a Tortosa (carrer Marquès de Bellet, 5) però havia estat la llibreria J. Vives de Reus la que li havia publicat *Alma Social. Diálogo, original y en prosa* cap a 1905. Plaja també reproduí un poema seu a *Acracia*, Tarragona, n. 2 (26/V/1918): *El barreno*; més endavant, a la Biblioteca Vértice, li publicà el fullet *El Sindicalismo*, que eren trenta-quatre pàgines i costava vint cèntims. Del mateix autor es troba un altre poema al *Butlletí CNT-FAI*, Igualada, 1937-1938. El Palau atribueix a aquest autor un llibre de poemes el 1891, publicat a Tortosa, altres obres de 1897, i el text *La vieja política* (Barcelona, Maucci, 1924). Sobre el nom de M. Rey s'estén una mar de dubtes.

246. Formós, en una carta a V. García (20/II/1976) li deia: «Recordo que el 1910 trobant-me a Barcelona, Juan Usón (Juanonus) va afirmar que el poema que havia signat un tal Miguel Rey que en aquells dies algú va poder conèixer, no va ser una altra cosa que la decisió d'airejar alguna cosa que Bécquer no havia pogut amagar [...] Joaquín Balduch que havia estat company cambrer a Tarragona, i actuant amb mi el 1919, el qual m'havia afirmat que ell havia adquirit aquestes obres completes [de Bécquer] en les quals estava l'esmentat poema» (BPA). El fullet de 1936 portava una nota: «Per primera vegada, i en edicions nostres, apareix l'inspirat i magnífic poema amb la firma del seu veritable autor. Causarà sorpresa als qui ho ignoren [...] Segurament per a burlar les persecucions a mitjan segle passat, va escriure diversos treballs amb el pseudònim M. Rey».

Una altra de les obres de les quals la família Plaja-Paredes efectuà la primera edició, i creiem que única, fou *Triunfa el Amor*, de Clemente Mangado,²⁴⁷ novel·leta social que aquest militant escrigué a la presó de Saragossa durant aquella època de repressió, segons deduïm de la seva trajectòria, que mantenia el to de les obres publicades en aquells anys per les col·leccions llibertàries. No tingué una gran difusió, de fet és el fullet que apareix al Cat-Ex amb un tiratge més curt: 3.000 exemplars; aquest títol rarament s'inclougué en els catàlegs posteriors de Vértice. El volum presentava una tipografia cuidada, tenia portada i emmarcava els titulars, disposats com en els anteriors, però dins de quadres de flors i branques, així se'ns mostrava una forma de compondre a la qual Formós era molt aficionat, de la qual ens ha deixat bastants exemples al llarg de la seva trajectòria. Aquell mateix any realitzà una nova portada per reeditar *El ideal del siglo XX*, de Palmiro de Lydia (canvià la «i» per «y»).

Iniciem aquí el comentari de l'edició que realitzà la família Plaja-Paredes de les obres de Pietro Gori (1865-1911), sense que sapiguem del cert l'any exacte en què veieren la llum —1922 o 1923. Endegaren la publicació de les obres d'aquest autor en l'època tarragonina i no la finalitzaren fins al 1947, quan ja eren a Mèxic, la qual cosa ens indica l'estima que sentien per aquest autor. És evident que la prosa i, sobretot, el caràcter de l'orador i escriptor anarquista italià tenia certa afinitat amb la vida de la família Plaja-Paredes. Aquest advocat que va ser perseguit, desterrat i empresonat moltes vegades, passa per ser un romàntic que manifestava en la seva oratòria i escrits la seva fesomia interior; per a l'anarcosindicalisme italià era «un cavaliere errante senza macchia e senza paura», segons ho defineix M. Antonioli (1996: 26).²⁴⁸ Malgrat haver influït notablement en el moviment anarquista italià i argentí de la seva èpo-

247. Una altra de les seves obres fou *Dardos. Manajo de pensamientos*, Besiers (França), Prismas, 1928, distribuïda per Somo, Barcelona, 1931. CLEMENTE MANGADO (-1968), possiblement de La Rioja, cap a 1919 anà a Sant Sebastià a treballar en la construcció del casino; allà contactà amb anarquistes saragossans, amb els qui forma el grup Los Justicieros, al qual també s'uní Durruti; dos anys després el tancaren a la presó de Saragossa, acusat d'atemptar contra l'empresari H. Bernal; fou absolt l'abril de 1922. Durant la Dictadura de Primo de Rivera estigué vinculat al grup de la revista *Prismas*, de Besiers. Més endavant viatjà a Barcelona i, amb la seva companya Maria, formà part de l'Ateneu Faros, creat en la II República, del qual sortiren els membres que integraren l'Ateneu de Barcelona; potser per això s'inclougué el fullet d'Acracia en la llista que es publicà d'editorial Vértice a *Solidaridad Obrera*, n. 296 (1/XI/1931). Després de 1939 s'exilià a França, on morí de tuberculosi. (Sobre algunes d'aquestes dades, vegeu A. Paz [1996: 68- 88].)

248. Segons aquest autor, tant els que havien llegit la seva obra com els que l'havien escoltat o tractat, coincidien en aquestes apreciacions. La feminista Leda Rafanelli parlava d'ell com «il seminatore di luce e di bontà» (*La Rivolta*, maig de 1911). El subtítol de l'obra d'Antonioli —*Il cavaliere errante...*— el pren d'una estrofa de P. Gori de l'himne *Addio a Lugano*.

ca (segons es desprèn de l'obra del també llibertari Armando Borghi, *Mezzo secolo di anarchia, 1898-1945*. Nàpols, Ed. Scientifiche Italiane, 1954), ha quedat oblidat enfront de figures que han sabut afrontar millor el pas del temps, com Errico Malatesta, més centrat aquest en un discurs objectiu.

Formós Plaja es referí a ell diverses vegades tot argumentant la força i el caràcter pedagògic dels seus escrits per iniciar a la gent jove en l'anarquisme; d'aquí la seva insistència a editar-lo. El fullet que ens ocupa fou un esbós dramàtic *Primero de Mayo* o *Primo Maggio*, escrit el 1892 a Milà, precisament durant una presó preventiva abans de l'u de maig; quatre anys després, durant l'estada de Gori als EUA, escrigué el prefaci i es començà a representar l'obra, que s'estengué amb celeritat per Amèrica i Europa.²⁴⁹ El 1897 es representà a Torí i aquell mateix any es traduí al castellà. La celebració d'aquesta data tan destacada en la història del moviment obrer mundial (per al seu significat a Catalunya, vegeu RIVAS LARA, L., «El primer de maig a Catalunya, 1900-1931». *L'Avenç*, n. 115 (1988), p. 6-11), portà Gori a compondre, a més del fullet citat, tota una sèrie d'escrits: *Maggio Redentore*, *Maggio ribelle*, *Maggiolata classica*, *Maggio carceriere*, *Tempesta di maggio*, *la leggenda del Primo Maggio*, evocadors de la nova humanitat. Editat a Acràcia i Vértice, Plaja afirmà que arribaren als 330.000 exemplars venuts, comptant els de totes dues editorials. L'inclogué també en l'edició d'*Ensayos i Conferencias*, Mèxic D.F., 1947, i el mateix any en un fullet solt, també dins d'Ediciones Vértice.

La publicació del fullet per El Corsario portava per subtítol *Boceto dramático en un acto. Con prólogo e himno coral*, la qual cosa ens connecta de nou amb l'espai teatral, amb les vetllades, tan freqüents fins a finals dels trenta. I aquí, potser, fou on es forjà la popularitat del *cavaliere* italià, gràcies a la seva faceta de lletrista. En l'esbós dramàtic *Primo Maggio* hi havia un himne²⁵⁰ que es cantava amb la música del cor d'esclaus de l'òpera *Nabuco* de Verdi. Aquest himne pràcticament s'incorporà a tots els cançoners revolucionaris que edità el moviment llibertari (vegeu Soriano & Madrid, 2007), dels quals en trobem una mostra a Acràcia amb *Nuevas canciones rebeldes*. Com a dada curiosa, assenyalem que diversos articles de *Fructidor*, signats per gent de la província, acabaven amb la frase d'ànim «Verso la parte que si leva il sole». Formós afirmà en el

249. Segurament la seva primera edició es féu a Barre, Vermont (EUA) per La Cronaca Sovversiva. Al nostre país el publicà el 1897 la Biblioteca El Corsario, de La Corunya; posteriorment veié la llum a Buenos Aires, el 1899, amb una traducció de J. Prat; ja entrats al segle xx, es trobava a la Biblioteca Juventud Libertaria, 1904; Tierra y Libertad, 1920, i Acràcia.

250. «Ven, ¡oh, Mayo! te esperan las gentes, / te saludan los trabajadores; / dulce pascua de los productores / ven y brille tu espléndido sol...», era la primera estrofa d'aquest himne. Gori també va escriure la lletra d'*Addio a Lugano*, que es convertí en l'himne dels proscrits. Sobre l'obra lletrista de P. Gori, vegeu SETTIMELI, L. & FALAVOLTI, L., *Canti anarchici*, Roma, 1975.

Cat-Ex que se'n realitzaren vint-i-tres edicions de 10.000 exemplars i deu de 15.000, el que fa un total de 380.000; pot ser que es tracti d'una xifra exagerada, però és significatiu que en la llista aparegui en el número quatre del total de vendes.

Sabem que en les reunions, tant de caràcter reivindicatiu com lúdic, s'acostumava a cantar.²⁴¹ Ja en els certàmens del segle XIX hi havia una secció dedicada a cançons; després, entre 1905-1912, la Biblioteca de la Juventud Libertaria publicà a Barcelona: *Canciones Libertarias* i *Cancionero Revolucionario*. Tierra y Libertad publicà el 1916 *El cancionero libertario*, i el 1931: *Cancionero Revolucionario*, tots dos recopilats per Emilio Gante (l'autor de *Grandes prostitutas*. Biblioteca Salud y Fuerza), amb il·lustració a la coberta de Toni Vidal (el mateix autor que compongué en català *Poemes de la guerra...*, 1938), que es reedità diverses vegades, entre les quals hi havia l'edició de 1947, feta a Tolosa (França), que és la que s'acostuma a citar. La bona acollida d'aquests cançoners ens la confirmen les publicacions que se'n feren a la Biblioteca del Obrero, de Sevilla, des de 1932, o la que es féu aquell mateix any a Vida y Trabajo, de Madrid, amb el nom de *Canciones Rebeldes*, a més de les reedicions anteriors fetes per Vértice.

Des que el 1886, J-B. Clément compongué *Les temps de cerises*, que es convertí uns anys més tard en l'homenatge universal a la Comuna de París de 1871, diversos lletristes i compositors, alguns d'ells teòrics anarquistes destacats, cediren la seva ploma per compondre estrofes davant d'esdeveniments tràgics (*Ballata per la morte dell'anarchico Pinelli, El deportado...*) o esperançadors (*Elle n'est pas morte...*), que destacaven la força del proletariat (*Salud proletarios, Viva la anarquía...*) i que contribuïen amb els seus versos a engrandir la simbologia popular llibertària (*Le drapeau rouge...*).

251. D. Marín (1995: 351-396) tractà el tema globalment. Igual que Gaetano Manfredonia (Diversos autors, 1996: 257-276) en «Chansons et identité libertaire. De l'anarchisme historique à l'anarchisme "rêvé"». Es pot veure també l'aportació de R. Vinyes, «Cant, ball i festa en la cultura llibertària» (*Acàcia*, n. 2. Barcelona, 1991). La pràctica és extensible a altres grups ideològics i a altres països; a Itàlia hi havia el 1904 *Il Canzoniere dei Ribelli*, que edità La Cronaca Sovversiva. A l'Argentina ja circulava (G. Zaragoza, 1996: 518) *El Cancionero revolucionario* el 1896, i dos *Cancionero revolucionario bilingüe*, en castellà i italià, el 1899, editat un per la Librería Sociológica, i un altre per La Escuela Moderna (creiem que aquest darrer era una mica posterior). Les lletres de les cançons es trobaven disperses des d'anys abans en una bona part de publicacions d'Argentina, Xile i l'Uruguai. D'això n'ofereix una extensa mostra l'apartat «Himnos y Canciones», de J. Andreu [et al.] (1990: 211-225), en què recolliren una edició de 1903; de la mateixa manera, trobem el 1918 *Cancionero libertario* a Colònia de Santa Cruz, Mèxic (W. Muñoz, 1968).

A més del ja esmentat P. Gori, trobem els noms²⁵² de P. Brousse, E. Pottier, Ch. Keller, Ch. d'Avray, P. Paillette, L. Molinari, G. Couté, J. Hill, L. Michel, E. Müsham, D. Edelstadt, W. Guthrie, D. Luschnat, R. Hoit, L. Ferré, C. Molina, J. Brel, A. Becker-Ho, D. Grange, S. Utgé-Rosego. Pagesos, trobadors, exiliats, etc. s'encarregaren de transmetre'ls d'uns llocs a altres, dins i fora del país on havien estat compostos, i fins i tot la premsa els reproduí (el *Suplemento de Tierra y Libertad*, del número 14 al 17, agost-desembre de 1933, publicà les partitures i les veus de diversos himnes: *Floreal*, de La Escuela Moderna, lletra de P. Chardon traduïda per A. Lorenzo; *Marcha triunfal*, amb lletra adaptada de V. Orobón, etc.).

Al nostre país no hi havia gaires cançons de firmes autòctones, la majoria s'importaven i s'adaptaven a músiques del folklore peninsular. I això que al segle XIX ja hi havia la inquietud de tenir un himne i en el *Segon Certamen Socialista* (reeditat per la família Plaja-Paredes), celebrat el 1889, s'inclogué un apartat anomenat «Himne Anarquista Revolucionari», que guanyà l'obrer tipògraf R. C. R. (Ricardo Carrencá?) amb la composició *A los hijos del pueblo*, la música del qual es féu servir anys més tard amb la lletra de *Salud proletarios*, perquè resultava més expressiva. A principis de segle XX, La Escuela Moderna edità sis quaderns amb partitures, sota el títol general *Cantos de la Escuela Moderna*, amb lletres de Jaime Bausá, F. Salvochea i N. Estévez, i música de A. Codina i E. de Ferrán. El 1932, a Madrid, se li posà lletra (segurament fou obra de Valeriano Orobón) a l'arranjament musical d'un himne polonès; va néixer així el que encara avui és l'himne de la CNT: *¡A las barricadas!* (J. Peirats, 1977: 60). L'època de la Guerra Civil incorporà una bona part de les adaptacions de lletres a músiques populars. Algunes d'aquestes cançons es gravaren en disc i es reproduïren sovint a l'exili llibertari. També d'aquesta època era l'*Himno de Mujeres Libres*, compost a València, amb lletra de Lucía Sánchez Saornil i música de E. Sanguinés.

252. Alguns d'ells gaudiren de notable popularitat, no només en els ambients llibertaris. Fou el cas del jueu novaiorquès David Edelstad (1866-1889); el francès Gastón Couté (1880-1911), considerat el poeta llibertari per excel·lència, la biografia del qual publicà P. V. Berthier el 1958 (*Gaston Couté, la vérité et la légende*); i el cantautor Leo Ferré, autor de la cèlebre cançó *Les Anarchistes*; el belga Jacques Brel amb la cançó *Les moutons*. El contemporani uruguaià Carlos Molina, tantes vegades detingut. Altres vegades, foren veus populars les que cantaren i compongueren els himnes (Joan Baez i Ennio Morricone en *The ballad of Sacco and Vanzetti*), o han estat portats a la pantalla, com en el cas del poeta i cantant sindicalista nord-americà assassinat Joe Hill (1879-1915). La recopilació més extensa que coneixem és la realitzada pel CIRA de Lausanne, Suïssa, el mes de març del 1996, sota el títol *Un siglo de canciones* (*Bulletin* n. 52), conté setanta-dos títols i, com bé adverteix, deixa fora cançons de grups moderns com Black Bird d'Hong Kong, Bérurier Noir, Ex, Los Sin Dioss...

8.2 Confluència editorial nacional

Les empremtes que trobem de la labor realitzada per la família Plaja-Paredes en aquesta època, especialment per Formós, ja ens indiquen que aquesta era coneguda en els ambients llibertaris i sindicals del país. Apareixen articles d'H. Plaja al setmanari *Redención*²⁵³ d'Alcoi, dirigit per Joaquín Juan Pastor, home amb qui Vértice tingué relacions comercials en força ocasions, ja que era l'administrador de les editorials Generación Consciente (Alcoi-València, 1923-1928) i Estudios (València, 1929-1939).²⁵⁴ Aquest setmanari alcoià també es convertí en editor «tan sols per l'interès de fomentar l'educació i la cultura, base de la regeneració humana». Vértice distribuí, anys més tard, algunes de les seves publicacions com *El dolor universal*, de S. Faure, editat en aquest any de 1922. Repetim aquí els articles de Plaja apareguts en *La Voz del Campesino* en la dècada anterior i en *Regeneración* de Lleida.

Aparegué també el nom de Plaja en una nota de l'editorial Renovación Proletaria, al costat d'Higinio Noja, Gal Díez, M. Bajatierra, A. Samblancat, Rafael Ballester, Dionysios, Zoais, E. C. Carbó, R. Mella, Gastón Leval, David Díaz, A Rosat, A. Amador, etc. figures amb les quals compartí la primera fila de la propaganda anarcosindicalista del moment. Renovación Proletaria s'anunciava amb el subtítol *Revista Filosòfica-Social*, la qual cosa ha portat a una confusió general sobre la seva identitat (R. Lamberet, F. Madrid, etc.) perquè semblava que fos una publicació periòdica corrent, mentre que es tractava d'una col·lecció de fullets, «ja que consta de 24 pàgines i elaborat el text per un sol escriptor». El seu format era més gran de l'habitual, 20 x 14 cm, «amb la finalitat d'enquadrar-lo cada 12 números, per a la qual cosa es faran cobertes especials». En la coberta s'inseria una fotografia de cada autor en un medalló ovalat (la matriu tipogràfica d'alguns camafeus era idèntica a la que s'utilitzà a Acracia i després a Vértice). En la nota al·ludida s'anunciava la col·laboració d'H.

253. PACHECO DE LAS HERAS, M. J. & CARMONA BASULTO, M. A., *La prensa anarquista y anarcosindicalista en el país valenciano, 1873-1938*. Alacant, Inst. J. Gil-Albert, 1991, p. 20,61.

254. Formós el qualificà diverses vegades de persona que s'havia acostat al moviment obrer llibertari aprofitant les possibilitats de negoci que oferia. Altres testimonis confirmaren aquesta opinió ja que quan esclatà la guerra, va vendre els drets de l'editorial Estudios (no els de la revista) a H. Noja Ruiz (testimoni de Leonardo, CNT de València). A partir de llavors, trobem el seu nom com a editor en obres de caràcter científic (Reclus...); i fins i tot, en la dictadura franquista, reedità la col·lecció Conocimientos Útiles de Medicina Natural, publicats anteriorment a Estudios; el 1939 ja havia publicat dos volums d'aquesta col·lecció, als quals els canvià les portades del dibuixant Monleón; tot això sota el segell editorial J. J. Pastor. Hi ha autors, entre els quals es troba F. Madrid, que afirmen que la suposada actitud mercantilista era una opinió que havia estat difosa sense cap evidència, partint de l'article de S. Cano Carrillo a *Cénit*, n. 201 (Tolosa, gener-març de 1972), p. 5698-5700.

Plaja,²⁵⁵ però no podem confirmar que s'arribés a produir. Al número XVIII, *ca.* maig de 1923, ja no apareixia Plaja en la relació de col·laboradors.

Ens interessa aquesta editorial perquè representava una empresa molt semblant a la que realitzà la família Plaja-Paredes per a la difusió anarquista i, a més, perquè també intentava atreure cap a l'anarquisme la jove intel·lectualitat renovadora espanyola. Inicià el seu camí a Pueblo Nuevo del Terrible, Còrdova, impulsada per Aquilino Medina i Antonio Amador cap a finals de 1919 o principis de 1920, amb el fullet de Seguí i Pestaña *El Sindicalismo en Cataluña*. Aviat fou A. Medina qui se'n féu càrrec i el 1920 els seus fullets ja es promocionaven en el diari que llavors dirigia Formós: *Fructidor* (n. 9, 27/III; que fins aleshores havia tret quatre fullets). Arribà a editar vint-i-un números, tot i que és possible que des de febrer de 1921 (n. IX) fins a maig de 1922 (n. X), coincidint amb l'època de major repressió, no publicqués res. L'originalitat d'aquesta editorial llibertària consistia en el fet que la nòmina d'escriptors que presentava era nacional (excepte Malatesta i V. de Pedro) i d'actualitat (llevat de Mella), amb obres inèdites.²⁵⁶ Medina cap a 1923 donà classes a l'escola racionalista de Ferrera, Sevilla, i quan aquesta fou clausurada, el 1925, s'instal·là a Puente Genil, Còrdova, però s'emportà l'editorial al nou emplaçament. Prosseguí la seva tasca a Puente Genil (Còrdova), el 1926, amb *La Novela Decenal*, i el 1928 amb *Novela Corta* i la revista *Psiquis*.

En aquesta època, des de l'estiu de 1922 a la tardor de 1923, es publicava a Madrid una col·lecció setmanal: *La Novela Roja*, administrada pel llibertari Emilio V[illalonga] Santolaria i dirigida per Fernando Pintado (més endavant de la CNT), en la que escrivien republicans, socialistes i llibertaris, aquests darrers eren els mateixos que col·laboraven amb *Renovación Proletaria*; constituïren una bona part de les noves plomes de la CNT: Frederica Montseny,²⁵⁷ Salvador Quemades, Antonio

255. La nota apareixia al número XII de la col·lecció (escrita pel mateix A. Medina, *Más allá de la política*, juliol 1922); s'hi anunciaven els llocs en què es distribuïa: Alcoi, Saragossa, Palma de Mallorca, La Corunya, Madrid, València. El propòsit editorial: «es basa a elevar intel·lectual, moral i econòmicament la família humana, perquè vagi sortint del bosc embolicat de la ignorància [...] sent el nostre interès propagar per la cultura, idees que facin de l'espessa i fosca manigua del pensament, cervells per a raonaments equilibrats, bases de l'Amor i de l'Equitat Social». La distribució s'amplià a Logronyo, Conca, Barcelona, Azuaga (Badajoz), La Plata i Buenos Aires (Argentina), Nova York i Chicago (EUA).

256. Una nota significativa és que al número IX s'anunciava la publicació d'*El deber revolucionario*, d'Andreu Nin, per al proper número, però aquells mesos clau, creiem, el deixaren fora de l'òrbita de l'editorial quan l'autor estigué a Rússia.

257. És el número 7: *Horas trágicas*. Cal assenyalar que ella no ho recull en les seves memòries, encara que parla d'un llibre sobre els esdeveniments de Barcelona, «que van anar a parar al foc», titulat *La tragedia del pueblo* (MONTSENY, F., *Mis primeros cuarenta años*, Barcelona, Plaça-Janés, 1987, p. 36).

Amador, Gil Bel, Abraham Polanco, José Chueca,²⁵⁸ Gal Díez, Elías García, Felipe Alaiz; a més de Federico Urales o Alberto Ghirardo. La Novela Roja presentava també un format de 22 x 16 cm, i s'anuncià a Renovación Proletaria. Com és sabut, Fernando Pintado fou objecte a Barcelona d'un atemptat perpetrat pel Lliure, potser aquesta fos la raó per la qual publicà diversos fullets sobre els successos de terror blanc a Barcelona, com els de Rogelio Úbeda, Salvador Seguí o el de Torralba Beci, *Páginas de Sangre*, que incorporà una coberta de Barradas. Malgrat que no estiguem totalment d'acord amb G. Santonja (1993: 58) a considerar aquesta col·lecció com «la primera fita amb entitat apreciable» de la narrativa revolucionària en la modalitat breu i de quiosc, incloent-la com a part de l'empresa editorial Prensa Roja,²⁵⁹ sí que coincidim a apreciar-ne l'orientació i la solidesa.

Lligada a aquesta, es trobava l'editorial madrilenya El Sembrador, que era administrada també per E. V. Santolaria²⁶⁰ i dirigida pel sindicalista llibertari Mario Pommercy [creiem que es tractava de la mateixa persona], un bon coneixedor de l'obra de la família Plaja-Paredes. Entre 1923 i 1924 aquesta editorial publicà una col·lecció de fullets, alguns dels quals també els distribuï després Vértice (com és el cas de *Sindicalismo y Terrorismo*, d'A. Pestaña). A més, amb els autors d'altres fullets, Formós hi tenia una estreta relació, per exemple amb Bruno Lladó, Valentín de Pedro i Àngel

258. José Chueca, de Saragossa, el 1924 passà al socialisme i ho féu públic des de les columnes d'*El Socialista*. Entre d'altres fullets, havia escrit *¿Cómo no ser anarquista?*, s.a, a Biblioteca de la Juventud Libertaria; i *Anarquismo y Terrorismo*. El seu germà Miguel va ser conseller de Treball en el Consell de Defensa d'Aragó, 1936-1937, representant a la CNT.

259. A aquesta col·lecció s'uní la revista biogràfica *Siluetas* (setze números de maig a desembre de 1923) i Biblioteca Prensa Roja, que igual que d'altres empreses similars oferia obres d'altres editorials per completar el seu finançament. Dada que la valuosa obra de Santonja (1993: 58-60) confon, en considerar-ho un esforç propi dels editors de La Novela Roja. (El mateix li succeí a F.J. Navarro amb Estudios.)

260. A EMILIO V[ILLALONGA] SANTOLARIA se'l qualificà, en ocasions, de persona fosca (Elorza). Nosaltres creiem que era la mateixa persona que Mario Pommercy (personatge d'*Els miserables*) i que Emilio Mistral, encara que és una afirmació que s'hauria d'estudiar amb més profunditat. Les dades de què disposem sobre ell, el situen a l'Argentina entre 1910-1911, en aquestes dates escrivia per a *Solidaridad Obrera*; el 1915 assistí al IX Congrés de la FORA, representant a Los Mozos de La Plata. El 1919 i 1920, probablement ja des d'Espanya, va escriure a *El Comunista*, de Saragossa, a favor de la unió CNT-UGT. Després, a Madrid, fou administrador de Nueva Senda, La Novela Proletaria, La Novela Roja i El Sembrador. El 1927-1928 escrigué a *Ética*, de Barcelona, i el 1930 en *¡Despertad!*, de Vigo, des d'on lloà la labor de Vértice, l'editorial de la família Plaja-Paredes. Entre 1936-1939 escrigué a la *Farga Social* de València. (No coneixem cap biografia sobre aquest personatge; les dades que recollim les hem trobat, com en el cas d'altres personatges, disperses.)

Samblancat. Aquesta col·lecció, amb un format de 17,5 x 12 cm i un preu de quaranta cèntims, incorporava també el retrat dels seus autors en les cobertes.

Un altre dels llocs en els quals hi va haver notícies de l'obra de la família Plaja-Paredes, fou en els catàlegs de la Librería Abella de Barcelona (ubicada al carrer de la Internacional, 4, al Clot). Estava regentada per Francisco Abella, que es trobava al capdavant de l'editorial Salud y Fuerza, en aquells moments una de les editorials del moviment llibertari amb una vida més llarga, ja que havia nascut de la revista del mateix nom, dirigida per Luis Bulffi, entre 1904 i 1914 i fixava el punt de mira cap a la procreació conscient (la concepció de l'empresa era similar a les de la família Plaja-Paredes; va tenir també tipografia pròpia entre 1906-1910, c/ Villarroel, 7, i el 1914, c/ València, 200). Els catàlegs d'Abella oferien exemplars en venda de Biblioteca Acracia, juntament amb els d'altres editorials. És una dada que ens interessa, ja que la distribució dels llibres i fullets llibertaris es feia en bona mesura a través de la publicitat interna, ja fos la dels catàlegs exempts (escassament conservats) i els fulls solts, la de les llistes que incorporaven els exemplars, o les que incloïen els diaris i revistes en els seus serveis de llibreria.²⁶¹ Ja hem vist que Formós ho havia fet i que continuà fent-ho al llarg dels propers anys.

Esmentem una altra obra editorial llibertària per acabar l'estudi d'aquest any, que, tot i que no tingué una relació directa amb la família Plaja-Paredes, és una mostra d'adaptació a les condicions adverses. Es tracta de l'Editorial Moderna (no confondre amb La Escuela), que sota el rètol «Colección Inquietud» edità deu volums de 128 pàgines (quatre quadernets), un al mes, des de maig de 1922. N'impulsà la creació Tomás Herreros,²⁶² de qui hem parlat diverses vegades perquè era director de Tierra y Libertad i fou molt perseguit en aquella època. Vértice l'inclogué després en els seus catàlegs, per la qual cosa Formós la tingué en compte en els seus records editorials d'exili (1957: 7d). No podem oblidar que les diferents editorials de la família Plaja-

261. Es relaciona amb les editorials llibertàries, a més de les comercials, més notables del moment: Renovación Proletaria, Redención, Cultura Obrera, Tierra y Libertad i Biblioteca del Obrero. El fet més que probable és que les restes d'edicions d'aquesta editorial fossin adquirides entre 1935 i 1936 pel grup de la revista *Liberación*, de Barcelona, ja que hem trobat diversos d'aquests fullets amb cobertes noves, datats aquests anys.

262. TOMÁS HERREROS MIGUEL (-1937). Tipògraf, llibreter de vell i maçó (AGGCE). Militant d'El Arte de Imprimir barceloní. És una de les figures imprescindibles en una relació del treball editorial llibertari, alhora que es troba al centre del moviment orgànic anarquista de les quatre primeres dècades del segle XX i, en assumir el sindicalisme, en diversos moments importants de la CNT. En aquest sentit destacà la seva labor en els comitès pro presos. Polemitzà enèrgicament contra el lerruisme (*Alejandro Lerroux tal cual es*, 1907). «Home de ploma, verb fàcil i activisme del carrer» (M. Íñiguez, 1998: ep. 34,

Paredes, pel que fa als fullets, eren deutores de la feina feta per Tierra y Libertad des de 1912, ja que reedità vint dels seus títols a Acracia i Vértice. Tomás Herreros assegurà a Formós que entre 1904 (aleshores regentada pel grup 4 de maig) i 1931, Tierra y Libertad havia escampat 4.000.000 de fullets (i el que plogué després).

Com apunt final, assenyalem una observació que contradiu el costum de situar a Barcelona la majoria de creacions culturals llibertàries: de les nou biblioteques-editorials que hi havia en aquells moments a Espanya, només tres —Tierra y Libertad, Editorial Moderna (que pot considerar-se continuadora de l'anterior) i Librería Abella (antiga Salud y Fuerza)— es trobaven a Barcelona; les altres estaven escampades per diferents ciutats: Acracia a Tarragona, Renovación Proletaria a Còrdova, Biblioteca del Obrero a Sevilla, Cultura Obrera a Palma de Mallorca, Redención a Alcoi i Nueva Senda i Prensa Roja a Madrid.

---

520), fou empresonat moltes vegades, i patí un atemptat del Lliure. Amb la seva companya, María, que també patí les penalitats de les persecucions, regentaren la impremta Germinal (c/ Ronda de Sant Pau, 36) des de la seva creació, 1913-1914, fins a la seva desaparició cap a 1921, quan fou arrasada pel sometent. Estava vinculada al projecte Tierra y Libertad. La seva relació amb *Solidaridad Obrera* també fou constant, des del seu naixement, el 1907, fins que desaparegué, època en que n'era administrador, en la qual conegué una esplendor que l'enlluernà (Peirats, 1990: 36). Formós escrigué una biografia curta sobre ell (BPA, s/s), on assenyalava que arribà a Barcelona als 32 anys; allà trobà feina de caixista, fou acollit per l'impressor José Ortega. Amb els diners d'una herència muntà la impremta Germinal, que fou arrasada per les ràtzies sometenistes el 1920; aquest fet el portà a desistir de l'ofici d'impressor i es dedicà a la venda de llibres en una barraca de Sta. Mónica. Va ser pare de dos fills. El seu caràcter el feia mostrar un excessiu zel cap a les publicacions que dirigia; així ho confirmen alguns testimonis (R. Adell) i el mateix Plaja comentava que va tenir una diferència d'opinions sobre la distribució de la propaganda, cosa que va fer que les relacions comercials de tots dos no fossin freqüents.

Camèlia, Acràcia, Formós i Carme al *Cuba*, vaixell que els portava de França a Amèrica el juliol de 1940.

9. La família completa. 1923. Cap a Barcelona. 1924

La conflictivitat laboral, especialment en les ciutats, era notable i es mantenia la situació que s'havia tornat a adquirir des de l'abril de l'any anterior. Encara cuejava l'època del pistolisme, que seleccionaven bé les víctimes; el 10 de març foren assassinats Salvador Seguí i Francisco Comas Paronas, de la CNT i, del bàndol contrari, caigueren l'exgovernador de Biscaia, F. González Regueral, el 17 de maig, i l'arquebisbe de Saragossa, J. Soldevilla i Romero, l'11 de juny. Però també foren abatudes altres persones més rellevants, com els dos pistolers del Lliure a València en el mes d'agost. Durant més de quatre anys de lluita oberta, van perdre la vida prop de 1.500 persones a tot Espanya, de les quals 900 moriren a Barcelona.²⁶³

Pel que fa a la vida política nacional, el 13 de setembre el general M. Primo de Rivera protagonitzà un cop d'Estat, amb l'aval del monarca Alfons XIII. El pretext per perpetrar-lo fou la irresponsabilitat parlamentària, però el que es pretenia era impedir l'enjudiciament de la reialesa per l'actuació a l'Àfrica i per la corrupció generalitzada de l'exèrcit, que es volia iniciar des del Parlament sorgit a les eleccions d'abril. Encara que no es tractà d'un règim de tipus feixista, i que impulsà una política de millores de les condicions laborals, el nomenaments de Martínez Anido²⁶⁴ (J. Oller Piñol [1943]) com a subsecretari de Governació i d'Arlegui com a cap d'ordre públic, complicaren de mica en mica l'existència de l'organització cenetista, que es veié agreujada per la rivalitat mantinguda amb la central socialista UGT i per les diferències sorgides en el seu si.

La vida orgànica regional de la CNT en la segona meitat de l'any fou intensa: 29 i 30 de juny i 1 de juliol, II Congrés Regional a Lleida; 29 de juliol, Ple Regional a Barcelona; a l'agost, Ple Regional a Manresa; 8 i 9 de setembre, Ple Regional a Manresa; 8 de desembre, Ple Regional de Mataró; 30 de desembre, Assemblea Regional de Granollers. Formós no deixà constància del seu posicionament dins del sindicat cenetista davant el panorama a què donà l'arribada de la dictadura. Aquesta,

263. M. Bookchyn (1980: 271). D'altra banda, J. Peirats (1964: 19) desglossa les xifres i les analitza segons la quantificació de diversos autors.

264. Des d'abril de 1922, el grup Los Solidarios l'havien buscat, sense èxit, per *ajusticiar-lo*, segons SANZ, R., *El Sindicalismo y la política*, Tolosa, 1966; reed. Barcelona, Ed. Petronio, 1978.

acollint-se al Decret regulador d'associacions, de 10 de març de 1923, plantejà a les organitzacions obreres la disjuntiva de complir el seu articulat (presentació dels llibres de socis, comptabilitat, etc.) o de declarar-se en la il·legalitat.

A Tarragona la postura del governador civil fou estricta i s'adaptà a les circulars enviades per M. Anido i establí un termini perquè els sindicats s'acollissin a la legalitat. No obstant això, quan encara no havia finit aquest termini, el 7 d'octubre, decretà el tancament dels sindicats de Reus (A. Elorza [1972: 130]). La mateixa actitud inflexible de l'autoritat portà a Plaja a estar dos mesos a la presó després del cop d'Estat.

Quant allò que ens interessa, les disputes sorgides al voltant de si els sindicats de la CNT havien o no havien d'acceptar aquesta regulació portaren Formós i, després tota la família, cap a Barcelona; lloc on tenien el camp abonat les controvèrsies entre sindicalistes, anarcosindicalistes i anarquistes. El Comitè Nacional de la CNT tenia la seu a Sevilla des de juliol. El Comitè Regional català, des del mateix mes, s'havia traslladat a Manresa,²⁶⁵ però al setembre tornà a Barcelona i, al desembre s'instal·là a Mataró. Es nomenà secretari regional a Germinal Esgleas, un anarcosindicalista que havia estat subscriptor de la segona època d'*Acràcia* i, tresorer a Adrián Arnó, més sindicalista, per aconseguir un equilibri de postures.

Amb aquesta disjuntiva —legalitat o il·legalitat, A. Bar (1981: 641-645)— se celebrà l'Assemblea Regional de Granollers el 30 de desembre, dies després que el Comitè Nacional sevillà hagués estat detingut; per Tarragona acudiren delegacions de la capital i de Valls, però faltaren els representants de Reus, els únics que havien estat presents en el Ple de Mataró el 8 de desembre. En aquesta assemblea es decidí continuar amb els sindicats oberts i mantenir la publicació de *Solidaridad Obrera* per no perdre l'ascendència necessària, per assegurar la situació econòmica i per reforçar-ne la redacció,²⁶⁶ dins de les pròpies possibilitats, alhora que es ratificava el Comitè Regional anterior de Mataró. En aquesta tessitura arribà el 1924, un any de canvis per a la família Plaja-Paredes.

Per a Formós i Carme, el 1923 fou l'any en què va néixer la Camèlia. L'Acràcia tenia set anys i en Germinal n'havia fet quatre; d'aquesta manera, la família quedava

265. Fou elegit secretari José Espinalt, home que acompanyava a Pestaña quan va patir l'atemptat d'agost de 1922. A Manresa es publicà *El Trabajo*, 1a època (juny de 1922 - gener de 1924), que des d'abril de 1923 comptà amb impremta pròpia. El 20 de setembre fou detingut Espinalt i suspengueren l'activitat del diari.

266. La componien: Félix Monteagudo, M. Buenacasa, A. Pestaña i J. Peiró. L'interès del seu reforçament es redoblà en publicar-se des del 4 de desembre *Lucha Obrera*, controlada per Maurín i Arlandis, en què escrivien J. Viadiu, F. Alaiz i A. Amador; aquest òrgan només es mantingué fins l'1 de gener de 1924, data en què es publicà un relat de l'Assemblea de Granollers, que recollí A. Elorza (1972: 255-262).

completada amb els cinc membres que la formaren durant els setze anys següents, tot i que hagué de transcórrer encara un temps fins que es pogueren instal·lar junts a la ciutat comtal. La Camèlia va néixer el 25 de febrer, un diumenge, així que segurament Formós estava de viatge de propaganda. No obstant això, la casa no es trobava buida; segons el relat posterior de la mateixa Camèlia Plaja, havien vingut a Tarragona els familiars d'uns vint companys, que havien de ser deportats a l'Àfrica,²⁶⁷ per acomiadar-los. Era un costum de les cases de la regió tenir en cada llit diversos matalassos, la qual cosa facilitava que en aquestes ocasions s'ocupés tot l'espai disponible per allotjar als visitants. Entre aquests, segons les paraules de la Camèlia, hi havia María Ascaso i la seva mare, amb les quals també coincidiren en el viatge a Mèxic el 1940.

Les notícies biogràfiques dels qui formaven la família Plaja-Paredes esdevenen escasses en aquesta època; sembla com si s'unissin al panorama informatiu general que tenim sobre el sindicalisme cenetista, que estigué obligat a romandre en la clandestinitat des de maig de 1924, però que ja havia estat molt pressionat des de l'any anterior. Ens queda, no obstant això, la consolidació de la labor editorial de la Biblioteca Acràcia, juntament amb el servei de llibreria que oferia, que devia ser una de les fonts de finançament de la família. Totes les publicacions que realitzaren durant aquell any s'imprimiren a la Impremta de Bibliotheka, ubicada al carrer Llovera, 13, de Reus, de la qual parlarem a continuació. Tornem a afirmar que és fàcil que fos el mateix Formós qui s'encarregués de la composició, perquè sembla probable que amb la seva experiència no li costés trobar feina i que pogués treballar en aquesta impremta de manera assídua.

Tal com dèiem, les circumstàncies polítiques del país irromperen una altra vegada en la vida familiar; Plaja tornà a ser detingut després de l'arribada de Primo de Rivera al poder. Ell mateix explicava en alguna ocasió (1957c: 8d) que, per prudència i per no ser arrestat, es va ocultar una temporada a Barcelona després del cop d'Estat. Però fóra abans o després, el fet és que no es va deslliurar d'una nova temporada de presó; la fotografia de la platja del Miracle, comentada amb anterioritat, en la que hi havia la Carme, l'Acràcia, el Germinal i la Camèlia, que encara era un nadó, segurament es

267. Els detalls del 25 de febrer, a C. Plaja Paredes, *Formós Plaja*, p. 1. No hem pogut comprovar la deportació a la qual es referia i és probable que C. Plaja confongués també la dada de la presència de María Ascaso i de la seva mare. Formós, per part seva, no esmentà el naixement de la seva filla Camèlia en els escrits de memòries, com tampoc relatà el de Germinal; en el cas d'Acràcia, ho féu per explicar els inconvenients que van haver de superar fins a posar-li el nom. El que és cert és que Formós estigué implicat en la campanya d'alliberament de presos. Si ens centrem en el relat de Camèlia Plaja (1997), cal tenir en compte que en els seus primers set anys de vida, fins al 1930, Formós passà llargues temporades absent a causa de les persecucions, la presó i la propaganda i de la primera època que estigué a Barcelona el 1924, la qual cosa ha d'influir necessàriament en els records d'infantesa; per això els atribuïm un valor de testimoni global.

correspon amb aquest moment. La família s'asseia a la sorra mirant cap al castell de Pilats per si de cas Formós treia el cap per alguna finestra i els podia veure, segons relata Germinal.

9.1 *Obra propagandística. Acracia, 2a època*

Reus és el lloc on s'imprimí la segona època d'*Acracia*, «que vaig poder iniciar una altra vegada a Reus, d'acord amb alguns companys de la província, que encara sobrevivien, del qual van sortir únicament quatre números [...] fent i component a mà el diari, la màquina i materials de la qual, en una bona part, van ser adquirits en subhasta quan la impremta de Tarragona va ser confiscada».²⁶⁸ El text feia referència a la subhasta dels béns de la impremta Gutenberg, que es féu quan Formós estava a la presó, i que foren adquirits per Marcial Badía Arnal (1882-1947),²⁶⁹ antic militant socialista de Tarragona, establert a Reus, propietari de la Impremta de Bibliotheka. Tots dos tornaren a coincidir a l'exili, a Mèxic. Malgrat els pocs números publicats, el diari és el testimoni més primari que ens queda de la seva labor en aquest començament d'any.

En la segona època, *Acracia* aparegué com a *òrgan setmanari anarquista*, i es numerà «Any II, n. 1, 28 de gener 1923». En coneixem cinc números (no quatre com afirmava Plaja), que tenien quatre pàgines a quatre columnes, separades pel corondell, compaginades a vegades irregularment, amb un format de 44 x 32 cm, similar als impresos fets a la màquina de Gutenberg; mantingué el preu de 1918, deu cèntims. Els tres primers números sortiren amb una periodicitat setmanal, 28 de gener, 3 i 10 de febrer; el quart número veié la llum el 3 de març,²⁷⁰ i el cinquè el dia 17 del mateix

268. *Mis memorias*, p. 31. Agraïm a Francisco Madrid l'enviament de les còpies dels cinc números coneguts d'*Acracia*, l'original dels quals es troba a l'Arxiu Històric Municipal de Reus.

269. X. Cuadrat (1976: 409, 411). M. Badía representava la Federació Obrera de Tarragona el 1908. Era redactor de l'òrgan que feia de portaveu de la Federació, *La Aurora Roja*. S'establí el 1909 a Reus i juntament amb Recasens endegà la publicació *La Justicia Social*; posteriorment, a causa de les diferències sorgides entre ell i Recasens, abandonà la participació en la publicació i es dedicà a col·laborar en altres publicacions socialistes. El 1923, quan era administrador de *La Justicia Social*, s'imprimí a Reus la segona època de la revista, malgrat que la redacció estava a Barcelona, i es constituí en òrgan de la Unió Socialista de Catalunya, acabada de crear. Plaja no facilità el seu nom en les memòries —gelós sempre de l'anonimat—, però sí que el donà en un altre lloc (1968: 10). El seu fill fou Marcial Badia Colomer.

270. Creiem que el retard del número 4 (que hauria d'haver sortit el dia 24) podria haver-se degut al naixement de Camèlia el dia 25 de febrer perquè no hem d'oblidar que la major part de les tasques tipogràfiques les feia Formós. En el número esmentat no aparegué cap justificació que expliqués els motius de l'endarreriment de la publicació.

mes. La tirada oscil·là al voltant dels 4.000 exemplars. La seu de l'administració es trobava al carrer Raseta de Sals, 6, a Reus.

Malgrat que en el tercer número es congratulava de la bona acollida de la sortida de la segona temporada (n. 3, p. 3), a la pàgina següent mostrava el dèficit que acumulava ja només amb els dos primers números: 150 pessetes. Explicava que tenia unes despeses de 475 pessetes, però el que el preocupava més era que els ingressos per les vendes només suposaven 55 pessetes entre les fetes a la localitat i les dels paqueters, i que les 270 restants procedien de donatius. Per la qual cosa, com explicava Plaja, quan aquests es van acabar va caler prescindir de la publicació. No és que el diari no tingués vida pròpia, que sí que en tingué, però malgrat haver tingut una difusió extraprovincial —com ocorregué en la primera època— i haver estat enviat a Saragossa, Santander, Gijón, Alacant, etc. l'impagament de subscriptors i paqueters engegà en orris els propòsits de permanència (n. 4, p. 3). De totes les publicacions llibertàries que es feren durant aquells anys a Tarragona, aquesta és l'única que recollí el Palau, que es confongué i afirmà que la 1a època fou la barcelonina de 1886-1888, en comptes de la de Tarragona.

Igual que en la primera època, la publicació comptava amb la presència d'estampes i dibuixos, fins i tot més que en l'època anterior (encara que menys de les que hi hauria després a *Vértice*). Les il·lustracions, les féu Segarra, llevat d'una de W. Barbier. La capçalera era un tríptic apaïsat —el cos central més gran que el dels laterals—; en un extrem apareixien els torsos d'una mare i un fill que s'acomiadaven del pare, a l'altre costat, hi havia un home postrat i encadenat (que després *Vértice* utilitzà en la portada d'un llibre), al centre la paraula «ACRACIA», en lletres rectes, ocupant tot el buit, i darrere, els solcs d'un camp i l'alba en plenitud. Plaja, en una carta a R. Lamberet (8/III/1966), li explicava que la «capçalera estava il·lustrada per Torrent,²⁷¹ company de Saragossa que va morir molt jove i que va ser deixeble d'Acín i d'Alaiz». En tot cas, no anava signat. Incorporava il·lustracions fixes de Segarra a les seccions: «De mis vuelos» i «Glosario». A més, en els números 1, 4 i 5 inserí una estampa a la primera pàgina, que estava emmarcada amb uns filets en gravats rectes, ornament que també acostumava a incorporar quan volia ressaltar una notícia o avís.

A la «Salutación», n. 1, especificava que prosseguiria la tasca que havia deixat pendent en l'anterior «suspensió un xic forçada, un xic voluntària» de difondre «l'ideari que ha de fer de l'home un ser perfecte i racional». Entre els col·laboradors hi havia J. Torres Tribó, que portava la secció «De mis vuelos»; José Tato Lorenzo, anarquista amb qui tingué una llarga relació a l'exili, a qui coneixia des de l'intercanvi amb el portaveu *El*

271. Segurament Formós es referia a Alberto Torrente, que havia fet les il·lustracions del diari *Voluntad*, impulsat per Alaiz i Torres Tribó a principis dels anys vint a Saragossa.

Hombre; Amadeo Pérez; Sebastià Clarà,²⁷² organitzador de la CNT a Girona, conegut de Plaja que escrivia a la premsa de l'època; Antonia Maymon, firma segura a totes les anteriors publicacions tarragonines, que portava la secció «Disquisiciones Pedagógicas»; l'anarquista madrileny Mauro Bajatierra; Felipe Cubas, Santiago Dailegrí, Jesús Labarta, Enric Suau (des de la presó cel·lular de Barcelona). Agafaven textos, entre d'altres, de José María Blázquez de Pedro (1875-1927), poeta anarquista de Bejar conegut des de principis de segle, que en aquells moments es trobava a Panamà,²⁷³ i també algun pseudònim: Lirio del Monte. L'empremta de Formós Plaja apareixia sota el pseudònim Helenio, a més de la confecció de les seccions «Glosario» i «Mentes puras», les dues compostes de frases i pensaments breus. Inserí també el setmanal, amb fragments de Charles Malato, Jean Grave, Francesc Pi i Margall, etc.

L'interès d'*Acracia* augmenta perquè a través d'aquesta publicació podem conèixer les notícies de l'activitat sindical i anarquista de la província de Tarragona en aquests mesos de 1923. Hem de tenir en compte, en primer lloc, que era una publicació impulsada pels grups anarquistes que continuaven vius («més de 40 grups», si hem de creure les seves paraules); la seva aparició es decidí en una reunió d'aquests grups, celebrada el dia 24 de desembre de 1922, en què s'acordà que «no serà admesa la col·laboració que no sigui purament anarquista», excepte la científica i artística que sigui d'interès, a més de «donar cabuda a la 4a pàgina de tota la informació que envii els Sindicats». Cada grup hi donà suport amb un donatiu setmanal d'acord amb els seus mitjans, la qual cosa explica per què la xifra dels donatius que figurava en els ingressos era tan elevada. Les localitats representades eren: Ascó, Banyeres, Bellmunt, Bellvei, Flix, Garcia, Lleger, Llorenç, el Masroig, el Molar, el Papiolet, el Pinell, Reus, Sant Jaume dels Domenys, Sant Marçal, Santa Oliva, Tarragona, la Torre de l'Espa-

272. SEBASTIÀ CLARÀ I SARDÓ (1894-1986) va néixer a Sant Feliu de Guíxols i realitzà en aquesta època la mateixa feina organitzadora que feia Plaja a Tarragona, a Girona; el 1909 ja pertanyia a la societat obrera La Lucha. El 1923 fou membre del nou comitè de la Federació Catalana de grups anarquistes. Tenia un gran prestigi i el 1931 fou nomenat secretari de la FL de la CNT barcelonina i redactor de *Solidaridad Obrera*. En aquesta època es mostrà partidari de tesis sindicalistes i firmà el Manifest dels Trenta. Després de la guerra tingué relacions amb els franquistes i creà un lloc de trobada i informació (Centre lleidetà), per la qual cosa fou titllat de traïdor. Estigué a l'Assemblea de Sants, el 1976, en la reconstrucció de la CNT catalana. (M. Íñiguez: epígraf 660. Entrevistat a *L'Avenç*, el 1977 per S. Tavera i E. Ucelay.)

273. Interessant personalitat, provinent de la classe mitjana, que va acabar els seus dies d'hora a causa de les tortures a les presons panamenyes, país al qual arriba el 1912 i on es convertí en puntal de l'organització sindical. Autor de diverses obres: *Latidos, cantares*, Salamanca, 1901; *Pensares*, Barcelona, 1905; *Rebeldías cantadas*, Madrid, 1905; *El derecho al placer*, Barcelona, cap a 1906; *La agonía del repatriado*, Lisboa, 1910; *Himnos anarquistas*, Barcelona, 1916; *Observaciones de un andariego en Panamá*, Panamà, 1922; *Sangre de mi sangre*, Panamà, 1924.

nyol, Valls, el Vendrell (comarca especialment activa) i Vinebre. A aquests s'havien de sumar els donatius dels grups de Dosaigües, el Pla de Cabra (Unió Obrera) i la Serra d'Almos. En aquest sentit, el tema del congrés anarquista que se celebrà a Madrid tenia sempre un espai a les pàgines d'*Acracia*, igual que la reunió de grups de la província que se celebrà a Reus el dia 13 de febrer, en què es decidí enviar delegats a l'esmentat congrés, tot i que no n'especificà els noms.

Després de l'organització de grups anarquistes, aparegué la preocupació per reorganitzar l'estructura sindical, que havia quedat tan malmesa després de les persecucions de 1921, que havien aconseguit aniquilar creacions com les de la Federació Provincial, adherida a la CNT. Novament les localitats menys poblades eren les que estaven més al dia. A Reus i Tarragona hi tornava a haver molts problemes perquè la població obrera s'acostés al Sindicat Únic, que continuava en actiu tot i que les seccions s'hi adherien molt lentament. A Tarragona hi ingressaren la dels paletes i la dels sabaters, però d'altres com la dels boters, s'hi resistien, malgrat haver-ho acordat en assemblea (n. 2 i 3). A Reus es mantenia la secció de l'Art Fabril i la de Peons d'Indústria i Comerç, amb locals al carrer Palo Santo, 1, que recaptava unes cent pessetes mensuals en cotitzacions, però eren contínues les crides perquè s'hi acostessin els treballadors. Els pobles més actius eren Flix, Montblanc, el Pla de Cabra, la comarca del Vendrell, Valls (recaptava cent seixanta pessetes); en les notícies procedents d'aquestes localitats, tornem a veure els signes de Joan Arans del Vendrell, Ramon Serres del Pinell de Brai o Ramon Terré de Flix.

Arribem al tercer tema d'atenció: les activitats pro presos. No deixaren de fer-se crides en tots els números perquè es col·laborés de totes les maneres possibles en la lluita per a l'alliberament dels qui encara estaven a les presons de Tarragona, i, per extensió, a les d'Espanya i l'estranger —secció «Sense Fronteres». A primers d'any se solucionà el cas de Bautista Miquel. A finals de març de 1923 havien d'anar als tribunals els casos de vuit companys, per la qual cosa una bona part dels actes programats a la província es feien per eixugar les despeses que això originava. Abonaren els serveis dels advocats Fontana²⁷⁴ i Cañellas. Hi havia un Comitè Pro Presos provincial

274. JOSEP MARIA FONTANA GRAU (1893-1939), de la burgesia reusenca, va estar al costat de la CNT i va defensar els seus militants en l'època del terror blanc. Com a advocat de transports i automòbils va escriure diverses obres. Era aficionat a la música i el teatre, va escriure obres com *Amor i metralla* (estrenada el 1936), *La cançió de retaguardia* (1937), *La hija del Dictador* (sarsuela social estrenada a Reus, el 1931), *La razón triunfarà* (Barcelona, 1932, comèdia al·legòrica). Es trobava a gust entre la gent del poble i tenia fama de bromista, alegre i divertit. Un cop iniciada la guerra, es va posar al capdavant del Sindicat d'Espectacles de Reus i va organitzar la col·lectivització del sector. Fou empresonat el 1939 a Tarragona, va embogir i, poc temps després, va ser afusellat, sense que els seus familiars —alguns conspicus falangistes— el salvessin. El seu oncle J. M. Fontana, en les seves memòries, inclogué una semblança sobre J. M. Fontana (1979: 138-142). (Copiat d'Íñiguez, 2008.)

que tenia la seu a Reus, al carrer Raseta de Sals, 6, al mateix lloc on s'ubicà la redacció d'*Acracia*, que era administrat per Josep Caixal²⁷⁵ i Joan Roig; l'esmentat comitè reia comptes cada mes dels ingressos i les despeses, i aconseguí tenir un superàvit que al gener era ja de mil pessetes. Les funcions de teatre (Flix, el Molar), les rifes (Sant Jaume dels Domenys), els mítings amb recollida final de diners (Vilafranca, Lleida, les Borges Blanques, Arbeca, el Pla de Cabra, Bellmunt, el Molar, la Selva del Camp, Reus, Tarragona...) i els donatius, el 25% de la quota sindical, constituïren els ingressos d'aquest fons pro presos en contínua campanya. Entre els qui efectuaven donatius, hi havia la família Plaja-Paredes, que en alguna ocasió arribà a donar quinze pessetes, malgrat que la seva situació econòmica no era massa pròspera, i Canals de Tarragona. Cal destacar el grup de teatre creat a Flix amb gent del camp, que realitzà sessions teatrals els diumenges a la tarda per a benefici dels presos amb obres com *El martir hijo del martir*, en què, com solia succeir, «el públic indignat anatematitzava al judes venut a l'or martiritzador dels treballadors».

Totes aquestes activitats consignades a *Acracia* ens remetent a la labor que hi feia Plaja. A més de la direcció («va recaure en un company de Tarragona», n. 1), dels articles signats com Helenio, de les seccions «Glosario» i «Mentes puras», de la composició i compaginació d'una bona part de la publicació (1968: 10), el veiem en gairebé tots els actes públics que se celebraren, en especial en els mítings d'afirmació sindical i pro presos. Compartia tribuna amb Balbina Pi (1896-1973), Bruno Lladó, Josep Roigé, Rico, Puig, Pedro Massoni, Armando Artal, Emilio Mira, Francisco Arín, Joan Peiró i amb oradors de la terra: Alujas, Perera, Majó, Jordà, Mor, Arans, Palau, Flores, etc.; igualment es trobava en la clausura del comicis sindicals (el Vendrell). I això, quan no posava fil a l'agulla i intervenia en les conferències amb temes vidriosos com l'evolucionisme darwinianà (Lleger) i es guanyava les atencions del clergue de torn, que en els sermons es dirigia a la feligresia per advertir-los que «no escolteu a aquests impius que s'atreveixen a dir que els nostres pares i avis eren uns micos» (n. 3).

Un altre aspecte que ens remet a la família Plaja-Paredes des d'*Acracia*, és el Servei de Llibreria que anunciava, que no pertanyia al diari, sinó a la Biblioteca Acràcia, amb seu al carrer Santo Domingo, 16, 1r, de Tarragona, que com ja sabem era el domicili de la família. Els llibres i fullets que s'oferien eren els que trobem en les obres editades per la família en aquests anys (*Los poderes del capitalismo, Floreal y Margarita...*). Així mateix, com hem apuntat, era el que ens dona notícies que la família Plaja-Paredes efectuava donatius al comitè pro presos. Només s'anuncià un fullet com a propi del

275. Amb Caixal Llauredó continuà mantenint el contacte Formós al llarg dels anys. Fins i tot mantingueren correspondència des de l'exili posterior al 1939, quan la família Plaja-Paredes era a Mèxic D.F. i Caixal a Montpeller, militant a la CNT i en organismes assistencials llibertaris com SIA. Ell és qui els donà la notícia de la mort de Serafín Castelló, ocorreguda pels voltants de París, la primavera de 1943.

diari *Acracia*, el qual s'administrava des de Reus: *Cómo nos apoderaremos de las fábricas*, de Mauro Bajatierra,²⁷⁶ que no sabem si arribà a editar-se en aquell moment.

R. Lamberet (1953) adjudicà a Plaja tres publicacions més, aparegudes el 1924: *Vértice*, revista il·lustrada de Barcelona; *Crisol*, que substituïa l'anterior, de Sabadell; i, a més, *Productor* de Tarragona.²⁷⁷ Però són sengles confusions. En les dues primeres balla la data, ja que *Vértice* fou una revista il·lustrada que veié la llum el juliol de 1925 a Barcelona, editada efectivament per Formós i Carme, que per l'elevat cost d'impressió i la censura no pogué passar del quart número i fou substituïda per *Crisol*, des de Sabadell, que va treure dos números. En el cas de *Productor*, creiem que es tracta d'un error perquè no hem pogut trobar cap indicati que pugui fer-nos suposar que Plaja dirigí una publicació amb aquest títol.

EDITORIAL BIBLIOTECA ACRACIA

Els donatius que la família efectuà al comitè pro presos podem relacionar-los amb els beneficis que obtingué de l'edició i distribució de les obres que hem anat ressenyant. Però llavors, segurament cap a mitjans de 1923, es reprengueren les tasques editorials de la família Plaja-Paredes en les quals començaren a notar-se aires de renovació. El lliurament de Plaja a la propaganda anarcosindicalista el portava a la recerca de nous continguts i noves presentacions; aquesta inquietud es veié reforçada notablement a partir de l'any següent, quan entrà en relació amb Antonio García Birlán, *Dionysios*, a Barcelona, on també es trobava F. Alaiz. De moment, va començar una sèrie de fullets amb una obra il·lustrada pel mateix autor, que conservava el nom de Biblioteca Acracia, en la qual hi havia la següent presentació:

276. Les relacions de Mauro Bajatierra amb Plaja foren intermitents, i encara que aquest no ens digué que s'haguessin conegut, sembla molt possible. En aquesta època mantenia correspondència constant amb *Acracia*, ja que Bajatierra, juntament amb Goñi i Domingo, formà part de la comissió organitzadora del congrés anarquista de 1923. Després, Plaja estigué a Madrid al Congrés de la CNT de 1931. BAJATIERRA (1884-1939) fou un personatge clau en l'anarquisme madrileny des de la segona dècada. Era forner, maçó, viatger, organitzador, polemista i escrivia amb fluïdesa i verb inflammat. Fou membre de Los Iguales i Los Intransigentes i, en els anys trenta, fou editor de la col·lecció Biblioteca Plus Ultra.

277. F. Madrid (1990: epígrafs 513 i 517) les cità prenent la referència de Lamberet. El mateix féu M. Íñiguez (1998: quadre n. 26, setembre de 1984, epígraf 400). Sí que hi hagué una publicació anomenada *Crisol* el 1923, però s'edità a Barcelona i fou l'òrgan dels grups anarquistes d'Espanya, que n'acordaren la publicació al congrés celebrat a Madrid el mes d'abril. Aquest *Crisol* arribà al número 3 (F. Madrid, 1990: 514).

QUATRE PARAULES

TENIM la pretensió de donar un nou i impulsiu aspecte a la propaganda de les idees humanistes.

No creiem en allò estàtic perquè això significa mort. No som dogmàtics ni sectaris perquè el dogma ofusca les ments i el sectarisme converteix els homes en irracionals. Perquè les nostres idees representen una superació constant de la humanitat i un continuat avanç cap allò perfecte, no volem enquadrar la nostra labor en el reduït cercle de pretèrites concepcions. Som partidaris de la transformació en tots els ordres de la vida. Per aquesta mateixa raó volem canalitzar la comprensió dels homes en un nou horitzó de rebel·lies bellament sentides, i impregnar el neòfit ambient del nostre camp, d'un esperit de percepció artística capaç de renovar allò vell que no es mou ni inquieta.

El present treball del camarada Ramon Segarra és l'inicial de la sèrie projectada. Si hem encertat ho diran clarament la difusió i el comentari veherent, noble i raonat de qui ens jutgi, en la justa decisió del qual confiem per prolongar la nostra obra. Salut a tots!

La Biblioteca ACRACIA

Era un nou començament, però a la vegada un nou pas en el mateix camí editorial, aprofitant un dels respirs que deixava la repressió. Segons ja ha dit, l'autor del fullet fou Ramon Segarra (Segarreta, l'anomenava Alaiz, a qui il·lustrà el seu *Quinet*), il·lustrador²⁷⁸ que col·laborà assíduament en totes les iniciatives propagandistes llibertàries dels últims cinc anys realitzades a Tarragona. En alguns dels seus dibuixos es notava certa influència del traç de Bagaría. El fullet, de setze pàgines, duia el títol de *Los poderes del capitalismo*, i els esmentats poders els individualitzava pàgina per pàgina; representaven les bases sobre les quals creia que s'assentava el sistema capitalista. Cadascun quedava reflectit en un dibuix, que sempre portava associat un animal (corb, mico, ase, mussol, etc.) i que ocupava més de la meitat de la pàgina; a sota hi havia el titular amb un petit text explicatiu. L'última vinyeta —«Santa resignació», en què es referia a l'ase de l'anterior vinyeta, inclogué la moral següent: «I el que és pitjor del cas és que després de llaurar la terra, transportar les messes i portar l'*amo* a sobre, li agraeixen el grapat de palla que sosté la seva miserable existència».

278. Les seves il·lustracions ja les trobem en el setmanari *Venus*, Tarragona, 1917, en què segons Virgili (1980: 109) «escrivia i dibuixava bé, amb un cervell obert». Seguim veient col·laboracions seves posteriors, com les sis postals que elaborà de suport al diari *Redención* d'Alcoi el 1930; també a *Solidaridad Obrera*, 1933, i en el *Suplemento de Tierra y Libertad*, sobretot en els primers números, on escrigué sobre art i expressà la seva admiració per l'obra de Picasso, que la qualificà de revolucionària. Un altre fullet seu fou *¿Qué es el comunismo libertario? Diálogo proselitista*, amb pròleg d'Isaac Puente, que en els anys trenta fou editat per Estudios, a València, i per la Federación Comarcal Montañesa CNT-AIT de Santander.

L'obra intentava buscar l'efecte de la *il·luminació* del lector a través d'una exposició racional i concisa. La presentació acompanyava el contingut. Tenia un format de 17 x 12 cm, amb la coberta il·lustrada a tres colors; a l'interior, el text i els dibuixos estaven distribuïts àmpliament i havien tingut una cura especial en les correccions tipogràfiques (no hi ha ni una sola errata en les lletres; només falta algun accent). Es venia a vint-i-cinc cèntims (deu i quinze cèntims més que les publicacions similars en extensió sense il·lustrar). Era una primera edició, de la qual ja no n'hem trobat altres reimpressions;²⁷⁹ en la comptabilitat del Cat-Ex apareixia la xifra de 6.000 exemplars venuts i no hi constava el nombre d'edicions. Com a nota original, aparegué un dibuix-anagrama de Biblioteca Acracia que era la figura d'una dona que sostenia en braços una criatura sota d'un arbre del qual un home n'agafava un fruit i de fons, el camp. És l'única vegada que hem trobat aquest detall en les publicacions d'Acracia; possiblement es tractava d'una obra de Segarra.

En aquesta petita biblioteca que s'anava creant, Formós inclogué la reedició d'una obra una mica més extensa, pràcticament introbable en els nostres dies en aquesta impressió; es tractava del fullet *Dios*,²⁸⁰ de Francisco Suñer Capdevilla (1826-1898), republicà federal que havia participat en l'aixecament de 1969, diputat per Girona, alcalde de Barcelona. En el Cat-Ex assegurava que se n'havien venut 30.000 exemplars en dues edicions de 15.000. Possiblement fossin menys exemplars, però sí és fàcil que se n'haguessin fet dues edicions, ja que es va reeditar a Vértice i continuà apareixent en catàlegs posteriors, sempre a un preu de vint-i-cinc cèntims; l'obra es despenjà de les llistes cap a 1930. L'obra havia estat publicada per La Escuela Moderna cap a 1915.

Coincidint amb l'inici d'aquesta sèrie il·lustrada, Biblioteca Acracia edità uns contes infantils racionalistes de mestres que ja hem citat anteriorment: *Aurorita*, de J. Torres Tribó; es reedità a Mèxic, al maig de 1939, pel Grupo 1º de Mayo; l'exemplar que tenia Formós portava l'anotació manuscrita: «Editat per Vértice a Tarragona, 1920» (sembla lògic que no recordés l'any). Uns altres relats semblats eren *El leñador y el niño*, i *Floreal y Margarita*, de Fortunato Barthe; aquest últim conte es devia publicar al setembre de 1923. Tenien un format reduït: 16 x 12 cm, de setze pàgines i costaven deu cèntims. Tal com ja havíem dit, s'imprimiren a La Bibliotheka, de Reus. En el Cat-Ex els assignà 6.000 i 7.000 exemplars de tirada. En aquells mo-

279. No sabem l'acceptació que tingué el fullet, ja que fou una època en què Formós canvià de residència. No obstant això, podem intuir que no s'esgotà amb rapidesa perquè l'haurien reeditat a Barcelona. El fet que fos tan cara, sens dubte afegia una dificultat a la venda.

280. L'edició original, realitzada a Madrid, tenia quaranta-sis pàgines i no informava ni de l'any en que es publicà ni de l'editorial. És probable que es publicqués el 1868, perquè en el 1869 aparegueren dues respostes: *Observaciones al folleto «Dios» del Sr.... por un librepensador*, i *Los absurdos del folleto «Dios»* (BNE).

ments hi havia un altre mestre racionalista, José Sánchez Rosa, que juntament amb la seva companya, Ana Villalobos, publicaven aquest tipus de contes, escrits i editats per ells mateixos (*Bienvenida; Entre amiguitas*, etc.); més endavant, en els anys 30, n'escrigué el controvertit Juan Antonio Enmanuel i els publicà en la seva Biblioteca Internacional Anarquista (BIA).

La dècada dels anys 20 del segle passat suposà una irrupció o consagració de mestres racionalistes, que vingueren a reforçar o a substituir Casasola, Torner, Cardenal, López Montenegro, Rosell, Sánchez Rosa, Ana Villalobos, Bertrán, Romeo, Luisa Elizalde, Suñé, García Birlán, Gimbernat, Zoais, Robles Laya, Quintanilla, Durán,²⁸¹ Cerdón Avellán, S. Casanovas, etc. Diversos mestres d'aquesta nova generació tingueren relació amb la família Plaja, segons podem veure breument. Al costat d'A. Maymón i a T. Tribó, hem d'afegir Fortunato Barthe (1885-1962),²⁸² que ja estampava la seva firma a *Acracia*; començà la dècada ensenyant a l'escola d'Elda i conegué Formós a la redacció de *Solidaridad Obrera* el 1924. A Joan Roigé, home lliurat a la seva labor, que aconseguí regentar molts anys —entre moltes detencions— la seva escola de Sants (c/ Vallespir i c/ Alcolea), el qual, a més de ser el mestre de l'Acràcia, el Germinal i la Camèlia, participà amb Formós en diversos destins orgànics. A Félix Montegudo Colás, forner que exercia de mestre a l'escola de Roigé, al qual també Formós trobà en l'administració de *Solidaridad Obrera* quan ell n'era el director, el 1924. També allà topà amb Ricardo Fornells, escriptor i orador culte, que acabaria morint en la misèria a Barcelona el 1942. La família Plaja-Paredes mantingué una relació que durà tota la vida amb Dionysios i amb Eusebi C. Carbó, encara que tots dos abandonen la docència pel periodisme en aquelles dates. Plaja estigué en contacte amb Higinio Noja Ruiz, «el deixeble espiritual predilecte de Cardenal», des que publicà a Huelva *Via Libre* el 1918; arribà a publicar-li algunes novel·les dins la sèrie

281. JOAN DURÁN I PINEDA (1888-1926), el mestre Durán, com el coneixien a Alaior (Menorca), regentava l'escola lliure d'aquesta població des de la seva creació el 1908 fins a 1914, any en què fou tancada per ordre governamental. Es reobrí el 1915 i hi treballà fins que el 1917 s'absentà del poble. Hi tornà el 1920 i ja no se'n pogué. Va morir el 1926. (*Lluc*, n. 622, Palma de Mallorca, setembre de 1976, p. 222-224.)

282. Segons *Diccionari...* (2000: 178) era natural de Graus i adquirí el pseudònim durant la seva estada a França el 1916. El seu nom era Nicolás Barrabés. El 1918 representà a Sants els sindicats de Palafrugell. Fou també mestre a l'Escola Natura. L'editorial Redención, d'Alcoi inicià el camí amb la seva obra: *Algo sobre enseñanza*; a La Novela Roja publicà *El dolor errante*, i a la Novela Ideal *El cacique*, *Los carrillanos* i *El quinto*. Col·laborà en *El Comunista*, *La Revista Blanca*, *Acción Social Obrera*, *Generación Consciente*, etc. Com no podia ser d'altra manera, hagué de passar algunes èpoques a la presó. En els anys vint s'exilià a França i adquirí el nom de Fulgencio Martínez. Sobre ell aparegueren sengles articles a *Le Combat Syndicaliste* (París, 19/IV/1962), i a *Espoir* (Tolosa, 15/IV/1962).

La Novela Social. La relació es mantingué fins els anys trenta, després, en els quaranta, aquest mestre-escriptor es quedà a València i subsistí durant el franquisme fent de professor particular als fills d'antics companys; fou mestre a Mallorca, Alginet²⁸³ (amb pseudònim, perquè estava perseguit) i València. En aquesta època, també trobem el propagador racionalista Manuel Badía.

A aquesta relació, podríem afegir-hi els ja esmentats: Aquilino Medina, Salvador Cordón i Expòsit Durán, mestre a Sant Feliu i al centre Obrer de Cultura Floreal de Salt, també exiliat a Mèxic, encara que partidari del col·laboracionisme. J. Puig Elías (1895-1972; P. Solà [1980: 190-197]), potser el mestre més emblemàtic després de Ferrer, per la seva participació a l'Escola Natura i sobretot en el CENU (Consell de l'Escola Nova Unificada) el 1936, company de la també mestra Emilia Roca, fou un dels impulsors de la revista infantil: *Floreal* (1928). Edgardo Riccetti, professor argentí que adoptà el mètode Montessori el 1927, i féu una gran labor a l'escola del sindicat a Sabadell.²⁸⁴ José Alberola,²⁸⁵ amb qui la família Plaja-Paredes compartí la terra d'exili. També van conèixer Tomás Cano Ruiz, que inicià la seva activitat el 1916 al País Valencià i que el 1929 es presentava com un dels mestres amb més inquietuds, que formava part de l'Acadèmia Pestalozzi.²⁸⁶ També hagué de fugir a Mèxic després de 1939.

Mantingueren un contacte especial amb Ramón Acín, *Ramonet*, a qui coneixien de l'època en què Felipe Alaiz era a Tarragona perquè l'havia anat a visitar alguna vegada. Aquesta relació cordial es veié truncada per l'assassinat de *Ramonet* a Osca

283. M. Enckell i V. Martí, del CIRA de Lausanne, donaren a conèixer *La Armonía...* (1996), que extraguereu de les memòries de Noja. Per conèixer allò posterior a 1939, vegeu l'article biogràfic de S. Cano Carrillo (1972).

284. La seva companya Edna COPPARONI va escriure l'obra *Edgardo Riccetti, maestro y luchador social*, Buenos Aires, Ed. Reconstruir, 1992.

285. JOSÉ ALBEROLA NAVARRO (-1967), començà aquesta tercera dècada del segle xx exercint a Elda, lloc on també feia gires de propaganda; després estigué a Alaior (Menorca), Fraga i Osca. Col·laborà en *Vida y Trabajo, Tierra y Libertad*, etc.; escrigué fullets: *Interpretación anarquista de la revolución*. Assistí als Congressos de la CNT de 1919 i 1931. Va pertànyer a la FAI. A finals de 1936 formava part del Consell Regional de Defensa d'Aragó i el 1937 era President del Consell Municipal de Fraga (Osca). Pare d'Octavio Alberola Suriñach. Morí assassinat a Mèxic.

286. La seva labor fou dilatada i la seva obra extensa. Fou professor a Alacant, participà en la Conferència de Saragossa de 1922; estigué empresonat cinc anys durant la Dictadura, col·laborà amb Buenacasa en la seva obra històrica. Escrigué a *Generación Consciente, Liberación, Nervio*, etc. En la guerra dirigió *Confederación* de Múrcia. En l'exili estigué adscrit al grup Tierra y Libertad de Mèxic, i ajudà el seu germà Benjamí en l'edició dels dos toms de l'*Enciclopedia Anarquista* revisada. (Vegeu el seu «Tierra y Libertad en mi familia», *Tierra y Libertad*, n. 372, Mèxic, gener de 1975.)

el 1936, dies abans que fessin el mateix amb la seva companya Concha. Eren d'ell les *Floreccies* i les il·lustracions de *Las corridas de toros en 1970* que Plaja inserí a *Vértice*. Formós va mostrar el record que guardava «d'aquell bon company i dilecte amic, d'un ànima incomparable. Escrivint, era original; dibuixant, enginyós i mordaç; esculpint en paper i fusta, punxant i acusador»²⁸⁷ a *Solidaridad Obrera* de Mèxic, n. 96, 19/VII/1946, amb el pseudònim d'Héctor.

Al costat d'aquests a qui hem esmentat, hi havia dos mestres que exerciren el magisteri en els pobles de Lleida, que destacaren pel fet de ser els introductors a Espanya, al costat d'Herminio Almendros, de la tècnica Freinet, és a dir, de la impremta a l'escola. Ens referim a José de Tapia i Patricio Redondo, *Itir*, que junts escrigueren *Él y Ella* a *La Novela Ideal*. Amb el segon, coincidí la família Plaja-Paredes a la primera etapa de l'exili mexicà a la província de Veracruz; P. Redondo estava al capdavant d'una escola a San Andrés de Tuxtla i Formós (Demetrio) va escriure un article sobre les seves experiències a *Solidaridad Obrera* de Mèxic amb el subtítol «La obra de un refugiado». Mentre *Itir* estigué a Espanya, sostingué que els mestres racionalistes havien d'obtenir un títol acadèmic. Pel que fa a José de Tapia, que també comptava amb el títol oficial de mestre, fou el secretari de la Cooperativa Espanyola de la Impremta²⁸⁸ des de la seva creació el 1931 fins a la seva extinció el 1939, des'on se subministrava material pedagògic tipogràfic a qui ho desitgés (*Cultura y Pedagogía*,

287. RAMÓN ACÍN AQUILUÉ (1888-1936) fou pintor, escultor i dibuixant. Va treballar a l'Institut d'Osca, la seva ciutat natal, en l'ensenyament estatal. Participà en la vida orgànica de la CNT. F. Alaiz escrigué el 1937: *Vida y muerte de Ramón Acín*. Vegeu, a més, M. García Guatas (1988, biografies); J. M. Bonet (1995: 24-25); Mercè Ibars, en el seu treball sobre el film *Tierra sin pan*, dirigida per Luís Buñuel (2000, biografies) i produïda per Acín; M. Íñiguez (2008), i, sobretot, Sonya Torres (1998), per a una perspectiva llibertària.

288. JOSÉ DE TAPIA BUJALANCE (1896-1889) exercia de mestre a Pueblo Nuevo (Còrdova). El 1914 fou represaliat per les autoritats i per la Companyia Minera i, davant d'aquests fets, els obrers anarquistes esperantistes del poble habilitaren una nova escola en la qual ensenyà durant tres anys. De 1920 a 1934, estigué a Montoliu (Lleida), on entrà en contacte amb P. Redondo i H. Almendros; juntament amb ells i amb altres mestres de la zona formaren el grup Batec. Va escriure a *El Ideal* i a *Acracia* (Lleida 1933-1938) sota el nom Etcétera; portà la pàgina «Escuela Rural» a *¡¡Campo!!* (Barcelona, 1937-38). El 1934 s'instal·là a Barcelona fins que el 1938 s'enrolà a l'exèrcit republicà. Estigué exiliat a França fins 1948, any en què viatjà cap a Mèxic. La seva longevitat el portà a viure situacions pintoresques: va exercir de mestre fins els 92 anys, quan els seus fills grans ja estaven jubilats; la seva filla Elisa va néixer quan ell tenia 69 anys, i no obstant això, en pogué ser el mestre. Vegeu JIMÉNEZ MIER I TERÁN, F., *Un maestro singular. Vida, pensamiento y obra de José de Tapia Bujalance*, 3a ed., Mèxic, D.F., 1996. En M. Mantecón (1983) no s'esmentava la seva pertinença a la CNT i la FAI. Es conserva una extensa entrevista a José de Tapia a l'Arxiu d'Història Oral dels Refugiats Espanyols de Mèxic (AGGCE).

Jaén, 1937). Aquesta cooperativa, a partir de 1935, edità el butlletí *Colaboración*, a càrrec de Ramón Costa, el qual també estigué exiliat a Mèxic.

Finalment, esmentarem Miguel Campuzano, que fou mestre a Sant Feliu de Guíxols en els anys de la Dictadura de Primo de Rivera i també en les escoles d'El Cabañal (València) i en la d'Arcos de Jalón (Sòria); a partir de 1931 fins a 1939 exercí a Mataró, a l'Escola-Ateneu, vinculada al Sindicat del Vidre (dividida en tres grups escolars, amb un quadre d'onze professors i professores); el govern republicà li encarregà que es fes càrrec de l'escola del camp de concentració a Banyeres sur Mer entre 1939-1940. Morí el 1964 a Caracas,²⁸⁹ des d'on s'havia cartejat amb Plaja perquè li fes arribar les obres de Vértice. Un altre mestre amb títol oficial —graduat a la Normal el 1928— fou el valencià Dantón Canut Martorell, organitzador del sindicat d'ensenyants a València (CRUZ, J. I., *La educación republicana en América, 1939-1992*. València, 1992), amb qui coincidí en l'època de l'exili mexicà, quan arribà amb el controvertit assumpte dels nens de Morelia.

No volem acabar la relació de les publicacions de la Biblioteca Acràcia sense fer un comentari sobre la manera com s'han conservat aquestes obres. La major part de les que ens han arribat es troben en centres públics, oficials o particulars, com l'Ateneu Enciclopèdic Popular, l'Institut d'Història Social, la Federació Llibertària Argentina, la Biblioteca Pública Arús o l'Arxiu General de la Guerra Civil Espanyola, aquest últim, fruit de les incautacions realitzades durant la Guerra Civil; aquests fons s'han nodrit amb aportacions d'organitzacions i de particulars. Ara bé, segons hem vist, l'editorial que analitzem es caracteritzava per publicar fullets d'entre setze i trenta-dues pàgines, el que fa que les possibilitats de conservació a través del temps siguin bastant més escasses que amb els llibres i encara es redueix més aquesta possibilitat quan pensem que eren publicacions anteriors a la Dictadura de Primo de Rivera. Aquest inconvenient, però, s'ha pogut minimitzar, per fortuna nostra, gràcies al costum estès en grups i en particulars d'enquadernar diversos fullets conjuntament fins a formar un volum de la mida d'un llibre; així ens n'han arribat gairebé una dotzena que no es troben de manera individual. El mateix succeeix amb obres d'editorials similars: *Tierra y Libertad*, *Salud y Fuerza*, *Biblioteca del Obrero*, etc.

289. MIGUEL CAMPUZANO GARCÍA (1894-1964). Fill de republicà, obtingué el títol oficial el 1912 a Valladolid, la seva ciutat. Participà en la defensa dels mestres oficials enfront de les opinions contràries que sorgiren en el moviment llibertari espanyol. Així ho va fer a *Suplemento a La Revista Blanca*, n. 291 (1934). Va escriure a *La Novela Ideal (Armonía...)*. En l'època de l'exili, s'embarcà cap a Santo Domingo el 1940 i va contreure el paludisme, del qual es deslliurà miraculosament. El 1943 s'instal·là a Veneçuela, des d'on mantingué relació epistolar amb la família Plaja-Paredes. (GARCÍA, V., «Miguel Campuzano», a *Cénit*, n. 173, Tolosa. I *Comunidad Ibérica*, n. 12, Mèxic, setembre de 1964).

9.2 Cap a Barcelona. 1924

L'inici de la Dictadura de Primo de Rivera fou un temps difícil per a la família Plaja-Paredes. Formós hagué d'ocultar-se per no anar a la presó durant els primers mesos i va tornar a finals de 1923 sense moltes perspectives de futur. El dia 30 de desembre se celebrà a Granollers un Ple Regional (*Revista de Trabajo*, núm. 39-40, Madrid, 1972, p. 255-262) en què s'analitzà la situació del diari *Solidaridad Obrera* després de la dimissió del seu director Liberto Callejas; eren temps complicats per al diari, sotmès d'una banda a la censura i d'una altra, a les pressions internes de la CNT. En l'esmentat Ple es proposaren tres noms per a la direcció, però finalment, el febrer de 1924, se li oferí a Plaja. Sense dubtar-ho gaire, se n'anà a Barcelona a fer-se càrrec del diari fins que n'ordenaren el tancament governatiu a finals de maig.²⁹⁰ Era la cinquena època de la publicació, l'era gloriosa, «en la que ser director o redactor del diari en aquells temps, era signar una assegurança de mort» (època VI, n. 490, 18/VIII/1932).

El fet que Formós acceptés el càrrec de director de *Solidaridad Obrera* i se n'anés a Barcelona tingué repercussions immediates en la vida familiar. La situació era delicada, per la qual cosa la Carme i Formós adoptaren la mesura de separar-se momentàniament. A l'Acràcia, la filla gran, l'enviaren a Palamós amb la família de Formós. Al Germinal, que acabava de complir quatre anys, el portaren a prop de l'Arboç, a casa del company Joan Cunillera, on s'estigué tres mesos; després el traslladaren a Manresa i s'estigué tres mesos més a casa de Josep Cinca. La Carme i la Camèlia es van quedar a Tarragona a l'espera del desenvolupament dels esdeveniments. Tot i que era una situació incòmoda, no era excepcional. Com a exemple, podem fixar-nos en les persones amb les quals es relacionaren Formós i Carme a Tarragona en els anys vint: Cinca, Alaiz, Mantovani, Carrerons, Magriñá... a finals de 1923 ja no en quedava cap allà. Fins i tot, persones més arrelades a la terra tarragonina, com Fidel Martí o Joan Bové Arquer, obligats per les circumstàncies, se n'hagueren d'anar. Un altre cas palpable és el dels mestres racionalistes, del qual ja n'hem parlat sumàriament en esmentar-los.

Saber quina mena de rebuda es donava als militants desplaçats a les localitats on arribaven és molt complicat. Per fer afirmacions definitives caldria submergir-s'hi amb més deteniment, però sembla que tot i trobar-se amb respostes variades, moltes vegades es produïen actituds solidàries. En el cas de Tarragona, Camèlia Plaja ens diu: «A casa nostra es van albergar, successiva o alternativament, molts companys de la CNT [...] Recordo haver sentit a casa que quan arribava allà un fugitiu l'allotjaven, i després cada membre de la comunitat cenetista del seu ofici li cedia un dia de feina, que no de jornal [...] En el cas dels companys intel·lectuals se'ls ajudava com es podia,

290. Vegeu H. Plaja, «Mi paso por Solidaridad Obrera diario», *Solidaridad Obrera*, n. 719 (París, 1/I/1959).

però no es morien de fam» (1997: 1). Pel domicili de la família Plaja-Paredes, doncs, van passar nombroses persones sotmeses a l'anomenat pacte de la fam, així com d'altres que fugien de persecucions. Ara era ella qui havia de canviar de residència.

No sabem si en aquells moments la Carme tenia feina a Tarragona, podria ser que s'estigues dedicant a la fabricació de perfums i a la venda a domicili tal com féu en els mesos següents a Barcelona; el que sabem segur és que continuava atenent el servei de llibreria que havien iniciat amb Biblioteca Acracia, i sembla que guanyava prou diners per mantenir-se i per enviar-li alguna cosa a Formós, ja que aquest ben just si en tenia per viure amb el que cobrava a Barcelona («Jo no havia cobrat mai malgrat que els que treballàvem tot el dia [a *Solidaridad Obrera* des del Congrés de Sants] teníem un salari»). Aquest servei de llibreria, a més de Biblioteca Acracia, disposava d'obres populars, com els vint volums de *Conocimientos útiles para la vida privada*, del Dr. V. Suárez Casany, de Maucci, a 0,75 cèntims (alguns d'aquests textos superaren les vint edicions);²⁹¹ *El cuerpo humano* en peces desmuntables; l'obra del prolífic Federico Urales, *Los hijos del amor*, així com les d'A. Lorenzo; novel·les de Mirbeau, Dostoievski, Gorki, Brandao, etc.; les corresponents a La Escuela Moderna, Sempere, etc.; les col·leccions de postals Antialcoholismo, Pensadores, i Retratos (des de 1918, el preu havia augmentat considerablement). A més, dues obres de temàtica sexual *La educación sexual*, de J. Marestán, que edità la família el 1930, i *La Iniciación Sexual (Conversaciones con nuestros hijos de tres a veinte años)*, de G. M. Bessède, traduïda per M. Costa Iscar.

A la ciutat comtal els esdeveniments se succeïen i repercutien en la vida de Formós. El primer d'aquests fets fou l'atemptat que causà la mort del botxí de Barcelona la nit del 28 de maig. Formós havia anat a veure una obra d'Ibsen al teatre Íntim d'Adrià Gual,²⁹² igual que altres nits, a la sortida se n'anà cap als tallers del diari, al carrer Sant Pau, 95, i abans d'entrar, el conserge l'avisà que la policia estava registrant les instal·lacions i el féu marxar. Moreno, el conserge, que era el pare de la promesa de Shum, l'informà que el motiu del registre era la mort del botxí de l'Audiència. El fet provocà la clausura dels sindicats de la CNT, la suspensió de *Solidaridad Obrera* i una nova batuda de militants. A partir de llavors, s'estigué una temporada amagat per evitar una detenció gairebé segura.

Malgrat la inestabilitat del moment, la família Plaja-Paredes decidí reunir-se. La Carme vivia intranquil·la a Tarragona; a més, es trobava massa sola, acostuma-

291. La mateixa família Plaja-Paredes seguia anunciant-la el 1932. «La seva utilitat per als metges, advocats i particulars (joves, casats, pares de família) està ben patent... es proporcionen coneixements útils per a la vida privada, per a la higiene de l'individu i per a les relacions íntimes dels sexes».

292. Aquest dramaturg (1872-1943), pintor i artista gràfic, que es va atrevir a apagar els llums durant les representacions, creà la seva companyia el 1898 i connectà amb els corrents modernistes i el teatre popular. Fou director de l'Escola Catalana d'Art Dramàtic des de 1913 fins a 1932.

da com estava a tenir la família a prop, ara el seu germà Tomàs estava de servei al nord d'Àfrica i el seu pare havia mort. Per això es decidí a vendre els mobles de la casa i, amb la Camèlia, se n'anà cap a Barcelona per reunir-se amb Formós. Ell, des que va arribar, havia estat a l'Hospitalet i en d'altres llocs, com a les habitacions que els havia cedit la vella companya María Barajas perquè poguessin refugiar-se «quan les hosts policiaques de Melillos ens trepitjaven els talons»; segons el seu testimoni, l'habitable el compartia amb F. Alaiz i amb María Ascaso i la seva mare.²⁹³ Segons la versió de Camèlia Plaja (1987: 3), quan arribaren mare i filla a Barcelona, Formós estava allotjat a casa de la família d'un guàrdia civil, conegut de la família Ascaso; la Carme no se'n sabia avenir, però la relació amb l'arrendador no es deteriorà per això. Simultàniament, l'Acràcia i el Germinal retornaren al si familiar. S'instal·laren a Collblanc - la Torrassa, «amb la major precaució hi decidim refer la nostra vida».

293. Així ho relatava Formós a *Los que se van. María Ascaso*. (BPA s/l. 1968). En aquells moments, M. Ascaso (1908-1968) només tenia setze anys i estava amb la seva mare a Barcelona tot esperant poder passar a França, on estava Francisco Ascaso. Anys més tard, s'uní amb Riera i tingueren un fill –Sol–, però pare i fill morien en els camps de concentració francesos. Abans, el 1936 o 1937, ja s'havien produït les morts de Francisco i de Domingo (aquest fou assassinat en els successos de maig a Barcelona). Mare i filla moriren a Mèxic, on arribaren amb la família Plaja-Paredes.

10. Apunts a l'etapa tarragonina

Hi ha tres punts bàsics a ressaltar d'aquesta etapa: **A)** Es desenvolupà l'activitat sindical i anarquista a la capital i la província. Aquest desenvolupament va conèixer tres fases ben diferenciades: la primera fou de clar ascens; la segona, d'acusat descens a partir de la repressió de finals de 1920, i la tercera, de lenta recuperació. Per a Formós Plaja, els anys tarragonins constituïren l'etapa en què s'implicà més en el camp sindical, tant en tasques organitzatives com propagandístiques. **B)** La família Plaja-Paredes quedà configurada amb els cinc membres que la conformaren: Formós, Carme, Acràcia, Germinal i Camèlia; però sempre estigueren envoltats d'altres persones, que anaven variant. **C)** S'inicià la labor editorial sota el segell Biblioteca Acràcia. En l'administració de l'editorial ocupà un paper destacat Carme Paredes. Paral·lelament s'editaren les publicacions periòdiques, en bona mesura lligades als grups llibertaris i als sindicats de la CNT creats a la província, en què Plaja s'erigí en peça clau.

Significativament, la labor de Formós Plaja que ha perdurat és l'edició de fullets i propaganda més que l'aportació personal que va tenir en mítings i reunions. El llibre de A. Gavalrà ens presenta testimonis de quatre militants, recollits en els anys vuitanta, i cap d'ells esmenta el nom de Formós Plaja, mentre sí que recordaven Fidel Martí, Josep Viadiu, Salvador Seguí, etc. Els militants al·ludits eren Pere Sagarra, de Vallmoll; Josep Piñas, de Valls; Ramon Porté, de Montblanc i Joan Arans, del Vendrell. Pertanyien a les comarques del Camp de Tarragona, la Conca de Barberà i el Penedès. Els quatre començaren a destacar sindicalment en la segona meitat dels anys vint, quan la família Plaja-Paredes marxà cap a Barcelona, però els seus inicis els tingueren en aquells anys dels quals ens hem ocupat. No obstant això, en la correspondència de l'exili sí que hem trobat nombroses mostres de militants que recordaven el pas de Formós per aquestes terres (Callau, Giné, etc.).

Concretant sobre aquest aspecte, veiem que durant l'etapa tarragonina de la família Plaja-Paredes —entre 1914 i 1924— es publicaren cinc periòdics a la província:

Acràcia, 1a època: maig-desembre de 1918

Fructidor, 1a època: agost-setembre de 1919

Fructidor, 2a època: febrer-agost de 1920

Los Galeotes: febrer-maig de 1921

Acràcia, 2a època: gener-març de 1923

En aquesta època també posaren fi a la tasca editorial de Biblioteca Acracia, a la qual s'hi havien sumat algunes publicacions realitzades des de l'àmbit sindical (CNT) i l'anarquista (CES). S'hi van editar les obres següents:

ABAD DE SANTILLÁN, D.	<i>El Ideal y la metodología anarquista</i>	15 cts.
ALCAIDE, Daniel	<i>La solidaridad y el espíritu revolucionario del hombre moderno</i>	
AMADOR, Antonio	<i>El terror blanco en Barcelona</i>	10 cts.
APOLO, Antonio	<i>La redención del campesino</i>	10 cts.
BAJATIERRA, Mauro	<i>Cómo nos apoderaremos de las fábricas</i>	–
BAKUNIN, Miguel	<i>La política de la Internacional</i>	15 cts.
BARTHE, Fortunato	<i>Floreale y Margarita</i>	10 cts.
“	<i>El leñador y el niño</i>	10 cts.
BLANQUI, Louis	<i>Teoría del préstamo usurario</i>	10 cts.
CHAUGUI, René	<i>La mujer esclava</i>	10 cts.
CONVERTI, Niccolo	<i>República y Anarquía</i>	10 cts.
“	<i>En Tierras de Zapata. El Comunismo en Méjico</i>	5 cts.
“	<i>Estragos del alcohol</i>	5 cts.
FAURE, Sébastien	<i>Contestación a una creyente</i>	10 cts.
“	<i>Los crímenes de Dios</i>	15 cts.
“	<i>Las doce pruebas de la inexistencia de Dios</i>	15 cts.
“	<i>Podredumbre parlamentaria</i>	15 cts.
GIRARD, André	<i>¡Anarquía!</i>	5 cts.
“	<i>Autoridad paternal</i>	5 cts.
“	<i>Educación paternal</i>	5 cts.
GORI, Pietro	<i>Primero de Mayo</i>	10 cts.
HUCHA, Joaquín	<i>El trabajo nocturno</i>	15 cts.
KROPOTKIN, Pedro	<i>A los Jóvenes</i>	15 cts.
“	<i>La ley y la autoridad</i>	–
“	<i>El Salariado</i>	15 cts.
“	<i>La Tramoya de las guerras</i>	15 cts.
LIDIA, Palmiro	<i>El Ideal del siglo XX</i>	15 cts.
LORENZO, Anselmo	<i>El derecho a la Salud</i>	15 cts.
“	<i>El poseedor romano</i>	15 cts.
“	<i>Sindicalismo</i>	15 cts.
MALATESTA, Errico	<i>En tiempo de elecciones</i>	15 cts.
“	<i>Entre campesinos</i>	10 cts.
MANGADO, Clemente	<i>Triunfa el amor</i>	15 cts.
“	<i>Manual del soldado</i>	–
MAZZONI, Ana Maria	<i>A las mujeres</i>	–
“	<i>A las hijas del pueblo</i>	5 cts.

MELLA, Ricardo	<i>Los crímenes de Chicago</i>	10 cts.
“	<i>La Nueva utopía</i>	10 cts.
“	<i>Organización, agitación y revolución</i>	10 cts.
MIRBEAU, Octavio	<i>Diálogo electoral</i>	10 cts.
MOST, Joham	<i>La peste religiosa</i>	—
N. M.	<i>Antimilitarismo</i>	5 cts.
“	<i>Nuevas canciones rebeldes</i>	10 cts.
PARAF-JAVAL, Mathias	<i>El absurdo político</i>	10 cts.
PESTAÑA, Ángel	<i>El terrorismo en Barcelona</i>	15 cts.
PLAJA SALÓ, Formós	<i>Sindicalismo. Misión humana y revolución</i>	25 cts.
PRAT, José	<i>A los trabajadores</i>	10 cts.
“	<i>Nuestras ignorancias</i>	10 cts.
“	<i>Ser o no ser</i>	10 cts.
QUIROULE, Pierre	<i>Contra el cuartel, el militarismo y la guerra</i>	—
RECLUS, Eliseo	<i>A mi hermano el campesino</i>	—
“	<i>La Anarquía</i>	15 cts.
“	<i>El Ideal y la Juventud</i>	15 cts.
REY, Miguel	<i>¿Dónde está Dios?</i>	10 cts.
ROLAND HOLST, Henriette	<i>La Constitución rusa</i>	10 cts.
SALVOCHEA, Fermín	<i>La contribución de sangre</i>	10 cts.
SEGARRA VAQUÉ, Ramón	<i>Los Poderes del Capitalismo</i>	25 cts.
SUÑER, Francisco	<i>Dios</i>	25 cts.
TORRES TRIBÓ, José	<i>Aurorita</i>	10 cts.

També havien editat postals i làmines de diverses mides, de les que desafortunadament se n'han conservat molt poques i que continuaren estant en catàleg en els anys següents a Barcelona. Les que s'han conservat, generalment presenten la dificultat afegida de no consignar la impremta on es realitzaren:

Postals Antialcoholisme, col·lecció: 60 cts.

Postals dels pensadors (*Ferrer, Kropotkin, Bakunine, Reclus, Gori, Lorenzo, Morral, Angiolillo*) a dues tintes: Cadascuna a 15 cts.

Retrats de Ferrer, Lorenzo, Kropotkin, Bakunin, Reclus i Salvochea (mida 55 x 40 cm): Cadascun a 60 cts.

Postals d'Acracia (Tarragona, 1918): Cadascuna a 5 cts.

L'any 1925, la col·lecció de deu unitats de les postals antialcoholisme s'oferien a una pesseta; la dels pensadors, integrada per vuit postals, a 1,20 pessetes; els retrats de mida gran, costaven cadascun 0,70 pessetes. Curiosament, el 1932, ja tornaven a

tenir preus semblants als originaris,²⁹⁴ encara que la col·lecció les postals antialcoholisme es mantingué lleugerament per sobre, amb un preu de 75 cèntims (*Solidaridad Obrera*, n. 296, 1/XI/1931).

El que anomenem *Postals d'Acracia* són les que començaren a editar-se per separat amb el número 2 (26/V/1918) d'aquest diari. Reproduïen il·lustracions del mateix diari; de la primera, que portava per títol *Igualdad burguesa*, se'n féu un tiratge de 5.000 unitats. Sabem que al número 10 (30/IX/1918) ja havien sortit cinc postals. Una mica més tard editaren *Los mártires de Chicago*, a deu cèntims.

No podem oblidar tampoc les postals de Liebnich, Rosa Luxemburgo, Lenin i Trozki, impreses a tres tintes, que es posaren a la venda a quinze cèntims durant l'any 1919 a Tarragona, com a resultat de la influència de la Revolució Russa. Se sumaven a les que s'havien fet el 1918 de Gorki i Anselmo Lorenzo. Com és de suposar, en l'època barcelonina, les primeres ja no constaven a la venda.

294. Encara que són diverses les editorials llibertàries que editaren o distribuïren targetes postals, la que n'oferí més va ser Estudios, de València: el 1932 tenien vuit sèries de dotze unitats; a cada sèrie hi havia: un filòsof, un poeta, un pintor, un revolucionari, un escultor, un músic, un inventor, un precursor, un descobridor, un novel·lista, un escriptor i un pedagog. Ho presentaven de la manera següent: «La publicació d'aquests postals-retrats obeeix a un noble propòsit de difondre i estimular l'amor a l'estudi, i no de contribuir a cap classe d'idolatria. Volem simplement que davant els retrats d'homes que més s'han destacat, per la seva labor útil i fecunda, en l'evolució del pensament humà, cadascú senti el desig de conèixer la seva vida i estudiar la seva obra». *Estudios*, n. 102 (febrer 1932).

11. Editorial Vértice i el llarg exili

Els primers anys de la família Plaja-Paredes a Barcelona foren de treball precari i de canvis constants de residència, alternats amb èpoques d'ocultació i de presó per a Plaja. Temps de clandestinitat. Formós alternà la venda ambulants amb la feina en impremtes, que no podia consolidar per la pressió que exercia la policia en els propietaris. Fabricaven perfums que la Carme venia per les cases. Tot i així, el 1925 editaren la revista *Vértice* i l'editorial amb el mateix nom (amb *Dios y el Estado* de Bakunin), i, l'any següent, endegaren a Sabadell, sota el segell editorial Crisol, la revista *Crisol*, la col·lecció «La Novela Social» (amb dinou números) i l'edició de les obres d'Han Ryner. A finals de 1926, davant d'un panorama laboral tan incert, decidiren comprar una petita Minerva Boston a pedal, amb quatre tipus, i la instal·laren a l'entresol de l'edifici on vivien al carrer Creu Coberta (d'Hostafrancs).

Plaja va conèixer Rafael Barradas a la tertúlia del Cafè d'Orient; entre tots dos va néixer un corrent de simpatia, de manera que aviat van començar a col·laborar. Barradas els visitava a Creu Coberta; el 1927 féu un dibuix de Mella per publicar a la revista *Vértice* i algunes làmines per al llibre *Letras y Lira rebelde* d'Elías García, que suposà la recuperació de l'editorial Vértice (també va dibuixar la família de Formós, però els retrats es perderen el 1939). En aquestes tertúlies també entrà en contacte amb l'editor Joan Balagué, impulsor de Lux i propietari de dues llibreries. Hi establí intercanvis freqüents i en ocasions arribaren a editar conjuntament. Les obres que es feien a la ciutat per a l'Exposició Universal els obligaren a abandonar el local de la impremta i la casa; hagueren de portar la màquina als tallers del republicà Mariano Funes (c/ Aragó, 158) i anaren a viure al carrer Diputació, 39. *L'Acràcia*, el *Germinal* i la *Camèlia* van fer el seu aprenentatge escolar a l'escola racionalista Luz, regentada per Joan Roigé.

El 1928 es tornaren a traslladar de pis, aquest cop anaren al carrer Entença, 98, on muntaren una petita papereria, a poques passes de la presó Model, «per veure si així el perdien de vista; està clar que no va ser així» (C. Plaja, 1997: 3). Cada vegada que Plaja era empresonat, en *Germinal* i la seva mare carregaven un matalàs al carretó que utilitzaven a la impremta per transportar el material de les comandes. Quan Formós era a la presó, els seus fills li portaven una cistella amb menjar cada dia; a més, com que vivien tan a prop de la Model, de vegades feien aquest mateix servei per a

altres presos, una d'aquestes famílies amb qui col·laboraven eren els Saña.²⁹⁵ Les visites a la presó els portaren a viure moments delicats que els ajudaren a formar-se. Per exemple, de vegades, els funcionaris, només com una forma de divertiment sàdic, els rebutjaven les cistelles de menjar o els les tornaven sense que les hagués tocat ningú per fer-los pensar el pitjor. Era una manera d'educar-los en la vida.

El 1928, Plaja formà part del Comitè Nacional de la CNT, per la qual cosa a finals d'any fou empresonat una altra vegada; a la sortida, s'involucrà en les activitats de conspiració contra la monarquia. Malgrat els avatars soferts i gràcies a un proveïdor de paper comprensiu amb els terminis de les lletres, aconseguiren amortitzar la Boston i incorporaren una plana de 90 x 65 en què ja es podien imprimir plects de setze pàgines. Començaren la col·lecció *Vértice* amb obres de Darwin, Plató, Lamennais, etc.

L'any següent, el 1929, Plaja patí una forta bronquitis que el decidí a deixar de fumar. El 1930 traslladaren la maquinària al carrer Llobet, 13; foren els anys de més activitat de la impremta, van desenvolupar una important tasca comercial, però també acumularen una gran quantitat de paper imprès en rama, a més del que venien. Una gran quantitat de fullets i llibres quedaren a l'espera que arribés el moment de ser enquadernats i distribuïts. L'*Acràcia* i el *Germinal* s'incorporaren a aquestes tasques. En aquell any de conspiracions, Plaja estigué molt unit al seu amic Eusebi C. Carbó. Tots dos junts feren una gira pel País Valencià i el nord d'Espanya com a representats de l'editorial Espasa Calpe fins a 1931. Aprofitant l'ocasió, visitaren sindicats i establiren contactes, però el seu periple era seguit de prop per la policia, que puntualment informava per telegrama de les seves passes.²⁹⁶ L'arribada de la República els trobà a Vigo. Al juny assistiren al Congrés de la CNT a Madrid. Plaja demanà l'ingrés a la CNT però li denegaren pel fet de ser impressor autònom i tenir gent treballant al taller. Aquell mateix any 1931, la família traslladà la residència al carrer Ermengarda, 38, 2n, que fou el lloc on van viure fins que hagueren de deixar Barcelona el gener

295. JUAN SAÑA MAGRIÑÁ (1900-1992), militant bregat a Sabadell i en la indústria del vidre de Mataró, va conèixer les cordades de presos de la mateixa manera que Plaja. Va desplegar la seva capacitat organitzadora en la guerra al capdavant del Consell Superior de la Indústria Socialitzada del Cinema, creada al juliol de 1937. Després de la guerra, es quedà en la clandestinitat. Pare d'Helena Saña. (Es pot veure la seva necrològica a *Polèmica*, n. 50, maig-juny de 1992. p. 37).

296. El que enviaren des d'El Ferrol feia així: «Día 8 de abril de 1931 a las 23.05 horas. Encuéntrase en esta población procedentes de Coruña, anarquista EUSEBIO CARBO CARBO, en unión de otro individuo llamado FORMÓS PLAJA SALO, dicen ser representantes Centro Enciclopédico de Cultura, establecido en Barcelona, calle Montaner 27 pral, reunensé en cafés y calles con elementos sindicalistas, se les vigila, dicen saldrán mañana dirección Santiago, se telegrafiará Jefe de Vigilancia de esta población anunciándole salida» (AGGCE. PS-Madrid, 1741, fol. 384).

del 1939. La casa familiar era un lloc per on passaven molts viatgers, que, de passada, degustaven l'apetitosa cuina de la Carme.

L'editorial Vértice es consolidà com a referent nacional entre 1932 i 1933, moment en què acabà d'incorporar el gruix del seu fons i que establí intercanvis amb la resta d'editorials llibertàries. No tenien productes de llibreries ni de fires comercials, sinó que la majoria de les obres circulaven gràcies a una xarxa interna de distribució amb corresponsals i paqueters, auxiliada per la premsa i els catàlegs, a més dels quioscos i la venda en parades; el mateix Plaja a vegades muntava una parada al carrer (fet pel qual fou detingut i empresonat, en aplicació de la llei de *Vagos y Maleantes*, cosa que el feu sentir humiliat i vexat com no s'havia sentit mai quan el detenien per revolucionari). El 1933 instal·laren la impremta en els baixos d'Ermengarda, 38 per on anaren passant els joves del barri (Conejero, Amador Franco, Peirats, etc.). La feina sovint s'allargava fins a la nit i Formós subsistia a base de cafè, el seu aliment preferit. Compraren un automòbil. La Camèlia ingressà a l'escola del Sindicat de la Fusta, regentada per Pilar Grangel²⁹⁷ (1893-1987), una de les impulsores a Barcelona de l'Agrupació Cultural Femenina el 1934, integrada per dones de la CNT (dos anys més tard es fusionà amb l'Agrupació Dones Lliures de Madrid). En Germinal pertanyia al Sindicat d'Arts Gràfiques.

Quan va esclatar la guerra, el juliol de 1936, i s'inicià la revolució, la família Plaja-Paredes posà a disposició el fons editorial emmagatzemat durant anys. Havia arribat aquell moment anhelat en què calia cultivar la ment. En un primer moment es repartiren gratuïtament llibres i fullets. Després, el Comitè d'Intervenció de General Motors Col·lectivitzada, en què treballava el dibuixant Herreros, il·lustrador de moltes de les obres de Vértice, habilità uns camions per distribuir-los mitjançant la venda ambulant per Catalunya i el País Valencià. Recaptaren 43.000 pessetes que s'invertiren en calçat per a les milícies. En Germinal acompanyà l'expedició que va recórrer els fronts des de València fins a Osca el desembre de 1936. El 24 de setembre d'aquell any, Formós Plaja fou ferit a la cama dreta durant una reunió del Servei d'Informa-

297. No hi ha gaire informació sobre aquesta mestra racionalista nascuda a Castelló de la Plana i morta a Montpeller. Ni L. Iturbe (1974) ni M. Ackelsberg (1999) ni M. Nash (*Rojas*. Madrid, Taurus, 1999, p. 185-6) en parlen. Sí que l'esmentaven A. Tiana Ferrer i el llibre col·lectiu *Mujeres libres* (1999: 49), on veiem que continuava present en el record de les noies joves que van donar vida a aquesta organització. El seu company —J. Ferrer Álvaro—, també mestre racionalista, morí el 1931 (*ASO*). Al setembre de 1936 formà part del Comitè Femení de Solidaritat Llibertària, creat amb la finalitat de muntar un taller de confecció de roba per al front (AGGCE. Ps. Madrid 615/808/12). No figurava en el grup Dones Lliures que demanà l'ingrés a la FAI al febrer de 1937. Durant l'exili continuà en contacte amb la família Plaja-Paredes, i fou representant de la Vértice mexicana a la zona occidental francesa, on vivia amb les seves dues filles. (Vegeu M. Íñiguez.)

ció. Aquesta ferida el deixà coix de per vida. Al taller d'impremta només quedava la Minerva-Boston de mig foli prolongat, a la que hagué d'acoblar-li un petit motor perquè no podia fer anar el pedal. En Germinal s'enrolà el febrer de 1937. La Camèlia inicia el batxillerat i l'Acràcia l'ajudava a la impremta a fer uns quadernets amb sobres i quartilles per a cartes que tenien bona sortida als quioscos. Plaja administrava un magatzem de subsistències al barri de Sants. El 1938 morí Salvador Plaja.

A finals de gener de 1939 hagueren de sortir precipitadament de Barcelona. Formós no havia escoltat les recomanacions de la Carme i no s'havia anticipat per poder salvar l'arxiu i la biblioteca que havia fet al llarg dels anys, de manera que hagueren d'abandonar la ciutat gairebé només amb allò que duien posat. Poc temps després cremaren tots els papers en una foguera al carrer. La Carme i Formós amb les dues filles arribaren a França. El 5 de gener van fer presoner en Germinal (fou batejat amb el nom de Germán, va fer uns anys de servei militar i, després, estigué obligat a presentar-se periòdicament a la caserna de la Guàrdia Civil. S'establí a Palafrugell i muntà una impremta que fou continuada pels seus fills i filla, i que encara avui està en funcionament; morí el 2006).

El llarg exili. 1939-1977

Es pot dir que la família Plaja-Paredes fou una de les poques que no van trepitjar els camps de concentració francesos. Plaja fou internat en un hospital en Clairvivre. Les dones estigueren juntes en refugis i es reuniren amb ell a meitat d'any a Marmande. La seva estada al país veí es prolongà durant disset mesos, fins que aconseguiren els passatges per anar a Amèrica. El 20 de juny embarcaren a Bordeus en el *Cuba* rumb a Santo Domingo. El viatge acabà a Veracruz, Mèxic, el 26 de juliol. S'instal·laren primer a Coatzacoalcos i després a San Andrés de Tuxtla. Amb l'ajuda d'un descendent d'emigrants, trobaren una casa on es posaren a criar gallines i van reprendre l'elaboració i la venda de perfumeria pels pobles veïns. La Carme era qui tenia coneixements naturistes, però malgrat això, la seva salut empitjorà en el nou país, tingué problemes de diabetis i agafà el paludisme. Formós, per part seva, fou operat de la cama en tres ocasions (al novembre de 1940, a mitjans de 1942). Aquestes operacions li feien a la capital i el viatge el subvencionava la JARE, de la qual havien rebut atenció i ajuda des de l'arribada.

Tot i que lamentava encara la pèrdua del seu tresor documental, Plaja inicià la recopilació del fons que en els anys seixanta i setanta serien el seu orgull, consultats per investigadors i dipositat a la Biblioteca Pública Arús. Per aconseguir les obres, contactà amb llibertaris mexicans i d'altres latituds, amb molts dels quals ja havia tingut contacte quan estava a Tarragona. Mantenia en aquest temps una correspondència fluïda amb molta gent diversa i repregué l'activitat d'articulista, que ja no abandonà en tots els anys d'exili. L'arxiu vertical de la família conserva molts retalls dels articles que

Plaja²⁹⁸ escrigué per a diverses publicacions. Hi ha textos seus a *Cultura Proletaria*, de Nova York; *El Antifascista*, de Los Angeles; i *Regeneración*, de Mèxic, amb el pseudònim Demetrio. Els primers estalvis van ser per comprar una màquina d'escriure, amb la qual escrivia les cartes i els articles. La màquina era el model Champion, d'Underwood, comprada a terminis l'abril de 1942 a La Papelera Moderna de Veracruz per 420 pesos (la següent l'adquiriren per mediació de Magriñà, a finals de 1944, quan ja estaven instal·lats a la capital).

És important entendre què suposaven les cartes per a Formós i Carme en aquells anys en què el telèfon era molt car i, per tant, una cosa excepcional. La correspondència fou un dels vasos comunicants de la gent de l'exili —els altres foren la premsa i la documentació orgànica— i la manera més col·loquial i alhora compromesa de comunicació. Quan arribava una carta s'agraïa tant com l'escalfor del sol de matí. Generalment, la llegia la Carme mentre Formós dinava, i la reservaven per compartir-la el diumenge a la tarda a la reunió amb les amistats. Si calia, l'enviaven a un altre lloc perquè es llegís o es copiés i després els la retornaven. Les cartes eren també vehicles de reflexió, per la qual cosa les enviaven fins i tot a companys de la mateixa capital mexicana. Formós era qui les escrivia i, tan aviat com va poder permetre-s'ho, va començar a fer servir calc per conservar-ne còpies —tenia consciència de deixar testimoni per al futur. Des que va passar per les operacions de la cama, el seu estat nerviós no li permetia dormir més de vint minuts seguits; en els moments de vigília escrivia mentalment, així que quan s'asseia a la màquina els dit li volaven. No es podria explicar d'una altra manera que escrivís els milers de pàgines que van sortir de les seves tecles.

En 1943 van realitzar el trasllat a Mèxic capital. La Carme i la Camèlia treballaven de cosidores al taller de Rosita (exdona de Massoni i ara companya de Progreso Alfarache). En aquest negoci coincidiren amb diverses dones que havien vingut d'Espanya, que si bé solien fer aquesta feina a casa, en ocasions la feien en aquestes empreses muntades per compatriotes. D'altres militants van emprendre el mateix camí però en activitats empresarials diverses i van donar pas al que Plaja denominava els «nou-rics». Aquest era un tema recurrent en la seva correspondència, així com en els

298. En una carta a Cosme Paúles (30/IX/1959) li deia: «El 1905 vaig començar a tacar quartilles que no es van publicar mai. El 1907 ja vaig col·laborar amb *Solidaridad Obrera* de Barcelona, acabada de sortir. Vaig començar pel meu pseudònim de Demetrio, en les seves columnes durant diverses setmanes. Vaig deixar de fer-ho perquè vaig estar comparant el que jo feia amb el que llegia de l'avi Lorenzo, Bisbe, Negre i tants altres d'aquells dies. Vaig reprendre la marxa a les columnes de *Tierra y Libertad* i *Solidaridad Obrera*, el 1914, pocs dies després que esclatés la guerra. I ja no vaig parar...».

escrits i els articles, ja des de 1943.²⁹⁹ Per a Plaja, aquests eren els qui amb prou feines pagaven els dos pesos que costava la quota sindical o els que gairebé mai adquirien el diari pel seu preu, no mostraven cap mena de solidaritat amb els qui estaven a la presó a Espanya o a l'exili a França, el nord d'Àfrica i Santo Domingo, i no donaven suport a iniciatives de caràcter cultural adreçades a la joventut. No obstant això, gastaven sense cap mirament en cotxes de luxe, en banquets de casaments i batejos, en viatges a la costa, etc. i en tots aquells vicis burgesos que tant havien criticat.

El 18 d'octubre de 1943 l'Acràcia es casà amb en Celso, un emigrat econòmic asturià, i se n'anaren a viure a Orizava. La Camèlia, el dia 23 del mateix mes, s'uní al que havia estat mestre racionalista, Gabriel Pérez Montejo, però aquests es van quedar a la capital mexicana i vivien a prop de la Carme i Formós.

El gener del 1944 morí la Carme Saló a Palamós. En aquells moments, Plaja treballava com a corrector a l'editorial Porto, però una anèmia cerebral l'obligà a abandonar l'ocupació. Després d'una època d'inactivitat forçosa, hagueren de dedicar-se una altra vegada a la perfumeria i ara era ell qui recorria la ciutat fent de venedor. Alhora, Plaja començà una intensa activitat orgànica dins la CNT i ocupà càrrecs en la Delegació General del Moviment Llibertari Espanyol a l'exili, ubicada en aquells moments a Mèxic. El 1945 es posà al capdavant de la secció anticollaboracionista amb el manifest *Los principios de la CNT*. Va dur a terme una intensa labor periodística i de conferenciant, sobretot a França.

Al gener del 1946 va arrencar l'activitat editorial de Vértice amb un gran volum que contenia tres obres: les dues parts del *Proletariado Militante*, d'Anselmo Lorenzo, i *Origen, desarrollo y transcendencia del sindicalismo*, de Palmiro Marbá (F. Fructidor). L'edició, feta a crèdit, fracassà econòmicament. No obstant això, el 1947 intentaren consolidar l'editorial mitjançant una col·lecció mensual. La iniciaren al novembre amb la reedició de Pompeyo Gener, *El intelecto Helénico*; a continuació, al desembre editaren *Ensayos y Conferencias*, de P. Gori. Formós compaginava i corregia i la Carme enquadrava. S'endeuten amb l'impressor una altra vegada (i trigarien mesos a liquidar el deute). Editaren, a més, obres d'autors no llibertaris: Pere Foix i Agustín Cabruja. D'altra banda, a partir del número 92 (1/V/1946), dirigí *Solidaridad Obrera*, una publicació mensual que havia sortit a la llum quatre anys abans, a la qual li donà un matís més anarquista que sindical. N'ocupà la direcció fins l'octubre de 1947, en

299. Un exemple el tenim en l'article: «Psicología del nuevo rico». Un altre, el trobem a la carta que va escriure al Comitè Nacional del MLE a França (22/II/1949): «Crec que alguna cosa podria fer jo a França. Sempre seria més que vegetar com vegetem en aquest país dels nou-rics, molts dels quals no pertanyeran ja més al nostre moviment. Van trobar aquí les amèriques que no havien conegut en la seva vida de privacions i pensen que «ja hem fet el que havíem de fer» [...] Diuen que hi ha moltes maneres de servir a les idees. Jo els dic que sí, però no explotant els indis».

què s'arribà al número 107. Des de febrer de 1946 a juny de 1947 reberen ajuda de CAFARE. La Carme començà a tenir problemes de cor (pressió alta). Formós mantingué contactes amb Hem Day, A. Rosell, *Reconstruir*, etc. per augmentar la biblioteca personal.

Al febrer de 1948 començà a treballar d'encarregat al taller d'impremta que els havia fiat i aleshores publicaren *Dos Conferencias: Charlas con las Juventudes; Concepción federalista de la CNT*, que H. Plaja havia pronunciat el 1944 i 1947. Però la feina no va durar-li gaire temps perquè al febrer de 1949 tancà l'esmentat negoci. Amb els diners de què disposaven van comprar una màquina amb tipus i muntaren un taller propi. Els anys cinquanta van començar amb els problemes de salut de la Carme, que continuava necessitant atenció. Cap a 1954 millorà força i durant cinc anys tingué una salut prou bona, cosa que Formós aprofità i desenvolupà una activitat intel·lectual intensa, encara que ell també començava a estar afectat pels mals de l'edat (artritis). Al setembre de 1955 tornà a fer-se càrrec de *Solidaridad Obrera*. Compaginava la direcció amb la composició dels titulars amb els tipus del seu taller i la col·laboració com a redactor sota diversos pseudònims. Continua al capdavant d'aquesta publicació mensual fins a l'octubre de 1957. Aquell mateix any s'edità a Tolosa el fullet de Plaja *El sindicalismo según sus influencias*, que reproduïa una conferència de 1954; se'n feu un tiratge extens a fi d'introduir-lo clandestinament a Espanya.

Escrivia amb la intenció de deixar testimoni dels fets, d'aportar documents sobre el seu pas per la terra a les generacions futures. Prova del seu dinamisme és que ajudava a Renée Lamberet en el projectat *Diccionario bio-bibliográfico del anarquismo español*; el 1960 ja li havia enviat més de vuitanta semblances. Facilità a Carmen Aldecoa gran quantitat de material bibliogràfic sobre anarquisme i altres notícies editorials. Elaborà un llibret d'*Estampas* i una mena d'*Historia*, referida a les activitats propagandístiques de divulgació de l'anarquisme. Va escriure l'esborrany de les seves memòries, que quedà inacabat. Impartí conferències sobre sindicalisme enfront dels partits polítics. Prologà el fullet de Cano Ruiz: *¿Qué es el anarquismo?* Mantingué correspondència amb més de vuitanta persones.

El 6 de febrer de 1958 pronuncià una conferència sobre Salvador Seguí, en què rebatia les opinions dels qui atribuïen posicions polítiques al Noi; aquesta conferència es publicà el 1960 en un volum conjunt editat per Solidaridad Obrera de París. El 25 de setembre presentà una altra conferència: *El anarquismo a través de un siglo*. A l'octubre Formós tingué un accident: va caure en els rails del tramvia, es va colpejar el pit contra una pedra i es veié forçat a restar inactiu durant tres mesos. El 24 de desembre hi hagué un incendi a casa seva que estigué a punt de cremar la biblioteca. Aquest fet li provocà una profunda impressió i, des d'aleshores, començà a pensar en un destí adequat per conservar el material documental acumulat durant els anys d'exili.

L'abril de 1959 imprimí el manifest *El Valle de los Caídos: vergonzosa máscara de un régimen de oprobio*, i juntament amb Patrici Navarro —tots dos septuagenaris— el re-

partiren pel carrer; segons ells, l'escassa joventut anarquista que assistia a les reunions tenia vergonya que l'assenyalessin amb el dit al carrer.³⁰⁰ Aquell mateix mes d'abril, la Carme va tenir un vessament cerebral que li paralizà el costat esquerre durant tres mesos; s'havien acabat els últims anys de tranquil·litat, des d'aleshores la seva salut va anar minvant progressivament. Al maig, Formós va escriure la biografia de Felipe Alaiz i, simultàniament, anava preparant les d'Eusebi C. Carbó i de Bernardo Pou, però aquestes no les va poder acabar. Pronuncià una conferència sobre Kropotkin, que volia publicar juntament amb la de l'anarquisme, de l'any anterior, però aquest projecte tampoc el va poder dur a terme. També tenia en projecte realitzar un treball sobre Cels Gomis, Monturiol, Farga Pellicer i Sentiñón.

El temps cada vegada allargava menys. A partir dels anys seixanta, Formós Plaja començà a tenir moments en què se sentia totalment desmoralitzat —ell, educat en els llibres de Smiles i Atkinson, que sempre havia cregut en la supremacia de la voluntat—, que l'acabaren abocant en una depressió accentuada al juny de 1966. Fins i tot anà distanciant-se de l'activitat orgànica de la CNT perquè es disgustava³⁰¹ de veure el funcionament en grups tancats i del fet que s'oblidés la propaganda i l'atenció a Espanya. A mitjan 1960 va tenir un accident amb una màquina del taller en què es lesionà la mà dreta i un any després tingué un nou accident davant de casa, que l'obligà a estar-se un mes sense treballar. A més, començà a tenir afeccions prostàtiques. En compensació, una polsera magnètica li alleujava els dolors de la cama. A la fi, però, aconseguí superar els sotrac i l'envaí l'optimisme («m'afermo que les nostres idees són, mal que ens pesi a les convencionals postures d'alguns, les millors, les úniques que poden redimir de tots els mals a la humanitat»); durant el temps en què no treballà, llegí molt (descobrí les obres d'Eric Fromm...) i es dedicà a corregir textos com el de *La crisis española del siglo XX*, de Carlos M. Rama, que incorporà en la segona edició. D'altra banda, l'octubre de 1962 la Carme tingué una altra apoplexia que li provocà una paràlisi definitiva del costat esquerre, que la mantingué prostrada fins

300. Segons Formós, això passava perquè s'havia perdut l'ímpetu que exigeix la propagació. En una carta a C. Paüles (5/II/1960) li deia: «Avui els nostres diaris, em refereixo als de Mèxic, es llegeixen entre els convençuts. No hi ha ni déu que sigui capaç d'agafar un paquet i posar-se al mig del carrer a oferir-los. Clar, com que tots són "nens bé", amb el seu cotxe últim model, i "a mi em coneix molta gent", doncs la cosa més còmoda és seguir la corrent... en nom de les idees. I no diguem quan cal repartir algun manifest contra Franco».

301. Sobre aquesta qüestió li comentava en una carta a Pedro Vallina (12/V/1959): «Jo he tingut ja diversos atacs de bilis. Per això procuro no assistir a les reunions, amb la finalitat d'evitar-me alguna cosa que pogués costar-me innecessàriament alguna crisi greu. Jo tinc una sensibilitat extrema. I no sé sobreposar-me a cap falla contra el nostre moviment. La passió es desborda del meu pit i em causa mals que no poden ser sempre calmats fàcilment».

a la seva mort; des de llavors Formós l'atengué durant tot el dia, llevat dels moments que dedicava al taller.

El 1964 sortí publicat el *Libro de Pedro*, d'Han Ryner. Formós l'havia estat preparant des de 1960 en el seu taller d'impremta Helénica amb l'ajuda del seu nét Germinal, de 13 anys, en els treballs tipogràfics. Era una edició especial il·lustrada, limitada a cent exemplars, impresa pàgina a pàgina, els beneficis de la qual havien de destinar-se a Espanya. Aquesta obra, però, constituí un altre fracàs econòmic. No obstant la decepció, s'obriren nous camins: establí contacte amb Albert Balcells i inicià així una comunicació amb historiadors i estudiants espanyols que es perllongà fins a 1977. També entrà en contacte amb l'editor-impresor llibertari Vicente Sierra, exiliat a Caracas, amb qui parlaren de revitalitzar Vértice; per això, al febrer de 1966 publicà dos-cents exemplars de *La Carga*, de Ramon Casas, sobre la vaga de 1902, en làmina de 45 x 40 cm.

El 1965 van vendre el taller d'impremta perquè la Carme necessitava totes les atencions i no se'n podien ocupar. Amb els 10.000 pesos que n'obtingueren, pretenien viure un any més a Mèxic i tenir prou diners per tornar a Espanya, però les circumstàncies polítiques no van canviar. La Carme va haver de ser ingressada sovint al Sanatori Espanyol, i tenim constància que de vegades el personal no se'n ocupava prou pel fet que no era catòlica. Per poder tirar endavant, van haver de vendre a un llibreter les existències de llibres en magatzem que guardaven. Plaja, pel seu costat, corregia les galeres de composició que li proporcionava el seu amic editor B. Costa-Amic.

L'agost de 1967 fou nomenat membre de la Comissió per a la projectada *Historia de la CNT* en el Ple Intercontinental de Nuclis a Marsella, que havia de tenir sis parts (de les quals només va publicar-se un volum de la primera), juntament amb Juan Ferrer, Fontaura, Valerio Mas, Peirats, i, més endavant, s'hi incorporaren R. Lamberet i S. Campos. Un any després, amb l'objectiu de recopilar informació per a aquesta obra, envià a Tolosa divuit fulls sobre la seva activitat a Tarragona. Fou també en aquest temps que persones com Álvarez Junco, Lily Litvak, Rafael Pérez de la Dehesa, Peregrín Otero, Gonzalo Zaragoza, etc. començaren a interessar-se per ell i el seu fons documental. De vegades es quedaven uns dies a casa de la família Plaja-Paredes, a l'avinguda de Tlalpan i Formós se sentia molt satisfet de poder ensenyar documents a partir dels quals es podia estudiar la història de l'anarquisme espanyol.

Al gener del 1970 Formós i Carme van caure rodolant per les escales de casa. A l'octubre la Carme hagué de tornar a ingressar al Sanatori Espanyol perquè tingué complicacions amb la diabetis. Morí allà mateix el 7 de desembre, sense haver pogut tornar a trepitjar la seva terra, ja que sempre tingué clar que mentre visqués el dictador no hi posaria els peus. Formós caigué en el pou de la tristesa del qual n'anà sortint a poc a poc gràcies a la correspondència i sempre amb els ulls posats a Espanya. Hi hagué estudiants, principalment de Madrid, que li demanaren exemplars del *Proletariado Militante* i anà enviant els que li quedaven: al juny de 1971 n'ha-

via enviat cinquanta-quatre. Evidentment no demanava cap compensació econòmica; el pagament moral la supliria de sobres. Això el rejoiní i féu que concebés esperances respecte al futur de la seva terra.

En aquestes circumstàncies se sentia especialment unit als llibres, diaris i documents que atresorava. Ja des de mitjan anys cinquanta, presentava el fons com una cosa que despertava enveges, i oferia els seus serveis de documentació a qui ho demanés.³⁰² En una carta a Vicente Sierra, datada el 23 de juny de 1972, li explicava, amb motiu d'unes sol·licituds de préstec de material que li havien fet des de França, que «aquestes peticions m'han posat de molt mal humor. Jo no puc desprendre'm de res, sota pena de renunciar al plaer d'haver estat trenta anys i escaig recollint materials en comptes d'amuntegar dòlars o pesos. És l'únic plaer que em queda en aquesta vida, el poder contemplar cada dia i fullejar tot aquest material que tants records té per als meus gairebé 70 anys de lluita [...] Desprendre'm d'un llibre és com si m'arrenquessin trossos de la meva ànima. I jo tinc dret a viure i morir tranquil. I abans que res, a posar fora de perill allò que no pertany a un individu, sinó al nostre moviment i que demà tindrà necessitat de tot això». En ocasions afirmava que aquesta havia estat l'única obra que havia valgut la pena de tot el que havia fet a Mèxic.

Van ser trenta anys de recerca de materials en què hi va haver moments d'especial alegria, sobretot quan va trobar alguna de les obres editades per ell a Tarragona o Barcelona —«...el vaig agafar i el vaig abraçar com si fos un fill meu». D'aquí la sufocació que va tenir quan gairebé es cremaren o la contrarietat que va sentir en perdre els fons de Jacinto Huitrón.³⁰³ Malgrat el zel que posava per no perdre documentació, sí que donava un servei de préstec de llibres en petita quantitat. Omar Cortés, estudiant mexicà a qui havia conegut en els actes de la UNAM el 1971 arran de la matança del 10 de juny, ens explicà que «la primera vegada que vaig ser a casa de Plaja va ser durant l'any 1972. Recordo que em va atendre amb tota cortesia i em proporcionà un parell de llibres perquè els llegís o els fotocopiés. Molt seriós em va preguntar que

302. Formós Plaja explicava de quina manera organitzava aquest servei de consulta. Quan les peticions eren de fora, havien de concretar què és el que desitjaven i Formós els ho copiava i ho enviava, sempre que no es tractés de llibres o diaris complets. Si venien a casa seva a fer la consulta, havien de deixar una nota amb la petició i tornar l'endemà; a la nit ell buscava els materials pertinents, que podien ser consultats al dia següent; una vegada feta la consulta, havien de retornar la documentació o l'obra i podien tornar a fer una nova consulta. D'aquesta manera no s'extraviava res.

303. Explicava que quan Huitrón morí, emparaulà amb la viuda la compra de la seva documentació, però que hi hagué un estudiant alemany que se li avançà, per la qual cosa mostrava el seu malestar davant la informalitat. Per part nostra, hem sabut que aquest estudiant era Dieter Koniecki (socialdemòcrata conegut en la Transició espanyola), que en aquells moments estava a la Fundació Friedrich Ebert. Els fons han anat a parar a la Biblioteca Daniel Cosío Villegas del Col·legi de Mèxic. [Agraïm la informació a Benet Aremi.]

quan els hi tornaria i em vaig comprometre a lliurar-los-hi en deu dies. Em va mirar fixament i em va dir: “Tu poses els temps, i de la manera que compleixis amb tu mateix, obriràs o tancaràs portes. Tu no estàs adquirint un compromís amb mi sinó amb tu”. Des d’aleshores fins que va marxar cap a Espanya, ininterrompudament cada setmana o cada quinze dies el visitava i xerrava, a vegades de manera extensa, amb ell» (carta a l’autor, 4/VI/1998). D’altres vegades el prestatari o prestatària³⁰⁴ no era tan complidor, fent bona la dita castellana «libro cedido, libro perdido».

Al febrer de 1972 sortí a la llum la seva «penúltima quixotada»: en el marc de la Col·lecció Vértice aparegué *La Anarquía a través de los tiempos*, de Nettlau, amb la cobertura del segell editorial B. Costa-Amic. D’aquesta manera es posava fi a una labor de cinquanta-quatre anys, en què havien editat cinquanta-set llibres, un centenar de fullets, un diari (i n’havien coimpulsat d’altres), dues revistes, postals, làmines, pamflets..., amb els segells Acracia, Hoy, Crisol, La Poligráfica i Vértice, a Tarragona, Barcelona i Mèxic.

Fou també pels volts del maig de 1972 que establí relacions epistolars amb la Biblioteca Pública Arús per anar concretant la possible donació dels seus fons. Preferia que poguessin ser consultats per la joventut estudiosa d’Espanya, així que declinà suggestives ofertes d’altres centres documentals ubicats en diferents països.

A primers de juliol de 1973 viatjà a França (estada que repetí l’any següent), i hi romangué fins al 9 d’agost. Era la primera vegada que tornava a Europa des que havia arribat a Mèxic. A Tolosa, després de trenta-cinc anys, es trobà amb el seu fill German. Es negà a entrar a Espanya. Aquells mateixos dies, la seva filla Acràcia i el seu marit Celso moriren en un accident de trànsit quan estaven de visita a Espanya. Formós no se n’assabentà fins que arribà a Mèxic el 10 d’agost. A l’octubre participà en un acte de protesta a la UNAM contra el cop d’Estat a Xile; a la sortida va caure i es va fer una contusió al pit. Corregí i prologà el llibre de Jaime Rillo, *Máximas y Sentencias*. I elaborà el colofó a Campio Carpio a *Ideología y progreso de la revolución mexicana*.

A principis de 1977 ja tenia resolta la donació del seu fons documental a la Biblioteca Pública Arús, que arribà en dos enviaments per vaixell. A l’agost arribà a Palafrugell, a casa del seu fill German. En aquell moment tenia tretze néts, vint-i-tres besnéts i tres rebesnéts. Des d’allà, amb força freqüència, viatjà sol en autobús de línia a Barcelona. Atengué a periodistes i historiadors. A les tardes feia tertúlia al cafè del poble amb antics companys i companyes de la zona.

Formós Plaja morí a Palafrugell el 23 de març de 1982.

304. Una d’aquestes persones va ser Jill Wester, que es presentà com una professora de Toronto que treballava en el projecte d’un llibre anomenat *Tarragona federal*. Plaja va enviar-li uns llibres el 1974 i quatre anys més tard encara preguntava a Peregrín Otero si coneixia l’esmentada professora per reclamar-los-hi.

Formós Plaja junt al coche en el que distribuïa les seves edicions per les rodalies de Barcelona, cap a 1935.

Annexos

Annex I

Actes del Primer Congrés Obrer Provincial, celebrat a Tarragona els dies 11, 12 i 13 d'abril de 1920 (publicades a *Fructidor*, 2a època, n. 12, 17/IV/1920; com a preàmbul, s'havia fet un míting al teatre Modern diumenge al matí).

PRIMERA SESIÓN

Se abre a las cuatro de la tarde actuando de presidente el compañero Llovell y de secretarios Rodríguez y Vázquez.

La mesa da constituido en Congreso después de dar lectura a las credenciales que siguen: Jaime Santos, de Bisbal de Panadés; José Grifoll, de Calafell; José Arnús, de Aforja; Francisco Artal, de Vinebre; Juan Matas, de Bañeras; Martín Roig, de Prades; Pablo Cortada, de Pont de Armentera; Jaime Cunillera, de Llejé; José Arans, de San Marsal; Juan Miró, de Espluga de Francolí; Juan Vernet, de Guiamets; Primitivo Albiol, de Godall; Francisco Artal, de Torre del Español y Ascó; Juan Mestres, de Reus; José Folch, de Monblanch; Carlos Vallbona, de Montblanch; Pedro Baiges, de Amposta, representa la Comarcal y el Sindicato Único de Trabajadores; Magín Miró, de Vendrell; Pablo Palu, de San Jaime dels Domenys; Antonio Suau, de Bellvey; Juan Galofré, de Santa Oliva; José Ferrés, de Cunit; Pedro Güixens, de San Vicente; Casimiro Rius, de Roda de Bará; José Sugrañes, de Reus; José Senan, de Reus; José Ferré, de Pinell; Joaquín Blanch, de Masroig; José García, de García; Victoriano Santos, de Marsá; Adolfo Ribés, de La Figuera; Leopoldo Martínez, de Molá; Salvador Dionís, de Lloá; Antonio Masip, de Reus; José Raventós, de Torrelletas; Jaime Casulla, de Alcanar; Buenaventura Font, de Cornudella; José Roig, de Torroja; Manuel Domingo, de Vendrell; Francisco Gallemi, de Ginestar; Pablo Guisús, de Las Pesas; Andrés Badía, de Vilarrodona; José Pina, de Arbós; Antonio Ferrando, de Villalonga; José Montaner, de Catllar; José Casadó, de Serra de Almos; Francisco Mercet, de San Carlos de la Rápita; Jaime Navarro, de Masucas; Jaime Mercé, Vendrell; Juan Calvet, Vendrell; José Mañé, Vendrell; Jaime Roca, Vendrell; Federico Travé, Solivella; Damian Bonet, Reus; Gabriel Puyol, de Reus; Ramón Vernet, de Gratallops; Pablo Gumá, de Pira; Benito Sardá, de la Sección de barberos de Tarragona; Jaime Multó, Sección de sastres, Tarragona; José Castellví de Peones de albañil, Tarragona; Antonio Vázquez de Pintores, Tarragona; José

Úbeda de Metalúrgicos, Tarragona; Juan Fortuny del Ramo de Elaborar Madera de Tarragona; Luis Pijuan del Ramo de la Alimentación, de Tarragona; José Masdeu, de Selva del Campo; Salvador Rión, de La Canonja; Francisco Vidiella, de Falset; Joaquín Cervera, de Bellmunt; Joaquín Llorens, Porrera; Ramón Mur, de Flix; Magín Pallejá, de Capsanes; Emilio Masip, de la Sociedad tipográfica de Tarragona; Tomás Biosca de Ferroviarios de Tarragona; Jaime Recasens del Sindicato de trabajadores del puerto de Tarragona; Salvador Maydeu de oficiales y oficialas zapateros de Tarragona; Juan Huguet de la Federación Local de Tarragona; José Blay del Sindicato del Ramo de palma y esparto de Tarragona; Ramón Barrot de la Sección de albañiles de Tarragona; Tomás Roca de picapedreros, de Tarragona; Cristobal Cots, del Comité pro-presos local, de Tarragona; Joaquín Balduch, del Comité pro-presos provincial, de Tarragona; Formós Plaja, por el semanario FRUCTIDOR; Fernando Llovell, E. Rodríguez y Antonio Vázquez por la Comisión organizadora.

En resumen, representan 84 delegados de 112 entidades con un total de 32.804 representados.

Después se pasa a la lectura de los temas presentados, nombrando la ponencia para el segundo, tercero, cuarto, quinto y sexto, resultando nombrados Puijentell, Font y Fortuny. Para el séptimo Luis Pijoan, José Masdeu y Magín Miró. Para el octavo y el noveno Llorens, Masdeu y Mercé. Para el décimo (agrupación) Francisco Artal, Joaquín Blanch y Joaquín Balduch. Para el undécimo Sardá, Folch y Vidiella. Para el duodécimo Rodolfo Arribas, Federico Travé y Jaime Recasens. Y para el tercidécimo Benito Larola, Jaime Canela y Pablo Palau.

Luego se procedió a nombrar la mesa para la siguiente sesión quedando constituida de la forma siguiente: Font presidente y secretario Multó y Puijentell. Se levanta la sesión a las seis y media para continuarla a las nueve y media de la noche.

SEGUNDA SESIÓN

Empieza a las 9 y media, la mesa nombrada comienza para dar lectura del número de delegados que son 84 y el número de representados 32.804. Se da lectura a un telegrama de Santa Bárbara adheriéndose.

La mesa propone que dado el número de temas a discutir y la importancia de los mismos, se concedan tres turnos en pro y tres en contra por cada tema, excepto si hay alguno de tal importancia que sea conveniente ampliarlo. El congreso así lo acuerda.

El secretario procede a dar lectura al tema segundo que dice así, «Constitución del Comité de relaciones Provincial: Forma de su creación. Residencia del Comité».

Dictamen: Esta ponencia meditado el asunto del Comité de relaciones Provincial, cree que el Congreso debe dar forma al modo de relacionarse las diferentes Comarcales y locales de la provincia que indudablemente es de sumo interés llevar a la práctica para establecer el contacto íntimo entre todos los productores, tanto para los actos

de solidaridad como propaganda para que resultes estos significados. Estima impropio y contrario a lo acordado en el Segundo Congreso de la Confederación Nacional, la creación de un Comité permanente y con residencia fija, que no dejaría de ser una rueda más que dificultaría más bien que favorecer el funcionamiento de la organización obrera. Así es que propone que dicho Comité sea constituido por un individuo de cada Comarcal y Local, que se reunirán en el sitio donde tengan por más conveniente, siempre que alguna de las Federaciones tenga asuntos que comunicar a las demás; y los acuerdos que tomen serán obligatorios para todos.

Después de algunas aclaraciones, queda admitido lo propuesto por la ponencia.

Dase lectura al tema tercero que dice así: «Periódico órgano de la organización obrera de la provincia. Comité de redacción. Poderes.»

Dictamen: La ponencia cree que si el Congreso no encuentra deficiencias en FRUCTIDOR podría considerarse lógicamente este periódico como dicho órgano. Que el Comité de redacción puede y debe encargarse su nombramiento y modificaciones al Comité de relaciones de quien recibirá los poderes e instrucciones debidas.

Queda aprobado.

Seguidamente se da lectura del tema cuarto que dice lo siguiente: «Fomento de las Comarcales constituidas a base de Sindicatos Unicos de Trabajadores.

Dictamen: La ponencia no ve otro modo de fomentar las Comarcales que valiéndose de la propaganda para constituir Sindicatos Unicos de Productores en todos los pueblos que no los haya y engrosar el número de afiliados en los ya constituidos. Siempre que crea contar con suficientes fuerzas para constituir un Comarcal en cualquier punto, el Comité de relaciones Provincial deberá prestarle todo su apoyo.»

Queda aprobado.

Se da lectura del tema quinto que es como sigue: «Constitución de las Comarcales que no lo estén a base de Sindicato Unico de Trabajadores.

Dictamen: Con el fin de unificar todas las aspiraciones y métodos de lucha del proletariado de la provincia cree que esto debe procurarse por todos los medios.

Queda aprobado.

Se lee a continuación el tema sexto que dice así: «Ingreso en la Confederación Regional del Trabajo de Cataluña.»

La ponencia dictamina en sentido favorable. Luego de discutido ampliamente y hecho algunas observaciones al dictamen, queda aprobado.

Se procede a dar lectura al tema séptimo que dice: «¿Qué medios emplearemos para que los campesinos se sindicalicen y trabajen la jornada de ocho horas?»

Dictamen: Esta Ponencia propone que las Comarcales a que pertenezca el pueblo que no esté sindicado sean las que se encarguen, juntamente con el Comité de Relaciones, de hacerlo por todos los medios,»

Se aprueba.

El tema octavo, puesto a la consideración de los assembleístas, como a final de las tareas de esta sesión, dice así: «Que se creen cajas comarcales a cargo del Comité pro-presos que cuenten con una cantidad igual permanente a lo que importe 0,25 pesetas por cada adherido a las respectivas Comarcales a fin y efecto de poderse servir de ella la organización en caso de necesidad urgente sin tener que recurrir de momento a ningún prorrateo.»

Dictamen: Esta Ponencia entiende que es de imprescindible necesidad la creación de una caja en cada Comarcal destinada a contener un fondo pro-presos y un fondo para propaganda y administración, cuyo fondo se constituirá con un tanto por ciento proporcional para cada sección sacando de la cuota confederal que cada asociado debe pagar a la Comarcal. Las comarcales deberán fijar el número de fondos que deba haber en cada sección; que la ponencia entiende que podría ser de 0,25 pesetas cada asociado en el bien entendido que las Comarcales deberán sufragar los gastos de sus presos y prestar la mas viva solidaridad a la comarcal que lo necesite llegando en todos los momentos que sea necesario a fijar cuotas extraordinarias entre sus federados.»

Queda aprobado.

Después de lo cual, y por lo avanzado de la hora se procede al nombramiento de la mesa para el día siguiente, siendo elegido: Llovell, Llorens y Arribas, levantándose la sesión.

TERCERA SESIÓN

A la hora convenida se comienza con la lectura del acta anterior.

Se da lectura de un telegrama dirigido a *España Nueva* que dice: «*España Nueva*.—Madrid. Desde Tarragona: Esta mañana ha empezado juicio delito social contra compañeros Queralt y Busquets, acusados injustamente asesinato Sr. Caylá de Valls. Al salir cárcel 2.000 personas exteriorizaron su solidaridad inquebrantable hacia los presos.

Primero sesión Congreso provincial empezó sus tareas ayer día 11 con representación 45.000 trabajadores provincia, asistiendo 95 delegados y 135 adhesiones sindicales, acordó duración Congreso tantos días dure juicio. Infinidad pueblos provincia han declarado huelga general como solidaridad presos. Organización toda provincia está dispuesta libertar presos Queralt y Busquets, Fuentes, Padró y Calvet.

Pueblo todo pide justicia—*Corresponsal*.»

Después se da lectura de las entidades de la Comarcal de Valls que por causa del juicio no pudieron concurrir, las cuales son en número de 11 con sus delegados respectivos y número de 5.000 representados.

Toma posesión la mesa nombrada en la sesión anterior la discusión de temas. Por haberse suprimido el tema número 9 se pasa al 10 que es como sigue: Punto primero: «Actitud que debe adoptarse ante la represión».

Dictamen: «Que en caso de represión se haga una intensa propaganda a fin de evitar la desmoralización de los Sindicatos y si no fuera suficiente, recurrir a la huelga general. Si no causara efecto, buscar el apoyo de la Confederación Regional.»

Punto segundo: «Unificación del salario para los obreros del campo en toda la provincia.

Dictamen: Debido a la diversidad de condiciones de cada pueblo, esta ponencia cree que debe dejarse a la voluntad de cada pueblo el hacer las demandas que necesite siempre que antes las examine la respectiva comarcal.»

Punto tercero: «Necesidad de que los obreros del campo se dividan en tantas secciones como clases de cultivos o productos se den en la localidad.

Dictamen: Sin menospreciar la buena voluntad del proponente, esta ponencia cree infructuosa esta labor.»

Punto cuarto: «Necesidad de que todos los Sindicatos supriman el juego y empleen el tiempo de que dispongan en el perfeccionamiento de cada individuo hasta hacerlos verdaderos especialistas.

Dictamen: Esta ponencia cree que debe suprimirse toda clase de juego dentro del local social y hacer la propaganda posible para suprimir el juego fuera del mismo.»

Punto quinto: «Procurar por todos los medios posibles el contacto e intercambio de relaciones con los Sindicatos de los pueblos vecinos.»

Dictamen: La Ponencia considera necesario que exista una estrecha relación entre los individuos más capacitados de cada Sindicato a fin de orientarse en la lucha social.»

Después de alguna discusión sobre los puntos del mismo se aprueba con la adición siguiente al punto cuarto: «Necesidad de la creación de un Comité de estadística cuya misión será el estudio de los productos y cantidad de ellos que produzcan cada Comarcal o pueblo a fin de conocer los medios económicos con que cuenta esta provincia.»

Se procede a dar lectura al tema undécimo que dice así: «¿Cómo debe practicarse el espíritu de solidaridad cuando las Comarcas respectivas necesiten obtener el máximo del contingente asociado?»

La Ponencia nombrada para este dictamen entiende que las Comarcas deben prestarse mutua solidaridad en lo que se refiere a la organización de las mismas, procurando trabajar en el sentido de que toda la clase obrera esté asociada, bajo el principio de la lucha de clases.

Dicha ponencia también entiende que, cuando una Comarcal tenga un pueblo en lucha, tendrá que ponerlo en conocimiento de las demás, con el fin de dar más calor a la lucha; recomendando de un modo especial en mítines y demás actos de propa-

ganda a todos los componentes la abstención más absoluta de que vayan a traicionar a los compañeros, negándose además a ejecutar ningún trabajo que tenga relación con el movimiento. En el sentido material, se pondrán de acuerdo las Comarcales para estudiar los medios más eficaces para el completo acierto en la lucha.

La ponencia también entiende que la organización toda de la provincia constituida en Comarcales, debe adherirse a la Confederación Regional de Cataluña, identificada con la Confederación Nacional en el buen sentido que, cree que el Congreso debe votar una moción que diga, que vería con gusto que estos organismos hicieran las diligencias necesarias para llegar a la emancipación total del proletariado.

El ponente Jaime Marsé, se manifiesta en el sentido que el Congreso debería recomendar a las Comarcales de la provincia, la abstención a ninguno de los organismos Confederales, hasta tanto la unificación del proletariado no sea un hecho.

Se aprueba este dictamen conforme al criterio de la ponencia.

Seguidamente se da lectura al tema 12 que es como sigue: «1.º Cuota de una peseta por afiliado, por una sola vez, para propaganda y *educación* provincial. 2.º Adhesión a la Internacional de Moscú. 3.º Campaña de mítines, a ser posible, en todos los pueblos de la provincia, dejando constituido el Sindicato Unico y, por lo tanto la Comarcal.»

Respecto al primer punto, la ponencia opina que es de suma necesidad la cuota de una peseta extraordinaria propuesta, debiendo hacerse cargo el Comité de relaciones provincial. En cuanto al segundo punto, la ponencia está en completa conformidad porque encarna las aspiraciones del trabajador, que aspira por las vías del hecho, a su completa emancipación. Y en cuanto al tercer punto, la ponencia entiende que se realice la propaganda de carácter provincial, preparada por las Comarcales, y que una vez realizada esta, queden a un lado los trabajadores conscientes y al otro la burguesía, debiendo ser tenidos, sino como enemigos, sí como obstáculo, a los que no se sumen al campo de la burguesía o al campo obrero.

Queda aprobado este dictamen, así como el fallo de la ponencia, por unanimidad.

Se pasa al tema 13, que dice así: «¿Es conveniente que en los sindicatos de la provincia pueda, cualquier obrero sindicado exhibiendo el carnet tomar parte en las reuniones generales, en sentido de orientación, sin voto, aunque el Sindicato no sea el en que él pertenezca? (Presenta este tema el S. U. del Transporte de Reus).

La ponencia de este dictamen entiende que todo individuo que lleve el carnet de la Confederación Regional del Trabajo, tendrá derecho a asistir a cuantas reuniones generales celebre cualquier entidad sindicada, con la condición de que el individuo solo podrá hacer uso de la palabra en caso de hacer una aclaración o acusación, siempre que sea en beneficio del Sindicato en que dicha reunión se celebre.

Queda aprobado dicho dictamen por unanimidad.

Terminados los temas se presenta al Congreso la siguiente proposición: «Que los gastos que ocasione el proceso de los compañeros Busquets y Queralt, de Valls, los pague, tanto los del letrado como del procurador, proporcionalmente, la organización obrera de la provincia.» Queda aprobada.

Otra: Que se usen los medios posibles por todos los afiliados para declarar el «boicot» a los esquirols que dentro de un plazo limitado, a juicio de cada Sindicato, no hayan ingresado en las filas obreras. Se aprueba por unanimidad.

Siendo ya la hora adelantada se levanta la sesión para continuarla el día siguiente en que tendrá efecto la de clausura. Se elige mesa para esa sesión, recayendo en los compañeros Llorens, presidente; Font y Rodríguez, secretarios.

CLAUSURA DEL CONGRESO

Para dar fin a las sesiones del Congreso sellado el pacto honroso entre los trabajadores de la provincia, y como afirmación potente del unánime espíritu de solidaridad hacia nuestros presos, la tarde del martes, en que por imperioso mandato de la justicia fueron puestos en libertad los compañeros Queralt y Busquets, se celebró el acto de clausura con la presencia de los compañeros libertados.

El amplio salón del Sindicato del Transporte, donde tuvo lugar el acto de cordial simpatía, estaba lleno a rebosar de delegados y entusiastas compañeros que afirmaban con su asistencia el propósito decidido de que todos los acuerdos tomados en el comicio provincial fueran llevados a la práctica sin dilación alguna.

Imposible a nuestra pluma describir la emoción y el entusiasmo de los allí reunidos. Solo podemos transportar en estas columnas de FRUCTIDOR la impresión de que allí había y estaba representado el espíritu de justicia de 45.000 trabajadores, que estaban dispuestos a no permitir que otros actos tan infames como los que se vienen cometiendo en contra de los más abnegados y decididos militantes de la organización obrera de la provincia no vuelvan a repetirse.

En este acto dirigieron la palabra a los congregados, los compañeros Llorens, Torrens, Plaja, Rodríguez, Fonts, Sardá, Segarra, Masdeu, Martí, Magriñá de Barcelona, y los libertados compañeros Queralt y Busquets: todos se expresaron radiantes de emoción y llevando su energía hasta demostrar su disconformidad contra los procedimientos de burguesías y autoridades sin entrañas que saben muy bien dedicar todos sus esfuerzos para contribuir a acrecentar el malestar que entre el pueblo obrero existe.

Se atacó duramente al elemento obrero que no se suma a estos movimientos de protesta y se alentó a la continua propaganda de nuestras elevadas ideas de regeneración humana.

En conjunto, un acto que dejará recuerdos imborrables en los anales de nuestra historia, por los efectivos numéricos primero y por el espíritu francamente optimista que del acto se deduce.

Adelante, camaradas todos, y a proseguir la lucha con más ahinco y más energías si cabe, para llegar a la meta final en donde podamos de hecho implantar la garantía, a todos los humanos, de nuestro inviolable derecho a la vida.

Salud, delegados, camaradas todos, y en particular los libertados.

[El corresponsal por *Fructidor*, Formós Plaja.]

Annex II

Presentem el manifest publicat a finals de juliol de 1920 a Tarragona amb l'estructura que pren el Sindicat Únic, adoptat en compliment dels acords del Congrés Provincial. És obvi que el seu assentament i la seva eficàcia es va veure reduïda per les circumstàncies repressives i per les posicions contràries de socialistes i republicans. [Més endavant, a la CNT, el que aquí és el SUT serà la federació local i les seccions o agrupaments seran els sindicats (amb seccions d'ofici); hi haurà, també, federacions provincials. Alguns d'aquests agrupaments, al cap de pocs anys, canviaran el seu esquema; d'aquesta manera, la Secció de Serveis Humans, Educatius i Artístics es desglossa en Professions Lliberals, Ensenyament, Sanitat i Espectacles.]

SINDICATO ÚNICO DE TRABAJADORES DE TARRAGONA

COMISIÓN Y PONENCIA ORGANIZADORA

A LOS TRABAJADORES MANUALES E INTELECTUALES

Estimados camaradas: Salud:

Cumpliendo los acuerdos tomados en la Asamblea del 21 del corriente y habiendo sido aprobados los Estatutos por los cuales deberá regirse este joven y vigoroso organismo, hacemos un llamamiento a todos los hombres que viven del salario –sin excepción alguna– para que a partir del miércoles 4 de Agosto, acudan como un solo hombre a engrosar nuestras filas.

No queremos insistir en recordar a los trabajadores todos, la necesidad de unirse en estrecho haz, ante las provocaciones constantes de nuestra despiadada burguesía. Lo que sí queremos señalar es el hecho de las dos secciones de Escoberos, Albañiles y Peones que están actualmente en huelga, y que de haber estado constituidos en el nuevo organismo –modelo de organización obrera– a estas horas habrían obtenido el triunfo total de sus aspiraciones.

Un sin fin de deficiencias de organización han sido las causantes –nos atrevemos a afirmarlo– de que estas secciones se hayan visto escarnecidas por la burguesía. Si

esto es un hecho innegable, es preciso que rectificuemos nuestra conducta y que procuremos ser fuertes en inteligencia y en número.

A continuación detallamos la forma de agrupamientos de las secciones recomendando que no dejéis de acudir ninguno de vosotros, a alistaros y adquirir el Carnet Confederal.

Primer Agrupamiento. Sección de Alimentación: Agricultores, Ramo del azúcar y de la harina, Vaqueros, Mararifes, Tocineros, Pescadores, Cocineros, Conserveros e industrias todas de la elaboración alimenticia, Camareros.

Segundo Agrupamiento. Sección de Transportes Marítimos y Terrestres: Ferroviarios, Marineros, Cargadores y descargadores, Carreteros, Cocheros, Tranviarios, Chouffers, Mozos de carga y descarga de almacenes, Mozos de cuerda y toda clase de actividad de tracción o transporte.

Tercer Agrupamiento. Sección de la Madera y del Mueble: Taladores de bosque y escogedores de madera, Aserradores, Carpinteros, Toneleros, Calafates, Torneros, Aplicaciones mecánicas de la madera, Ebanistas y sus anexos, Embaladores, Mueblistas de junco y de madera, Cesteros, Constructores de pianos, Constructores de carros y de toda clase de vehículos de madera y todas las aplicaciones generales de la misma.

Cuarto Agrupamiento. Sección de Metalurgia: Siderúrgicos, Fundidores en hierro y en bronce, Mecánicos, Lampareros, Hojalateros, Armeros, Cerrajeros, Caldereros en cobre y en hierro, Torneros, Fumistas, Pulidores, Herradores, Utensilios domésticos, Sopetistas, Aplicaciones eléctricas y todos los derivados de la metalurgia..

Quinto Agrupamiento. Sección de Construcción: Cocedores de cal y yeso, Cementeros, Ladrilleros, Canteros, Mosaistas, Empedrados, Picapedreros, Albañiles y peones, Marmolistas, Escultores en piedra y marmol, Yeseros revocadores y adornistas, Piedra artificial, Estucadores, Pintores, Empapeladores y todo lo que concierne a la construcción.

Sexto Agrupamiento. Sección de Vestido: Camiseras, Confeccionadoras de ropa blanca, Bordadoreas, Modistería, Sastrería, Gorristería, Sombrerería, Corbatería, Pasamanería y cuantos trabajan en las industrias del vestir y la aguja.

Séptimo Agrupamiento. Sección de la piel: Curtidores, Guarnicioneros, Peleteros, Correajes, Maleteros y todos los derivados de la piel.

Octavo Agrupamiento. Sección del papel y de la imprenta: Elaboradores del papel y del cartón, Tipógrafos, Litógrafos, Maquinistas, Frabricación de tintas, Encuadernadores, Fotograbadores, Cajas de cartón, Cromistas, Fotógrafos, Esterotipiadores, Linotipistas, etc. y todo lo concerniente al ramo del papel y de la imprenta.

Noveno Agrupamiento. Sección de utilidades caseras: Plumeristas, Alfarería, Espartería, Alfombrería, Escoberos, Colchoneros, Porcelaneros, Vidrieros, Cristaleros y cuantas ramificaciones este ramo tenga.

Décimo Agrupamiento. Sección de artículos de lujo, de aseo personal e Higiene: Joyeros y plateros, Rejojeros, Perfumistas, Barberos, Peluqueros, Masgistas, Bañeros, Pedicuristas, Limpiabotas, Limpieza particular y doméstica, Limpieza de fachadas y establecimientos, Constuctores de juguetes mecánicos, de cartón, madera y celuloide, Gomas y amiantos, Betunistas, Peinadores, Planchadoras, Lavanderas y Jabonistas.

Décimo primero Agrupamiento. Sección de Distribución: Tenedores de libros y ayudantes, Dependientes de comercio y de la industria, Dependientes de ultramarinos, Vendedores al pormayor y detall, de toda clase de comestibles y de artículos manufacturados, Carboneros y toda dependencia que tenga relación con la expedición o distribución de productos ya elaborados, ya naturales.

Décimo segundo Agrupamiento. Sección de servicios Humanos, Educativos y Artísticos: Farmacéuticos, Enfermeros, Comadronas, Practicantes, Personal de Clínicas, Maestras de todas graduaciones, Profesores de lenguas, mercantiles y artísticos, Periodistas, Músicos, Artistas de representaciones públicas, Taquilleros y Tramoyistas.

A partir pues del miércoles, queda abierta la cotización en los locales de la Rambla de San Carlos, 11, 2.º (Centro Obrero) y Rebolledo, 4, bajos (sucursal). Hemos establecido esta sucursal para facilitar más la relación y en ella podrán cotizar todos los que tengan su residencia en los barrios del Puerto y Serrallo.

Los delegados y comisiones técnicas empezarán sus funciones a partir del citado miércoles..

Trabajadores todos. El Sindicato os llama. Acudid todos como un solo hombre, a dar fé de vida.

Os saluda a todos.

La Ponencia

Tarragona, 31 de julio de 1920.

Bibliografia

ABAD DE SANTILLÁN, Diego

- (1938) «Bibliografía anarquista argentina» a *Timón*. Barcelona, setembre, novembre i desembre, p. 182-189; 178-184; 178-184.
- (1965) *Contribución a la historia del movimiento obrero español*, vol. II. Puebla, Cajica.

ALAIZ DE PABLO, Felipe

- (1924) *Quinet*, il·lustracions de Shum i Segarra. Barcelona, Editorial Hoy.
- (1937) *Vida y muerte de Ramón Acín*. Barcelona, CNT-FAI-JJLL.
- (1946) «Hermoso Playa y el Romanticismo» a *Ruta*. Tolosa. L'article també es reproduceix dins de *Tipos españoles*. Segunda parte. Obras de F. Alaiz, tom III. París, Ed. Umbral, 1965, p. 167-169.

ALCECOA, Carmen

- (1957) *Del sentir y del pensar*. Mèxic D.F., B. Costa-Amic.

ÁLVAREZ FERRERAS, Félix

- (1975) *Vicisitudes de la lucha. Epístolas de libertarios ilustres*. Calgary (10 quadres).

ÁLVAREZ JUNCO, José

- (1976) *La ideología política del anarquismo español (1868-1910)*. Madrid, Siglo XXI.

EL ANARQUISMO ESPAÑOL...

- (1995) *El anarquismo español y sus tradiciones culturales*, Bert Hofmann... (ed.). Frankfurt am Main, Madrid, Iberoamericana.

ANDREU, Jean; FRAYSSE, Maurice; GOLLUSCIO DE MONTOYA, Eva

— (1990) *Anarkos. Literaturas libertarias de América del Sur 1900 (Argentina, Chile, Paraguay, Uruguay)*. Buenos Aires, Ed. Corregidor.

ANGUERA I NOLLA, Pere

— (1977) *El Centre de Lectura de Reus, una institució ciutadana*. Barcelona, Edicions 62.

ANGUERA I NOLLA, Pere [et al.]

— (1989) *Actituds polítiques i control social a la Catalunya de la restauració, 1875-1923*. Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs.

ANTHROPOS

— (1987, 1988) «Federico Urales. Una cultura de la acracia. Ejercicio de un proyecto de libertad solidaria», a *Anthropos*, n. 78. Barcelona.

— (1987, 1988) «Pensamiento y estética anarquista. Análisis y documentación. Textos de F. Urales», a *Anthropos*, suplement n. 5. Barcelona.

ANTONIO PUIG ARTIGAS

— (1960) « [Antonio Puig] » a *Solidaridad Obrera* (París, 18/II/1960).

ANTONIOLI, Mauricio

— (1996) *Pietro Gori, il cavaliere errante dell'anarchia. Studi e testi*. 2a ed. Pisa, Biblioteca Franco Serantini.

ARCO Y MOLINERO, A. del

— (1916) *La imprenta en Tarragona, apuntes para su historia y bibliografía*. Tarragona, Imp. de José Pijoan.

BAJATIERRA MORÁN, Mauro

— (1931) *¿Quiénes mataron a Dato? Cómo combate el capitalismo español a CNT*. Madrid, Plus Ultra. (Edicions anteriors a Publicaciones Mundial, i a Jasón.)

BALAGUÉ, Juan

— (1936) «Juan Usón» a *Tierra y Libertad*, n. 34. Barcelona, 10/IX/1936, p. 4.

BALCELLS, Albert

— (1965) *El sindicalismo en Barcelona (1916-1923)*. Barcelona, Nova Terra. (Síntesis, 12)

— (1978) *L'ascens de l'anarco-sindicalisme (1915-1923)*. Barcelona, Salvat.

BAR, Antonio

— (1981) *La CNT en los años rojos. Del sindicalismo revolucionario al anarcosindicalismo (1910-1926)*. Madrid, Akal editor.

BARATECH ALFARO, Feliciano

— (1927) *Los Sindicatos Libres en España*. Barcelona (pròleg de Ramon Sales).

BALCELLS, Albert

— (1965) *El arraigo del sindicalismo en Barcelona, 1916-1923*, Barcelona, Nova Terra.

— (1978) *L'ascens de l'anarco-sindicalisme (1915-23)*. Barcelona, Salvat.

BONET, José María

— (1995) *Diccionario de las Vanguardias en España, 1907-1936*. Madrid, Alianza ed.

BOOKCHYN, Murray

— (1980) *Los anarquistas españoles. Los años heroicos (1868-1936)*. Barcelona, Grijalbo (Dimensiones hispánicas, 26).

BOU CANALDA, Ramón

— (196?) *Recuerdos y anécdotas de mi oficio* (59 pàgines mecanografiades. BPA).

BUENACASA TOMEO, Manuel

— (1928, 1966) *Movimiento obrero español, 1868-1926. Historia y crítica*. Barcelona, Impresos Costa. (El 1966, s'hi afegí: *Figuras ejemplares que conecí.*)

BUESO, Adolfo

- (1970) «Ángel Pestaña. Caballero de la triste figura del anarcosindicalismo» a *Historia y Vida*, n. 29, Madrid.

CAMPOS, Severino

- (1971) «Ha muerto Carmen Paredes» a *Espoir*, n. 467. Tolosa, 10/I/1971.

CANO CARRILLO, Salvador

- (1972) «Higinio Noja Ruiz. Hombres del Movimiento Libertario» a *Cénit*, n. 201. Tolosa, gener-març, p. 5698-5700.

CAPDEVILA, Maria Dolors & MASGRAU, Roser

- (1979) *La Justicia Social. Òrgan de la Federació Catalana del PSOE, 1910-1916*. Barcelona, CEHC; La Gaya Ciència.

CARBÓ GARRIGA, Proudhon

- (1991) *Yanga Sácriba. Autobiografía de un libertario*. Mèxic D.F., Plaza y Valdés (Col·lecció Platino).

CARRASQUER LAUNED, Francisco

- (1981) *Felipe Alaiz. Estudio y antología del primer anarquista español*. Madrid, Júcar.

CARRERAS CANDI, Francesc

- (1913-1918) *Geografía general de Catalunya*. Barcelona, Est. Ed. d'Albert Martín.

CASAL GÓMEZ, Manuel

- (1932) *Origen y actuación de los pistoleros*. Barcelona, Publicaciones Mundial.

CATÁLOGO GENERAL...

- (1932-1951) *Catálogo General de la Bibliografía Española e Hispano Americana, 1901-1930*. Madrid, Cámaras del Libro. 5 volums. [2a sèrie: 1931-1950.]

CNT

- (1932a) *Memoria del Congreso celebrado en el Teatro de la Comedia de Madrid, los días 10 al 18 de Diciembre de 1919*. Barcelona, CNT, Tip. Cosmos.
- (1932b) *Memoria del Congreso Extraordinario celebrado en Madrid los días 11 al 16 de Junio de 1931*. Barcelona, CNT, Tip. Cosmos.
- (1957) *Congreso de Constitución de la Confederación Nacional del Trabajo*. Tolosa (Francia), CNT.

CNT-CRT DE CATALUÑA

- (1918) *Memoria del Congreso celebrado en Barcelona los días 28, 29, 30 de junio y 1º de julio del año 1918*. Barcelona, Imp. Germinal.

COMAPOSADA, José

- (1910) *La Organización Obrera en Cataluña*. Reus, Bibl. La Justicia Social, vol. I. p. 7.

COSIDÓ FÁBREGAS, Pau

- (1992) *Crèiem en la revolució. La revolució traïda*. Valls.

CUADRAT, Xavier

- (1976) *Socialistas y Anarquistas en Cataluña (1899-1911). Los orígenes de la CNT*. Madrid, Ed. de la Revista de Trabajo.

LA CULTURE LIBERTAIRE

- (1996) *La culture libertaire. Actes du colloque international, Grenoble, mars 1996*. Lyon, Atelier de création libertaire.

DALMASES, Pablo Ignacio de

- (1992) *La prensa anarcosindicalista en Cataluña, 1835-1939*. Barcelona, ASEPCO (Recado de Escribir, 1).

DE LAS PUBLICACIONES...

- (1937) «De las publicaciones libertarias y su labor educadora» a *Horizontes, revista quincenal ilustrada*, n. 7. Bilbao, maig.

DÍAZ DEL MORAL, Juan

- (1929) *Historia de las agitaciones campesinas andaluzas-Córdoba. Antecedentes para una reforma agraria*. Madrid, Revista de Trabajo.

DICCIONARI...

- (2000) *Diccionari biogràfic del moviment obrer als països catalans*, (coord. M. T. Martínez de Sas; P. Pagès i Blanch). Barcelona, Universitat; Abadia Montserrat.

DICCIONARIO...

- (1990) *Diccionario de la edición y de las artes gráficas*. (Dir. John Dreyfus y Francois Richaudeau). Salamanca-Madrid, Fundación G. Sánchez Ruipérez; Pirámide.

DULZAIDES NODA, L.

- (19??) *Adrián del Valle. Hombre y señal*. Mèxic D.F., Tierra y Libertad.

ELORZA, Antonio

- (1972) «El anarcosindicalismo español bajo la dictadura, 1923-1930» a *Revista de Trabajo*, n. 39-40, Madrid.

ENCICLOPEDIA ANARQUISTA

- (1972, 1984) *Enciclopedia Anarquista*. Mèxic D.F., Tierra y Libertad. [Se n'han publicat dos volums: n. I, de la 'A' a la 'C', el 1972; n. II, de la 'Ch' a la 'E', el 1984.]

FABBRI, Luigi

- (1936) *La vida de Malatesta*. Barcelona, Guilda de Amigos del Libro.

FABRE, Jaume & HUERTAS, José María

- (1980) «Conversa amb Hermós Plaja. El pare de dues acràcies» a *L'Avenç*, n. 28. Barcelona, p. 15-22.

FECED, Inocencio

- (1925) *De la trágica España. Revelaciones de un confidente*. Buenos Aires, La Protesta.

FELIPE ALAIZ

- (1978) «Felipe Alaiz. Anarquista heterodoxo» a *Ruta*, any IX, 2a època, n. 35. Caracas-Montady, 1/VI/1978.

FERMÍN SALVOCHEA ÁLVAREZ

- (1895) «Fermín Salvochea» a *El Porvenir Social*, n. 21.
— (1899) «Fermín Salvochea» a *La Revista Blanca*, n. 32. Madrid.

FERRER, J.

- (1973) *Un líder socialista. Layret, 1880-1920*. Barcelona, Nova Terra.

FOIX CASES, Pere

- (1931) *Los archivos del terrorismo blanco. El fichero Lasarte*. Barcelona, Ariel.

FONTANA, José María

- (1979) *Dos trenes se cruzan en Reus*. Barcelona.

FONTAURA, Evelio G.

- (1972, 1973) «Las obras y los días. *La anarquía a través de los tiempos*. Plaja o la perenne vitalidad del anarquismo» a *Le Combat Syndicaliste*, n. 698 i 751. París.

FORCADELL, Carlos

- (1978) *Parlamentarismo y Bolchevización. El movimiento obrero español 1914-18*. Barcelona, Crítica.

FORTUNATO BARTHE

- (1962) «[Fortunato Barthe. N. Barrabés]» a *Le Combat Syndicatisste*. París, 19/IV/1962.

FUENTES, Víctor

- (1980) *La marcha al pueblo en las letras españolas 1917-1936*. Madrid, De la Torre.

GABRIEL SIRVENT, Pere

- (1979) «El anarquismo en España» dins de G. Woodcock, *El anarquismo*, p. 330-388.
- (1988) «Historiografía reciente sobre el anarquismo y el sindicalismo en España, 1870-1923» a *Historia Social*, n. 1. València, primavera-estiu, p. 44 i següents.

GARCÍA, Víctor

- (1988) *Antología del anarcosindicalismo*. Caracas (Veneçuela), Ruta-BASE.

GARCÍA MADARÍA, J. M.

- (1982), *Estructura de la Administración Central, 1808-1931*. Madrid, Instituto Nacional de Administración Pública.

GARCÍA OLIVER, Juan

- (1937) *Juan García Oliver explica su gestión en el Ministerio de Justicia y expone los puntos de vista de la CNT ante el momento de España en la conferencia pronunciada en el Teatro Apolo de Valencia...* Text taquigràfic. Reus, Departament Propaganda CNT-FAI, 1937 (Imp. col·lectivitzada CNT), 26 pàgines.
- (1978) *El eco de los pasos. El anarcosindicalismo en la calle, en el Comité de Milicias, en el gobierno, en el exilio*. París, Ruedo Ibérico; Barcelona, Ibérica de Ed.

GAVALDÀ I TORRENS, Antoni

- (1984) «Ramón Porté i Dalmau: de sindicalista a poeta» a *Quaderns de Vilaniu. Miscel·lània de l'Alt Camp*, n. 6. Valls, p. 31-48.
- (1985) «Els artífexs del setmanari cenetista de guerra *Acció Sindical*. Valls, 1936-1939. Corol·lari lingüístic» a *Cultura*. Valls.
- (1986) *El pensament agrari de l'anarquisme a l'Alt Camp, 1923-1939. El paper de Pere Segarra i Boronat*. Tarragona, Institut d'Estudis Ramon Berenguer IV.
- (1989) *L'Associacionisme agrari a Catalunya. El model de la Societat Agrícola de Valls, 1888-1988*. 2 vol. Valls, Institut d'Estudis Vallencs (Estudis Vallencs, 23-24).
- (1986) «Fidel Martí i Parés. La persona, l'acció» a *El pensament...* p. 50-57.

GERMINAL PÉREZ PLAJA

- (1978) «Necrológicas. Germinal Pérez Plaja» a *Espoir*, n. 822. Tolosa, 2/VII/1978, p. 6.

GIRONELLA, Margarida

— (1958) *Eusebio Carbó Carbó* (11 folis mecanografiats. BPA. R.1.4-7/8).

GÓMEZ CASAS, Juan

— (1977) *Historia del anarcosindicalismo español*. 2a ed. Madrid, Zero.

GONZÁLEZ CALLEJA, Eduardo

— (1999) *El máuser y el sufragio. Orden público, subversión y violencia política en la crisis de la Restauración, 1917-1931*. Madrid, CSIC (Bibl. de Historia, 37).

GONZÁLEZ QUINTANA, Antonio

— (1990) «Fuentes documentales del movimiento obrero español» a *Studia Histórica*, VI-VII. Salamanca, p. 43-54.

GUTIÉRREZ MOLINA, José Luis

— (2005), *La tiza, la tinta y la palabra. José Sánchez Rosa, maestro y anarquista andaluz (1864-1936)*. Sevilla, Tréveris-Libre Pensamiento.

HERNÁNDEZ SANAHUJA, Bonaventura

— (1888) *El Pretorio de Augusto en Tarragona. Castillo de Pilatos*. Tarragona, Imp. A. Alegret.

HERREROS

— (1936, 1937) «La caravana de venta de libros a beneficio de los compañeros que luchan en el frente» a *Horizontes. General Motors Colectivizada*, n. 4 i 7. Barcelona.

HISTÒRIA DE PALAMÓS

— (199?) *Història de Palamós*. Palamós, Ajuntament, Servei de Publicacions.

HUERTAS CLAVERÍA, Josep Maria

— (1971) *Obrers a Catalunya. Manual d'història del moviment obrer, 1840-1975*. Barcelona, L'Avenç (Clio, 1. Reed. 1994) [p. 171, 221-222].

ÍÑIGUEZ, Miguel

- (1998; 2001) *Cuadernos para una enciclopedia del anarquismo español*. Vitoria, Asociación Isaac Puente, 1998 [52 quaderns que es van començar a publicar el 1983]. Editada amb el títol *Esbozo de una enciclopedia histórica del anarquismo español*, Madrid, Fundación Anselmo Lorenzo, 2001 [està previst que surti una edició ampliada durant el 2008].

ITURBE ARIZCUREN, Lola

- (1974) *La Mujer en la Lucha Social y en la Guerra Civil de España*. Mèxic D.F., Editores Mexicanos Unidos.

LA LABOR...

- (1971) «La labor tenaz y fecunda de la Editorial "Vértice"» a *Le Combat Syndicaliste*, n. 645. París, 4 de març, p. 4 [s'hi inclou l'obra editada per Acracia].

LAMBERET, Renée

- (1953) *L'Espagne: 1750-1936*. Paris, Les Ed. Ouvrières, cop. 1953. (Les Mouvements ouvriers et socialistes: chronologie et bibliographie.)

LITVAK, Lily

- (1981) *Musa libertaria. Arte, literatura y vida cultural del anarquismo español (1880-1913)*. Barcelona, A. Bosch. (Ensayo, 9).

LLORACH, Lourdes & PIQUÉ, Jordi

- (1983) «Alomà Sanabres, J. M. Militant cenetista» a *Quaderns d'Història Contemporània*. Tarragona, p. 243-259.

LORENZO, César M.

- (1972) *Los anarquistas españoles y el poder*. París, Ruedo Ibérico.

MACARRO VERA, J. M.

- (1988) «Liberación y utopía en la mentalidad anarquista. Los folletos de Sánchez Rosa» a *El movimiento obrero en la historia de Cádiz*, p. 287-298.

MADRID SANTOS, Francisco

- (1990) *La prensa anarquista y anarcosindicalista en España desde la I Internacional hasta el fin de la guerra civil*. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona. Microfitxes.

MADRIGAL PASCUAL, Arturo

- (1999) *Arte y compromiso en España, 1917-36*. Tesi doctoral. Madrid, FAL, 2002.

MAITRON, Jean

- (1973) *Dictionnaire biographique du mouvement ouvrier français*. París, Les Éd. Ouvrières (vol. X-XVII).
- (1983) «Bibliographie du mouvement anarchiste en France, 1880-1972» a *Le mouvement anarchiste en France*. Tom II. París, F. Maspéro.

MARICOURT, Thierry

- (1978) *Histoire de la littérature libertaire en France*. París, Albin Michel.

MARÍN I SILVESTRE, Dolors

- (1995) *De la llibertat per conèixer, al coneixement de la llibertat. L'adquisició de cultura en la tradició llibertaria catalana durant la dictadura de Primo de Rivera i la Segona República Espanyola*. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona.

MARÍN I SILVESTRE, Dolors & FLUVIÀ I FIGUERAS, Narcís

- (1987) *La premsa esperantista a Catalunya*. L'Hospitalet, 1987. (320 folis mecanografiats).

MARTÍNEZ PUIG, Leopoldo

- (1932) *Los mártires de la CNT*. Barcelona, Ediciones Populares.
- (1931) *Memorias de un jefe de pistoleros. Anido-Arlegui, 1921-23*.

MASJUAN BRACONS, Eduard

- (1992) *Ecología política en Cataluña*. Móstoles, Madre Tierra.

MEAKER, Gerald H.

- (1978) *La izquierda revolucionaria en España (1914-1923)*. Barcelona, Ariel.

MIR Y MIR, Juan

- (1932) «Prólogo sobre literatura libertaria» a *Dinamita Cerebral*, Barcelona, Vértice.

EL MOVIMIENTO LIBERTARIO ESPAÑOL

- (1974) *El movimiento libertario español. Pasado, presente y futuro*. París, Ruedo Ibérico.

MUÑOZ, Wladimiro

- (1966) «El Libro de Pedro» a *Tierra y Libertad*, n. 277, extra. Mèxic D.F., febrer.
— (1966) «La vida y los libros» a *Cémit*, n. 172. Tolosa, setembre-octubre, p. 4880.

MUÑOZ CONGOST, José

- (1987-1991) «La Asociación Internacional de Trabajadores [de 1922] a través de sus Congresos. Debate Internacional» a *Cémit*, any XXXVII-XLI, n. 250-263. Tolosa, CNT, setembre de 1987-novembre de 1991 (13 números monogràfics).

NAVARRO NAVARRO, Francisco Javier

- (1997) «El paraíso de la Razón» a *La Revista Estudios, 1928-1937, y el mundo cultural anarquista*. València, Ed. Alfons el Magnànim (Estudios Universitarios, 69).

NETTLAU, Max

- (1923) *Errico Malatesta. La vida de un anarquista*. Buenos Aires, La Protesta.
— (1925) *Miguel Bakunin*. Buenos Aires, La Protesta.
— (1935) *La anarquía a través de los tiempos*. Barcelona, Guilda de amigos del libro.
— (1928-9) *Eliseo Reclus*. 2 vol. Barcelona, La Revista Blanca.

OLAYA MORALES, Francisco

- (1994) *Historia del movimiento obrero español (siglo XIX)*. Móstoles, Nossa y Jara.

OLLER PIÑOL, J.

- (1943) *Martínez Anido. Su vida y su obra*. Madrid.

PALAU DULCET, Antonio & PALAU CLAVERAS, Agustín

— (1948-1977) *Manual del Librero Hispano-Americano*. Barcelona, Ed. autor, 28 vol.

PANIAGUA, Xavier

— (1989) *Anarquistas y Socialistas*. Madrid, Historia 16.

PAÚLES DEL TORO, Cosme

— (1964) «Hermoso Plaja, o el arte de imprimir» a *Cénit*. Tolosa, 1964?

PAZ, Abel

— (1997) *Durruti en la revolución española*. Madrid, Fundación Anselmo Lorenzo (Biografías y Memorias, 3).

PEIRATS VALLS, José

— (1951-53) *La CNT en la revolución española*. 3 vol. Tolosa, CNT.

— (1964) *Los anarquistas en la crisis política española*. Buenos Aires, Alfa.

— (1978) *Figuras del movimiento libertario español*. Barcelona, Picazo.

PÉREZ LEDESMA, Manuel

— (1990) «Historia del movimiento obrero. Viejas fuentes, nuevas metodologías» a *Studia Historica. Hª Contemporánea*, vol. VI-VII. Salamanca, 1988-1989.

PÍ, Joan del (Juan Ferrer)

— (1946) *Interpretació llibertària del moviment obrer català*. Bordeus, Tierra y Libertad.

PLAJA PAREDES, Camèlia

— (1997) *Formós Plaja Saló*. 14 folis mecanografiats (correspondència amb l'autor).

PLAJA SALÓ, Formós

— (1922) *Sindicalismo. Misión humana y revolucionaria del sindicato*. Tarragona, Biblioteca Acracia (1).

— (1948) *Dos conferencias: Concepción federalista de la CNT; Charlas con las Juventudes*. Mèxic D.F., Ediciones Vértice.

- (1955) *Mis memorias* (40 folis mecanografiats. BPARús).
- (1955) «Vidas ejemplares: Teresa Claramunt» a *Tierra y Libertad*, n. 160. Mèxic, 10/XII.
- (1955) «Nada nuevo bajo el sol [José Prat]» a *Tierra y Libertad*, n. 158. Mèxic, 19/VII.
- (1957) *El sindicalismo según sus influencias. Conferencia leída el día 12 de Julio de 1954.* [S.l., s.n., s.a.] (Editat per la CNT de l'exili a França.)
- (1957) *Mi obra editorial* (2 folis mecanografiats. BPARús).
- (1957c) *Datos bio-bibliográficos. Obra editorial de avanzada. El nacimiento de Vértice.* Correspondencia con González Malo y Carmen Aldecoa (17 folis BPARús).
- (1959) *Eusebio Carbó Carbó* (27 quartilles mecanografiades. BPARús).
- (1959) *Felipe Alaiz* (32 quartilles mecanografiades. BPARús); «Felipe Alaiz» a *Tierra y Libertad*, n. 193. Mèxic D.F., maig.
- (195-?) *Antonio Puig Artigas* (8 quartilles mecanografiades. BPARús)
- (195-?) *Francisco Cardenal y Ugarte, Antonio Morató* (BPARús, s/s)
- (s/a) *Biografías menores* (50 folis mecanografiats. BPARús, s/s)
- (1960) «Salvador Seguí, hombre de la CNT» a *Salvador Seguí. Su vida, su obra.* París, Solidaridad Obrera (Cuadernos Populares, 2), p. 49-78.
- (1968) *Etapas de la Confederación Nacional del Trabajo en Tarragona* (19 folis mecanografiats, BPARús).
- (1973) *Referencias de prensa libertaria para la historia de la CNT* (18 quartilles amb referències nombroses sobre uns quaranta títols de premsa llibertària. BPARús, s/s).

PORTÉ DALAMU, Ramón

- (19??) *La sangre de la tierra. Claridad sobre los problemas del campo* (manuscrit).
- (1983) «Nota autobiogràfica» a *Flor y espinas. Trilogía.* Montblanc, El autor.

LA PREMSA

- (1995) *La Prensa i la Història a la Conca de Barberà, 1889-1939.* Tarragona, Hemeroteca Caixa.

QUIXAL RAMONET, Jordi

- (1980) «Formós Plaja i Saló, una vida de lluita», I i II, a *Proa de Palamós*, n. 126, maig, p. 30-33; i n. 127, juny, p. 17-20.

RECASENS I MERCADÉ, Josep

— (1985) *Vida inquieta. Combat per un socialisme català*, Barcelona, Empúries.

REDERO SAN ROMÁN, Manuel (coord.)

— (1994) *Sindicalismo y Movimientos Sociales. Siglos XIX-XX*. Madrid, UGT, CEH.

ROCKER, Rudolf

— (1926) *Johan Most. La vida de un rebelde*. Buenos Aires, La Protesta.

SANTONJA, Gonzalo

— (1993) *Las obras que sí escribieron algunos autores que no existen. Notas para la novela revolucionaria de quiosco en España, 1905-1939*. Madrid, La productora de ediciones El Museo Universal.

SANTOLARIA, Emilio V[illalonga]

— (1930) «Lo que se publica [Vértice]» a *¡Despertad!*, n. 116. Vigo, 10/VIII, p. 4.

SANZ GARCÍA, Ricardo

— (1933) *Lucha de titanes*. Barcelona, Rojo y Negro.

SATUÉ, Enric

— (1997) *El diseño gráfico en España. Historia de una forma comunicativa nueva*. Madrid, Alianza Editorial (Alianza Forma).

SIFRE, Francesc

— (1980) «Ramon Porté, poeta llibertari» a *Aplec de Treballs*, n. 2. Montblanc, p.115-133.

SOL CLOT, R.

— (1964), *150 anys de premsa leridana*, Llérida, Institut d'Estudis Ilerdencs.

SOLÀ I GUSSINYER, Pere

— (1978) *Las Escuelas racionalistas en Cataluña, 1909-1939*. Barcelona, Tusquets.

- (1980) *Educació i moviment llibertari a Catalunya, 1901-1939*. Barcelona, Edicions 62 (Llibres a l'abast, 156) (A. Rosell, J. Roigé, J. Torre Tribó, F. Ocaña, J. Puig E.)
- (1983) *Cultura popular. Educació i societat al nord-est català (1887-1959)*. Girona, Col·legi Universitari.

SORIANO JIMÉNEZ, Ignacio C.

- (1996) *Estudio sobre las monografías libertarias depositadas en el Archivo Histórico Nacional, sección "Guerra Civil"*. Treball de Grau, Universitat de Salamanca.
- (2002) *Formós Plaja Saló y Carmen Paredes Sans. El anarquismo silencioso, 1889-1982*. Tesi a la Universitat de Salamanca [està disponible a Internet].

SORIANO JIMÉNEZ, Ignacio C. [et al.]

- (1994) *Catálogo de monografías libertarias en la biblioteca del Archivo Histórico Nacional (sección guerra civil)*. 2 vol. Salamanca (inèdit, AGGCE y FAL).

SORIANO JIMÉNEZ, Ignacio C. & MADRID SANTOS, Francisco

- (2007) *Bibliografía del anarquismo en España 1869-1939* [està disponible a Internet].

SUBIRATS PIÑANA, José

- (1993) *Pilatos 1939-1941. Prisión de Tarragona*. Madrid, Ed. Pablo Iglesias.

TARRIDA DEL MÁRMOL, Fernando

- (1915) *Anselmo Lorenzo. Estudio crítico-biográfico*. Barcelona, La Escuela Moderna.

TAVERA GARCÍA, Susanna

- (1992) *Solidaridad Obrera. El fer-se i desfer-se d'un diari anarco-sindicalista (1915-1939)*. Barcelona, la Diputació; Col·legi de Periodistes (Vaixells de paper, 11).
- (2000) «José Cinca Vilagener» a *Diccionari biogràfic...*, p. 384-385.

TORRES PLANELLS, Sonya

- (1998) *Ramón Acín, 1888-1936. Una estética anarquista y de vanguardia*. B., Virus.

URALES, Federico

- (1926), «Mi paso por las organizaciones obreras españolas» a *La Revista Blanca*, n. 125 i 126. Barcelona, 1 i 15/8/1926.

VALENTÍ CAMP, Santiago

- (s.a.) *Las Sectas y las Sociedades secretas a través de la Historia*. II. Barcelona, A. Virgili.

VALLINA MARTÍNEZ, Pedro

- (1958) *Crónica de un revolucionario. Con trazos de la vida de Fermín Salvochea*. París, Solidaridad Obrera (Cuadernos Populares, 1).
- (1968, 1971) *Mis memorias*. Toms I i II. Caracas-Mèxic D.F., Tierra y Libertad.

VAQUER, Ramón

- (1928) «Función del libro en la tierra» a *Ética*, any II, n. 21. Barcelona, setembre, p. 5-10.

VARGAS-GOLARONS, Ricard de

- (1980?) «Formós Plaja. Un jove cenetista de noranta anys» (3 pàgines d'una revista desconeguda).

VICENTE, M.

- (1999) «Josep Llunas i Pujals, 1825-1905. Anarquismo, sindicalismo, colectivismo y librepensamiento» a *Historiar*, n. 3. Barcelona, setembre-desembre.

VICENTE MOSQUETE, María Teresa

- (1983) *Eliseo Reclús. La geografía de un anarquista*. Barcelona, Los libros de la frontera (Realidad Geográfica, 5).

VIDAIDIU I VALLS, José

— (1958-59) «La pequeña historia» a *Solidaridad Obrera*. París, n. 712-755, intermitents (13/XI/1958 a 13/VIII/1959). Nou aportacions amb títol individual.

VIRGILI I SANROMÀ, Josep-P.

— (1980) *Tarragona i la seva premsa*. Vol. I. Tarragona, Ed. de l'Hemeroteca de la Caixa d'Estalvis de la Província.

WINSTON, C.

— (1977) «El Sindicalismo libre (1919-1931)» a *Estudios de Historia Social*, n. 23.

ZARAGOZA, Gonzalo

— (1996) *Anarquismo argentino (1876-1902)*. Madrid, Ediciones de la Torre (Sèrie Historia. Col·lecció Nuestro Mundo, 47).

Índex onomàstic

- Abad de Santillán Diego: 45n, 49n, 93n, 131n, 151n, 160n, 174, 174n, 178, 210, 239
- Abella (Tarragona): 116
- Abella, Àngel: 156n
- Abella, Francesc: 188, 189
- Abella Pérez, Josep: 141, 141n
- Acín Aquilué, Ramón: 110, 110n, 195, 203, 204n
- Agustí, Agustí (Montblanc): 76, 113
- Agutella [seud. de Agustí Castellá]: 114
- Aiguaviva Garcia, Salvio [seud.: Iván Kuroc]: 43, 55-58, 66, 72, 75-76, 82, 143
- Alaiz de Pablo, Felipe: 15, 17, 43, 79, 99, 109-112, 125, 130, 146, 150, 154-156, 161-162, 167, 172, 186, 192n, 195, 199-208, 220, bibl.
- Alba, Germina [seud. de Alban Rosell]: 58, 114
- Alba, Víctor: 101n, 158, 160
- Albert, Salvador: 19
- Albiol, Josep (Gandesa): 113, 139
- Albiol, Joan (Godall): 76, 113
- Albiol, Primitivo (Godall): 76, 227
- Albiol Ferré, Gentil Flordeneu: 139n
- Alcaide, Daniel: 178, 210
- Allende Sallazar: 107
- Alomà Sanabres, J. M.: 248
- Alomar, Gabriel: 49n, 113n,
- Alsina, Armelina: 141, 141n
- Altés, Josep (Alcover): 136
- Alujas (Vilafranca del Penedés): 198
- Álvarez Ferreras, Félix: 69n, 239
- Amador Obón, Antonio: 104n, 112, 120, 144n, 185-186, 192n, 210
- Amil, Jaume (Pira): 157
- Àngel Rebelde (Falset): 156, 158n
- Anguera i Nolla, Pere: 44, 240

- Anguiano: 48n
Anteo [seud. de Pedro Segarra i Boronat]: 40, 76, 143n
Apolo, Antonio: 179, 210
Aragó Garcia, Jaume: 46, 144
Aragonés, Juan: 58
Arans, Josep (San Marsal): 227
Arans Nin, Joan (Vendrell): 76, 197, 198, 209
Aremi, Benet: 222
Arín Simó, Francisco: 198
Arlegui Bayonés, Miguel: 102, 108, 145, 175, 191
Armand, E. [seud. de Ernest Juin]: 56n, 65n, 69n, 92n
Arnó, Adrián: 46, 192
Arnús, Josep (Alforja): 227
Arquero, Juan: 61
Arranz, Josep [seud.: Joao Franco]: 58
Arribas, Rodolfo (Tarragona): 76, 112-116, 228, 230
Artal, Armando: 198
Artal, Francesc (Vinebre, Torre del Español, Ascó): 76, 227-228
Azanuy, Luis: 58
Badía, Andrés (Villarrodona): 227
Badía, Manuel: 203
Badía Arnal, Marcial (Reus): 32-33, 40, 78n, 194,
Baiges, Pedro (Amposta): 227
Bajatierra Morán, Mauro: 45n, 65n, 82, 108n, 150, 152n, 156, 185, 196, 199, 210,
240
Bakunin, Miguel: 68n, 87, 210-213, 250
Balcells: 39n, 45n, 47n, 221, 241
Balduch, Joaquim (Tarragona): 76, 113, 117n, 129, 136, 180n, 228
Banqué, Josep (Reus): 133-134
Bar, Antonio: 36n, 74n, 81n, 120n, 159-160, 172-173, 192, 241
Barajas, María: 208
Barjau Riera, Felipe: 74, 86, 94-96, 104, 135, 140, 162
Baró, Àngel (Serós): 113
Baroja, Pío: 58
Barrera Maresma, Martín: 46, 47n, 103, 120n
Barrio, Ángeles: 82, 175n
Barrio, Vicente: 48
Barriobero y Herrán, Eduardo: 64n, 107n, 137
Barrot, Ramon (Tarragona): 228
Barthe, Fortunato [seud. de Nicolás Barrabés]: 57, 112, 151n, 201202, 211, 245

- Bartolomé, F. (Torre del Español): 113
 Bartolomé, Pedro (Garcia d'Ebre): 113
 Basora, Amadeu (Alcover): 136
 Batlle Salvat, Josep: 161n
 Bayó, Ricardo (Arboç): 113
 Bel Mesonada, Gil: 110, 112, 130, 186
 Bella, Arturo (Tarragona): 117n, 129
 Benet (Valls): 76, 97
 Benet, Genoveva (Godall): 139
 Bergamín García, Francisco: 144
 Bernal, Eladio: 58, 94
 Bertrán, Joan (Montblanc): 113, 202
 Besora, Emilio (Tarragona, Vilaverd): 113, 117n
 Besteiro, Julián: 48n
 Biarnés, F. (Ascó): 62
 Bigorra, Serafín (Tarragona): 130n
 Biosca, Tomás (Tarragona): 228
 Blanch, Joaquim (Masroig): 45, 76, 96, 113, 156, 227-228
 Blanco, Emilio (Tarragona): 113
 Blanqui, Louis Auguste: 31, 87, 91, 210
 Blay, Josep (Tarragona): 228
 Blázquez de Pedro, José María: 196
 Boada, patrono (Tarragona): 117
 Bolonio, Braulio (Tarragona): 117
 Bonafulla, Leopoldo [seud. de Joan Bautista Esteve]: 88
 Bonet, patrono (Tarragona): 117
 Bonet, Damián (Reus): 117, 132, 227
 Bonet, José María: 33, 110, 204, 241
 Borràs (Reus): 45, 133
 Borràs, Baldomero: 41
 Borràs, Josep (Tarragona): 44, 117
 Borràs, Joan (Tarragona): 117
 Borràs Jover, Martín: 177
 Borràs Saperas, María y Salud: 120n
 Borrell (Arboç): 76
 Bové Arquer, Juan: 206
 Bravo Portillo, Manuel: 104
 Brú i Ferrer, Miguel (Tarragona): 86, 114
 Brugués (Alcover): 140
 Bruno, Emilio (Falset): 156-157

- Buenacasa Tomeo, Manuel: 46, 70, 73n, 80-82, 85, 107n, 161, 192n, 203n, 241
Bueso García, Adolfo: 242
Bueso García, Joaquín: 46
Bugallal Araújo, Gabino: 145n
Burgos y Mazo, Manuel de: 45n, 104
Burguete y Lana, Ricardo: 49
Busquets, Magín, *Cherí* (Valls): 96, 116, 137, 230, 233
Cabós, Lorenzo: 68
Cabré, J. (Torroja): 60
Cafiero, Carlos: 70
Caixal Llauradó, Josep (Reus): 178
Callau, Joan (Espluga): 15, 80, 125, 209
Callejas, Liberto [seud. de Joan Perelló Sintes]: 110, 155-162, 206
Calvet, Jaume (Vendrell): 117, 136, 143, 230
Calvet, Joan (Vendell): 227
Campos, Severino: 221, 242
Campos Villagrán, Juan: 58
Campuzano García, Miguel: 205
Canals (Tarragona): 178
Canela (Reus): 116
Canela, Jaume (Alcover): 58, 60, 228
Canellas i Tomás, Joan: 137, 197
Cano Carrillo, Salvador: 185n, 203, 242
Cano Ruiz, Tomás: 113n, 156, 203, 219
Canyella: *use* Canela
Carbó, Josep (Bisbal del Penedés): 113
Carbó Carbó, Eusebio: 20, 27, 43n, 57, 65, 70, 81, 100, 107n, 127n, 185, 202, 214, 220, 247, 252
Carbó Garriga, Proudhon: 242
Carbonell, Josep (Reus): 45, 95, 113, 133-134
Cardenal Ugarte, Francisco: 19-21, 54, 61, 167n, 202, 252
Cardó, Josep (Valls): 76
Carreras, maestro (Ascó): 139-140
Carreras Candi, Francesc: 29, 242
Casadó, Josep (Serra de Almos): 227
Casals, Rosa (Reus): 32, 74
Casapino, Aquilino (Tarragona): 63
Casasola Salmerón, Josep: 58, 202
Castany, P. (Villafranca del Penedés): 41
Castañé, J. (Prades): 113

- Castellá, Agustín: 113-114
 Castelló Pena, Serafín: 40, 62, 126, 156, 198n
 Castellví, Josep (Tarragona): 227
 Castilla, Jesús de: 113
 Casulla, Jaume (Alcanar): 227
 Cató, Lorenzo: 107
 Caylá, Tomás: 79n
 Caylá i Miracle, Josep (Valls): 136-137, 230
 Cervelló, Josep (Flix): 76, 156-157
 Cervera, Andreu (Reus): 41
 Cervera, Joaquim (Bellmunt): 228
 Chauguí, René [seud. de Henri Gauche]: 68, 210
 Cinca (Sinca) Vilagener, Josep: 15, 95n, 110, 125, 133, 146, 156, 162, 206, 254
 Ciuranas, Ricardo (Tarragona): 130n
 Civit, Sebastián (Nulles): 115
 Clará i Sardó, Sebastián: 196
 Claramunt Creus, Teresa: 19, 25, 252
 Clarasó, Joan (Reus): 41
 Colchero, Francesc (Reus): 113
 Colet, Paulino (Tarragona): 117, 129
 Colet, Salvador (Vilarrodona): 113
 Compte (Torre del Español): 74, 76
 Concha, Francisca: 21
 Contijoch, Josep (Ollés): 115
 Converti, Niccoló: 69, 210
 Corbella, Tomás: 99
 Cordon Avellán, Salvador: 72n, 202-203
 Cornejo Herrera, Ignacio: 58
 Cortada, Pablo (Pont de Armentera): 227
 Cortés, Joaquín: 75
 Cortés, Omar: 222
 Cortés, Román [seud. de Ramón Boireu Rosich]: 107
 Coscolín, Vicente (Tarragona): 117
 Costa, Joaquín: 167
 Costa, Joan (Flix): 113
 Costa, Ramón: 205
 Costa-Amic, Bartolomé: 221, 223
 Costa Iscar, Manuel [seud. de Antonio Faciabén]: 56n, 207
 Cots, Cristóbal (Tarragona): 228
 Cuadrat, Xavier: 32-34, 37n, 39-41n, 164n, 175n, 194n, 243

Cunillera, Jaume (Llejí): 227
Cunillera, Joan (Arboç): 76, 206
Cusidó, Josep, Joan y F. (Vallmoll): 97, 130
Dato Iradier, Eduardo: 44, 108, 134-135, 145, 152
Daura (Ascó): 76
Delaisi, Francis: 93n
Delaville [seud. de Pere Foix Cases]: 100
Demetrio [seud. de Hermoso Plaja]: 59, 154, 204, 217
Díaz, David: 185
Díaz, Liborio: 156
Díaz del Moral, Juan: 57n, 64n, 72n, 77, 87n, 142, 244
Díez, Galo: 82, 173, 185-186
Dionís, Salvador (Lloá): 227
Dionysios [seud. de Antonio García Birlán]: 69, 70, 90n, 185, 199, 202
Dolcet Martí, Rosario: 43, 55, 57-58, 70, 73-76, 94n, 116-117, 138, 143
Dols, Joan (Tarragona): 117n, 129
Doménech, A. (Vila-seca): 60
Doménech, Francesc (Solivella): 140
Doménech, Josep María (Falset): 56, 58
Doménech, Josep (Flix): 156
Doménech, Pere (Masroig): 156
Domingo, A. (Selva del Campo): 60
Domingo, Marcelino (Tortosa): 32-34, 49, 78n,
Domingo, Manuel (Vendrell): 227
Domingo, Salvador (Solivella): 118, 139n
Duch, Ramon (Lloá): 76
Duch, Teresa (La Figuera): 156-157
Durán, Expòsit: 203
Durán Babot, Joan (Pradell): 157
Durán i Pineda, Joan: 202
Elizalde, José: 141
Elizalde, Luisa: 202
Engera, Josep: 38
Escandell, Joan: 131
Escoda, Daniel (Ulldemolins): 60
Escoda, Lluís (Reus): 32
Escriu, Antoni (Tarragona): 44
Esgleas Jaume, Germinal: 192
Español, Jesús (Tarragona): 129
Español, Sixto (Solivella): 113

- Espluga, Josep (Marçà): 76
 Esquerré, T. (Amposta): 63
 Esteban (Valls): 147
 Esteve, Alejandro: 107n
 Expósito, Juan [seud.: Ticiano Picón]: 113
 Fabra Rivas, Antonio (Reus): 32-33
 Fàbregas, Evarist (Reus): 33
 Famades Villamur, José: 63
 Farga Pellicer, Rafael: 52, 220
 Faure, Sébastien: 31, 87-88, 122-124, 179, 185, 210, 269
 Fernández, F.: 61
 Ferrando, Virtudes (Falset): 139
 Ferrando Garcia, Antoni (Vallmoll, Vilallonga): 113, 227
 Ferré, Francesc (Tarragona): 76, 113, 117n, 125, 129, 136
 Ferré, Joaquina: 139n
 Ferré, Josep (Godall, Pinell): 113, 227
 Ferré, Joan (Torroja): 113
 Ferré, Leo: 184
 Ferré, Pere (Tarragona): 137
 Ferrer (Cabra): 76
 Ferrer (Vilallonga): 76, 116
 Ferrer, Lola: 74, 94n
 Ferrer Álvaro, J.: 215
 Ferrer i Fariol, Joan: 49n, 79, 101n, 121n, 145n, 152n, 221, 245, 251
 Ferrer i Guardia, Francesc: 52n, 66, 115, 211
 Ferrés, Josep (Cunit): 227
 Figueras, F. (Ulldemolins): 58
 Figueras, Francesc (Tarragona): 45, 97, 131
 Figueras, Joan (Juneda): 113
 Figueras, María: 154
 Figueras, S. (Banyeres): 113
 Flores: 198
 Floresví Garreta, Josep (Tarragona): 32-34, 40, 48
 Floro, Marco [seud. de Liberto Callejas]: 171
 Foix Cases, Pere [seud.: Delaville]: 108n, 218, 245
 Folch, Josep (Montblanc): 56, 74, 76, 96, 227-228
 Folch i Folch (Vendrell): 94, 134
 Fons, Abdón (Espluga de Francolí): 105
 Fonseca, Víctor: 33

- Font, Buenaventura (Cornudella): 45, 74, 76, 86, 96, 105, 113, 116, 134, 147, 227-228, 233
- Font, Mercedes (Cornudella): 96, 156-157
- Fonts, Ramon (Pla de Cabra): 113, 233
- Fontana i Grau, Josep María (Reus): 197
- Fontaura, Evelio G. [seud. de Vicente Galindo Cortés]: 40, 69, 109n, 221, 245
- Fornells Francesch, Ricardo: 74, 101n, 202
- Fortuny, Amadeu (Vilallonga): 76, 113
- Fortuny, Joan (Tarragona): 228
- Franquet, Antoni (Tarragona): 130n
- Franquet, Ramon (Tortosa): 76
- Freixás, Mateo: 61
- Fuentes, Antoni: 116, 135, 230
- Fuentes, Víctor: 90, 245
- Fructidor, Federico [seudónimo de Palmiro Marbá]: 21
- Galileo [seud. de Hermoso Plaja]: 58-59, 96, 114, 118, 156, 158n, 169
- Galindo, Joan (Ginestar): 113
- Gallemi, Francesc (Ginestar): 227
- Galofré, Joan (Santa Oliva): 227
- Galofré, Manuel (Nulles): 113
- Gano, Flavio [Guanyo, Flario] (Valls): 76
- Gante, Emilio: 69n, 183
- Garcia, Adolfo (Tarragona): 130n
- Garcia, Conrado (Tarragona): 130n
- Garcia, Josep (Garcia): 227
- Garcia, Vicente [seud.: Palmiro]: 62
- García, Víctor [seud. de Germinal Gracia]: 39n, 92n, 142n, 151n, 180n, 205n, 246
- García Birlán, Antonio [seud.: Dionysios]: 199, 202
- García Márquez, Roque: 82
- García Oliver, Juan (Reus): 76, 80, 85, 94, 114, 117, 133, 135, 137n, 145-146, 161n, 163, 171-172, 246
- García Segarra, Elías: 186, 213
- Gascón, Joan (Vilallonga): 76
- Gavaldà Torrens, Antoni: 35, 40n, 44n, 77n, 79, 126, 143, 209, 246
- Gené, Maria (Espluga): 126n
- Gener, Pompeyo: 218
- Ghiraldo, Alberto: 45n, 58, 66, 186
- Gubert, Brígida (Falset): 118
- Gibert, Francesc (Valls): 76
- Gil, Victoriano (Ginestar): 113

Gilimón, Eduardo G(arcía): 58, 113
 Giné Folch, Josep Maria (Masroig): 15, 156n, 209
 Giné Pedrol, Joan (Masroig): 156n
 Girard, André [seud.: Max Buhr]: 67, 210
 Gironella, Margarita: 20n, 107n, 247
 Gisbert (Reus): 116
 Gisbert, Adolfo (Falset): 118
 Gisbert, Brígida (Falset): 118
 Godall Garcia, Joan (Nulles): 113
 Golondrina Roja: 114, 118
 Gombau Abelló, Ezequiel (Falset): 113
 Gómez, Alfredo: 54, 58
 Gómez Casas, Juan: 247
 González, Virginia: 74
 González Mallada, Avelino: 173
 Gónzález Malo: 252
 González Morago, Tomás: 38
 González Regueral, F.: 191
 Gori, Pietro: 31, 181-183, 210, 218, 240
 Gorki, Máximo: 10, 67, 207, 212
 Gorki, Mínim: 58, 72
 Gorrera, Casimiro (Marçá): 76
 Gracia, Antoni (Tarragona): 117n
 Gracia Colás, Victoriano: 82
 Gracia Ibars, Germinal [seud.: Víctor García]: 141n
 Grifoll, Josep (Molà, Calafell): 76, 227
 Grinó, Ramòn (Tarragona): 129
 Guinovart, Enrique (Villarrodona): 113
 Guisús, Pablo (Las Pesas): 227
 Güixens, Pedro (San Vicente): 227
 Gumá, Pablo (Pira): 227
 Héctor [seud. de Hermoso Plaja]: 114, 118, 144, 204
 Helenio [seud. de Hermoso Plaja]: 196, 198
 Hernández, Joan (Tarragona): 147n
 Hernández Sanahuja, B.: 147n, 247
 Herrero, Jacinto: 58
 Herreros, dibujante: 215, 247
 Herreros Miguel, Tomás: 46 82, 94, 103-104, 189
 Hucha, Joaquín: 130, 131n, 210
 Hugues (Tarragona): 44

- Huguet, Joan (Tarragona): 33n, 228
Humbert, Luis: 113
Ibsen, Henrik: 10, 67, 207
Idógenes (Espluga de Francolí): 96
Iglesias (Solivella): 76
Iglesias Posse, Pablo: 28, 48n
Inglada Giné, Josep (Masroig): 156
Inglés, Francesc (Solivella): 76, 118, 139
Íñiguez, Miguel: 62n, 110n, 121n, 189n, 196n, 197n, 199n, 204n, 215n, 248
Isis sin velo (Solivella): 114, 117
Ivetot (Yvetot), Georges: 93, 165
Jiménez, Josep (Tarragona): 117n
Jonet Mercadell, E. (Vendrell): 157
Jordà, Ernest (Tarragona): 117n
Jordà, Joan (Ascó): 116, 198
Jordán, Francisco: 159
Juan Pastor, Josep [J.J. Pastor]: 185
Juanpere, E. (Reus): 60
Koenig, barón de [seud. de Fritz Stallman]: 104
Kropotkin, Pedro: 19, 28, 31, 54, 58, 90-91, 142, 149n, 166n, 177-178, 210-211, 220
Kuroc, Iván [seud. de Salvio Aiguaviva]: 58
Lacort, Ángel: 46
Largo Caballero, Francisco: 46-48
Layret Foix, Francisco: 49n, 102, 134, 145-146, 245
Ledó Casals, Josep (Masroig): 156n
Libertad, Albert: 64
Lidia (Lydia), Palmiro de [seud. de Adrián del Valle]: 68, 177, 210
Lladó Roca, Bruno: 94, 159-160n, 187, 198
Llarins, Joaquim: 76
Llasat, Josep (Santa Bàrbara): 113
Llaudaró, Joan (Solivella): 113, 140
Llavería, Antoni (Tarragona): 32, 33n, 81
Llebaría, Eliseu (Marçà): 76, 113
Llerins, Josep (Vilallonga): 113
Llorach, Loudes: 248
Lorens, Francesc (Santa Bàrbara): 113
Llorens, Jaume (Lloar): 45, 56, 58, 76
Llorens, Joaquim (Bellmunt): 140
Llorens, Joaquim (Falset): 58, 74, 76, 113, 118, 134, 171-172, 228, 230, 233
Llorens i Cabré (impresor, Tarragona): 59n-60, 102

- Llorens Giner, Floreal, Germinal i Harmonia: 118
 Lloret, Pedro (Tarragona): 32, 47
 Llord, Pablo (Solivella): 63
 Llorell, Fernando (Tarragona): 76, 227-228, 230
 Llunas i Pujals, Josep: 41, 245
 López, Josefa: 94n
 López Mezquita, Josep Maria: 151n
 Lorenzo, César M.: 82, 248
 Lorenzo Asperilla, Anselmo: 11, 16, 19-21, 26, 28, 54, 58-59, 65-68, 71n, 87-92, 167n, 184, 207, 210-212, 217n, 218
 Madrid Santos, Francisco: 16, 40-41n, 53n, 67n, 95n, 102n, 108n, 120n, 155-156n, 169n, 185, 194n, 199n, 249
 Maduell (Alcover): 55
 Mestre Laborde, Francisco: 104n, 107n, 144
 Mantovani, Mario: 99-100, 109-111, 146, 149, 206
 Mañé, Josep (Vendrell): 76, 227
 Marcilla, Pedro: 141
 March, Vicente: 63, 64n
 Marquet, José: 76
 Marrasé, Josep (Tarragona): 117n
 Marsé, Jaume: 232
 Martí, Joan (Valls): 36n
 Martí Parés, Fidel (Valls): 40, 45, 55, 74, 76-77, 79, 105, 134, 137n, 206, 209, 246
 Martín, Tiburcio: 144
 Martínez, Antoni: 158n
 Martínez, José: 58
 Martínez, Leopoldo (Molá): 227
 Martínez Anido, Severiano: 108, 145, 168, 191, 250
 Martínez de Avellanosa, José María: 107, 135
 Martínez Puig, Leopoldo: 108n, 161, 249
 Martorell, policía: 164
 Martorell, Amadeu (Valls): 36n, 140
 Marsal, Antoni (Montblanc): 113
 Marselau, Alonso: 38
 Mas, Jaume (Masroig): 156n
 Masalías, Francesc (Solivella): 63
 Masdeu (Montblanc): 228, 233
 Masdeu, Josep (Selva del Campo): 228
 Masip, Antoni (Reus): 132, 227
 Masachs Torrens, Doménech: 140n

- Massagué, Antoni (Solivella): 56, 60
Massip, Emili (Tarragona): 130, 228
Massip, Evaristo (Ulldemolins): 56, 58
Massoni Viva, Pedro: 150, 198, 217
Matas, Joan (Bañeras): 227
Mateu, Joaquim: 26
Mateu, Ramon (Masroig): 76, 113, 156
Matheu, Domingo: 36
Maura, Antonio: 171
Maurín Juliá, Joaquim: 101n, 108n, 156, 158-161, 168n, 192n
Maymón Giménez, Antonia: 57, 96, 113, 156, 157n, 220
Mazzoni, Ana María: 67, 210
Meca González, Saturnino: 56n, 82, 131
Médico Soto, Josep (Reus): 39, 42
Melero (Tarragona): 48
Melillos, policia: 208
Mella y Cea, Ricardo: 28, 63, 68, 121-122, 177, 185-186, 211, 263, 265
Menasanch, Antoni (Tarragona): 130n
Mercé, Jaume (Vendrell): 227, 228
Mercet, Francesc (San Carlos de la Rápita): 227
Mestre Colet, Josep (San Jaume dels Domenys): 136
Mestres (Palamós): 20
Mestres, Bonaventura (Falset): 76
Mestres, Joan (Reus): 132, 227
Mestres, Miquel (Reus): 32-33, 37, 39, 81
Mestres, Sebastià (Tarragona): 117n
Miguel Pons, Carme (Barberà): 113
Minguet, Jenaro y companyera: 46, 103 131
Miquel, Bautista: 197
Mira, Emilio [Diego Valor]: 101n, 198
Miranda Concha, Flora, Marina i Mariana: 21
Miranda Concha, Francesc: 46
Mirbeau, Octavio: 69, 207, 211
Miró, patrono (Tarragona): 117
Miró, J. (Vendrell): 113
Miró, Joan (Espluga de Francolí): 105, 113, 227
Miró, Magi (Vendrell): 76, 105, 136, 227-228
Mitjavilla, Baudilio (San Feliu de Codines): 76
Monguió, Tomàs (Tarragona): 117
Monrás, Concha: 204

- Montané, Pere (Tivisa): 117, 136
 Montaner, Josep (Catllar): 227
 Montañola, Josep (Solivella): 63
 Montseny i Carret, Joan [Federico Urales]: 38, 41
 Montseny Mañè, Frederica: 186
 Moragues, Ramon (Pobla de Ciérvols): 60
 Morand, Jane: 61, 65
 Morató, Pere (San Marsal): 113, 157
 Morató, Antonio: 18, 252
 Morey, Manel (Reus): 76, 113, 133-134
 Morros, J. (Creixell): 113
 Most, Joham: 87, 124, 211, 253
 Multó, Jaume (Tarragona): 227-228
 Muné, Lola (Falset): 118
 Muntaner, Teresa y Agustín: 20
 Muñiz, Eloy: 70n
 Mur, Ramón (Flix): 228
 Navarro (Reus): 134
 Navarro, Jaume (Masucas): 227
 Navarro, Patricio: 70, 126, 219
 Navarro, Saturnino (Falset): 56, 61
 Nin, Andrés: 144
 Nin Porta, Joan (Vendrell): 136
 Noguer i Comet, R.: 49n
 Nogués i Subirà, Julià: 31, 32, 45, 47
 Noja Ruiz, Higinio [seud.: Fructuoso Vidal]: 58, 185, 202-203, 242
 Oliva, Jaume (Tarragona): 117n
 Oliva i Moncusí, Joan: 38
 Olmedo, Rafael [seud. de Eusebio Rodríguez]: 114, 117, 137n
 Oré, Laureano d' [seud. de Albano Rosell i Llongueras]: 58, 65n, 114
 Ors, Eugeni d': 77n, 118, 128n, 161n
 Padró (Valls): 134
 Padró, Pere (Vendrell): 117, 136, 143, 230
 Pagés, R. (Vendrell): 76
 Pagès i Blanch, Pelai: 158n, 160n, 244
 Pagó, Josep (Godall): 113
 Palau, Pablo (San Jaume dels Domenys): 198, 228
 Palau Dulcet, Antoni: 89, 123, 180, 195, 251
 Pallarès, Joan: 32, 97
 Pallejá, Magín (Capsanes): 228

- Pallejà Vall, Àngel (Reus): 37n, 39, 45, 74, 81, 95, 104, 135, 162
Paraf-Javal, Mathias Georges: 90, 211
Parareda i Robert, Fèlix: 20
Paredes Nogués, Josep Maria: 21-22, 26, 50, 83
Paredes Sans, Carme: passim
Paredes Sans, Francesc: 21
Paredes Sans, Tomás: 21, 208, 228
Parra, Diego: 107n
Pastor, Josep (Amposta): 76
Pedreny, Ramon (Vinebre): 113
Pedrol, I. (Guiamets): 76
Peiró Belis, Joan: 121, 172, 192n, 198
Pellisé, Cipriano (Ginestar): 113
Pereira (Pereyra) Dagedo, Isabel Hortensia: 72n, 94n
Perera: 198
Pérez, Amadeo: 196
Pérez, Víctor (Flix): 76
Pérez (Combina), Vicente: 160n
Pérez Montejo, Gabriel: 118
Pérez Plaja, Germinal: 221, 246
Pestaña Núñez, Àngel: 55, 70, 85, 110n, 119-121, 123, 136, 145, 156-159, 172-174, 186-187, 192n, 211, 242
Pey, Joan: 131
Pi, Balbina: 94, 198
Pi i Sunyer, A. : 49n
Piera Payés, Simò: 143-144
Pijoan, Josep, imprenta (Tarragona): 176, 263
Pijoan, Josep (Tarragona): 86, 129
Pijoan, Lluís (Tarragona): 44, 228
Pina, Josep (Arboç): 227
Piñas Serra, Josep (Valls): 209
Piqué (Vidiella): 76
Piqué, Andreu (Marçà): 113, 156
Piquè Padró, Jordi: 21, 248
Plaja Llach, Libertad, Soledad, Germinal, Felicidad, Lealtad, Aurora, Palmira: 17-19
Plaja Paredes, Acracia: 13, 27, 63, 106, 109, 148-149, 155, 192-193, 202, 206, 208, 213-216
Plaja Paredes, Camelia: 13, 63, 106, 148, 192-193, 202, 206, 208, 213-216

- Plaja Paredes, Germinal [Germán]: 13, 63, 83, 86, 106, 109, 111, 148, 150, 155, 192-193, 202, 206, 208, 213-216
- Plaja Salò, Formos: passim
- Plaja Villena, Salvador: 17-18, 22, 26, 216
- Plaza, Félix (Bellmunt): 60
- Pommercy, Mario [seud. de E. Mistral y E. V. Santolaria]: 187
- Porqueras, Pere (La Figuera): 76
- Porta, Pau: 125
- Porté Dalmau, Ramon (Montblanc): 30, 74, 76, 113, 134, 143n, 209, 246, 252-253
- Prat, Josep: 20, 36, 54, 69, 89-91, 123, 157, 182n, 211, 252
- Prat, María: 94n
- Prendez Prendez, Luis: 61
- Prieto, Indalecio: 48
- Pruneda (Palamós): 20
- Puig (Valls): 76
- Puig Artigas, Antoni: 20, 240
- Puig Elias, Joan: 203, 254
- Puig Muntaner, Armonía: 140
- Puijentell: 228
- Pujol, Joan (Garcia d'Ebre): 113
- Pujulà i Vallés, F.: 19
- Puyol, Gabriel (Reus): 132, 227
- Quemades Barcia, Salvador: 46, 94, 187
- Queralt, Josep, *Diego* (Valls): 76, 96, 113, 116, 137, 230, 233
- Quintanilla Prieto, Eleuterio: 28, 81-82, 202
- Quiroule, Pierre [seud. de Alejo Falconet]: 93, 211
- Raduà, Josep (Alforja): 113
- Rafanelli, Leda: 149n, 181n
- Raventós, Josep (Torrelletas): 227
- Rebull, Fructuós (Molà): 76
- Rebull Cabré, Daniel [seud. de David Rey]: 101n
- Recasens, Jaume (Tarragona): 228
- Recasens i Mercadé, Josep (Reus): 32-33, 39, 194, 253
- Reclus, Eliseo: 31, 64n, 87, 91-92, 185, 211, 250
- Revive [seud. de Eusebio Rodríguez]: 114, 117, 137n, 156-157
- Rey, David [seud. de Daniel Rebull Cabré]: 101-102
- Rey, Miguel: 58, 179-180, 211
- Ribés, Adolfo (La Figuera): 227
- Rión, Salvador (La Canonja): 228
- Riu, Tomás (Tarragona): 97n

- Rius, Casimiro (Roda de Barà): 227
Robert, Ignasi (Colldejou): 113
Robin, Paul: 68, 122n
Robusté Parés, Josep (Valls): 143n, 147
Robusté Rodés, Francesc (Valls): 116
Roca, Cirilo (Sant Feliu de Codines): 76
Roca, Domingo: 58, 66
Roca, Emilia: 203
Roca, Jaume (Vendrell): 227
Roca, Tomás (Tarragona): 228
Rocamora (Tarragona): 117
Rodela [seud. de Felipe Alaiz]: 156
Ródenas Rodríguez, Libertad: 70, 74-75, 94
Rodríguez, Anastasio: 58
Rodríguez Romero, Antonio: 58
Rodríguez Salas, Eusebio, *el Manco*: 40n, 44, 76n, 96, 112-117, 134, 136-137, 156-157, 163, 227-228, 233
Rofes, M. (Guiamets): 61
Roig, Francesc y Joan (Reus)
Roig, Josep (Torroja): 113, 227
Roig, Martín (Prades): 227
Roigé Rodó, Josep: 158, 198
Roigé Rodó, Joan: 148, 198, 202, 213, 254
Roland Holst, Henriette: 68, 87, 211
Romeo Lasarte, Constancio: 82, 202
Ros, Floreal (Tarragona): 96-97
Rosell, Josep: 126
Rosell i Llongueras, Alban [seud.: Laureano d'Oré]: 15, 58n, 65, 114, 202, 219, 254
Rosvelio [seud. de Hermoso Plaja]: 59
Ruiz López, Onésimo: 58
Ruiz i Porta, Joan (Tarragona): 35
Rullo Badía, Francesc (Tarragona): 97, 116, 135
Saavedra del Toro, Abelardo: 144
Saborit, Andrés: 45n, 48n
Sac, J. (Lloar): 61
Sadol, Olga (Juneda): 76
Sagarra: *véase además* Segarra
Salame, Josep (Vinebre): 45, 76, 80, 96
Salas, Agustín (Tarragona): 130n
Saló Llach, Carmen: 17, 20, 26, 218

- Saló Llach, Pere: 17n
 Salvadó, Joan (Cornudella): 113
 Salvatierra, conde de [Francisco Maestre Laborde]: 133
 Samblancat Salanova, Àngel: 49n, 110n, 151n, 185, 187
 Sanabras, Emilio (Tarragona): 130n
 Sánchez Guerra, José: 134, 145, 155, 171
 Sánchez Rosa, Paca: 94n
 Sánchez Rosa, José: 63-64, 73, 82, 176n, 202, 247-248
 Sánchez Saornil, Lucía: 184
 Sans, F. (Alcover): 63
 Sans Borrás, Tomasa: 21, 26, 49-50
 Sans Llop, Ramon: 21
 Santiago: 156, 158
 Santolaria, Emilio V(illalonga) [seud. de Emilio Mistral y M. Pommercy]: 186-187, 256
 Santos, Jaume (Bisbal del Panadés): 227
 Santos, Victoriano (Tarragona, Marçà): 130n, 227
 Sanz Cobo, José: 58
 Sanz García, Ricardo: 104n, 108n, 191, 253
 Saperas Miró, Francisca: 120n
 Saragossa: *use* Zaragoza
 Sardà, Benito (Tarragona): 76, 113, 129, 156-158, 227-228, 233
 Sardà, Feliu (Tarragona): 130n
 Segarra i Boronat, Josep (Valmoll): 76
 Segarra i Boronat, Pere [Anteo] (Valmoll): 58, 113, 117n, 143 209, 233, 246
 Segarra Vaqué, Ramon (Tarragona): 125, 155-156, 176, 195-201, 211, 239
 Seguí i Rubinat, Salvador: 20n, 45-47, 55, 109, 120-121, 125, 127, 134, 127, 134, 165n, 186-187, 191, 252
 Segura, Manuel: 94, 104
 Senán, Josep (Reus): 132
 Serra (Valls): 147
 Serra, Paquita (Ribarroja): 156-157
 Serrano Díaz, José [seud. de Hermoso Plaja]: 59
 Serres, Ramon (Pinell de Brai): 197
 Sicart, Ramon (Llorens de Penedès): 136
 Sila, Pedro de la (Vallmoll): 117
 Sillsat, Josep (Santa Bàrbara): 113
 Simó (Reus): 76
 Sinca: *use* Cinca
 Sol de la Vida [seud. de Josep Torres Tribó]: 114, 126, 156

- Soler Cuadrat, Antoni: 82
Soriano, Rodrigo: 128
Stirner, Max: 54, 58
Suárez Casany, V.: 207
Suárez Duque, José: 82
Suau, Antonio (Bellvey): 227
Suau, Enric: 196
Subirats, Jaume (Amposta): 139
Sugrañes, Francesc: 97
Sugrañes, Josep (Reus): 132-134, 227
Talarn, A.: 96, 133
Taní, Salvador (Vendrell): 116
Tato Lorenzo, José: 158-159, 195
Tavera, Susanna: 95n, 125n, 196n, 254
Terré, Ramon (Flix): 76, 197
Thomson, Rodney: 66
Toda, Joan (Marçà): 76
Tomás, Antoni: 58
Tormo, J. (Arboç): 96
Torner, Samuel: 107n 202
Torreros, Marc (Santa Bàrbara): 113
Torrents, I., J. (Bellvei): 76, 96, 233
Torrens, Josep (Vendrell): 105
Torrente, Alberto: 195
Torres, Antonio J.: 175n
Torres Planells, Sonya: 204, 255
Torres Tribó, Josep [Sol de la Vida]: 110, 114, 126, 150, 156, 162, 172, 195, 201, 211
Travé, Federico (Solivella): 76, 227-228
Trench (Valls): 146
Úbeda, Josep (Tarragona): 156, 228
Úbeda, Rogelio: 187
Urales, Federico [seud. de Joan Montseny i Carret]: 38, 72, 152n, 177n, 186, 207, 240, 255
Usón, Juan [seud.: Juanonus]: 180n, 241
Vallbona, Carlos (Montblanc): 227
Valero, Enrique: 150
Valls, Josep V. (Sant Feliu de Codines): 113
Vázquez, Antonio (Tarragona): 227-228
Veciana, Joan (Tarragona): 130n

- Vendrell, Francesc (Alcover): 136
Vernet, Àngel (Molà): 76
Vernet, Camilo (Gratallops): 113
Vernet, Juan (Guiamets): 227
Vernet, Ramón (Gratallops): 227
Viadiu Valls, José: 46, 47n, 70, 74, 77, 86, 94, 102n, 104, 112, 128n, 145n, 172, 192n, 209
Vidal (Valls): 147
Vidal, Ramon (Vendrell): 76, 136
Vidal, Toni: 183
Vidiella, Francisco (Marçà, Falset): 228
Vilà (Palamós): 20
Vilas San Joan, Andreu (Tarragona): 170n
Villalobos Horrillo, Ana: 64, 202
Viñas, Antoni (Alcover): 136
Vitales, Sebastiana: 94n
Vivancos, Eduardo: 141n
Vivas, Josep (Tarragona): 113, 125
Vives, J. (Reus): 31, 42, 123, 180
Webster, Hill: 82n
Xena Torrent, Joseph: 20n, 141n
Zaragoza, Gonzalo: 67, 88, 183n, 221, 256
Zaragoza, Josep (Tortosa-Tarragona): 32, 34, 45, 48, 78n, 97
Zoais [seud. de Luis García Muñoz]: 36n, 140, 185, 202

Annex editorial

1.433 bis

HERMOSO PLAJA

SINDICALISMO

Misión humana y revolucionaria del Sindicato

PRECIO: 25 CENTIMOS — — VOLUMEN I

Coberta del fulletó de Formós Plaja, escrit a la presó, publicat en 1922 a la Imprenta Pijoan de Tarragona.

Diccionario filosófico, por <i>Voltaire</i> 2 tomos en 12 folio.	12 ptas.
Las Ruinas de Palmira, por <i>Volney</i> .	2 »
Diccionario PAL-LAS. [5 idiomas].	12 »
Curso completo ESPERANTO [5 libros].	10'50 »
El Infierno, por <i>Barbusse</i> .	4 «
Noticias de ninguna parte, por <i>Morris</i> .	2 »
Ellas, por <i>Gicca</i> . [novela feminista y antireligiosa]	2 »
Eva futura, por mismo autor, y carácter social.	1'50 »
Emilio, por <i>J. J. Rousseau</i> [pedagógica] 2 tomos.	9 »
Germinal, por <i>Zola</i> . 2 tomos.	6 »
El Proletariado Militante, por <i>Lorenzo</i> .	3'60 «
Origen de las Especies, por <i>Darwin</i> . 3 tomos.	5 «
El Intelecto Helénico, por <i>Pompeyo Gener</i> .	2 »
Amigos y maestros, por el mismo.	3'50 »
Miguel Servet, por el mismo,	3'50 »
Cosas de España, por el mismo.	4 »
Vidas Paralelas, por <i>Plutarco</i> . 10 tomos.	15 »
Lo bello y lo sublime, por <i>Kant</i> .	0'50 »
Dramas: Emilio Zola o el poder de un genio — El Cristo Moderno. — El Mónico de Oro. — El Cacique. — Giordano Bruno. — Joaquín Costa. — La Domadora de Leones. — La Sociedad Ideal. — Ilusión y Realidad. — La Ola Gigante. — La Máquina Humana. — El Sol de la Humanidad. — La Libertad caída. — La muerte del tirano. — El Pan de piedra, por <i>José Fola Igúrbide</i> . Precio de cada una	0'75 »

Servimos, además, cuantas obras se nos pidan, y todos los folletos y libros de las demás Bibliotecas sindicales y ácratas.

El **segundo** volumen de esta Biblioteca se titulará:

- - **REPRESALIA** - -

Es un drama social en un acto; original del genial escritor libertario, italiano, **Inchio**, y traducido al español por el compañero Antonio Pena. El autor describe en esta obra, interesantes episodios de la represión autoritaria en Italia, cuya semejanza a la sufrida en España le dá mayor mérito y la actualiza.

Será de igual formato, estilo, páginas y precio del presente.

Part de darrere de la coberta del fulletó Sindicalismo, amb part del servei de llibreria que portaven Carme i Formós a Tarragona, 1922.

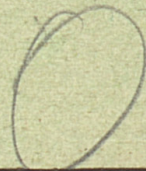

3.671

3671-2-

LOS CRIMENES
DE CHICAGO

1887

Un tema molt present a la propaganda i ideari anarquista. El text és de Ricardo Mella. Editat a Acracia, Tarragona, 1920.

1.560

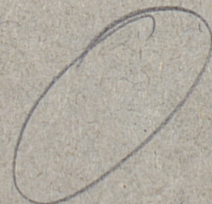
ENRIQUE MALATESTA

EN TIEMPO DE ELECCIONES

15 cts.

Biblioteca ACRACIA
Tarragona-1922

Malatesta va ser un dels autors més prestigiosos entre la militància anarquista. La seva prosa era directa. Aquesta es una publicació de 1922.

2968

2962

280

RICARDO MELLA

**Organización, Agitación y
Revolución**

20 cts.

Biblioteca ACRACIA
Tarragona-1922

0

Un altre text de Mella, pensador reconegut. Fulletons de 32 pàgines al preu de 20 cèntims.

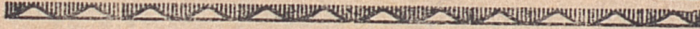
Portada festonejada del fulletó de Mangado, escrit a la presó. A diferència dels altres autors, aquesta serà una edició única.

4.175

~~573~~

SEBASTIÁN FAURE

Podredumbre Parlamentaria

Biblioteca ACRACIA
Tarragona-1922

0

Faure, un altre dels clàssics llibertaris, editat a Tarragona amb cobertes de papel ceba de colors.

F. 4869

~~975~~

PALMIRO DE LIDIA

El Ideal del Siglo XX

15 céntimos

Biblioteca ACRACIA

Tarragona-1922

Els texts amb extensió de 16 pàgines tenien el preu de 15 céntims. Aquest és d'un autor emigrat a Cuba, molt llegit també en anys posteriors.

Autor tarragoní, il·lustrador, recupera aquí la tradició dels goigs. Obra impresa a Reus i editada per Acracia de Tarragona en 1923.

Biblioteca ACRACIA - Sto. Domingo, 16, 1.º Tarragona

Libros y folletos en venta:

«Educación sexual», Marestan.	3'50
«Lo que debe saber toda joven»	1'50
«Nicolás y el pesamiento social»	1'00
Crisis del anarquismo», Fabbri	0'50
«Iniciación sexual», Bessedé.	2'00
«Aurorita», cuento infantil, por Sol de la Vida	0'10
Nuevas canciones rebeldes . . .	0'10
«El Salarido», Kropotkine . . .	0'15
Postales antialcoholismo, (col.)	0'60
Postales Ferrer, Kropotkine, Bakunine, Reclus, Gori, Lo- renzo, Morral y Angiolillo, a dos tintas, (una)	0'15
«El Banquete de la Vida», A Lo- renzo	1'50
«El Proletariado Militante», id.	3'60
«Evolución proletaria», id. . . .	1'50
«Via Libre», id.	1'50
«Artistas rebeldes», Rocker . . .	3'00
El leñador y el niño. F. Barthe.	0'10
El ideal del siglo XX. P. de Lidia	0'15
La Montaña. Eliseo Reclús. . . .	2'00
La estrella de la mañana.	0'75

RECOMENDAMOS

la lectura de la novela de FEDERICO URALES

SEMBRANDO FLORES

PRECIO 1'25 PESETAS. — «Biblioteca ACRACIA»
Santo Domingo, 16, 1.º, 1.ª — TARRAGONA

Inici del fulletó de F. Suñer i Capdevila, Dios, amb servei de llibreria de Acracia en 1923. També imprès a Reus.

Objeto y plan de este libro

El Dios que pretendo negar es el de los pueblos más civilizados, el Dios de las religiones evolucionadas y perfeccionadas, el Dios perfecto que, según se nos afirma, ha creado los mundos, que los gobierna y que nos recompensará o castigará por medio de su paraíso o de su infierno.

Mi refutación deja de lado los dioses inferiores de los pueblos retardados en civilización y los dioses secundarísimos de las poblaciones salvajes, porque no vale la pena demostrar su inanidad. Por lo demás, la segunda prueba de mi primer capítulo demuestra que todos los dioses son falsos y que todas las religiones, sin excepción, son erróneas.

Mi discusión omite igualmente el Dios de los panteístas, que es la Naturaleza, o el total de la materia, o el total de la energía, o el conjunto de las leyes naturales, o la ley sublime, no formulada, que debe conciliar y resumir todas las leyes de todas las ciencias—concepción poco importante, vaga, cambiante, poco comprensible;—transición o divisoria entre el teísmo y el ateísmo, necesaria a unos cuantos espíritus inhábiles para decidirse.

Para negar el Dios creador, gobernador y justiciero, me propongo suministrar, por de pronto, seis pruebas de su inexistencia, y son:

El raciocinio de Epicuro,

La prueba por la multiplicidad de las religiones,

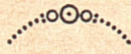
F-5044

F. BARTHE

FLOREAL Y
MARGARITA

CUENTO INFANTIL

PRECIO;
10
CENTS.

BIBLIOTECA «ACRACIA»
Santo Domingo, 16, 1.º, 1.ª
— TARRAGONA —

Conte racionalista, d'autor racionalista, per a ser utilitzat a les escoles anarquistes.
Com tots els d'aquesta època d'Acracia, imprès a Reus.

REGLAMENTO
DE LA
SOCIEDAD TIPOGRÁFICA
DE
TARRAGONA

TIPOGRAFIA DE JESÚS MUJICA

—
1924

Coberta del Reglamento de la Sociedad Tipográfica de Tarragona, 1924, entitat refractària a l'expansió cenetista, pels membres socialistes dels seus comitès.

El gruix d'aquest text forma part d'un ampli estudi sobre la figura de Formós Plaja i Carme Paredes culminat al 2002, que hem completat ara amb noms i dades referits a la província de Tarragona. El treball primigeni vam començar-lo a la dècada dels noranta per l'atracció que ens produïen les obres de l'editorial Vértice (1925-1939) de Barcelona, consultades a l'arxiu de Salamanca. Seguint la pista del seu editor, vam saber que havia fet donació documental a la Biblioteca Pública Arús de Barcelona i ens embrancàrem en la lectura d'aquestes obres. Com sol succeir en les investigacions, la resta va ser anar de sorpresa en sorpresa, i en una d'aquestes va aparèixer l'etapa tarragonina que us presentem en aquesta obra.

Cercle d'Estudis Històrics i Socials
Guillem Oliver del Camp de Tarragona